A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG FALUDITÓL PETŐFIIG

HORVÁTH JÁNOS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

HORVÁTH JÁNOS

A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG FALUDITÓL PETŐFIIG

2. KIADÁS

„Ez a könyv 1927-ben jelent meg először. Tárgykörének újabb, 1927 utáni irodalmára jegyzeteimben utalok. Szövegét néhol átfogalmaztam" — írta Horváth János *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* tervezett második kiadása elé, melyet élete végén, 1958-ban ő maga rendezett sajtó alá. E kötettel a szerző születésének századik évfordulóján válik valóra az akkori terv. Az eredeti szöveg változatlan utánnyomását s vele a nemrég megjelent posztumusz szintézis, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* folytatását: a Petőfi és Arany népiességét előkészítő irodalomtörténeti folyamat monografikus feldolgozását veszi kézbe az olvasó. Az utólagos kiegészítésekről az utószó ad tájékoztatást.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ISBN 963 05 1677 2

A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG FALUDITÓL PETŐFIIG

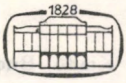
1828—1978

MEGJELENT
AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS
150. ÉVÉBEN

HORVÁTH JÁNOS

A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG FALUDITÓL PETŐFIIG

2. KIADÁS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1978

ISBN 963 05 1677 2

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1978

Printed in Hungary

BEVEZETÉS.

(NÉP, NÉPKÖLTÉSZET, NÉPIESSÉG.)

Irodalomtörténetünk méltán tulajdonít nagy fontosságot az ú. n. népies mozgalomnak, mely a magyar műköltészetnek bizonyos elidegenedése korában, már a XVIII. század második felével megindulván, a Petőfi—Arany-féle nemzeti műköltészet számára egyengette az utat s fejlesztette a fogékonyságot. Alig is van a modern európai irodalmakban nemzeti klasszicizmus, mely a naiv népiből oly sokat s oly mélyről merített volna, mint a miénk.

Ennek ellenére nincs megírva a magyar irodalmi népiességnek, mint egységes nagy mozgalomnak a története.

Az egyetemen irodalmunk fejlődéstörténetét adván elő, lehetetlen volt hosszasabban meg nem állapodnom e fejezetnél s nem igyekeznem, legalább hallgatóim számára, tőlem kitelhetőleg pótolni az említett hiányt. Így nőtt könyvvé ez az egy fejezet, jóllehet csak Petőfiig halad s odáig is, sajnos, sok tekintetben hézagos. A tervszerű előmunkálatok hiányát megsínyli minden összefoglalás, viszont összefoglalás megkísérlése nélkül sohasem jutnánk el a további teendők világos kijelöléséig. Míg némely részletekről kitűnő előtanulmányok állnak

rendelkezésünkre, másokról jóformán szó sem esett eddig; a népies áramlatnak pedig, mint történetileg egységes nagy egésznek belső rendjét magamnak kellett tisztáznom. Más majd sokkal jobban és teljesebben megírhatja e nevezetes fejlődési ág történetét, ahhoz azonban csaknem ugyanannyi monografiaszerű tanulmányra lesz még szükség, ahány fejezetet szerény áttekintésem felölel.

Minthogy az áttekintett évszázad irodalmi eredményei főkép a dalköltészetben mutatkoztak meg, tanulmányomnak is a magyaros műdal fejlődéstörténetére kellett legnagyobb gondot fordítania, egyrészt a dallamminták korszakos változásainak, másrészt az egyes korszakokon belül az egyéni különbségeknek pontosabb megfigyelésével. Zenetörténészeink számára sem lehet érdektelen az irodalmi dal fejlődésének kérdése, hiszen a végső feladatok megoldása ő reájuk vár. A magyar irodalomtörténet számára pedig részben elhanyagolt területeket világít meg, kiváló költőkre új fényt vet, sőt némely esetben fejlődésük belső történetét teszi érthetőbbé a népies áramlat szempontjából való körültekintés.

Nem tévesztettem szem elől a népies mozgalomnak az irodalmin jóval túlmenő, műveltségtörténeti jellegét: igyekeztem ennélfogva szélesebb alapjait s az irodalmival párhuzamost haladó egyéb ágait is lehetőleg számontartani. Minthogy pedig maga a nagy mozgalom korántsem éri el végső céljait a könyvemben határul választott időpontig, Petőfi felléptéig: csak előzményül, évszázados hatalmas előkészületül foghattam fel, mely a régi magyar irodalmi műveltség talaján megmaradva, de a hagyományt modern szükségletekhez alkalmazva, végül is a gyökeres fejlődések folytonosságával fut át

Petőfi és Arany korába. A klasszikus magyar ízlés előkészítőjét is figyelemre kellett méltatnom tárgyamban.

De mi a népiesség? Mi a népköltészet? Mi a nép?

*

Igen sok önkényes meghatározását hallottuk már a népköltészetnek, de annak a «nép» fogalomnak is, mely e szóban lappang. Minthogy azonban e fogalmak annak idején az irodalomhoz való viszonyításban kerültek forgalomba s ahhoz képest tettek szert határozott értelemre és jelentőségre, mi sem tehetünk mást, minthogy történeti álláspontra helyezkedvén, az irodalomhoz viszonyítva határozzuk meg mibenlétüket.

A *nép* tehát (a népköltészet és a népiesség népe) nem valamely politikai, vagy társadalmi osztállyal azonos, hanem az egy nyelvet beszélők azon rétegét jelenti, mely egyáltalán nem, vagy csak alkalmilag olvasó közönsége az irodalomnak, s mind a mellett rendelkezik bizonyos költészeti hagyományokkal. Honnan vette azokat? Az idegen hatásról ezúttal nem szólva: részben maga termelte, részben az irodalomtól kapta. Amit maga termelt, annak létrejöttét ellenőrizheti legkevésbbé a tudomány, lévén az teljességgel «iratlan», történetileg dokumentálatlan életjelenség. Ami ellenben a népköltészetben irodalmi eredetű, az sokszor messzi multba visszanyomozható. Irodalom és népköltészet között közvetítő, mintegy átszűrő réteg: az olvasó közönségnek s az irodalom alatti «népnek» egymással életkörülményeiknél fogva állandó érintkezésben levő elemei. Ezektől tanulja el mindkét osztály: az irodalmi és az irodalomalatti, a másiknak szájhagyományba leszálló, vagy abból felemelkedő költői kincseit. Mikor az irodalom szándékosan keresi ezt az érintkezést: ott kezdő-

dik a «népiesség». Keresi pedig rendszerint nem az igazi néppel való érintkezésben, nem a nép közé való elvegyüléssel, hanem a maga olvasó közönségének ezt a néphez közel álló rétegét (tanító, kántor, pap, gazdálkodó, diák) kérdezve ki, attól kérve, várva a népköltészet gyüjtését. Az pedig első sorban a magáét gyüjti, vagyis azt jegyzi le, amit ő maga tud, de amit tudomása szerint a hozzá közelálló nép is ismer; — egymástól tanulták!

Petőfi előtti irodalmunk, mikor a népköltészet bűvkörébe került, némiképen illuziókba is ringatta magát, noha elméletben már a «köznépet», az «alj népet», a városi kultúrától érintetlen falut és pusztát jelölte ki figyelme tárgyául. Mert csak igen kis részben merítette az említett forrásokból a maga hite szerinti népköltészetet, sokkal többet merített a saját olvasóközönségének azon távolabbi és alsóbb rétegéből, melyről mint közvetítőről szólottam az imént, s melyet falusi és vidéki magyar középosztálynak minősíthetnénk. Innen részben a Petőfi előtti népies érdeklődésnek leginkább a dalra szorítkozó egyoldalúsága. Ez osztály, némi felszínes érintkezésben állván az irodalommal is, már átvette annak a XVIII. század végétől fogva feltűnően jelentkező dal-hajlamát, mert a maga társas életében is e ponton talált némi visszhangot az irodalom felé. Viszont, bár volt a népköltészetben a dalon kívül mese, románc és ballada azelőtt is, iránt uk az említett közvetítő osztály mindaddig nem érdeklődött, míg huzamosabb irodalmi példaadás azokra is fel nem költötte figyelmét.

Ismétlem tehát: a népköltészet bányája a népiesség Petőfi előtti félszázada számára nem annyira az igazi nép volt, hanem, bár a néppel szintén, de az irodalom-

mal is érintkezésben álló, abból hatásokat felvevő, vidéki magyar középosztály.

Ez azonban nagyon természetes terjeszkedő módja az irodalomnak és a népköltészetnek egyaránt : a kettő közötti kölcsönhatásnak bizonyára századok óta folyamatban levő, de legvilágosabban az ú. n. népiesség korában felismerhető jelensége ez. Az olvasó közönségnek itt szóban forgó, közvetítő rétege e korszakban már elmaradt az irodalmi fejlődés tempójától, a sok tekintetben elidegenedett új műköltészethez még nem törődött hozzá, ízlése a régibb (Gyöngyösi, Amadé) s az ahhoz ragaszkodó újabb (Dugonics, Gvadányi-féle) műköltészethez vonzza s a népköltészetben is kedvét leli, mint a már hagyományos magyar ízlés édes testvérében. A leszállt irodalmi s az azzal barátságosan elkeveredő népköltészeti hagyomány közös élvezője és birtokosa, egyúttal az új irodalomnak némi távolságból követője ez a középosztály, s nála senki sem lehetett hivatottabb arra, hogy régi és új, népi és irodalmi, ősibb és európaibb magyarság között a kiegyenlítés és összebékéltetés lassú, de szép feladatának végrehajtója legyen, s hogy a felülről és alulról érkező hatásokat magán átszűrve közvetítse tovább az ellenkező irányok felé.

E rétegnek irodalmi szempontból részese, sőt egyik legértékesebb tartozéka az a néhány gimnáziumi osztályt is végzett földmíves és iparos elem, mely oly kiváló fiakat adott irodalmunknak, minők Katona József, Petőfi és Arany. E nagy fiak, kivált a két utóbbi, leginkább pedig Arany : a maguk személyében hajtották végre a közvetítés tökéletes művét, s halhatatlan példát adtak reá az egész magyarságnak.

*

Mikor az irodalom — ezt mondtam fentebb — szándékosan keresi a népköltészettel való érintkezést: ott kezdődik a népiesség. Valóban ott, de csak kezdődik, s azzal korántsincs kimerítve egész tartalma.

A szándékosság azonban elengedhetetlen feltétele, s a régi magyar irodalom némely rokonjelenségei éppen ezért nem vonhatók a népiesség fogalma alá. Arany János méltán alkotta ezek számára az «*öntudatlan* népiesség» megjelölést. Öntudatlan, ösztönszerű volt ama régibb századokban a műköltő idomulása a népihez, helyesebben: egyezése a népivel; másfelől pedig époly önkénytelenül ment végbe a népköltészetnek lassú, de folytonos táplálása az irodalomból. Ez utóbbi folyamat meglehetős közelségből tanulmányozható az ú. n. kéziratos énekes könyvek tömegén át. Azokba jegyezték fel tulajdonosaik a nekik tetsző, bárhol hallott, vagy olvasott verseket és énekeket, feledékenységből, vagy természetes ösztönből csonkítva, toldva, dallamhoz gömbölyítve, alsóbb, népszerűbb ízléshez köszörülve, s úgy aztán hovatovább a szóbeli hagyomány, a népköltészet dajkáló karjaiba ringatva át őket. Az igazi népiesség ellenben, mint látni fogjuk, nemcsak a népihez való idomulásban öntudatos, hanem a műköltészet megfelelőnek ítélt elemeit is céltudatosan igyekszik eljuttatni a néphez, sőt sok esetben egyenest a nép számára alkotja műtermékeit, főkép a dalokat.

Könyvemben csak ez újabb, öntudatos népiesség történetéről nyujtok vázlatot. Meghatározni is csak ezt kívánom hát a következőkben, most már azonban minden jelző nélkül használgatva e szót.

A népiesség, bár egyedül az irodalomtörténet megvilágításában vált közkeletű műszóvá, korántsem kizárólag irodalomtörténeti jelenségnek a neve. Az egy-

oldalú közhasználat csak a népköltészet és a nép iránti irodalmi érdeklődést s az irodalomnak a népköltészethez való tudatos idomulását szokta rajta érteni s körét csaknem kimerítettnek véli a népdal, népmese, népmonda és népballada irodalmi vonatkozásaival.

A népiesség azonban sokkal tágabb körű jelenség ennél. Érdeklődése tárgyai között a népköltészeten kívül ott találjuk a magyarság történeti ethnikumának mindennemű, még élő, még tehát menthető és újból köztulajdonná avatható hagyományát. A nagy nemzeti mozgalom egészében, mely a XVIII. század közepe tájától kezdve forr, buzog, áramlik : a népiesség a hagyománytartalék számontartója, a népfaji örökségek biztosítója, őre és propagálója. Míg a nemzeti politikum haladó ösztönei keresve keresik a homályos jövőben az európai alkalmazkodás modern biztosítékait : a népies mozgalom, mintegy ellensúlyként, az elidegenedéstől óv s a legősibbnek, vér- és eredet szerint leggyökeresebbnek, egész multunkon keresztül mind a mai napig állandóan meglévőnek tudott vagy vélt, specifikus magyar hagyományokon veti meg a lábát. Egy nagy, hagyománymentő mozgalom ez az újítva haladó világban : a népfaj kulturális azonosságának őre a nemzetűl most újonnan megszervezkedő magyarság továbbfejlődésében : kelet intelme, emléke a nyugat jelenében. Sokszor naivul, sőt félszeg önáltatással, de egészében véve csalhatatlan ős-ösztönök kalauzolásával futotta meg útját ez a hatalmas áramlat, mígnem elérte természetes célját : réginek és újnak korszakos nagy összebékítését.

A hagyomány szó legigazibb és legteljesebb értelmével találkozunk itten. Értünk rajta (és sejtettek akkor) minden oly nemzeti specifikumot, mely messzi, sőt talán a legmesszibb multból, akár a nemzeti lét

iratlan őskorából származva, ha máshol nem, a nép alsóbb rétegeiben, ha itthon nem, hát az őshazában, ha láthatólag már nem, de a közemlékezetben megmaradt és él, vagy csak tengődik, mert írtja közöny, haladó idő, keverő történet, ellenséges szándék; amit tehát illő megismernünk és megbecsülnünk, amit óvnunk, mentenünk kell, sőt újból köztulajdonná általánosítnunk, ha évezredes nemzeti karakterünkből kiforgattatni, nemzetül meghalni nem akarunk. E nagy hagyomány pedig igen sokféle belső és alaki tulajdonok összessége. Él lelkünkben, vérmérsékletünkben, mint nemzeti elrendeltetés; rá van írva arcunk vonásaira, mint fajiságunk ősi bélyege; él gondolkodásmódunkban, nyelvünk eredeti formáiban, tájszólásaiban, sőt hangzatában; él társadalmi formáinkban, életmódunkban, mindenféle szokásainkban, még az egyszerű névadásában is; él hitünkben és babonáinkban; zeng dalainkban, versünk ritmusában, kitalálja, festi meséink csodavilágát, magáról regél mondáinkban s csak egy-egy nagy névre szorítkozó jóhír emlegetésében; ott sír és nevet zenénkben, andalog, ring, dübörög, tipor táncunkban, ott bujdokol ruhánk zsinórzatán, pompázik nagyjaink ünneplő viseletén, s felismerszik a paraszt egyszerű köntösén, cifra szűrén, a pásztor faragott botján, a csikós ostorán, a halász ősi szerszámain. Megmutatja magát tájaink képében: az erdélyi bérceken, Dunántúl lankáin s a végtelen Alföldön, melyek látták, dajkálták, gyönyörködtették atyáink emberöltőit s most várakozva néznek mireánk; ott hullámzik a Balaton tengerén, foly s mégis örökké ott csillog-borong a Duna, a Tisza vizében; Sajó, Mohács, Budavára, Nagymajtény, Világos reá emlékeztet; ő termi a búzát szántóföldeinken, zúgatja a tölgyerdők koronáját, bo-

rítja talpig virágba a homok ákácait, susog a nádasokban, s intézi falvaink lassú, nyugalmas életét, farag székely kaput, sző, fon, hímez magyar nők kezével.

Az ekként felfogott s a tárgyalandó korban valóban így felfogott népiességnek nyilvánvalóan csak részjelensége az, mely sajátlag költészeti s ez által irodalmi érdekű. Valódi értelmének elhomályosítása nélkül az sem szigetelhető el tehát a népies áramlat nagy egészétől.

E teljesebb: «hagyománymentő»-értelmű népiességnek is van előzménye a magyar multban, s ha vetünk reá egy futó pillantást, e vonatkozásban a «nép» fogalomról is teljesebb képet nyerünk, mint aminőt fentebb a «népköltészet» népéről vonhattam meg az egyoldalú, irodalmi népiesség szempontjából. B. Apor Péter sokat emlegetett Metamorphosis Transsylvaniæ c. munkájára célzok elsősorban, mint ily hagyománymentő törekvéseknek a multban kétségkívül legnevezetesebb példájára. 1736-ban írta «következő maradváinak örökös emlékezetire», majd 1739-ben versben is feldolgozta. Tizenkét cikkelyre szétosztva töménytelen becses anyagot őrzött meg «az régi magyarság» szokásaiból, ethnografiai specifikumából ez a «gyükeres székely». Anyaga természetéről adjanak sejtelmet a cikkelyek itt következő címei: Az titulusokról; Az vendégségről és ebédről és vacsoráról (itt egyes táncfajok is leírva); A fejedelem ebédéről és vacsorájáról; A régi Erdélynek köntösiről; Az erdélyiek régi nyájasságáról és utazásáról; Micsoda szekereken jártak magok régen az erdélyiek; Miképen rakták meg s miképen jártanak az leírt kocsikon, hintókon az régi magyarok; Az régi erdélyiek lakodalmiról és házasságiról; Emlékezetes lakodalomról való toldalék, az mely volt Gyalu várá-

ban az 1702-dik esztendőben ; Az régi erdélyiek temetésiről ; Az erdélyi régi tisztességekről ; Az erdélyi régi esküvésről és szitkozódásról, alázatosságról ; Az catholica religióról (ebben is sok ethnografiai érdekű, társaséleti vonatkozás).

«Kérdheti valaki — (így végzi művét) : Apor Péter, miért írtál itt le némely dolgokat, az kiket látunk, hogy ma is úgy folynak azmint irod, s mi szükség volt aztat leírni?» S feleletéből kiviláglik, hogy híd akar lenni «eleink» és «maradváink» között, multat s jövőt egynek óhajt tudni a másoktól megkülönböztető eredeti hagyományok hű ápolásában.

Oka pedig e konzerváló ösztön felgerjedésének, a nemzeti különlegességhez való e fokozott ragaszkodásnak : az idegen hatás beszivárgásának észrevétele. «Oka penig ezen irásomnak — mondja ő maga — az hogy mivel ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbben bejöve, azoltától fogva látom minden esztendőben új új mód . . . vagyon.» Az idegen «új mód» terjedése, mely különben Erdély politikai önállóságának elveszésével párhuzamos, riasztja fel e kiváló magyar ember hagyományszerelmét.

Apor Péter hagyománykultusza nem volna népiességnek nevezhető modern értelemben, mert a hagyomány letéteményesét éppen nem valamely, műveltsége szerint alsóbb néposztályban keresi ; hiszen ő az erdélyi nemes familiák, sőt a fejedelmi udvar régi szokásait igyekszik menteni. Ha azonban mélyére tekintünk, nem fogunk habozni népiességnek minősíteni ezt a hagyomány-ápolást sem.

Ő nem a «köznép», hanem a «régi magyarság» szokásait, műveltségi formáit jegyzi fel örök emlékezetül, s teszi ezt nem valamely, a «nép» fölött álló társadalmi

osztállyal, hanem a beszüremlő idegennel s a divatban ahhoz hajlani kezdő, elfajuló hazaival szemben. Az ő hagyománykultusza nem műveltségi fok szerint tesz különbséget a magyarságon belül (mint az ú. n. «népiesség»), hanem műveltségi leszármazás szerint. A népiesség alsóbb és magasabb magyar műveltséget, e régibb hagyománykultusz gyökerest és elidegenedőt ismer s állít szembe egymással, az elsőnek javára.

A kettő mégis lényegileg egy s bízvást egy névvel volna nevezhető.

Mind a kettő a nemzeti azonosság biztosítékát keresi az elidegenítő változásokkal terhes, haladó időben. Mind a kettő a nemzetet népfajul megkülönböztető műveltségi hagyományokat tekinti ily biztosítéknak. Mind a kettő réginek, ősinek, mintegy kezdettől fogva szakadatlanul öröklöttnek tartja e hagyományokat. Mind a kettő e hagyományok egyre gyérülő maradványait óhajtja újból általánosítani, köztulajdonná avatni s általuk regenerálni, népfaji műveltsége tiszta formái közé visszavezetni a nemzetet: vagyis aktív, küzdelmet felvevő őre mind a kettő a hagyománynak.

Különbség csak az, hogy a nemzet-test más-más elemeiben, rétegeiben látják a hagyomány legmegbízhatóbb és hitelesebb letéteményesét: Apor a régi nemes familiákban, a modern népiesség, legalább elvileg, az ú. n. «köznépben». Ez azonban, látni való most már, a törekvések lényegét tekintve mintegy s itt válik tanulságossá Apor hagyománykultusza a «nép» szó valódibb értelmezése számára a modern népiesség fogalomrendszerében is.

Tévednénk ugyanis, ha azt hinnők, hogy e mozgalom valamelyes demokrata célzatú népkultuszból indult ki, vagy hogy később is (az 1840-es években) lényege sze-

rint azzal vált volna azonossá. A felvilágosodás költőiben volt efféle, bár inkább filozófiai, mintsem politikai hajlam, de azok különben sem népiesek, — Orczy sem az. A magyar irodalomi népiesség első képviselője (még Herder hatásának megérkezése előtt), Faludi Ferenc, nem a nép, hanem a népi nyelv iránt érdeklődött, s az eredeti, ősi, tiszta nyelvhagyomány letéteményesét kereste a köznépben, azt Dugonics, azt Révai is, ki Herder hatását először közvetítette hozzánk. Nem mint társadalmi (politikai, rendi) osztály jelentkezik a «nép» ez első népieseknél, hanem mint az *egész nemzet* legősibb népfaji hagyományainak megbízható letéteményese, a népfajiságnak e tekintetben *ma* legilletékesebb képviselője. Ugyane nyelvi, s részben már stilisztikai, majd poétikai szempont érvényesül a népdal megbecsülésében is, s egyszersmind a korábbi, tudományos és vallásos jellegéből világivá, profánná átalakuló irodalom keres benne természetes támogatást a maga törekvései számára. Bizonyos ethnografiai érdeklődés is mind hatalmasabb arányokban kifejlődik e költészeti népiesség mellett, a reform korszak demokrata törekvései is kétségkívül sokat lendítenek a népiesség ügyén : de az egész mozgalom elejétől végig műveltségtörténeti jelenség marad s benne a köznép nem elszigetelt osztályként jut állandó figyelemhez, hanem mint a nemzeti szervezetben élő magyar népfajnak prototípusa, ős-eszménye. Ez a köznép épúgy a magyarságot, a magyar «ethnost» képviseli a népiesség szemében, mint az erdélyi nemes familiák, vagy éppen a fejedelmi udvar Aporében. A nép szónak ezt az értelmét fogva fel, minősíthetjük egyaránt népiességnek az Apor-félét s a modern irodalmit.

Hogy a népiesség hovatovább (legalább elméletben) a köznépre szorította a gyökeres magyarság fogalmát,

abban kétségkívül részük van az idegen, Herder-féle hatásoknak is, melyek a népdalt központi tárgyává tették meg az irodalmi érdeklődésnek. Azonban némi történeti valóság is igazolta e korlátozást. Az Apor-féle magasabb társadalmi osztály a század folyamán nyelvben, viseletben, szokásban elidegenedett, a középrend ekkor jutott el ellatinosodása tetőpontjára, legifjabb csoportja pedig éppen ekkor kezdett a latin helyett modern európai idegenségekben mintát keresgélni egy tervbe vett új magyar irodalom számára. Ily körülmények közt a népiesség említett felfogása nem tekinthető puszta illuziónak, kivált pedig a nyelvet illetőleg, mely, mint mondtam, különben is alapvető néphagyományként állt a nagy mozgalom kútfejénél. E nyelvi szempontú indulása bizonyítja legjobban a mi irodalmi népiességünk gyökeres hazai eredetét, hiszen a nyelvi programmot — a nemzeti nyelv irodalmi egyeduralmának s megtisztításának programmját — a régi magyar irodalom forrta ki magából s adta át eszmei örökségül, megvalósítandó feladatúl az újnak. Még mielőtt az új irodalom a programm végrehajtásaként derekasabban hozzáfoghatott volna a maga mesterséges nyelv- és stílreformjához, ismét csak idegen mintára egy új irodalmi nyelv megteremtéséhez: az induló népiesség a forráshoz hajolt le s a népi és régi nyelv kincseit igyekezett kimeríteni. Ő itthon maradt: műveltebb testvére, az irodalom, idegenbe ment; de mikor később újból találkoztak, gazdag szerzeményeket öntöttek együvé.

Mindezek alapján talán más színben tűnik fel a népiesség most már, mint fejtegetésünk elején. Mind tárgyköre, mind időbeli kiterjedése végtelenül nagyobb a közkeletűleg neki tulajdonítottnál. Tárgyköre nemcsak a költészet, hanem a nemzetnek mindenféle, népfajilag

különleges műveltségi hagyománya ; időbeli kiterjedése pedig nemcsak a XIX. század, hanem a nemzeti történet egész folyamata, a jövőt folyvást kergető, sarkában szüntelen tovább harapódzó multnak szakadatlan, örök jelenvalósága. Sugalmazója a nemzetiség konzerváló ösztöne, Berzsenyi szavával : maga a nemzet «őrlelke», mely különösen veszélyeztetése idején fejti ki erejét, mindenkor a hagyományok azon részletén vetve meg lábát, amelyet a veszély legközvetlenebbül fenyeget, s a népfaj azon csoportját, rétegét tüntetve ki bizalmával, amely a veszélyeztetett hagyományt még legteljesebben őrzi. Így aztán idők és szükségletek szerint a hagyomány más-más kategóriáját s más-más letéteményesét részesíti kedvezésben a többiek fölött : legrégebben bizonyára az ősi hit és jogszokás, később a társasélet és öltözködés, majd meg a nemzeti nyelv és nemzeti műformák hagyományait, de mindenkor a régit az újjal, a nemzetileg közöst az egyénivel, az állandót a változóval szemben ; régebben az előkelőbb, újabban az alsóbb műveltségi réteggel lépve szövetségre.

A népiesség tehát állandóan működő, konzerváló történeti erő, de vannak korszerű változatai. Volt népiesség akkor is, mikor e szó még meg sem született, s viszont az a nagy mozgalom, melyet a közhasználat egyedül illet ezzel a nevezettel, maga is változásokon ment keresztül pályafutása alatt.

A népiesség fogalmát azonban nem ok nélkül kötötte és specializálta a közhasználat éppen e modern, XIX. századi változatához. Sugalmazója, létoka, a nemzeti érzés, egész történelmileg ismert multjában itt érte el legegyetemesebb érvényesülése korát. Itt is várt legnagyobb feladat a népiességre, itt, a nagy újítások, a műveltségváltás, a politikai rohamos átalakulások, az

újabb európai alkalmazkodás, a végleges nyugathozfordulás e nagy félszázadában. Menteni, biztosítani az eredendő magyart, tövét ápolni a felsuhadó fának, tartogatni, propagálni a régit, a hagyományost, a népfajilag állandót: sohasem volt ennyire szükséges. Ez a korszak már a köznépben látta a leghitelesebb hagyományok végső birtokosát s innen a «népiesség»-beli «nép» fogalomnak bizonyos degradált látszata. Mi azonban most már tudjuk, hogy beleértendő e szóba egy másik «nép»-fogalom is, mely ép ellenkezőleg kitüntető értelmű, mert a hagyományőrző köznépet az egész nemzet-népfaj ideális képviselőjévé, ős-szimbolumává magasztalja fel.

Minthogy a XIX. századbeli nemzeti élet nagy változásait az irodalom készítette elő, a hagyomány-istápoló mozgalom is főkép irodalmi vonatkozásaiban: mint irodalmi népiesség vált hatalmas tényezőjévé a fejlődésnek s ily minőségében szembetűnővé a köztudat számára.

Én ez irodalmi népiességgel foglalkozom, de nem szigetelem el attól a teljesebb értelmű: hagyománymentő mozgalomtól, melynek csak részjelensége volt.

I.

AZ IRODALMI NÉPIESSÉG KEZDETEI

1. Faludi.

A népköltészetnek Európaszerte nagy propagálója, Herder, még meg sem írta nagyjelentőségű műveit, mikor Faludi Ferenc már szorgalmasan eljárogatott «a' köznép és a tseléd közé» — mint Révai feljegyezte — «tsak a' végett, hogy őket szabadabb beszédre felbátorítván, igazabban kitanulhassa a' tulajdonabb Magyar szó ejtéseket».

A XVIII. század közepe táján vagyunk: irodalmi multunk e nagy jelentőségű forduló szakaszán. Az irodalom, előző századbeli nagy fellendülése után mintegy pihenni látszik. Pedig nagy dolgok mennek végbe e feltűnő csend alatt. Új kevés terem, de a régit most takarítják be; most száll alá, most terjeszkedik szét, most válik tápláló hagyománnyá Pázmány és Gyöngyösi, a régi magyar próza, a régi magyar vers két nagy klasszikusa. E meddőnek látszó csendben indul meg az irodalom emlékező művelete, saját tudománya, az irodalomtörténet; megkezdi leltározását a több százados mult hagyatékának, gondolkozik rajta s teendőket sejt meg, célokat tűz ki: teljes végrehajtását a multban már megindult folyamatnak: a latin leszorításának, a nemzeti nyelv megtisztításának s kizárólagos irodalmi nyelvvé emelésének. Ugyanekkor indul meg s vesz legott erőteljes lendületet a nemzeti történettudomány anyaggyüjtő tevékenysége.

A nemzeti mult kezd itt hatni s oly fokú történelmi eszméletet felélesztení, minőt az előző két század lázas tevékenysége nem engedett meg. S új teendőket az irodalom számára, szintén a mult tanulságai tűznek ki.

Lassan, alig észrevehetően, a régit meg nem tagadva, s mégis tovább fejlesztve, indul is az új. Ott Amade dalol s Isten adta tehetségével kiképzi a magyar dal típusát, melyhez a nagy Balassa óta közeledtek lírikusaink; itt Faludi fogalmaz remek magyar prózát eladdig példátlan stílfegyelemmel, de oly magyarosságra törekedve, minő Pázmánynak sem volt tudatos szándéka, másfelől pedig verseket ír, nem egyszer idegen ösztönzésre, de a magyar ritmusnak addig ismeretlen szabatosságával; amott pedig Orczy Lőrinc elmélkedik a világ folyásáról, új műveltséggel, a felvilágosodott filozófia ismeretével, de bölcs nyugalmában, kedélybeli egészségében, lelki egyensúlyában meg nem zavarodva, az újnak ismeretével is a régihez vonzódva, összes formaújításként pedig páros ríműt is írva a négyrímű tizenkettős mellett. Ennyi az egész. De mindez nagy dolog: nagy, kivált várható folytatásában, újdonságnak, de nagy hagyományhűségnek is. Lassú indulás, de egészséges; csak készület a fejlődéshez, de nincs benne törés és szakadás.

Lassan indult fejlődésekben azonban gyakori eset a hirtelen gyorsulás, a kényszerű késedelemnek e heves pótszere. Ezúttal a fejlődés lassúbbnak, a késedelem nagyobbnak, a gyorsítás égetőbb szükségnek azért is tűnhetett fel, mert az említettek művei nem, vagy csak részben jelentek meg nyomtatásban a maguk idején. A hirtelen gyorsulás pedig beállt, mikor a középnemesség fiai is részeseivé kezdtek válni annak az idegen műveltségnek, mely a magasabb osztályokat a század folya-

mán kivetkeztette magyarságukból s a nemzeti nyelvű műveltség ügyétől éppen a válság idején vonta el. Az irodalom ez új műveltségű csoportját Bessenyei, majd Kazinczy személyében láthatjuk legtöbb joggal képviselve. A főrenddel ellentétben e csoport korántsem idegenedett el nyelvében, sőt szívvel-lélekkel felkarolta a régi irodalom által mintegy eszmei örökségként áthagyományozott nyelvi programmot. Neki azonban már más, az irodalminál szélesebb programmja volt: kiterjeszteni ez új, nyugateurópai, a csaknem kizárólag vallásos régivel szemben profán műveltséget a magyar nyelvű irodalom által a nemzet egészére.

Elkerülhetetlen célkitűzés, az idők halaszthatatlan szükséglete volt már akkor ez is, de általa hirtelen mély szakadék támadt az egész régiség s a hevesen nekiiramodó, a régit lélek szerint megtagadó új kezdemény között. A nyelvi programm magában is ellentéteket támaszthatott, hiszen gyökerében fenyegette a rendi alkotmány ősi latinságát. Új műveltségi célkitűzéssel társulva pedig legott alsóbb réteggé, irodalomalatti «néppé» degradálta azt az egész nagy tömeget, melyben a régi irodalom formai eredményei még csak most szívódtak fel nemzeti hagyománnyá. Hiszen az újítás első évtizedeiben tetőződik egyszersmind Gyöngyösi népszerűsége. Az új: nyelvi *és* műveltségi programm modern nyelvekből való fordításokhoz folyamodott, mert ezzel vélte egy csapásra elérhetni mindkét rendbeli célját: új műveltségi tartalmat közvetíteni magyar nyelven s ezáltal a nyelvet magát is ez új követelményekhez hozzá fejleszteni, pallérozni. Szükségkép következett ebből a nyelvnek magának is — kitisztítása ugyan a régi latinizmusokból, de ahelyett — új idegenségekkel telítése, mi ismét csak mélyítette azt a szakadékot.

Mindenki igyekezett átmenteni a maga hozzátartozóit a visszafutó partról. Bessenyei Orczyt hívogatta, mert elődjét látta benne; jött is az öreg báró, de lassan, s kedves mosolyába ezúttal némi mélaság vegyült, mintha azt mondaná neki: jobb ha te jössz vissza: *haza!* Bessenyei azonban ment s meghozta életáldozatát. Gr. Ráday Gedeon fürgébben átjött ugyan s nemsokára Kazinczy karján tűnik fel előttünk, amint német formájú verseit ismerteti vele; de átmentette könyvtárát is, a *régi* magyar irodalom e nagy gonddal és lehető teljességgel összevásárolt gyüjteményét. Kazinczy nem vetette azt meg, de ment tovább a modern dallam után.

Akik pedig ez újítókat már meg nem értették, a nagy tömeg, azok tovább zengték Amade dalait, olvasták Gyöngyösit s az ő szájuk íze szerint író Dugonicsot és Gvadányit. Révai ellenben, kit legmélyebben ihletett meg a történetiség szellője s ki idegen példán, Herderén, felismerte a réginek és népinek egyesített becsét: áttekintve a szakadék elhagyott partjára, visszament még egyszer, áthozta Faludi kéziratait, kinyomatta, s már megjelent munkái új kiadásáról is gondoskodott.

Faludi, a kezdeményező, ezzel nyomban felismert és propagált ősévé vált a magyar irodalmi népiességnek.

*

Méltán. Az ő érdeklődése a köznép nyelve iránt nem puszta kedvtelés: nemcsak gyüjt és figyel, hanem legott hasznosítja is írói gyakorlatában a néptől tanultat. E tudatos és az irodalom javára űzött népiesség más szempontból is nevezetes s oly magaslaton mutatja Faludi kezdeményét, amelyre a mozgalom egésze még nagyon sokáig nem tudott felemelkedni. Ő ugyanis nemzeti formahagyományt keresett a népnél s nem csupán

anyagi magyarságot, mint utódai közül nem egy, többek közt a legközelebbi: Dugonics.

Nyelvi gyüjtése, melyet jegyzőkönyveiből Révai tett közzé, nem annyira szótári, mint inkább stilisztikai érdekű. Legszámosabbak benne a magyar közmondások, velős jelzős kifejezések («szépen összeillő vezeték szók»), «a beszédet ékesítő különös szóejtések» és csípős, vagy «teljes mondások». E gyüjtés forrása a népi nyelven kívül az irodalmi régiség is, főkép Pázmány. Régi és népi azonosítása, a nemzeti eredetiség szempontjából egyenlő értékelése, Herder előtt, mindenesetre nagy figyelmet érdemel. E korai kezdemény, minthogy nemzeti stilisztikai eredetiséget céloz, csaknem azon a fokon áll már, melyre az irodalmi népiesség csak virágkorában, Arany Jánossal érkezett el igazán. Ez az a magyar «ornata syntaxis», mely Arany Jánosnak is annyira szívevágya volt.

Faludi jelentősége azonban még nagyobbnak mutatkozik, ha verses műveit is figyelembe vesszük.

Toldy szerint dalai első klasszikai mintái a magyar dalnak, általában az «első műdalok irodalmunkban», s felismerszik rajtuk az olasz áriák és francia sanszonok ízléstisztító befolyása mellett a magyar «néphangok emlékezetének» melegítő hatása is. Tankönyvében külön kiemeli, hogy «ismerte a valódi népköltészetet: a magyar köznép dalait».

Amennyiben ily (idegen és magyar népi) hatásokról általánosságban szó lehet (mert részletesen kimutatva máig kevés van), azok elsősorban Faludi dal-formáira vonatkoznak.[1] E dalformákban ugyanis valóban két-

[1] Kastner Jenő: L'arte poetica di Fr. Faludi. Corvina IV. — U. az: Indirizzo italianeggiante della poesia ungherese nel secolo XVIII. Corvina VI. — Trostler József: Faludi és a német gáláns költészet. Egyet. Philol. Közl. 1914. *

rendbeli, részben heterogén elem egyesül: az idegen dallamra valló strófa-képletek, meg (néhány metrikus kísérlettől eltekintve) az azokat alkotó sorfajoknak éles szabatosságú magyar ritmusa.

Ami először ez utóbbit illeti, azt Faludi nem tanulhatta versíró magyar elődeitől, mert magyar ritmusú verset ily preciz és erélyes ütemezéssel senki sem írt addig. Honnan vette tehát? Kétségkívül dallamból vonta el, a dallam iktusaira való közvetlen emlékezéssel, sorai ritmusát. Ha magyar népi dallamból, akkor ezen tovább nincs mit magyarázni, mert vers-ritmusának szabatos nemzeti idoma úgy önként érthető; érdeme akkor is, hogy magyar dallamok hatása alatt tökéletesítette, szigorúbban megszabályozta a magyar versírás technikáját. Ha ellenben (amint sok esetben bizonyos) idegen dallam, idegen strófaképlet lebegett előtte mintául, idomulása, «elidegenedése» akkor is csak külsőleges maradt, amennyiben mindössze a sorok számának, terjedelmének s a rímrendszernek átvételére szorítkozott, a sorok szerkezetét azonban magyar ritmus-érzékkel fogta fel, magyar sorfajok mintájára képezte ki, az idegen mintában sokszor meglévő szótagmérést rendszerint elejtvén, legfeljebb csak a rím esésében igazodva hozzá alkalmilag.

Nos, ez az eljárás nem új jelenség. Balassától Amadéig (Zrinyit és részben Szenczi Molnárt is ideértve) ez volt az idegen dallam átvételének s azáltal a nemzeti ritmus kára nélkül a formakincs gyarapításának megszokott módja.

Faludi dalai azonban oly időben (1786) kerültek Révai gondoskodása folytán a nyilvánosság elé, mikor a műköltészet formai elidegenedése megkezdődött s csakhamar addig soha nem sejtett arányokat öltött. A szó-

tagmérő németes dalritmussal szemben nem ok nélkül vált Faludi a magyaros hagyomány képviselőjévé. Hiába vett dallam-(strófa-) szerkezeteket idegenből, ritmusában nemcsak hogy nemzeti, hanem minden elképzelhető elődjénél nemzetibb tudott maradni. Tévedés volna népdal-utánzatokat látni az ő énekeiben; de igenis azt a nemzeti versidomot, melynek ritmus-ideálja a népdalokban élt, az ő dalszövegei minden eddiginél szabatosabban valósították meg s tudták szuggerálni olvasójukra. Amade népszerű dalai sokszor szintén kitűnő ritmusúak voltak, de nyomtatásban nem jelenvén meg, kevésbbé válhattak mintegy alapvető kánonjává a magyar dalformának, a XVIII. századvégi irodalmi énekműfajnak. Faludi azonban, mint látni fogjuk, éppen formái által vált egy egész énekszerző csoport mintaképévé, s az ő éneke a magyaros műdal első műfaji eszményévé.

Amadénál inkább azzá válhatott formáinak egyszerűbb, eltanulhatóbb volta miatt is. Amade kicsipkézett, hosszú, cifra strófáit, melyek csak egy bizonyos dallamhoz vannak kötve, nála hiába keressük. Az övéi * mintegy átmenetet képeznek ama szertelen formabujaság s a népdalok elemibb dallam-formái közt, s ennélfogva már egy fokkal közelednek a népies lehetőség felé, mely nem különc, unikum-dallamokat, hanem inkább egyszerű dallam-típusokat tesz fel. Efféle egészen egyszerű (népinek minősíthető) dallam- (tehát strófa-) képlet alig van még Faludinál, de már van, még pedig a négy hetes sorból alakuló, páros rímű:

Az epeszti szívemet,
Keseríti kedvemet,
Hogy szerencsém változott,
Tőlem messze távozott.

Híres «Útravaló»-ja (Ne marasszuk, elmehet) s három vallásos éneke, köztük (bár nem egészen eredeti) Faludi egyik legnagyobb dicsősége, a «Szűzek, ifjak sírjatok», hasonló alakban szól. S érdekes, hogy mikor majd Vitkoviccsal megkezdődik a voltaképeni népdal-utánzás, mily kedvelt formájává lesz ez a Petőfi előtti mű-népdaloknak. Nincs is több ily elemi s csak egyfajta sorokból alkotott strófája Faludinak, viszont szertelen cifrázatúja sincs. Négy, párjával rímelő nyolcashoz hozzávet záradékul egy hetest (Kérdő-, Felelő ének, Nincsen neve), két, egymással rímelő hetest (Adieu), vagy hatost («Így jár, ki felfuvalkodik»), alkot 12-es, 8-as és 6-os sorok (A tavasz), vagy más három sorfaj kombinációjából (Tarka madár) egy-egy kedves strófamintát; s vannak egészen különleges, rendkívül hangzatos szerkezetei, minő a «Fortuna szekerén okosan ülj».

Mégis van egy idegen eredetű, egyszerűbb képlete, melyet, úgy látszik, ő népszerűsít el nálunk, mert Amadénál még nem találjuk: még pedig a nyolcas és hetes kétszeri váltakozásából, keresztrímmel alakuló strófa; ez a maga eredendő helyén (a német gáláns lírában, de Metastasiónál is gyakori!)trochaikus alakú volt, Faludi azonban a metrumot eltörli, mi által a strófa két magyar sorfajból alakultnak tetszik. Leggyakoribb formája ez neki; mintegy tíz esetben élt vele:

Azon senki ne építsen,
Hogy engem lát vígadni,
Mert örömet, ahol nincsen,
Néha lehet mutatni.

Ez a strófa a következő évtizedek legkedveltebb dalalakja lett, de többnyire levetve a keresztrím terhét, s félrímre szorítkozva.[1]

[1] «Tizenöt szótagú Verseket, amennyire tudom, először

Egész sereg, irodalomtörténetünkben alig emlegetett, összetartozó csoportként pedig nem méltatott énekszerző követi Faludit, s összetartozásukat, a későbbi népdalíróktól pedig különállásukat dallam-mintáik jelzik legvilágosabban.[1] Minthogy a maga helyén e csoportról szólani fogok, s minthogy a népies dalköltészetben a dallamtípus alapvető, korszakos különbségeket jelez: nem lehetett mellőznöm Faludi dalformáinak a jellemzését.

Nem közvetlen a népdalra támaszkodik dalai lírai tartalmában és poétikájában sem, de ott sem független már tőle.

Költészete még nem vált meg egészen a nálunk Amade által nosztrifikált gáláns poézis hagyományaitól (Phyllis; Nincsen neve), viszont benne él már a rokokó kedvesen mesterkélt, finomkodón naiv világában. Ez ízlésváltozat vonzalmai között, mint a szaloni modernség egyik illúziószükséglete tűnik fel a természettel azonosított antik igénytelenség kultusza, az aranykor boldog pásztorvilága. Szaloni illúzió, — mondom —, piperés képzelődés, érzelmes mimelés, de a vonzalom tárgya — ha púderködön át is — a nép. Faludi egyik legkedvesebb éneke, *A tavasz* («Királyi mulatság erdőkben sétálni»), ez igénytelen életet szomjuhozó rokokó-kedvtelésnek igazán bájos megnyilatkozása. De az ő rokokó-jában több a konkrétum, mint az átlagosban; tárgyban és kifejezésben vaskosabb, «népiesebb» az övé.

Faludi Ferentz 's azután Horvát Ádám készített.» L. Sándor István: Sokféle, VII. (1801) 88. l.

[1] Még leginkább érzi összetartozásukat Haraszti Gyula (Költészetünk új-népies iránya, Abafi-féle Figyelő IV., V. s külön 1878); Alszeghy Zsolt is felismerte egy bizonyos epigon-csoport meglétét (Epigon lirikusaink a XIX. századig. Irod. tört. Közl. 1917).

Pásztorversei e rokokó-népiesség legjellemzőbb képviselői. Józan valóság-érzéke levonta e műfaj belső konzekvenciáit : ha pásztor, hát legyen pásztor s lehetőleg a maga pásztori módján beszéljen és viselkedjék. S ez az, amit verseinek első kiadója, Révai, legott észrevett s méltányolt. Szerinte ugyanis ha a költő úgy lépteti fel a pásztorokat, «hogy minden beszédjek, minden intézetjek, minden indulatjok ábrázolja a' mezei életnek természetes együgyűségét, a' már a' tettében levő igaz Pásztor Ének». (Faludi F. költeményes maradványai 1786. 16/17. l.). Révai szemében Faludi pásztorénekei ilyenekűl tűntek fel. Szerinte Faludinál nemcsak igaz pásztorok, hanem «magyar igaz pásztorok járják a magyar mezőt, s a magyar erdőt». A valóság az, hogy a rokokó-eszményítéstől Faludi pásztorai sem mentesek, de legalább beszédjük, mind nyelvanyag, mind forma tekintetében a versbeli magyar népiesség legöntudatosabb zsengéje. Főkép versmondattana ér el többször oly tökéletességet, mi már Arany Jánosra emlékeztet :

> Száz ostorpattanás hallik a völgyekben,
> Száz víg kürtölések legelő hegyekben,
> A felelő ekhó felkapja, duplázza,
> Csak az egy irígység kaján fejét rázza.

Ily irányú tudatosságára vall, hogy az idyll-költészetben egyik nagy elődjének Zrinyinek a hagyatékából néhány fölöttébb népies ízű versmondatot (VI. Eklogájában) szószerint átvesz, s annak mintájára maga is variációt ír.

Más példát is találunk nála arra, hogy egy idegen (vagy idegenben is ismeretes) műfajt bensőleg megmagyarosít versforma és nyelv népies íze által. «Nincsen neve» c. csúfolkodó verse (mely állítólag a gáláns költészettől vette műfaját) csaknem a durvaságig népies. *Útravaló*-ja azonban, meg *Szakácséneke*, amaz mint

fonák úti áldás, ez mint humoros mesterség-magasztalás, műfajilag is beleilleszkedik kéziratos énekeskönyveink népszerű formahagyományai közé.

Versei kéziratban is eléggé elterjedhettek, Révai kiadása után még ismertebbekké váltak. A ponyva is hamar kivette belőlük a maga részét: az «Egy aglant van Gyöngyös táján» kezdetűt («Nincsen neve») egy 1790-i «Öt szép új mulatságos világi énekek» c. ponyvafüzetben látjuk viszont. Ugyanazt, meg Faludinak több más versét, mint mindjárt meglátjuk, Dugonics ősi magyar énekekként daloltatja Árpád fejedelem állítólagos leányával, Etelkával s híres regénye más alakjaival. Thaly is a Vitézi énekek-ben (II. 129.) XVII. századbeli «Furcsa útravaló»-ként közöl bizonyos múzeumi kéziratból egy hatsoros versikét, melyben pedig Faludi *Útravaló*-jára ismerünk. («Minden lova rugjon fel; A rúd szege hulljon el; Repedjen a gyeplő szí; Pincetokja folyjon ki.»)

«Énekei» különben (ez volt még akkor a dal neve) még csak közelednek ahhoz a — poétikai értelemben vett — dal-műfajhoz, mely a XIX. század első felében éppen a magyar népdalok mintájára később kifejlett. Még sok bennök a tárgyi elem: jellemzés (mint a Kérdő és Felelő énekben, a Nincsen neve s A szerencse címűekben), különös helyzethez kötöttség (Útravaló), leírásba áthajló részletezés (A tavasz); máskor a nagyon is következetesen végig vitt párhuzam (Tarka madár) lép ki (a mi érzésünk szerint) a dal egyszerűbb köréből. Vannak azonban rövid, egy-két strófás énekei (éppen a ma már kevésbbé emlegetettek közt), melyek tiszta, atómszerű líraiságukkal már a mi dal-fogalmunkhoz is közelebb állnak. Ilyen pl. a fentebb már a hetes sorfajra idézett szép kis dalon kívül emez:

Köszönöm, hogy hamis voltál,
Mert lántzomról le oldottál.
Eddig gondban, kínban éltem,
Hogy hívem vagy, mind azt véltem.
Fáradt szívem! pihenj már,
Veszteséged nem nagy kár.

Nem volt eredeti költő. Énekei legnagyobb része bizonyára kölcsönzött tartalmú, sőt, mint mondtuk, sok esetben formailag is idegen dallam-mintát követ. Az idegen ízt azonban le tudta róluk törölni nyelve és ritmusa tiszta, a népin is nevelt magyarosságával. S azzal hatott. Már kortársai szemében oly eredetinek, oly gyökeresen magyarosnak tetszett ezáltal, hogy akadálytalanul «régivé», sőt — mint Dugonics regényeiben látjuk — egyenest Árpád-korivá léptethették elő. Érdekes ízléstörténeti, de a fejlődés folyamán többször előforduló jelenség ez. Az újnak ily ősiséggé bélyegzése ugyanis arra vall, hogy az illető mű a hagyományos ízlés kétrendbeli követelményét elégítette ki egyszerre: hű maradt a megszokotthoz, sőt annak lényegét pregnánsabban képezte ki (innen régiség-látszata), de formailag felfrissítette s így valósággal az újság ingerével kedveltette meg ismét a már megszokottat. A friss színekben jelentkező régi: Faludi énekköltészetének is ez a varázsa, ez hódította meg az ő irányának Révait s mindazokat, kik a XVIII. századvégi énekköltők közül Révai köré csoportosíthatók.

Első nagy művésze volt a formahagyomány irodalmi értékesítésének, épúgy, mint Kazinczy a modern európai formakincs honosításának. Egy népies Kazinczy ő a mi szemünkben s méltán sajnálhatjuk, hogy nem találkozott hozzáfogható művész a «szent öreg» irodalmi ellenfelei közt.

2. Dugonics és a «népszerűek».

A XVIII. század vége a megújhodás jegyében áll. A korszak főtörekvésével, az idegen minták szerinti újítással szemben egyelőre csak tagadás- vagy nehezékként érvényesülhetett a hagyományhűség ellenállása, mindamellett már ott feltűnik, minden elméleti célkitűzés nélkül, puszta jelenléte által. A hagyománytisztelet marad, míg az irodalom újítva igyekszik előre, sarkköve a rendi politikának. Nem független tőle az újítás sem, mely végeredményben maga is a nyelvtisztaság — purizmus — programmjával indult. Végül pedig egészen tőle függ a nyelvrégiségnek ekkor feltámadt nagy megbecsülése, mi legfontosabb következményként a rég elfelejtett nyelvemlékek feltárását s a magyar nyelvtörténet tudományos megalapozását vonta maga után.

De tekintet nélkül az irodalmi pártmegoszlásra, a korszak egész hazafias lírája a hagyományszemléletből meríti ihletét. E hazafias lírának, mely Berzsenyivel találja meg leghatározottabb hangját, foglalata semmi egyéb, mint a mult nemzeti nagyság és ősi jellem, s a mában arra emlékeztető ritka kivételek dicsőítése, másfelől pedig a jelen elfajulás siratása. Csaknem azt mondhatnók : e korszak egész költői történetszemlélete «népies» a fentebb kifejtett értelemben. Hiszen a régit becsüli, s ahhoz hasonlítva siratja a jelent ; összesítve látja a régit, s csak azt látja benne, ami fenntartó erő, önérzet-emelő dicsőség. Attila, Árpád, Nagy Lajos, Hunyadi : e költői szemlélet számára csaknem a néptudat szelekciója módjára megöröködött, «nyolc századoknak vérzivatarjai» közül egyedül fentmaradt nagy névhagyományok, s «rongált Budának tornyai» szemmel látható tanúk ez

ősi nagy időkből. Lehet-e a népiesség alapvető szemléletét jobban kifejezni, lehet-e dicső hagyományt s elfajult jelent sommásabban, tömörebb egyszerűséggel szembeállítani Berzsenyi eme híres soránál: «Romlásnak indult, hajdan erős magyar?»

S ez a hagyománykultusz még sem népiesség. Hiányzik belőle az igazit jellemző aktív hagyomány-propagálás, mely nemcsak gerjedezve szemléli a nemzeti nagy hagyományt s lemondó mélabúval a jelent, hanem haladéktalanul igyekszik ezt amannak a mintájára átalakítani, regenerálni. De bár csak passzív, csak szemlélődő, e hagyománytisztelet alkalmas talaj, ha bizonyos feltételek közrejátszanak, az igazi népiesség kisarjasztására. Minden tagadás, minden ellenséges támadás alkalmas a belőle még hiányzó aktivítás felserkentésére. Ilyenül szolgált neki II. József erőszakos reformkísérlete. S az irodalomban éppen az alsóbb, a hagyományt minden modern alkalmazkodás nélkül folytató réteg reagált legélénkebben ez erőszakra, mert tőle állt legmesszebb, neki, az ő faji önérzetének és idegengyűlöletének volt legidegenebb az oktrojált műveltségi forma. Dugonics és a «magyarosok» törekvéseit (mert reájuk célzok) műveletlenségnek bélyegezte a korszak újító szelleme, de kétségtelen, hogy az irodalmi műveltségnek ez az akkori viszonylatban csakugyan alsóbb rétege volt az, melynek melegágyában áttelelhetett az egyelőre lenézett és visszaszorított hagyomány. E csoportot Arany János «népszerűnek» nevezi s megtagadja tőle a «népies» minősítést. Nem is népies az Arany János népiessége értelmében: nem művészi célokat követ mint ő, nem formahagyományt keres, mint Faludi, inkább anyagi hagyományokat ment, gyüjt és propagál: tagadhatatlan azonban, hogy a népiesség fentebb kifejtett tágabb

meghatározásába a kornak kulturális jelenségei közül * ez illeszkedik bele leginkább.

A «magyarosok» vagy «népszerűek» irodalmi működésének arra a területére, mely a magyar jelenből meríti tárgyait, nem leszek figyelemmel. E részben különösen a nemzeti viseletért való buzgásuk, az idegenszerűségnek, a «májmódi»-nak gúnyolása jöhetne szóba, s valamennyiök közt leginkább Gvadányi, nemcsak Nótáriusa, hanem más művei kapcsán is, melyekben egyébként magyar népi alakok is szép számmal szerepelnek.[1]

Irodalmi tevékenysége másik ágában a nemzeti történethagyomány legalján veti meg lábát ez az irodalmi csoport, a honfoglalás és a magyar őskor homályos, de épp azért szabadon jeleníthető emlékén. S bármily félszeg is egész eljárása, mikor idegen regény-leleményeket, vagy azok mintájára kitalált mesét és alakokat tesz meg nemzeti hagyománykultusza hordozóivá, bizonyos az, hogy a népies értelemben vett magyar régiségek, élő hagyományok egész tömegét vetíti vissza hite szerinti eredendő helyére, a faj romlatlan épségű őskorába.

Megvan e «népiességben» mindenek előtt az az említett reakció-jelleg, mely szembeszegül a hagyományt veszélyeztető ellenséges törekvésekkel, ez esetben József császáréival, elannyira, hogy *Etelka*, ez az őshagyományt reprezentálni hivatott mű egyúttal kulcsregény, melynek némely főalakjai, maga Dugonics közlése szerint, kortársakat jelentenek. Alakjai, bármennyire kalandregény-sablonok, egyben magának e hagyomány-ihletnek, a faji önérzetnek sokszor drasztikusan nyilvánvaló

[1] L. Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912.

képviselői, s osztályozásuk szempontja ugyanaz, mint a hagyomány-kultuszé : magyar, vagy nem magyar, tősgyökeres vagy idegen ; s jó az, gyülöletes és minden rossznak végső oka emez. Amelyik alakját pedig különösebb kegyelettel magyar mintaképpé akarja kiképezni, azt elhalmozza a felfogása szerinti legfőbb erényekkel. Etelka oly magyar kisasszony, amilyennek Dugonics szerette látni az életben is a magyar leányt : szemérmetes, mindenek felett erényes, de kardos, tűzről pattant, a maga árnyékától meg nem ijedő, zamatos magyar beszédű hajadon. Egy fejedelmi magyar családba átutalt szögedi polgárleány, a «legelevenebb» hagyományok egyike, melyeket Dugonics ősivé plántált vissza.

Voltak azonban e csoportbelieknek komolyabb értékű népies kezdeményeik is történeti tárgyú műveikben. Az ősi magyar élet rekonstruálása részben irott források alapján, részint azonban élő néphagyományok visszavetítésével : ez az ő félszegül kiütött ugyan, de jobb folytatásra talált kísérletük. A pogány magyarok hitvilága, állami, hadi és társadalmi szervezete, szokásai, köntöse és nyelve : megannyi rekonstruáló feladat, megannyi mágnes, mely magához rántja az élő hagyományból azt, ami az ő kategóriájába tartozik. Babonát, néphitet, anekdotát, helyi mondát, népetimológiát, régi, vagy régies éneket, népdalt, gyermekjátékokat, mondókákat, közmondást, népi szokások és viseletek tanuságát : minden lehető anyagot felhasználnak erre a célra s naivul elvegyítnek történeti források, antik mitológiák és analógiák adalékai közé. Teszik ugyan mindezt megelevenítő költői erő nélkül, de legalább hagyományanyagot halmoznak fel. Kazinczy (Orpheus I. 1790.) azt írja Dugonics Etelkájáról, hogy

tévedtek, akik e műben közönséges szerelmet tanító, vagy elszórakoztató romant látnak: «Nem ez volt az író szándéka. Ő bennünket atyáinknak régi idejekre akart visszavinni; azoknak szokásokat, életek módját, országlásokat stb. tette eleinkbe, adagiumainkat mentette meg az elveszéstől.» Toldy Ferenc is jól látta Dugonics ebbeli jelentőségét: «Minden igyekvése — így ír felőle a Magyar Költészet Történetében — a nemzeti történet és régiségek megismertetését, kedveltetését és népszerűsítését vette célba; ... alig sikerült írónak ily mértékben költeni fel a nemzeti történet tiszteletét s annyi magyar archeológiai ismeretet terjeszteni; ... a középnemességnél s a népnél legtisztábban fennmaradt magyar gondolkodás-, érzés- és kifejezésmód behozatalával az irodalomba, ezt ... hasznosan megtermékenyítette.»

Dugonics és követői (a honfoglalási, vagy általában ősi magyar tárgyú regényeket prózában és versben «költő» Pócs Andrások, Etédi Sós Mártonok, Perecsényi Nagy Lászlók) a meglévő réginek eredendő magyar voltát nemcsak hiszik, hanem munkáik által hatékonyan propagálják is. Kezdeményükből sok átment a honfoglalási eposzba, sőt van oly eleme, melynek teljes kifejlése csak Buda Halálával érlelődött meg. Rekonstrukciójuk, kivált pedig a Dugonicsé, mely mintát ad a továbbiaknak, már bizonyos szempontváltozást is jelent az Apor-féléhez képest: a magasabb társadalmi rétegek hagyományai mellett már nagy mértékben kiaknázza a *köznép* hagyományait is, bár a népi alakokkal szemben, ha olyakat szerepeltet, nem viseltetik még oly idealizáló tisztelettel, mint a későbbi, már politikailag elfogult népiesség, sőt többnyire komikus szerepet szán nekik, mindössze bizonyos elsőbbséggel a másfaj-

beliek rovására. Hagyományaikat azonban kiaknázza és ráruházza az őskor előkelőire. Sőt van már e köznépi hagyományok közt olyan, melyhez irodalmi gyakorlatában legott a túlzásig idomul: a nyelv. Dugonics nyelve tudatosan, készakarva s túlzón népies, sőt tájszerű, a nyelv gyökeres nemzetiségét ő már a népnyelvben látja megőrzöttnek. Közmondást, példabeszédet (mint Előszavában vallja) azért használ még tömötten is, mert «magyarinknak napkeleti eredeteket» akarja ezzel megmutatni.

Regényeiben (Etelka 1788, Jólánka 1803) sokszor jegyzetbe szorúl s nem a regény testében nyer felhasználást a gyüjtött hagyomány. Propagálásra azonban ott is jó helyen van.

A népit a régivel, a magyarost (ha újabb keletű is) mind a kettővel csaknem azonosítja. Ha Etelka egyik jegyzetében (II. 114. sz.) a Pannóniai Éneket közli, a másikban (II. 108. sz.) egy pünkösdi játékdalt jegyez fel («Mimi, mama, mimi mama, piros Pünkösd napja. Hónap lészen, hónap lészen a' másadik napja» stb.), s úgy adja elő, mintha e játékdal annak az éneknek lenne végső maradványa, melyben regénye szerint a budai eladó leányok «szedték nótára» Etele és Etelka szerelmét. A hagyomány ilynemű visszavetítésére (voltakép fiktív keltezésére) különösen a Jólánkában találni tömeges példát. E regény hőse ugyanis, Gyulafi, kiváló versszerzőnek van feltüntetve s a történet folyamán felfelcsendülő énekek nagyrészt neki tulajdoníttatnak. Mily nagy azonban a meglepetésünk, mikor Faludinak hol ez, hol amaz dalára ismerünk bennök. Etelka egykori, legkedvesebb énekeként emlegetik itt az «Egy kis tarka madár»-t; Gyulafi «szörzötte» ezt: «Fejedelmi élet erdőben járkálni» (csak azért nem «Királyi mulat-

ság», ahogy ugyanis Faludi írta, mert még akkor fejedelmeink voltak); egy helyt ezt dalolják: «Szerencse kerekén okosan ülj» (még akkor nem ismerték Fortunát!); Etelka is éneklötte hajdanában ezt a csufondáros nótát, hogy «Egy aglant van Gyöngyös táján»; elég durva az már Faludinál is, de Dugonics tovább durvít (hite szerint bizonyára magyarosít) rajta s úgy adja a fejedelmi dalolók ajkára. Maga is költ állítólagos régi éneket, vagy átvesz és tovább költ, úgy látszik, igazi népdalt is. («Szerelem! Szerelem! Vajon hol lölnek föl? A mezőn nem vetnek, Kő-sziklán se termöl».) A «Nem anyától lettél, Rózsafán termettél» kezdetű dalnak tudtommal szintén Jólánkában található egyik első nyoma. Gyulafi ugyanis álmot lát, mely később be is teljesül; álmában három dámvad közül, a beteljesült valóságban három leány közül a legszebbikről vélekedett úgy, hogy «földi anyától nem születtethetett», s ha mégis földi származású, akkor «szülője annak a pünkösdi rózsa», «fogantatásának bóldog ideje a hajnal». (Jólánka 1803, I. 71. és 161. l.).[1] Dugonics példáját követte Perecsényi Nagy László is Orythia magyar amazon történetében (1804. 166. l.) az «Az ég alatt a föld színén Nincsen olyan árva mint én» kezdetű dal beszövésével, valamint Csenkeszfai Poóts András, aki A Sénai Lukrétzia Históriájába szintén több éneket szőtt be.[2]

*

Faludival és Dugonics Andrással a magyar népiességnek két, később egymással szerencsésen összetalálkozó,

[1] Magát a dalt l. P. Horváth Ádám dalgyüjteményében, 370. sz. alatt és Világi Énekek, 1801 (Nemz. Múz. 174 Oct. Hung.) 132. l.

[2] A P. Nagy László Orythiájában közölt dal kétsoros

külön ága indult meg: Faludival a formai, Etelka költőjével az anyagi néphagyományok iránti érdeklődés. Faludit inkább művészi, Dugonicsot inkább érzelmi (nemzeti, faji) céltudat vezette.

Legközelebbi lépését közvetlenül Faludira támaszkodva teszi meg a népies mozgalom. A Dugonics-féle ág pedig, prózai és verses regények során áthaladva, a honfoglalási eposzhoz vezet el s így végül is kívül kerül az irodalmi népiesség körén. Amit azonban kezdeményezett: az anyagi néphagyományok iránti érdeklődés korántsem vész el, sőt egy későbbi időszakban, az 1830-as években, már mint erőteljesen megindult magyar néprajzi irodalom kerül újból elénk.

strófákból áll, melyek egyveleges módra különféle dalokból összehordottaknak látszanak. P. Nagy László jegyzete szerint «ezen Éneknek szép szomorú áriája vagyon: minden pár sort kétszer kell danúlni.» — Poóts András Sénai (= sziénai) Lukrétziájában egyebek közt Amade «Kukukuku, kukucskám» kezdetű dalának egy variánsa van Lukrétzia ajkára adva (67. l.). Azonkívül a következőket szőtte be említett művébe: Sebes szívem, jaj, mint sír (46. l.); El kell mennem, nincs mit tennem (156. l.); Lukrétzia meghólt, Ki nékem szívem vólt (161. l.); legnevezetesebb azonban ez: «Ha képzelsz nálom állandóságot, Megcsalod magadat igen nagyon»; ez ugyanis bizonyos népszerűségnek is örvendhetett: változatai olvashatók: Thaly: Vitézi Énekek II. 351. l. és a sárospataki Nóták Hármóniájokkal c. kéziratban, meg Nátly Ferenc gyüjteményében, 1795/6 (Nemz. Múz. 176 Quart Hung.) 16. sz. a. Nem lehetetlen, hogy ez énekek némelyikét maga költötte. Ifjúi Verses kötete (melyben a Sénai Lukrétzia is közzé van téve) 1791-ben jelent ugyan meg, de előszava 1787 jan. 20-án kelt.

II.

FALUDI NYOMÁBAN, RÉVAI KÖRÜL

1. Külföldi előzmények.

A nyugati külföldön ekkorára véget ért már a népköltészet iránti érdeklődés gyermekkora.

Nem szólva a középkorról, mely a nemzeti (vulgáris) nyelvekkel együtt költészeti termékeiket is alsórendűségbe sülyesztette az egyházi latinnal szemben, minek bizonyságai nálunk a virágénekről szóló prédikátori nyilatkozatokban, a középkoron jóval innen is fellelhetők, a 16. századtól kezdve egyre több jelével találkozunk a műveletlen, a vadnépek költészete iránti érdeklődésnek, mire nézve Montaigne egyik nyilatkozatát szokás Európaszerte elsőül idézni. E szórványos kezdetekben már adva van az ösztönző ok, mely a továbbiakban is egyik mozgatója marad a népköltészet iránti figyelemnek: a művelt ember érdeklődése a primitívség, a civilizációtól nem érintett nyers kezdetlegesség iránt. Ez érdeklődés számára inkább csak kuriózum még s nem komoly tanulmány tárgya a népköltészet. Hogy azzá váljék, ahhoz nagyban hozzájárult Rousseau a természethez való visszatérés szorgalmazásával. A természethez legközelebb, s egyszersmind minden műveltségtől távol áll a köznép, benne tehát Rousseau ideáljának bizonyos tekintetben megvalósítóját szemlélhették. (Ezen a fokon áll nálunk Orczy Lőrinc.) Primitívség és természetközelség e jegyeihez még egy járul a népdal fogalmában, mielőtt Herderhez

elérkeznék: a nemzeti régiség jegye, Angliában, hol már Lord Dorset, Dryden és Young régi angol énekek iránt is érdeklődnek a vadnépekéin kívül. Macpherson Ossianjával (Fragments of Ancient Poetry, 1760), Percy gyüjteményével (Reliques of Ancient English Poetry, 1765) ez utóbbi jegy kor és minőség szerint szorosabb meghatározást nyer, s a nemzeti költői régiség főkép mint «középkori» és «romantikus» tesz szert bizonyos ízlésbeli jellegzetességre.

A népköltészet, a népdal fogalma az 1760-as évekre ekként már kezd megszilárdulni, de igazi fogalmi tisztaságra még Herderrel sem jut el egészen, bár ő már különbséget tesz mű- és népköltészet között, minek pl. Percynél még nyoma sincsen. Herdernek 1767-től kezdve egymást követő művei más-más szempontból tárják fel s gazdagítják idevágó gondolatait. Összesítve, népdalnak minősíthető szerinte minden (ismert vagy ismeretlen szerzőtől származó) énekelhető költemény (kivált ha műveletlen emberek csakugyan éneklik is), ha tartalma (mely természetesen érzelmes és mozgalmas), meg alakja (mely akár a külső tökéletlenségig egyszerű lehet), primitívebb műveltség jellemét tükrözi.[1]

Amennyiben Herder (kinek egyébként népköltészeti érdeklődése nemzetközi terjedelmű) német (nemzeti) népköltészettel foglalkozik: két főszempont vezéreli. Egyik az *eredetiség* keresése, mely a német középkorba vezeti őt vissza, hol monda, rege, mithosz: a német szellem és nyelv saját terméke fogadja s pihenteti meg a közbeeső századok idegen-utánzásaitól. De a költészetet nem szigeteli el a középkor egyéb nemzeti alko-

[1] Paul Levy: Geschichte des Begriffes Volkslied. Berlin, 1911. Acta Germ. VII. 3., 339—340. l.

tásaitól, a középkori művészet, a zene, a misztika történetének felkutatását éppoly kívánatosnak tartja, mint német költők kiadását (angol mintára), vagy a német nyelvjárások kialakulásának megismerését. A költészet multjának tanulmányozását elválaszthatatlannak tartja a nyelv történeti tanulmányától, mert szerinte a nyelv géniussza egyúttal az irodalomé is.

Másik főszempontja: üdvös hatást gyakorolni az egykorú műköltészetre, annak mesterkélt, sablonos és kozmopolita jellegével új ideált állítani szembe: egy természetes és a nemzeti élettel közvetlen érintkezésben álló költészet ideálját. A népköltészetet tartotta ilyennek. Szerinte a történeti fejlődés két nagy fázison ment keresztül; első volt a természeti költészet, második a műköltészet, a tudós verselés. Kezdetben volt a Naturdichter, s ilyenül képzeli a népet a maga összességében, ilyenül fogja fel Homért és Ossziánt, sőt Dantét is. Azután jött a Kunstpoet s vele megszűnt a mesterkéletlen, tősgyökeresen nemzeti, szabályokba nem kényszerített, szervesen természetes, spontán módon eredeti költészet, melynek stílusa a nép lelkéből fakad. A kétféle költészet egymásutánja egyszersmind értékbeli kontraszt, s a műköltő számára is ama korábbi a méltó ideál.

Nemzeti és népköltészet egyébként alig van Herdernél egymástól megkülönböztetve; mindkettő valamelyes nemzeti esztétikum költészetbeli kifejeződése: nemzeti, mert régi és eredeti, népi, — mert a nép ajkán ma is eleven hagyomány. Magának a népdalnak is meghatározta némely jellemző-vonását. Ezek: drámaiság, szeszélyes szökdelések, a tónus egysége s a belső forma egyszerűsége.[1]

[1] L. Paul Levy: Geschichte des Begriffes Volkslied.

Primitív, természetes, nemzeti, eredeti, régi, hagyományos: mind e jegyek együtt keveregnek Herder népköltészet-fogalmában, együvé szorítva a nemzeti nyelv azonossága s az idegen-tagadás mozzanatában, s tekintet nélkül arra, vajjon a teremtő közösség gyanánt felfogott népből, vagy a népet naivul képviselő egyéntől ered-e az említett jegyeket feltüntető költői alkotás. Hozzátartozik végül e fogalomhoz, a jelen műköltészettel való egészséges ellenkezés s annak hatékony érvényesítése végett a gyüjtés szándéka.

Volt hát miben válogatni, s a magyar irodalom kiválasztotta belőle a magáét: azt, amire hajlamát már előbb kimutatta, s ami egész korszakos irányzatával egybevágott. Kiválasztotta — nem azt, ami benne kozmopolita tudós érdeklődés a primitívség iránt s reakciós lehetőség az egykorú műköltészet ellen; vagyis nem közvetlenül irodalmi és esztétikai ösztönzéseit (bár észrevétlenül azokat sem hagyta), hanem amit belőle a nyelvi szempontú nemzetiség számára hasznosíthat: egyelőre inkább a nyelv, mintsem a szellem, vagy forma (esztétikum) szerint értékest; kevésbbé a primitívet és természetest, mint a nemzetit, eredetit, régit és hagyományost. Ösztönszerűleg támogatást keresett benne azonkívül a maga még csak sejtett, világi, szépirodalmi törekvései számára is a korábbi vallásos és tudományos irányzattal szemben; egyéb (főkép esztétikai) lehetőségeit azonban csak később értékesítette, mikor a maga fejlődésrendszerében tovább haladva, aktuális szükségletei azt is időszerűvé tették.

Berlin, 1911. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Német Philol. Dolgozatok XXIII. 1918. — S. Lempicky: Geschichte der Literaturwissenschaft. I. 1920, Herderről szóló fejezete.

2. Révai felhívása.

Ausztriában Denis Ossian-fordítása (1768) lett Herder hatásának első közvetítője. Az 1777-ben alapított Wiener Musenalmanach már népdalokat közöl, részben nyelvi tisztaságuk miatt, részben az irodalmi érzelgősség ellensúlyozására. Nagyobb jelentőségre csak a XIX. század elejével jut el e mozgalom. Megindul a középkori irodalom felkutatása, s az udvari könyvtár régi kéziratainak napfényre hozatalával fellendül a germanisztika.[1] Az osztrák népdalgyüjtés egyik eredménye a Tschischka és Schottky-féle gyüjtemény ; ez 1819-ben Pesten jelenvén meg, egyik látható kapoccsá vált az osztrák és a magyar hasonló törekvések között.

Denisnek barátja volt Révai Miklós, ki 1781-ben Bécsben is megfordult. Valószínűleg az ő közvetítésével vagy példájára ismerkedett meg Herder munkáival s ébredt fel figyelme a népköltészet iránt. Elhatározta egy *Régi és új elegyes versgyüjtemény* kiadását, s hogy azt mennél teljesebbé tehesse, a pozsonyi Magyar Hírmondóban, melyet Ráth Mátyás szerkesztett, egy névtelen felszólítást tett közzé, énekek gyüjtésére kérvén a lap előfizetőit. Felhívását nagy örömmel fogadta a szerkesztő, elannyira, hogy külön bevezetéssel magyarázta meg olvasóinak a dolog fontosságát. A nevezetes felhívás a Hírmondó 1782 jan. 16-i számában jelent meg, a «Tudománybeli Dolgok» c. rovat elején.

Ráth Mátyás tisztában volt vele, hogy ha valaha, most igazán jó ügy iránt figyelmeztetheti a tudós és tudományban gyönyörködő hazafiakat, s hogy most való-

[1] Weber Arthur : Bécs és a német filológiai törekvések a XIX. század elején. Egyet. Philol. Közl. 1917.

ban nemzete javára hirdethet valamit. Minthogy azonban nálunk sokan vannak olyanok, kik «semmit helyesnek nem tartanak, ha tsak a tanultabb Európai Nemzeteknél annak mássát nem látták», ez utóbbiak példájából mutatja ki, mily méltó dologról van ezúttal szó. Tudva lévő, úgymond, mily szorgalmasan gyüjtögetik az angolok és franciák nemcsak «az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket, hanem a távoly lakozó népekéit is». Tudva lévő, mily becsben vannak a németeknél «a régi Német históriás, mesés s több afféle énekek» s mint kapnak «a köz népnek szájában forogni szokott régi versekenn, mellyeknek *Volkslieder* a nevezetek». «Általjában valami tsak eredeti, nem másból vétetett, akar-melly nyelvenn légyen meg-írva, mind az méltónak itéltetik» tudósaiktól, hogy világra hozassék.

Teszik pedig ezt főkép azóta a németek, mióta «saját nyelvöket s azon az ékes tudományokat» eredményesen gyakorolják. Mennyivel inkább rá vagyunk mi utalva hasonló forrásokra! Nyelvben, tudományban sokkal hátrább vagyunk, nyelvünket árván hagyták a főrendűek, nincs is olyan sokunk, hogy eleink jelesebb költeményeit megvethetnők, vagy bőségüktől visszariadhatnánk. Nem érdemelne-e köszönetet s támogatást tőlünk, «aki a jelesebb Magyar Verseket, valamellyek imittamott találtatnak, öszveszedné, és egygy rakásbann rendesen ki-adná?» Nos, ezt akarja végbevinni egy Bécsben élő hazánkfia, kinek hirdetménye ezennel itt következik.

Ráth Mátyás jól ismerhette a német előzményeket (1773-tól 1777-ig Göttingában tanult!) s értelmüknek tömör összefoglalásával kitünően megalapozta Révai (a Bécsben élő magyar hazánkfia) tisztán magyar szempontú felhívását. Az idegen példára való hivatkozással

európai háttért adott egy magyar törekvésnek, s e háttérbe odavázolta a Herder-féle népiesség csaknem egész jelentését. Érdeklődés bármely népnek a költészete iránt, csak eredeti legyen az ; érdeklődés azonban valamely nemzet részéről főkép saját költői régiségei iránt, akár írás őrizte meg, akár énekként forogva maradtak fenn a köznép ajakán ; érdeklődés a nyelv s az «ékes tudományok» (szépirodalom, költészet) előmozdítása végett : Herder főbb gondolatait alig lehetett volna ily szűk terjedelemben teljesebben méltatni. Jóformán csak azt az egyet mellőzi, mely a népit valamelyes üdvös reakcióra akarná felhasználni a sablonossá vált műköltészet ellenében.

Ráth Mátyásnak elfogulatlan Herder-közvetítéséhez képest, melyben csak a nyelvnek szentelt különösebb figyelem s az érintett mellőzés jelzi a XVIII. századvégi magyar író érdeklődése irányát és korlátait, Révai hirdetményében feltűnik a profán költészet szempontjának élénkebb érvényesítése, s az iratlan énekköltészetnek is határozottabb becsülése.

Főszempontja neki is az anyanyelv érdeke ; honfitársait annak nagyobb megbecsülésére s mívelésére óhajtaná felingerelni, mikor pénzét rászánja a tervezett gyüjtemény kiadására. De e nyelvi szempontot alig hogy feltüntette, már is csaknem azonosítja a költészetével, a verses irodalom érdekével. Mert a művelt idegen nyelvek példájából is úgy látja, hogy a nyelv művelésére a versírogatás volt első s leghathatósb eszköz «s minden nyelvnek ott (t. i. a versben) tenyészik, mintegy melegágyban ott nevekedik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége és minden ereje». Micsoda kincsek vannak elrejtve csak azokban az énekekben is, melyeket «víg asztalaiknál mondanak anya-

nyelvekben gyönyörködő édes miénk!» Ezzel a felkiáltással már a profán költészetet jelöli meg az anyanyelv kincses bányájául. Profán költők azok a régiek is, kiknek kiadására gondol gyüjteményében: «Ezek ama nagy nevezetű Faludinak hólta után maradott elég számos versei»; «el-tekélém magamat arra is, hogy Benitzkinek, Gyöngyösinek, s egyebeknek-is verseiket egybegyüjtögetvén ... kiadogatnám». Kéri az olvasókat, hogy az ily kincseket, melyekből országszerte még sok lappanghat, küldjék el neki. De küldjék meg nemcsak a «felessebb» (terjedelmesebb, komolyabb) régiségeket «hanem az apróságokat is» — s (itt a kéziratos énekkönyvekre látszik célozni) «hellyel-közzel bé-iktatott kis verseket más könyvekből» szintén irogassanak ki; «sőt a közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket-is, egy szóval: *valami tsak vers a könyvekben, a hagyományokban;* mind azt el-küldeni ne terheltessenek».

Mintegy két évtizeddel Himfy előtt: figyelemre méltó a szerelmes énekeknek ez a méltányolása. Új hajnal kezd itt derülni az üldözött virágénekekre, me-
* lyeket még az is megvetett, aki pedig költői nyelvüket, képes beszédüket, mint «a magyar népnek a lelésben való éleselméjűsége bizonyítékát» meg tudta becsülni. Révai egész gondolatmenetéből következik, hogy a régi versekben, a szerelmesekben is, a magyar költői nyelv kincseit keresi, mindamellett már igazi líraiságukat, közvetlen ihletüket is méltányolni tudja: «A szerelmesekből, — így folytatja — ha mi szépet foglalnak magukban, meg-tarthatjuk, mivel többire érzékenyebbek és mindenkor ki-ható tűzzel, s egyszer-s-mind édességgel-is inkább kedveltetik magukat». Természetes azonban (s ily, a közfelfogással szemben álló méltányolás nem is hangozhatott el máskülönben), hogy Révai

is különbséget tesz erkölcsi szempontból a szerelmes versek között: «a motskosát és fertelmesét, úgymond, minden bizonnyal el-hagyjuk, hogy botránkozást ne szerezzünk az ártatlan erköltsökben».

A verset és a profán, sőt egyenest szerelmi költészetet propagáló hirdetmény fonalán csaknem elveszett apránként a forrás-gondolat, a nyelvi szempont. Ehhez tér vissza a közlemény vége utolsó mondatával: «A köz énekekben pedig, amelylyeket ha az egész Hazából együvé küldendenek, a külömb-külömb vidékekben lakóknak külömböző szó ejtéseket, természet indulatokat gyönyörködve tsudálhatjuk.» Egész a tájszólási részletekig kiható nyelvi érdeklődés ez tehát, de amellett ezúttal is feltűnik a nyelvtől független valami: a «természeti indulatoknak» költői kifejezésében való gyönyörködés.

Ezzel végződik Révai hirdetménye, s következik utána még néhány meleg szó a szerkesztőtől.

Régi és népi (bár a szóbeli hagyományt becsüli), Révainál sincs hát határozottan megkülönböztetve; nyilván azért, mert emezt is réginek tartja, éppúgy mint Ráth Mátyás, kinek idézett soraiban a népdal első magyar meghatározását ekként lelhettük fel: «a köznépnek szájában forogni szokott *régi* versek»; szerinte u. i. *ezeknek* «Volkslieder a nevezetek». Ráth Mátyás köznépet mond ugyan, de bizonyos, hogy sem ő, sem pedig (még kevésbbé) Révai, nem szorítják az irodalom alatti köznépre a «Volkslied», a «köz-ének» fészkét, sőt inkább a litterátus körökben is elterjedt *népszerű* «énekekre» gondolnak. Révai későbbi, Magyar Hírmondóbeli beköszöntőjéből (1784) kitetszik, hogy Versgyüjteményében műfaji példatárra is gondolt.[1]

[1] «Ihol én vagyok az, a' ki a' *Magyar Vers Gyüjteménybenn*

Őt tehát általában az eredeti magyar verskölteszeti hagyomány érdekli, s mint abba szintén beletartozó, érdekli *egyebek közt*, de nem kizárólagosan, sem elsősorban, a csak dalszóban élő profán «köz-ének», mind a műveltebb társaságoké, mind a népé. A népdalt korántsem tűzi ki még a magyaros dalköltészet mintájául, de költői nyelve és világi jellege miatt szívesen látja a nemzeti műköltészet támogatói közt. A műköltészettel korántsem állítja szembe, sőt együtt értékeli annak régi emlékeivel. Programmja tehát még nem tiszta, hanem irodalommal elegyes népiesség, s ennélfogva méltán láthatta Faludi énekeiben kész megvalósítását a maga magyar műköltészeti eszményének.

Kezdeménye természetes módon illeszkedik bele a korszak irodalmi törekvéseinek a rendszerébe, s bizonyos tekintetben Bessenyei programmjával párhuzamos, amennyiben a nyelvi érdek hangoztatásával ő is modern szépirodalmi ösztönök számára töri az útat. De míg Bessenyei a tudomány végcéljával indokolja e törekvéseket, s természetszerűleg a prózát jelöli ki a megvalósítás nyelvi formájául, Révai «népies» programmja a költészetre szorítkozik s a verses formát kedvezményezi. A «tudomány»-illúziók, a felvilágosodott önáltatások e korszakában, mikor az irodalom csak mint valamely rajta kívül kijelölt cél («közboldogság», «tudomány») szolgálója próbál közfigyelmet s elismertetést sze-

fáradozom. Meszsze vittem már a' dolgot, és pedig mitsoda szép készűlettel! Vagynak Poétáink, vagynak, hála Istennek ; de még sem elégségesek az egész Költeményességnek tettébenn való meg esmértetésére : még sem tudjuk tulajdonabbúl meg külömböztetve : mitsoda a' Pásztor Költés, a' Mesés Költés, a' Lantos Költés, a' Vitéz férfiúi, az Oktató, a' Játszó.»

rezni, az irodalmi népiesség gondolatának első felmerülése már nyilt színvallást jelent az irodalom, a költészet öncélusága mellett. Ez az egy harcosa a XVIII. századvégi magyar irodalomnak már felemelte sisakrostélyát s tekintetét szabadon legelteti a nemzeti költészet «virágos mezőin». De előbbre jár e programm más tekintetben is a maga koránál, mert a hagyománnyal igyekszik kezet fogni, s tanácsot, mintát nem az idegen irodalmaktól kér, hanem a magyar régiségtől.

Ráth Mátyás és Révai felhívásának egyelőre nem lett eredménye. Hasztalan ismételte azt meg Sándor István is a Sokféle VII. kötetében (1801), A régi 's mostani Magyar Énekről és Tántzról írt cikkelyében (68. l.): «A mostani Énekeink, a mint sokan tartják, többire Tót, Német, és Tzigány Dalokra, az az Nótákra, készültek. Már minthogy a régieket öszvegyüjteni elmulatták az Eleink (nem lévén az Irás olly nagy divatban akkor mint mostan) bár elne felejtenők mi is a mostaniakat, legalább a Köznép Énekeit egybeszedni, mellyek szintúgy régiek lesznek egykor. Ezt már előttem Ráth Mátyás is tanátslotta az akkori Hírmondójában, 's Révai Miklós meg is igérte, de bé nem töltötte.»

Kármán József korai, szintén Herdertől függő eredetiség-programmjának (A nemzet csinosodásáról, Uránia 1794) előfutára a Révaié: sorsa amazéval rokon, azzal együtt késik, mozdul s halad megvalósulása.[1]

[1] Az Osszián-kultusz is a bécsi Denis közvetítésével jutott el hozzánk s elsősorban a Kassai Kör tagjaihoz, mint a Herder-féle népköltészeti érdeklődés egyik tartozéka. Ezzel nem foglalkozom a továbbiakban. Először Bacsányi tett közzé Osszianból fordított részleteket (a kassai Magyar Múzeumban 1788/89, majd az Erdélyi Múzeumban, 1816). Báróczi 1788-ban szintén kész lett volna fordítani Osszián,

3. Énekszerzők.

Amint az elmélet (Ráth és Révai hirdetménye) nem érdeklődött még nyomatékosan, sem másféle versek fölött a népi dal iránt, úgy a korszak műköltői gyakorlata sem választotta még ki dal-mintájául a népit, hanem a régi ének-műfajt művelte tovább, Amade, vagy már inkább a Révaitól propagált Faludi modorában.[1] E Révairól elnevezhető (s körülbelül az 1810-es évek közepéig tartó) korszak műköltészetének nincs még «népdal»-műfaja, hanem van Faludira támaszkodó magyaros «ének»-műfaja, melybe azonban kedvező körülmények közt olykor már bele-bele csendül a népi dal hangja.

A XVIII. század végén voltakép mindazok, akik nem kizárólag antik, vagy német irányt követnek, a dalköltészet szempontjából mind többé-kevésbbé Faludi iskolájába sorozhatók.

Ráday Gedeon fordított is belőle (Orpheus, 1790), Döbrentei is, de először Kazinczynak sikerült egy teljes magyar Ossziánt adnia (Minden Munkái V., VI. 1815), utána pedig Fábián Gábornak (1833). Az Ossziánizmust gúnyolja ki Kisfaludy Károly két pompás paródiája: Andor és Juci (1824), meg Hős Fercsi (1829). Efféle paródia egyébként már a Mondolatban (1813) s a reá adott feleletben (1815) is olvasható. — L. Heinrich Gusztáv, Olcsó Könyvtár 1275—1280. sz.: Ossián énekei, ford. Fábián Gábor, Bevezetés, V. — Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István felléptéig, 1917. (Akad. Értek. a Nyelv- és Széptud. Köréből.) — Pukánszky: Herder hazánkban, 1918. — Szinnyei Ferenc: Novellairodalmunk Jósikáig. Irod. tört. Közl. 1911, 29—30. és 147. l.

[1] Helyesen mondja Révairól Ferenczi Zoltán: «Átvette tehát Amade és Faludi örökét s tovább plántálta.» (A népies versalakok története műköltészetünkben, 1879, 98. l.)

A dal műfaji jegyeihez ugyanis elsősorban hozzátartozik a dallam, illetőleg az attól függő versalak. E szempontból pedig összes XVIII. századvégi költészetünk két nagy csoportba osztható. Egyikbe az idegen ritmus (az ú. n. időmértékes, helyesebben szótagmérő verselés) gyakorlói, a másikba a nemzeti ritmus hívei tartoznak. Idegen pedig az e korban gyakorlott ritmusfajok közül az antik, meg a német ; a franciások, olaszosok verselése azonban legtöbbször csak a strófaképzésben jelent idegen hozományt, viszont ritmus elvében («hangsúlyos verselés») époly nemzeti, akár a magyaroké. Minthogy az antik idomú verset alig dalolták, * a németet ellenben igen : a dal műfaj szempontjából voltaképen csak a németes változat képviseli az idegent a hagyományosan magyar, meg a franciás és olaszos változattal szemben. Nos, e *nem-németes* dalcsoport egészben véve Faludihoz (s részben Amadéhoz) csatlakozik s a németeshez képest nemcsak nemzetibb, hanem akaratlanul is népiesebb. Mennél erőteljesebben halad a németes daliránvzat, annál népiesebb színben tűnik fel hozzáképest ez a legalább ritmusában magyaros változat.

Van is a népies dalköltészetnek a pozitív, a tudatos fejlesztés mellett egy látszólagos fejlődése is, amennyiben ugyanaz a magyaros dal egyre népiesebbnek tűnik fel a haladó idővel, a németes dalforma haladó terjedésével. Tartsuk számon e *viszonylagos* népiességet is, s ne Petőfihez mérjük, hanem mindenkor a műköltészet egykorú divatjával hasonlítsuk össze.

Ami dalköltészetet Faludi nyomában találunk a XVIII. század végén, az túlnyomólag csak ily viszonylagos népiesség. Népies, nem mintha a népdalhoz idomulna, hanem mert nem a német daltípushoz idomul, s mert ritmusa hagyományos magyar lévén, a népnek

sem lehet idegen. Dallamformáin kívül a későbbi műnépdaltól az is megkülönbözteti az e korbeli «ének»-et, hogy ez rendszerint a költő nevében szól, míg amaz a műköltőnél műveltség szerint alantabb álló, népi daloló ajkára képzelendő.

Minthogy irodalomtörténetünk általában keveset foglalkozott a magyaros műdal történetével, s abból is leginkább csak a művészi népdal fejlődése iránt érdeklődött eddig: nyomatékosabban meg kell állapodnom az ének-műfaj bemutatásánál, mely végeredményben átvezet ugyan a népies műdal felé, s azzal nem egyszer össze is zavartatott, de teljes határozottsággal megkülönböztetendő tőle. Éppen ezért példákat is nagyobb számmal közlök, énekszerzőknek is nagyobb során pillantok át, mintsem tanulmányom arányai különben megkívánnák.

Lássuk tehát, Révain kezdve, e magyaros énekszerzés főbb képviselőit, de csak Csokonaira és Pálóczi Horváth Ádámra terjeszkedve ki részletesebben, mint akik már a katexochén népies dalköltészet felé vezetnek át ettől a csoporttól.

*

A Herder hatása alatt álló Révai már gyüjteménytervezetében sem szigorúan a mai értelemben vett «népdalok» összegyüjtésére gondolt, hanem a magyaros, világi költészet régiségeire, ilyenekül minősítvén a közajkon élőket, a «köz-énekeket» *is*. Nem is népdalokat, hanem műköltőket adott ki: Faludi verseit (1786), Orczy (1787), majd Orczy és Barcsay költeményeit (1789), saját Elegyes versei (1787) függelékében néhány régiséget: a Pannóniai éneket (melyet ő legrégibb magyar versnek tudott), Vásárhelyi András 1508-i szép

énekét, Apáti Ferenc feddő énekét és Szilveszter János disztichonait.

Költői gyakorlatában sem találni a népihez való idomulás jeleit. Magyar alakú, dalszerű verseiben (melyek az Elegyes Verseknek «Révai Miklós Énekei» c. szakaszában olvashatók) inkább Faludi kezdeményét követi s fejleszti tovább, mintsem a népit, s általuk népies programmjának főkép azt a pontját igyekszik megvalósítani, mely a világi szépirodalom s ebben a szerelmi költészet felvirágoztatását kívánta. Ez énekeit «a magyar szépeknek», a női nemnek ajánlja. Legnagyobb részt fordítások azok a szerelem nagy énekesei, Anakreon, Sappho, Horatius, Ovidius, Catullus verseiből, többnyire magyar versalakú dalstrófákban. Köztük igen szép a «Szerető kívánság» :

Lucza! én csillagom,
Milyen kívánságom,
Mikor éjjel
Égbe nézel
Csillagokat látni,
S lángjokat csodálni.
Akkor bár ég volnék!
S reád le nézhetnék
Annyi szemmel,
Mennyi tűzzel
Fényes ragyogva ég
A szép csillagos ég.

Műköltő dala, de modora sokban egyezik azzal a szabadabb, emelkedettebb népiességgel, mely XIX. századbeli jobb költőink egyik-másik szép népdalát jellemzi, s mely Révainál éppen ellenkezőleg a népihez még csak alig kezdődő közeledésnek tulajdonítható.

Révain kívül időrendben a «franciás» Ányos Pál (1756-1784) említendő legelsőül, bár Orczy «költeményes szüleményei» között is akad dalszerű, a Szerelem és bor, s még inkább a Hívságok megvetéséről, mely voltakép dalformájú Horatius-fordítás. Ányos «Énekei» közül legdalszerűbb, egyszersmind legfesztelenebb (s ennyiben legnépibb) líraiságú az *Ivó-ének:*

Éllyen mái társaságunk,
Igaz magyar barátságunk!
Nem bántódik itt meg Isten, sem ember;
A' ki pedig ezt irígyli, nem ember.

Még ekkor s jó sokáig (egészen az 1840-es évekig) ritka ez a tizenegyes sorfaj, mely oly eleven fordulattal ad igazi «dalszó»-jelleget a különben egyszerű strófának. Szintén dalnak («éneknek») minősítendő «Egy hív szívnek keserve kedvese sírjánál»; ez is megérdemli, hogy legalább egyik szebb strófáját emlékezetünkbe idézzük:

Óh halál! mit kegyetlenkedsz az oly szíveken,
Kik csak most kezdtek örülni szent hívségeken?
Mit mutatod hatalmadat gyenge ágakon,
Csak tegnapi hajnalban nőtt virágszálakon?
Bús birodalmadnak
Mi örömet adnak,
Ha ezen
Erőtlen
Szálak hervadnak?

Dallama ma már divatja-mult, modorában is van valami korszerűleg irodalmias, de van benne gyöngéd naivság is s oly tisztán kitetsző magyar ritmus, mely e korban egymaga is népszerűsít. Ez az éneke még életében elterjedhetett. Egy rendtársa, Zsolnai Péter, hasonló formájú választ írt reá. Később, 1802-ben, az Árpádiász majdani költője, Horvát Endre, szerzett ugyane dallamra felelő éneket, ugyane formában írta «Ányos Pál hamvaihoz» c. költeményét Dukai Takács Judit.[1]

[1] L. Széchy Károly, Irod. tört. Közl. 1893. 417—423. l. és: Waisbecker Ede: Pázmándi Horvát Endre Szépirodalmi
* Munkássága. Pécs, 1927. 11—13. l. — Ányos utóbb idézett verse egyebek közt a következő, Múzeumi kéziratos gyüj-

A szintén pálosrendi Kreskay Imre (1755—1811 körül) egyike volt a magyaros énekköltés legöntudatosabb híveinek. Versalak tekintetében, mint egyik kéziratos kötete előszavában mondja, csak ősei nyomdokain maradt, s «e hajdani és nemzeti módot» valóságos balzsamomnak nevezte az idegen formák mételyével szemben. A székesfehérvári születésű költő családja jó ismeretségben állhatott Amadéval, kinek szintén voltak Fehérmegyében birtokai. Ifjúkorában már hallomásból is ismerhette Amade dalait, később pedig mikor 1788-ban főkép barátai verseiből afféle verseskönyvet állított össze, abba is beírta hat dalát Amadénak. Olaszul, franciául jól tudott. Sokat utazott, főkép Olaszországban ; Rómában négy évet töltött. Érthető ennélfogva, ha Amade példáján indulva, frissen is merített olasz forrásokból, főkép Metastasióból. Némely nyomtatott kiadványain kívül több kéziratát is ismerjük a Nemzeti Múzeum őrizetében. Legyen itt ízelítőül «Ódái azaz Énekei» c. kéziratos kötetéből az Elhagyatottnak siralma :

Csendes patak folydogál,
Könny szememből csordogál,

teményekben is olvasható : Magyar énekek (177 Qu. Hung., 24. l.). Nátly Ferenc-féle verseskönyv (176 Qu. Hung., 68. sz.), Világi Énekek (174 Oct. Hung., 104. l.); s a Tóth István-féle Áriák és Dallok (1832) akad. kéziratában. — * Horvát Endre több éneket is szerzett; közülök egy bordalnak, mely az 1830-iki Urániában jelent meg, refrénja * máig népszerű («Cifra beszéd, hegedűszó — Csak fülnek, nem szájnak való : — De ha szőlő gerezd levét — Iszom, vidám kedvre hevít. — Héjhaj! igyunk rája, — Úgyis elnyel a sír szája — Ott lesz zajos éltünk — Csendes hazája»). L. Waisbecker *i. m.* 58. l. — V. ö. Fabó Bertalan : A magyar népdal zenei fejlődése, 1908, 256. l.

Szívem gyászba öltözik,
Koporsóba költözik,
Piros színem változik,
Mert párja szerelmemnek
Oka lett gyötrelmemnek.

Íz az éneke elég népszerűségre tehetett szert. Egy Öt új énekek c., 1797-i ponyvafüzet is közzétette.[1]

Van Kreskaynak egy énekgyüjteménye is, melybe legnagyobbrészt barátai énekeit írta össze, Magyar Ódák, avagy Énekek címen, 1788-ban. Egyebek közt kiváló rendtársától, Virág Benedektől is megőrzött abban egy éneket. Hogy mint énekköltő, e legigazibb deákosunk is a Faludi—Révai csoportba tartozik, azt most említett éneke («Elbúsult szívnek vigasztalása») igazolja:

Sok szélvészek ostromolják
Ártatlan vitorlámat,
A habok is körülállják
Mindenfelől gályámat:
Így a tenger örvényébe
Utat nyitnak mélységébe,
Nem akarják tetemimnek,
Hírét fenn lenni nevemnek.

* [1] Másolata megvan a Jankovich-féle Nemzeti Dalok Gyüjteménye 6. kötet 25. levelén is. (Nemz. Múz. 173. Quart. Hung. 6—7. sz.). L. Erdélyi János gyüjteményében is, II. 59. szám alatt. — Említett kéziratos kötete a Nemz. Múz. kézirattárában, «202. Quart. Hung.» jelzettel. Ugyane kötet egyik darabja a Tiszamelléki szolgalegények dala («Vicispány, Perceptor, Főnótárius» kezdetű), később Erdélyi János gyüjteményében is megvan (I. 289. sz.). — Kreskay életrajzi adatait l. Szinnyei; továbbá Hattyuffy Dezső: B. Amade László kiadatlan költeményei, Kath. Szemle, 1905. U. az: Magyar verseskönyv 1788-ból, u. ott, 1904. — Költői Levelezését Hattyuffy Dezső tette közzé a Régi M. Könyvtár 22. köteteként.

Égnek, földnek esedezek,
De nem hajtnak szavamra,
Irígy zúgással a vizek
Morognak siralmamra:
A néma, kemény kősziklák,
Panaszimat nem hallhatják,
E szerencsétlenségemben
Ily gyámoltalan ügyemben.

Áldott légy, óh jó reménység!
Te tartod meg éltemet:
Meg nem hódít semmi inség,
Csak te éleszd szívemet:
Reménylj, szívem, csendességet,
Ezen veszélyből jó véget,
Mert néha egy rövid óra
Vihet sok számtalan jóra.[1]

Ányos költeményeinek első kiadóját, Révai hű tisztelőjét, Kisfaludy Sándor barátját, Péteri Takáts Józsefet (1767—1821) is meg kell említenünk. «Költeményes Munkáji»-t 1796-ban adta ki s könyvének már belső elrendezése («Elegyes versek», «Énekek») Révai iskolájára vall. Leginkább nyolcas és hetes sorokat egybefűző énekei a magyar dal fejlődése szempontjából nem sokat jelentenek ugyan, de a Váczi énekesgyüjtemény tanusága szerint elég népszerűekké válhattak.

[1] L. Szigetfői D.: Ányos- és Virág-reliquiák. Abafi-féle Figyelő, 1877. 237. l. — Hogy antikizáló verselő is ír ily formájú éneket, az nem újság. Molnár János kanonok, az antik versidom egyik kezdeményezője az újabb irodalomban, szintén szerzett efféléket. L. Kazinczy Orpheusában (I. 1790, 297. és 303. l.) közzétett verseit («Bélakúti Fémius» és «Erdélyi Kármenta» címen. Ez utóbbival kapcsolatban l. az alább említendő Nagy János «Pápa városát dícsérő bakonyi leány»-át).

Ügyesen megverselt találós meséi népies hajlamáról tanuskodnak.

A piarista Endrődy János (1756—1824) költeményei közt (1798, 1801) szintén több oly dalszerű darabot találunk, melyek már ritmusformáik miatt a Révai-féle énekszerzők csoportjába iktatják őt. Dalformával él még elmélkedő versben, gúnyos sírfeliratban s verses levélben is. Gyermek kévánság c. dalát Faludi Tarka madár-ja inspirálta; jegyzete szerint emlékszik is rá, hogy valahol olvasott már effélét, de hol s hogy miben hasonlít ahhoz az övé, már nem tudja. Az obsitos népitípus is előkerül egy versében, de nem humoros érdeklődés költészetével, hanem rápirító epigrammában.[1]

A népies dalköltészet szempontjából figyelemreméltóbb a ma már csaknem egészen ismeretlen Nagy János, «Rába-közben Szany helységnek plébánusa» (1732—1803), kinek Nyájas Múzsa c. verskötete 1790-ben jelent meg. Már «Bé-mutató versei»-ben Faludi és Révai híve áll előttünk, annál inkább a kötete első szakaszát kitevő pásztorénekekkel. «Gúnyoló 's más víg énekei» közül némelyik feltűnik szándékos népies modorával, népi alakjaival; igaz, hogy tréfát űz velök (pl. A kesergő cigány) s néha durván; viszont elég ügyesen sejtet meg a dal mögött egy-egy kis szerelmi történetet s a belső formának is némi strófánként ismétlődő ritmusával. «Bakonyi Jutka hol valál? Pápa városában, Kukoricát daráltam a grófnak malmában» — így kezdődik a «Pápa városát dicsérő bakonyi

[1] «*Az obsitos, a' tsap-székbenn:* Egykor Moldovábann, hét Töröket vágtam | Az első tsatábann, máskor nyoltzat fogtam. | A' Franciát pedig alsó Sváb Országbann | Mint nyulat kergettem. | Elég — ha szíveddel | Az volnál, a' mi vagy szél tsapó nyelveddel; | Első vitéz volnál egész Európábann.»

leány» dala; «Bakonyi Jutka, szépek-e Pápán az új tornyok»: folytatja a kérdezősködést a második, majd meg — «Bakonyi Jutka, még azt is: a templom mint tetszik?» — a harmadik, ... addig-addig, hogy a kérdezősködő megteszi az egész «belekötés»-ben kezdettől fogva ott settenkedő ajánlatot: «Bakonyi Jutka jövel hát, lakjunk mi is Pápán.»[1]

A magyar táncnak nagy barátja lehetett a szanyi plébánus. Egyik énekében kicsúfolja a kozák táncot, egy másikat a «straszburgi tánc nótájára» írt s van egy dala (A táncról), mely a táncra buzdító népies dalok valóságos ősének tekinthető:

Nosza legény a táncba,
Itt a leány, szedd ráncba,
Ugrasd, forgasd, mint orsót,
Köszöntsd reá a korsót.
Ez az élet gyöngy élet!

A sarkantyúd zörögjön,
Fényes patkód dörögjön,
Kezed, lábod mozogjon,
A lejtőre hajuljon.
Ez az élet gyöngy élet!

[1] Kazinczy Orpheusában (1790. 303. l.) Molnár János kanonoktól van közzétéve egy «Erdélyi Kármenta» c. vers, mely feltűnő formai rokonságot mutat Nagy János e versével. Strófakezdő sorai: «Szittyai Klára hol valál? Budán a tornyok közt» — «Szittyai Klára, mely nagyok A budai bástyák?» — «Szittyai Klára, szépek-é Ott a kontyok, párták?» stb. — Mind a kettő 1790-ben jelent meg. Van-e közük egymáshoz? Vagy közös mintájuk volt? Molnár János versét («Szapora Margit, hol voltál?» kezdettel) l. Erdélyi gyüjteményében is (I. 393. sz.), Nagy Jánosét pedig a Váczi Énekes Gyüjtemény I. darabjában (1799), 13. sz. alatt, továbbá a Magyar énekek c. Múzeumi Kéziratban (177 Qu. Hung., 14. l.), melyben két más verse is megvan (a Kozák tánc, meg A kesergő cigány), végül ugyancsak Erdélyi gyüjteményében (I. 392. sz. a.). — Nagy Jánosnak egyébként igen sok szerzeménye megvan Jankovich másolatában is (Nemz. Múz. 173. Quart. Hung. 6—7. sz., 36., 37., 42., 46. levél). *

Kár, hogy további két strófájában ez is eldurvul, a Faludi-féle «Nincsen neve» módjára. Nagy János több éneke belekerült a Váczi énekesgyüjtemény I. darabjába (1799).[1]

A németes daltípusnak is vannak olyan változatai, melyek könnyen elvegyülhettek az eddig bemutatott magyaros (olaszos, franciás) csoporttal. Szentjóbi Szabó László pl. német strófa-mintákat követett ugyan, de csak a sorok szótagszámában s a rímek elhelyezésében, legfeljebb még a sorvég lejtésében; a szótagmérésről azonban, mi annak legfőbb idegensége volt, (Faludi módjára) lemondott. Néhány dala korán elnépszerűsödött. Így A Czenczi rózsája («Fakadj piros rózsa, Fakadj csendesen, Kellemes illatod Hintsed kedvesen») s különösen A sírhalom című:

Piros rózsaboltozatok!
Légyen sírom alattatok,
Ha elérem halálom.
Hullott rózsák levelével
Nyugtassa porom békével
Ama jóltévő álom.

De énekelték még Az együgyü paraszt c. versét is! Dallama megtalálható a Tóth István-féle Áriák és Dallok című, 1832-iki kéziratban. Ugyanily lazább alkalmazkodással írta később Kis János is német mintájú verseit. Sőt a németes daltípus első igazi képviselője, Verseghy Ferenc is írt egy-két magyaros éneket (Thyrsis
* és Chloe; Örzsike).

E kisebbrendű énekszerzők táborából említsük meg még Fáy András, ki 21 éves korában (1807) kiadott Bokréta c. kötetével csakugyan azok sorába lépett,

[1] L. Sebestyén Gyula, Ethnogr. XXVII.

azzal a Cserépi Károly nevű (csak Cs. K. betűkkel jelzett) barátjával együtt, kinek szintén több dalát fölvette kötetébe.[1] Gyakorlatlan, még nem eléggé dallamos verselése ellenére néhány éneke figyelmet érdemel s bele is került a sárospataki (1826-iki) Dalok Gyüjteményébe. Van bennök bizonyos nyers eredetiség, eleven intonálás, spontán dévajság: «Pajtás! bújdosik a' pohár, A' jó kedv is ő vele jár, Húzd ki, ne menjen kárba! Nyomtassuk le bokros búnkat, Mártogatván bajuszunkat, Jó Tokaji nectárba!» (Vigasztalás). «Eb lesz többé a' Leányok', Az Asszonyok bolondja» stb. (A' végső le mondás). Írt Ária címen éneket «Lavotta egy magyarjára»; írt egy Jurátus dall-t (rímes anakreoni sorokban) s egy Amade tördelt formáira emlékeztető Kettős dall-t (Ah kegyetlen! illy végetlen Érzéketlen Marad híved eránt szived?» stb.). Nagyon valószínű, hogy dalai nagy része a német, olasz s francia éghajlat azon «szebb szüleményei» közé tartozik, melyeket mint könyve végén mondja, kebele kertjébe már korán átültetgetett. 1818-ban kiadott Friss bokrétájában szintén találni «Áriát» (Ne sírj lyánka, hogy a' Végzés elválaszt minket»; dallamát l. a Tóth István-féle Áriák és Dallok 183. lapján) s ami érdekesebb ennél, egy «Köznépi-Dal»-t («Jaj rózsám be szeretlek, ki nem mondhatom! Sem éjjelem, sem nappalom, nem is alhatom»). Azzal azonban már a dalköltészet egy újabb, katexochén népies szakába lép át, bár nem teljes sikerrel, ismertebb nevű íróink közül mégis az elsők egyikeként.

Fáy példája mutatja legjobban e régibb ének-költészet elkeveredését az újabb népies dallal. Van neki egy «Asszonygyűlölő» c. verse, mely «Közdana (Volkslied)»

[1] L. Badics Ferenc: Fáy András életrajza. 1890. 122. l. *

alcímmel jelent meg az 1821-iki Szépliteraturai Ajándékban (36. l.). A későbbi mű-népdalok ismeretével nehéz megérteni, mi «Volkslied»-szerűt érezhetett ő ebben a versben, melynek dallama semmiesetre sem népi, poétikája sem népdali s legfeljebb asszony-ócsárlásában alkalmazkodik valamelyes úgyvélt népi felfogáshoz :

Az asszony egy szükséges rossz,
Szép bőrbe compingált gonosz,
Házi doromb.
Ha férjnél van, övé a ház,
A férje pedig csupán váz,
S fületlen gomb :
Vége a szabadságának,
Az eszének, kalapjának,
Többnyire boldogságának ;
S belép a gond.

Különösen hangzik talán, pedig igaz, hogy az antikizáló nagy ódaköltő, Berzsenyi, szintén beletartozik e magyaros (többnyire dunántúli) énekes költők csoportjába. Sőt ő az, aki a legnagyobb tudatossággal száll síkra ez ének-típus mellett a rímes metrumos (németes) versforma ellenében, melyet korcsnak minősít. Szerinte ugyanis (A versformákról) «a vers nem egyéb, mint az ének vagy tánc természetét követő beszédforma» ; a görög, a metrumos vers inkább a táncnak, a metrumtalan rímes (a magyar) «inkább az éneknek typusza» ; az a táncot, ez az éneket «egynemű stylban követi», míg a metrumba szedett rímes vers (a németes) összekeveri a két stílt. Berzsenyi e fejtegetései 1826-ból
* valók, mikor már vagy tíz éve nem írt verset. De annak idején valóban csak e két tiszta versformában írt ; s rímes versei, melyek nagyrésze költeményei kiadásában I. könyvűl van elkülönítve, az itt tárgyalt énektípus

formarendszerébe tartoznak. A reflexiós mélabúra s általában elmélyedésre hajló nagy elégikus és antik kifejezés-rekvizitumokkal élő deákos költő alig fér ugyan be a könnyebb dalformába, de a maga igen egyéni módján formailag mégis csak a Révai-csoport énekesei sorába tartozik. Érzelemszíne azonban már a romantikus, modern mélabú felé hajlítja el a Faludi-féle rokokó-dal könnyed, derült világától. Említett énekeit legtöbbször a Faluditól kezdeményezett «8, 7, 8, 7» összetételű, keresztrímes strófákban írta:

Miért rettegsz kebelemben,
Miért? félénk leányka?
Mit félsz te, mint a kegyetlen
Vadtól fél a bárányka?

Nem vagyok én ellenséged,
Sem hitszegő csapodár;
Hív lelket adok én néked,
Míg koporsóm bé nem zár.
(Egy szilaj leánykához.)

Nyolcas és hetes sorokból más-más módon kombinált nagyobb strófákban van írva a Naczámhoz c. szerelmi s az Életphilosophia c. bölcselő dal, nyolcasok és ötösök szép kombinációjában A szerelemhez, egyszeri váltakoztatásukkal Az esthajnalhoz című:

Ah nekem is van egy titkom
Szívembe rejtve!
Nem szabad azt kimondanom:
El van temetve.

Nem szabad kijelentenem,
Mely boldog vagyok;
S hogy ki az én egyetlenem,
Kiért hervadok.

Komoly tizenketteseknek más sorfajokkal való szép kompozíciója: Az élet dele, meg a Búcsúzás Kemenes-Aljától (1808), mely utóbbi egyszersmind a szülőföldhöz való vonzalom egyik legelső szép éneke.[1]

Tudvalevő, hogy a Faludi óta többször látott, magyaros nyolcas és hetes sorokból kombinálta, de rokokó strófaszerkezetek ideálját tartva még szem előtt, a szintén dunántúli Kisfaludy Sándor a híres Himfy-versszakot s azzal vált a mult század elejének legnépszerűbb szerelmi dalnokává. Kétségtelen, hogy ő is a Faludi—Révai-csoport daliskolájából nőtt ki s frissen meríthetve olasz és francia forrásokból, azt juttatta el bizonyos ideig tartó megállapodásra. Róla elég csak ennyit jeleznem. Jelentősége ismeretes, viszont a voltaképeni népdal-költészetben neki sem volt nagyobb része, mint az előtte felsoroltaknak.[2]

Ebbe a csoportba tartozik Terhes Sámuel is, ki egyebek közt *Ziza vagy az én tüzem* címen ötven dalt tett közzé (Érzéki álnéven), melyek legnagyobbrésze a

[1] Berzsenyi *Életphilosophia*, *A halál*, s *A melancholia* c. verseinek dallamát l. a Tóth István-féle Áriák és Dallok (1832) 100., 120., 155. lapján. (Akad. kézirattár).

[2] A Himfy-strófa formai előzményeire vonatkozólag l. Szabó Mihály: Kisfaludy Sándor és Petrarca (Eötvös-Füzetek. IX.) 80—82. l. — Kisfaludy Sándor újítása e szerint mindössze annyi volt, hogy egy már korábban is használatos (8, 7, 8, 7, 8, 8, 7, 7 összetételű) strófaképlet első felét megkétszerezte. E korábbi strófaszerkezetre Szabó Mihály a következőket idézi: 1. Kónyi János: Gellért Professornak erköltsös meséi, Péts, 1776; 2. Gyöngyösi János Magyar versei, 1790; 3. Beretzky Mihály: A páratlan gerlice, Orpheus, 1790. II. 281. l. — De éltek e formával mások is. L. pl. egy Mede Pál álnevű író Sóhajtások c. versét a Heliconi Virágok 1791. 104. lapján.

Faludi-féle nyolcas-hetes strófákban van írva, s Csokonai erős hatását mutatja. Ő írta a «Nem úgy van már mint volt régen» kezdetű dalt is; híressé váltak e sorai: «Átok fogta meg a magyart, hogy az soha együtt nem tart.» (L. a Tóth István-féle Áriák és Dallok akadémiai kéziratában is).

Csokonai hatáskörébe tartozik a «rímkovács»-nak elkeresztelt, dunántúli (tótvázsonyi) Kováts József ref. pap (1780—1809) is. Énekformákat művel ő is, de oly keresettül feszes, pontos rímeléssel s e miatt mondatformáinak is oly széttördelésével vagy komplikált megnövesztésével, hogy a dal egyszerűségéből menthetetlenül kiesik. Van azonban benne nem csúfolni való is: válogatott, újszerű érzékletek, festések, ízes, ínyenc szavak, mikkel Csokonaira emlékeztet. De modorossága mindent elront. Egyik Dall-jából (mely tizenegyeseivel Csokonai egy alább idézendő darabja mellé tartozik), mégis idézek izelítőül valamit:

Jőjj hozzám, mert szívem' csak szád' cimbalom
Zengésű beszédjével vigasztalom.
Meggyógyulok legottan, csak
Reád még egyszer pillantsak,
Angyalom!

Ez kedvelt formája neki. Keresettségei között olykor a közönségessel (Csokonai módjára) szokatlanul élni tudó verselő lep meg: «Cseveg a *piperés kartonba* öltözött Dallos madár a zöld zománcú fák között.» A «hó»- vagy «alabástrom-kebelt» is keresett köznapival fejezi ki: «S ez (értsd: szívem) téged, fehér mont-liszttel Behintett melly, holtig tisztel.» Csokonai ily merészségei sem hatnak mindig zavartalanul, Kovátséi rendszerint közel állnak a nevetségeshez. Jobb a gúnyban (egy

öregasszonyról) : «Lángoló orcádnak nyilt rózsája hatvan Esztendőt képező bőrfirhang alatt van» ; «Lekopott képedről a csigavér-cseppel Kifestett gyönyörű, piros bársony lepel.» Népies précieux-nek mondhatnók. (Kováts Jósef' Versei. 1817.)

Csokonaihoz akarván most már átfordulni, az említett dunántúliak után ő mellette mint vele együtt tiszántúli (alföldi) énekszerzőt egyet említek meg: Fazekas Mihályt (1766—1828). Dalai között egészen Amade-szerű cifra (14 soros) strófát mutat a Katonai bútsuének, némi mars-ritmussal is elegyítve ; s a Faludiféléknél szintén tördeltebb és komplikáltabb szerkezetű még az Egy gerlitze keserve című ; mindamellett ez utóbbiban, minthogy a népdalban is szokásosabb hatossal kombinálja a (középrímes) nyolcast, van már valamelyes népi íz is. Egyszerűbb s igen kedvesen kikerekedő dallamformája van az Exsurge cor meum címűnek :

Szívem emelkedjél
Míg ügyed ártatlan,
Légy tántoríthatlan ;
A rossz szerencsének
S rendetlenségének
Pálmát ne engedjél,
Szívem emelkedjél.

Igen gyakori nála egy bizonyos Himfy-strófaszerű képlet (pl. Aggodalom). Legismertebb dala a Hortobágyi dal, mely azonban már tárgyánál s modoránál fogva is átmenvén a népdal-műfajba, a maga természetes rokonsága körében fogok felőle szólani (különben is csak 1836-ban jelent meg nyomtatásban!). A Faludi-féle nyolcas-hetest ő metrumban írja s e miatt nem tartozik e magyaros énekcsoportba különben oly szép («Halkkal

ingó lanyha pára! Száldogáló harmatok!» kezdetű) Nyári esti dal-a.

De lássuk immár e korszaknak a mi szempontunkból legnevezetesebb két dalköltőjét : Csokonait és Horváth Ádámot. Amaz dunántúli tartózkodása, emez debreceni diákoskodása következtében, s mint egymásnak is személyes ismerősei, mintegy összekötő kapcsok, kiegyeztetők az alföldi és a dunántúli énekterület között.[1]

*

[1] Énekszerzőket még bőven ismerünk a XVIII. század végéről s a XIX. század elejéről. Közülök kétségkívül sokan állottak közvetlen olasz hatás alatt. Így a Metastasio-fordító Döme Károly, kinek egy éneke («Imé megint ropogtatod Haragodnak tüzeit») a Váczi Énekesgyüjteményben is olvasható (II. 47. sz.) ; Dugonics Etelkájának némely jeleneteit is megénekelte : «Etele a tsonka toronyban» meg «Etelka Etele fogságát meghallja» címen. L. Orpheus 1790, 127. és 129. l. — Metastasio-fordításaiban (Metastasiusnak egynehány játékdarabjai, 1802. és Ismét egy két játék Metastatiusból, 1815.) sok szép énekformája van ; az 1802-inek Toldalékában öt eredeti énekét is közli ; köztük az Érzékeny panasz címűnek első versszaka így hangzik : «Alig tünt fel előttem — Ez élet szépsége, — Már is zúgott felettem — A gond s bú fellege. — Ama csendes órákban, — Az ég bús homályában — Ah! hány száz könny cseppent! — Hány sohajtás reppent.» Az 1815-iben már sokszor fordít Himfy-strófában is.

A Kassai Magyar Múzeumban a már említett Ányoson, Szabó Lászlón, Verseghyn, Kreskayn kívül Ráday Gedeontól («XV. Soltár szokott nótájára», 1788/89. 270. l.), s Szilágyi Sámueltől is találni énekformájú verseket. — A' Magyar Nyelv-Mívelő Társaság' Munkáinak első darabjában (Szeben, 1796) «régi kéziratból» közölve olvasható (254. l.) «Lajos király vitézei énekek a mohácsi ütközet előtt» (Nosza lóra, nosza fegyverre kedves katonám! — Veszedelemben forog magyar koronám — Itt van már, — Minket vár, —

Csokonai formában, szellemben oly sokszerű, gazdag költői egyéniség, hogy bármely irodalmi csoport («iskola») találhat benne magának valót, anélkül, hogy bármelyik is kizárólag magáénak foglalhatná le.

A tárgyalt énektípus szellemében is ontotta ő a dalt. Se szeri, se száma idevonható darabjainak. Ő ugyan kevésbé függ magyar elődeitől és kortársaitól ebben a genre-ban, mert közvetlenül merít olasz forrásból, amannak is egyik dallammintájából. Olaszosabb is valamennyinél. Játékos szerkezetei sokszor oly unikumdallamúak, mint Amade cifrább darabjai. A Faludi-féle nyolcas-hetessel igen gyakran él, de többnyire metrumosan. Viszont vannak már egyenest népi mintától függő strófa-formái is. Nem is mint a Révai-csoportot egyéni színnel folytató énekszerzőt kell őt itt méltatnunk, hanem mint az elsők egyikét, ki onnan már a népies dalszerzés felé is át-áthajladoz.[1]

Erővel — Fegyverrel — Pogány ellenség — Mérges törökség). Ugyanott, 273. l., néhai Kovásznai Sándor (1730—1792) szerzeményeként közölve egy 300 sorból álló hosszú vers, A' kutyáknak a' Matskák felett való ditsérete, melynek elejét még ma is sokfelé énekelik («Jobb a kutya mint a macska, — Mert a kutya nagyobbacska. — Némely kutya templomba jár, — De ily macskát ki látott bár?»). — Egyébként még Erdélyi János gyüjteményében, sőt Kriza Vadrózsáiban is találni énekformájú darabokat!

Az idézett énekszerzők közül Nagy-Aytai Cserei József a következőket vette fel anthologiájának (A folyó és versbéli magyar beszédnek példáji. II. szakasz. Szeben 1791) «Lantos versek» c. osztályába: Faludit *(A tavasz, A hajnal, A forgandó szerencse, Tarka madár)*, Kreskayt *Az igaz nemesség)*, Ányost *Az isteni gondviselés)*.

[1] A tárgyalt énektípusba sorozható darabjai közül néhánynak a címét felsorolom itt (a Harsányi—Gulyás-féle kiadás köteteire és lapszámaira utalva). Az olaszból fordítottak

Egy levele szerint 1797-ben már kész népdalgyüjteménye volt: «Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volkslieder), mellyeket más csinos nemzeteknek példájára imitt-amott írásból és hallomásból összeszedvén, az elveszéstől megmenteni kívánt.» A mondott évben vagy 300 ilyen «mindenes nóta» volt gyüjteményében, egy év múlva már 450-et mond egy másik levelében.[1] 1804-ben pedig, egy Kazinczyhoz (jún. 14-én) írt levele szerint «a Volksliedekről s azoknak különböző Nátióknál való Karakteréről s Mustráiról» ír «Præfatiót.» Ez a nemzetközi jellegű népies érdeklődés Herder ismeretére vall, úgyszintén a Kleist Tavasz-ához (1802) írt előbeszédnek is az a passzusa, mely az új, hallatlan szavakon megbotránkozót a régibb és újabb irodalmi művek olvasásán kívül «a paraszt, tudatlan, együgyű — de nála meglehet jobb magyar községhez, alj-néphez» utasítja magyar nyelvet tanulni.[2]

közül: Asztali dal (I_1, 46. l.), A viola (u. o. 68. l.). — Eredetiek: Felvidulás (u. o. 121. «Török nótára» jelzéssel; sok tekintetben hasonlít Horváth Ádámnak «De mit töröm fejemet» kezdetű dalához). Rövid, cifrán kombinált sorok: Jövendölés az első oskoláról a Somogyban (I_2, 392. l.) Az elszánt szerető (u. o. 417). — Faludi-féle nyolcas-hetes: Egy tulipánthoz (u. o. 386), Megkövetés (u. o. 477), középrímes nyolcassal: Hálaének a Venus oltáránál (u. o. 481). Nyolcas és hetes más-más kombinációi: Egy háládatlan hoz (u. o. 430), A farsang búcsúszavai (u. o. 434); Himfyszerű strófa: Búcsúzás egy lyánkától (I_1, 313. l.). — Magyar népdal-ritmus: 4, 4, 3, 1 taglalású: Alku (I_2, 482. l. V. ö. «Ördög bújjon komámasszony papucsába» és Verseghy Örzsike c. versének strófaképletével). *

[1] L. erre, valamint Csokonainak itt nem tárgyalt nyelvbeli és tárgyi népiességére nézve Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926 (1—12. l.). *

[2] L. Pukánszky *i. m.* 27. l.

Magán költői gyakorlatán aránylag kevés nyomot hagyott a tudatos népiesség. Sok oly szóhasználata, fordulata, versmondattani és poétikai magyarossága, melyben ma népiességet volnánk hajlandók látni, jórészt csak korábbi irodalmi hagyományok folytatásai, magával a versidommal stílszerűleg együttjáró különlegességek vagy olykor egy sokfélével megbarátkozó s egyneművé még ki nem forrott ízlés visszaesései abba a diákos «popularitásba», melyet Kölcsey kifogásolt benne.

Költői egyénisége bármely más kortársáénál alkalmasabb lehetett volna valódi népies gyakorlat kezdeményezésére. Annak azonban nem érkezett még el az ideje. A népiesség csak egy már nagyobb mértékben elidegenedett műköltészet divatja után s hozzá viszonyítva juthatott jelentékenyebb szerephez. Műköltészetünk elidegenedése pedig még csak kezdődőben van a XVIII. század végén s Csokonai sem az ár ellen úszik, sőt ifjabbkori, hagyományosan magyaros pályakezdéséhez képest maga is általában európai modernségek felé halad.

Tempefői-jében (1793) felülmúlhatatlan remekléssel elbeszélt népmeséjét, ugyane darab végén egy hajdu ajkára adott dalát (ismertebb, utolsó része: «Dorog hajdúváros Tiszán túl»), a Karnyóné-beli Boris szolgáló énekét (Csurgói kincsem! hallod-é) meg Kuruzs fűzfapoéta «rigmusát» (Hármat ellett a fürjecske, fű renden csipke) szokták emlegetni Csokonai népiességének legfrappánsabb bizonyítékaiként.[1] S valóban egyik zamatosabban népi a másiknál; csakhogy igen valószínű,

[1] L. Galamb Sándor: A magyar népdal hatása műköltészetünkben. 1907.

hogy (talán a Boris énekét kivéve) egyiket sem ő maga szerzette. Említett népmeséjének egy közel egykorú rokonára Gulyás József mutatott rá ;[1] ama részeg hajdu dala pedig (melyből Csokonai mindössze néhány sort használt fel), más forrásokból, mint, úgy látszik, eléggé elterjedt dal, teljesebb szövegben ismeretes ; fel van jegyezve Szirmay Antal «Hungaria in parabolis»-ában (1804. 19. és 134. l. s Erdélyinél I. 306. és 307. sz.), Horváth Ádám híres gyüjteményében (1813. 245. sz. alatt), meg Jankovich másolatai közt. Kuruzs dalának is megvan egy része ugyancsak Szirmaynál (60. l.) s a Thaly-féle Vitézi énekek egyik darabjában (II. 126. l.), más része Horváth Ádám gyüjteményében (402. sz.). Úgy látszik tehát, hogy Csokonai, mikor színműveiben népi alakokat szerepeltetett, valódi, elterjedt népmesét mondatott, illetőleg népdalokat daloltatott velök, esetleg némi átalakítással. Ez kiváló objektív költői érzékre * vall, de sem népmeséje, sem pedig (annál kevésbbé) népdalai nem tekinthetők saját költői alkotásainak. Kezdeménynek azonban ez is figyelemre méltó, pompás hűségű mesélő modorà pedig a művészi idomulékonyságnak, a népies stíl-reprodukciónak egész irodalmunkban egyik legbravúrosabb példája. Amint láttuk, összeírt vagy 450 éneket («mindenes nótát») : bizonyára ezek közül használt fel néhányat említett színműveiben. Sőt valószínűleg e gyüjtéséből keveredhetett saját versei közé az a Keserű búcsúvétel c. szép dal, melyet Hátrahagyott elegyesversei sorában a Horváth Cyrill-féle kiadás (I. 306. l.) közöl (első sora : «Bokros bú

[1] Gulyás József : Csokonai-tanulmányok. 1926. 10. l. — L. még : Trostler József : Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. Magyar Nyelvőr, 1927. 44—47. l.

* habjai reám tódultanak»). Ez ugyanis kétségkívül ko-
rábbi keletű, amint a Thaly-féle Vitézi énekek két
* variánsából kiderül (I. 86. és 89. l.). Nem közvetlen
népi, hanem irodalmi mintára, Faludi «aglant»-jára
vall «Egy fiatal házasulandónak habozása» (az Ódák
II. könyvében), mely így kezdődik : «Szeme nem sír,
mégis nedves ; Képe ráncos ; foga redves.»[1]

Egy-két költeményében népdalszerű intonációra bukkanunk. Így Az emberiség s a szeretet címűben (Ódák, II. 12. sz.) :

> Felfogadtam száz-meg-százszor,
> Nem fogok szeretni másszor ;
> Felfogadtam, semmi lyány
> Rabbilincsre már nem hány.

de a továbbiakban e népdal-témának sok tekintetben irodalmias kifejtésévé válik az elég hosszú dal.

A népdal-intonálás következetesebb, a népdaltéma pedig valósággal vezérmotivummá lép elő a Habozás c. dalban (Lilla, II. 45. sz.), melynek három első strófája egyaránt ezzel a két sorral kezdődik :

> Itt hagynám én ezt a várost ha lehetne,
> Ha engemet az én Lillám nem szeretne.

s mindhárom esetben e feltételes elhatározás új-új kifejlésévé válik a strófa, ekként belső szerkezetében is bizonyos ritmikus párhuzamosságra tévén szert, míg a negyedik már variált intonálással vezet a daltéma megoldásához :

> Nem hagyom itt ezt a várost, mert nem lehet,
> Mert Lillától szívem búcsút nem is vehet, stb.

[1] Van egy Balassa-versszakban írt dala is (Lilla-dalok, XXVI.), de jámbusi mértékre szedve! («Kis méhek kerteken, Mezőkön, berkeken Mit futtok sok veszéllyel» stb.)

Hogy azonban ezúttal sem akart «népdalt» írni, azt «dantjának», «Múzsájának» emlegetése is eléggé bizonyítja. A tízsoros nagy strófa sem vall közvetlen népi mintára. Mihelyt azonban Csokonai, bár nem a népiesség *szándékával*, magyar daltémára vagy akár csak dalritmusra emlékezik, önkénytelenül is többé-kevésbbé népiessé válik. A legutóbbi Harsányi—Gulyás-féle kiadásban olvasható egy dala, mely a már Ányossal kapcsolatban említett s még ekkor az irodalomban fölöttébb ritka tizenegyes sorfajból kombinál egy igen kedves, valószínűleg népi dallamra emlékező strófaszerkezetet, bár mintha a magyar sorba, főkép a dal elején, némi trochæusi lejtést is belejátszatna :

Bár az ég búsúlva néz is ellenem,
Légy te nékem, szent poësis, mindenem,
Ami történt életembe'
Hogy lehessen énekembe'
Festenem.[1]

A naiv ritmusforma önkénytelenül is magával hoz nyelvben, szólamban bizonyos népi ízt («Sírván sírok, de siralmam nem elég, Vajjon mikor elégli már meg az ég» ; «Kedves rózsám, gyere velem sétálni, A hold fénylő világánál járkálni»), de azért Venus, Cupido, Apelles is otthonosan ringatóznak rajta. Csokonait általában jellemzi az egynemű stílus hiánya ; a stílkeverék, a tarka összenemillés egyik kedves sajátsága neki, de éppen amiatt nem válhatott a tiszta népies (naiv) stílus következetes művelőjévé.[2]

[1] Ez volt a rímkovács Kováts Józsefnek is egyik kedvelt strófa-képlete. L. fentebb!

[2] Az idézett verset l. a Harsányi—Gulyás-féle Csokonai-kiadás II. 1. kötetében, 172. l. s Irod.-tört. Közl. 1917. 58. l.

A népies modor zökkenés nélkül érvényesül a Bús hánykódások c., énekformájú kis darabban, melyet csak az említett legújabb kiadás (II. 1. 245. l.) tett közzé először :

Bús szívem szomorog,
Ezer felé tántorog,
Szegény fejem nyomorog,
Sok gondolatban forog.
Mert ezer baj, meg három,
Akármerre eljárom,
Akár jobbra gondolom,
Akár balra fontolom ;
Jó végemet,
Életemet,
Soha nem várom.

Kétségkívül csak dallamszösszenet, futólagos, játékos ihlet szülötte s azért maradhatott meg a maga egynemű ízében mindvégig.

Csokonai tudott volna népies lenni, tudott volna oly rátermettséggel, mint Petőfiig senki sem. De bár a népdal s a népnyelv valóban érdekelte, költészetében korántsem szegődött sem a népies, sem más irány mellé kizárólagosan. Visszhangot adott mindenikre s nincs korának oly törekvése, melyet ő szintén nem képviselne ; de egyiket sem programmszerűleg (mint Kazinczy), hanem csaknem naiv fogékonysággal, saját sokszerű, forrongó egyénisége alkalmi kifejezéseként. Innen van az, hogy költészetében a népiesség jóformán sohasem hiányzik, de önállóan, egynemű jellemzetességgel csak ritkán s esetlegesen bontakozik elénk, mint az idézett, többnyire nem mélyebb forrású darabokban. Neki a népies nem saját stílusformája még s ha a maga nevében, ha komoly ihlettel szól, csak egy-egy fordulat, vagy éppen verskezdet pillanatnyiságára kapja

meg a népi naivság szellője, a koncepció népiességéig azonban ritkán s talán csak a most idézendő egyetlen esetben jut el, akkor sem a «népdalírás» szándékával s azért oly híven s igazán.

Siralom c. szép dala valóban nem «népdal» a későbbi műdalköltők (pl. Kisfaludy Károly) értelmében, hanem magyar dal, mely a népiből csak a naivság belső formáit vette fel a maga ihletébe. Kezdete (hogy emlékeztessek reá):

Gerliceként nyögdécselek,
Vigasztalást mert nem lelek,
Nálad nélkül mintegy árván
Kietlen pusztákon járván.

Mint a jobb népi dalokban, itt is az érzelmeivel való önfeledt foglalkozás intézi a gondolatmenetet, élményszerű, naiv fordulatossággal, minden fordulat, minden attitude-váltás után mintegy újra meg újra elülről kezdve a dalt, egyre teljesebben átélve s kifejezve, elpanaszolva reménytelen s mégis remélni óhajtó levertségét. Egyszerű dallamképlete (négy nyolcas!), mely később uralkodó alakja lesz a mű-népdalnak, szintén önkénytelen népi inspirációra vall.

Mint saját nevében szóló, naiv ihletű magyar dal, páratlanul áll a Siralom Csokonai egész lírájában. Sokáig népszerű is volt!

*

Népies genre-dalai nagyobb számmal vannak. Köztük mai napig legismertebb a Csikóbőrös kulacs, mely különben egy német daltémának magyaros variánsa. Helyzetdal, melyet azonban, mint később Petőfinek is hasonló természetű bordalait, az átlagos közvélemény a költő személyére ért, holott nyilvánvaló benne az alakító, szerepjátszó szándék humora. Parasztdala csak mint genre-alakítás minősíthető népinek, hiszen még

versalakja sem magyar (jámbus!). Sokkal jobb a Szegény Zsuzsi. Intonációja («Estve jött a parancsolat Violaszín pecsét alatt») pompás közvetlenségű s ízes népiségű dalrafakadás, csak az a kár, hogy a dal folyamán sablonos, műköltői elbeszélő modorba megy át s amiatt még legjobb lírai magábaszállásai is («Indult nyelvem bús nótára Árva gerlice módjára») majdnem közlésjellegűeknek tetszenek.

Bár költői gyakorlatából hiányzott a népiesség következetes szándéka, a népivel sok tekintetben rokon egyénisége kétségkívül egyik legjelentékenyebb úttörőjévé predesztinálta őt ez ízlésváltozatnak. Költői modora, a kor uralkodó lírai hangneméhez viszonyítva, könnyen bizonyos népies csiszolatlanság színében tünhetett fel s Kölcseyék népiesebbnek ítélték, mint amilyen valóban volt. Idegen versalakú dalokat nagy számmal költött s azok megfelelő dallammal a mult század első évtizedeinek legnépszerűbb dalkincsévé váltak, mert idegen formájuk s dallamuk ellenére is költőjük egyéniségének különleges magyar ízével voltak teljesek.

S ha úttörő jelentőségét méltatjuk, azt se felejtsük el, hogy egy régi, csaknem ponyvai rangú népszerű műfajt (a magyar búcsúztató verset) ő emelt fel magas irodalmi színvonalra A lélek halhatatlanságáról c. nagy költeményében. Ehhez a népileg gyökeres műköltői magyarsághoz a maga nemében csak Arany János Vojtinája fogható. Ha van egész ridegségében irodalmi, műköltői műfaj : a tanköltemény az, s ha van lehetőség naiv gyökerekből sarjasztani ki azt : Csokonai és Arany megcselekedték. Figyelmet érdemel Csokonai e költeményének versalakja is : Dorottyájával együtt nagy mértékben hozzájárult az újabb keletű, páros rímű tizenkettős oly mértékű népszerűsítéséhez, hogy a későbbi népies epika (János vitéz, Toldi) már saját ki-

jelölt formájaként élhetett vele. Költői nyelve pedig nemcsak az irodalmi régiséget, hanem az élő népnyelvet is kiaknázta s nyelvének e válogatott, ízes, színes népiessége, forrás-zamata az, mely legirodalmibb műfajaiban is annyi otthonos költőiséggel hatott.[1]

*

[1] A Tempefői-beli, fentebb említett daltöredékkel («Dorog hajdúváros Tiszán túl, Hörpölik a jó veres bort csuporból, Tiszántúl, Csuporbul Bor csordul») kapcsolatban hadd álljon itt a Szirmay Antaltól feljegyzett, népszerű vers egész szövege (Hungaria in parabolis, 1804, 18—20. és 134. lapjáról):

1. Rákos mezőn egykor Pesti Vásárkor,
Túl a' Tiszán lévő Csikós Bundástúl,
Bundástúl,
Bundástúl,
Három ittze finom borra bé fordul.

2. Azt kérdezik az ott valók tréfából:
Ha tudnak-é túl a' Tiszán Magyarúl?
Tiszántúl?
Magyarúl?
Felel nékik ezen Csikós tréfából:

3. Túl a' Tiszán iszik Magyar Korsóból,
Jó paprikás húst-is eszik Bográcsból,
Tiszántúl,
Bográcsból,
Ugyan bizony helyesen van Magyarúl!

4. Túl a' Dunán iszik Magyar Glaszlibúl,
A' Rosz-prádlit-is meg eszi Czin-tálból,
Dunán túl,
Glaszlibúl,
Eb ugatta módon van ez Magyarúl!

5. Kortsmárosné nállunk beszél Magyarúl,
Itten pedig, a' mint hallom, Németül,
Tiszántúl,
Magyarúl,
Nem-is fér ki a' Német szó torkábul.

6. Plebános és Prædikátor Tiszántúl,
Orosz Pap-is prédikál tsak Magyarúl,
Dunántúl,
Németül,
Vagy Rátzúl, majd megfúll.

Az «énekes vers-írásnak» e korban legeltökéltebb, legzeneibb és magyarosabb szándékú képviselője: Pálóczi Horváth Ádám. Igazi énekes verselő volt s dallamkultusza és természetes zenei érzéke (miről verstani értekezése is tanuskodik) kora legbuzgóbb népdalkedvelőjévé tette. Szerette, tudta s feljegyezte a fülébe jutott régi énekeket, költött maga is kedvelt áriákra vagy saját dallamára, régieket kiegészített, átírt, travesztált. Így jött létre az ő legnagyobb jelentőségű munkája, kéziratos énekeskönyve, melynek címe: «Ó és Új mintegy Ötödfél száz Énekek, ki magam tsinál-
* mányja, ki másé.» Ennek egyik példánya, melyet 1813 szept. 7-ére befejezett, az akadémiai könyvtárban őriztetik, másik példánya, melyet Binder Jenő ismertetett először, 1814-ből való s a brassói áll. főreáliskola tulajdona volt. Ugyancsak 1814-ből való Magyar Arion c.
* kéziratos, hangjegyes verskötete (szintén az Akadémia kézirattárában).[1]

Az ötödfélszáz éneknek mintegy fele a «maga csinálmánya», köztük igen koraiak, amint maga írja, még gyermekkorabeliek is vannak. Eredetileg csak saját verseit akarta összeírni, még pedig jegyzetekkel föl-

Ugyane versnek még terjedelmesebb, 13 versszakos változata olvasható a Jankovich-féle Nemzeti Dalok Gyüjteményében, 6. kötet 43. levél. (Nemz. Múz. 173. Quart. Hung. 6—7. sz.) Változatait l. még: Vass János versgyüjteményében (Nemz. Múz., Oct. Hung. 161.) «Egy alföldi csikósrul» címen, s a Magyar énekek új gyüjteménye c. múzeumi kéziratban (178 Qu. Hung.), I. 25. l.

[1] Binder Jenő: P. Horváth Ádám énekgyüjteményének egy eddig ismeretlen kézirata. Egy. Philol. Közl. 1903. — Erdélyi Pál: Horváth Ádám gyüjteménye. Erd. Múz. 1908. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése.
* 1908. 145. stb. l.

szerelve, melyekben megmagyarázná: hol s mennyire ítélte szükségesnek a kádencia mellett a «muzsikai hangmértéket is» megtartani s ezzel az «énekes versírásnak» mintegy példát mutatni. Sajnos, költői tehetsége nem állt arányban ének-szerelmével s a dallam csak versalakot jelentett neki, nem mindig egyszersmind valódi dal-ihletet.

Énekköltői pályája bizonyos áthajlást mutat a tiszta magyaros ritmusú verselésből a metrumos felé. Eleinte — mint Magyar Árionja egyik jegyzésében mondja — csak homályosan képzelődött a «hang-mértékrül», később azonban törvényévé tette «a' muzsikai nyomásokhoz alkalmazott hangmértéket.» Ez korántsem jelenti azt, mintha valamely idegen versidomot (szótagmérőt) fogadott volna el a magyar helyett, hanem csak annyit, hogy nemcsak rímelhelyezésben és sormetszetben, hanem lehetőleg hanghosszban is alkalmazkodott a dallam kívánalmaihoz, ezzel növelvén szövegei énekelhetőségét.[1]

[1] Magyar Áriona előszavában a következőkben jelöli meg az ő «rhythmusainak» három törvényét: 1. egyenlő végezet (vagyis rím); 2. az értelmes szótagok mértékje megegyezzen a muzsikai nyomással vagy taktussal; 3. «az apró pauzáknak kijelentésére azokhoz illő szaggatások legyenek a sorokban.» (Akad. kézirat; Régi és újabb írók 8° 48. sz. XIX. l.). Gyakorlata azonban nem alkalmazkodik következetesen e maga által felállított követelményekhez: «Sem magyar, sem német ritmusú verseiben nem alkalmazza pontosan, szótagról-szótagra a szöveg mértékét a hangjegyekhez, hanem csak nagyjában, úgyhogy egy-egy ritmikai frázis összbenyomásában hasonlít a vers a dallamhoz, inkább a szakaszok, eltagolások adnak a dallaméhoz hasonló menetet s nem az igazi szótagmérték; ösztönszerűleg a hangsúllyal dolgozik inkább, még a német ritmus visszaadásában is.» (Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. 1892. 245. l.)

Írt egy sereg marsot, visszamarsot, takarodót (máig ismeretes a «Mars! siess hazádba vissza kis seregem» * kezdetű); írt hazafias és gúnydalokat (Bécsi Magyar tánc), írt szerelmes énekeket, inkább deákos, mintsem népi ízű hosszadalmas helyzetdalokat a férjhezmenését bánó asszonyról, a szerelemféltő Fillisről, a korai szerelemről, a malecontentáról, a panaszkodó Amorról, Juno, Mars, Venus s a Gráciák bőséges szerepeltetésével. *Dalt* azonban, oly értelemben, amint e szót ma használjuk, alig-alig írt. Népdalt nem egyszer átköltött (felhigított; «Mikor én kis piciny gyermek voltam, A piros almáért majd meghóltam» stb.). Emlegetettebb dala A gyanúba esett szerelmes. Úgy kezdődik ugyan, mintha igazi élményi dal akarna lenni a népiek módjára («Sári rózsám, hová mégy? állj meg csak egy szóra!»), de nyomban elbeszélő, közlő modorra fordul át («Be keservesen néztem szerdán az ajtóra»), olyanformán, mint Csokonai Parasztdala. Tárgyuk is egyezik: ez a daloló is a leány anyját szidja, amiért megzavarta szerelmeskedésüket; hangja éppúgy eldurvul, mint a Csokonaié s mindkettő a Faludi-féle «aglant»-tal is tartja a kapcsolatot.

Sokkal többet ér ennél a durván mókás népies helyzetdalnál a «De mit töröm fejemet?» kezdetű ének (nem pedig «népdal»). Igazi dalkoncepció, mely néhány spontán fordulattal fejezi ki a pillanat lírai szeszélyét. Csak az az egy baja van (mi e régibb énekköltészetnek a mi szemünkben gyakori megrontója s a Balassa-strófával és még inkább Amade cifra csipkézetű versszakaival is könnyen vele járt), hogy a sűrű belső rím túlságosan széttördeli s nem egyszer erőltetetté vagy szószaporítóvá teszi a kifejezést s emiatt nem tud elég komolysággal érvényesülni a dalnak igazában csak

strófánként forduló líraisága. A lírai gondolatmenet komolyabb egyszerűsége meghamisodik e rímjáték alatt:

De mit töröm fejemet? hiszen nem csak engemet érdekelnek
A gond s a sok bajok is, ily szomorún mások is énekelnek.
Alig vagyon, ki oly nagyon örülhessen,
Hogy néha ne kesergene keservesen.

Vígasztalják magokat, ha találnak társakat a szegények,
Mint fáradtan útazó s egymásra találkozó jövevények.
Könnyebb a jaj, és a sok baj fogyatkozik,
Ha sokára bús társára találkozik.

Hát ezer bajomba is, ha még ezer volna is, vígan élek.
Tudok olyat eleget, akivel még életet nem cserélek.
Félre gondok! hoppot mondok, ha sántán is;
Hopp éjfélben, hopp ebéden s vacsorán is.[1]

Nevezetesebb a gyüjteménynek az a másik fele, mely nem a maga csinálmánya, hanem «másunnan való». Ismertetését, bár a következő fejezetbe tartoznék, Horváth Ádám személye miatt már itt elintézem. Célja a másoktól hallott s tanult énekek lejegyzésével az volt, hogy «amennyire rajta áll, megmentse őket az örök haláltól». Sokra már maga sem emlékszik egészen s vagy csak töredékesen írja le (mint a Zöld erdő harmat-

[1] Csokonainak a Diétai Magyar Múzsában (1796) közzétett Felvidulás c. éneke («Török nótára») egy-két sorában némi rokonságot tüntet fel Horváth Ádám e versével (pl. «Fejemet nem töröm; «Hoppot mondok»). Vörösmarty «ifjúkori kísérletei» közt pedig az 1822-iki «Búcsúzó» hasonló versalakú, csakhogy metrumosan (trocheusban) írva. (Össz. M. 1885. VIII. 88. l.») Horváth énekét l. a Világi Énekek című 1801-iki, Múzeumi kéziratban is (174. Oct. Hung., 28. l.), dallamát pedig a Tóth István-féle Áriák és Dallok (1832) akadémiai kéziratában, 36. l.

ját, az Árokszállásánál volt egy veszedelem kezdetűeket), vagy, — minthogy a dallamát tudja, kiegészíti saját leleményéből (mint a Telekes bocskor, gyöngyös kapca, — meg az Amott kerekedik egy fekete felhő kezdetűeket). Vannak e dalok közt igen régiek : «a kuruc világgal egyidősek, sőt régibbek is» (mint ő mondja) s egy-egy ilyen régi kurta darabot (Patyolat a kuruc, Fut az oláh hegyoldalon, Árokszállásánál) legtöbbre becsül. De azért az újabbakat (többek közt Amade, Ányos, Csokonai énekeit) sem mellőzte ; közülök, a szerzők poétai érdemére nem tekintve, igen helyes érzékkel csak azokat írta le, amelyek tudomása szerint «többek előtt ismeretesek» : tehát a valóban közajakra szálltakat. Nagy érdeme ez neki, annál inkább, mert mind ez énekeknek dallamát is híven feljegyezte.

Az ő ó és új énekeiben egy már modern szempontú folytatását kell látnunk az előző századok kéziratos énekeskönyveinek. Azokban levezető csatornákat láttunk a műköltészetből a népszerűn át a népköltészet felfogó medencéje felé ; ez új énekeskönyvben a változott viszonyokhoz képest a népköltészetnek az irodalomhoz való visszaemelőjét, napfényre hozóját üdvözölhetjük. Régen az egyén a maga számára irogatta össze a kedvére valót s neki még újat a műköltészetből is, most a műköltő vagy a tudós gyüjti össze megőrzés, az «örök haláltól való megmentés» és propagálás végett a már népszerű hagyományt : a régit. Bár szétszórtan sokat közzétettek gyüjteményéből, nagy szégyenünk, hogy legalább az a része, mely nem az ő csinálmánya, hanem «másé», végeredményben a népé, a magyarságé : * mind a mai napig nincs önálló kiadványban közzétéve![1]

*

[1] Gyüjteménye ismertebb darabjai : Haj Rákóczi, Ber-

A Faluditól Horváth Ádámig felsorakoztatott énekszerzőkre visszapillantva, megállapíthatjuk, hogy e korszakban a dalköltészet terén tudatos népiességről alig, csak magyarosságról s a népdallal legfeljebb esetleges érintkezésekről lehet szó. «Népdal»-műfajt a műköltői gyakorlat még ekkor nem ismer, legfeljebb paraszt-dal-

csényi, Bezerédi (11. sz. ; csak három sor!) ; Nem lesz mindenkor így (138. sz.) ; Álom, álom, édes álom, Nyúgodalom ha nincs nálom, Karjaid közt megtalálom (164) ; Mikor masirozunk, kapitány uram (230) ; Patyolat a kuruc (251) ; * Zöld erdő harmatját (252) ; Gyere be rózsám, gyere be (csak refrainként egy más énekben, 253. sz.) ; Megholt feleségem, Satis tarde quidem (256) ; Mikor még én gyermek voltam, Megérem még azt az időt (egy Deák Cicero c. egyvelegben, mely latin s magyar szövegét adja egy-egy dalstrófának : 244. sz.) ; Klázli és Kancsó (245. sz. : a Tempefői-vel kapcsolatban fentebb említett dal) ; Árokszállásánál volt egy veszedelem (265) ; Most jöttem Aradrul (266 ; hibásan tulajdonítják Vitkovicsnak!) ; Hol voltál báránykám? A kert alatt asszonykám (273) ; Telekes bocskor, gyöngyös kapca (277) ; «Cserebogár, cserebogár, Mondd meg nekem, mikor lesz nyár. Mikor a tök virágozik, A vén asszony bogározik, Akkor lesz nyár.» (287. sz. Ennyi itt az egész dal) ; Amott kerekedik egy fekete felhő (300) ; Ez a pohár bujdosik (341) ; «Három óra már, Majd megvirrad már. Uccu patkó, piros csizma, Ki patkol meg már?» (347. Ennyi az egész) ; Hányat termett a mogyoró? Hej, liliom (348) ; «Nem anyától lettél, Rózsafán termettél, Piros pünkösd napján Hajnalban születtél. Ebanyától lettél, Kökényfán termettél, Tátos Lucza napján Éjfélben termettél» (370. Ennyi az egész) ; Ej, haj, gyöngyvirág! Tellyes szekfű, szarkaláb (374) ; Amit adtam jegygyűrűmet, tedd a kis ujodba (402 ; v. ö. a Karnyóné-beli Kuruzs énekével). — «Templombeli énekei» közül, melyeket a reformátusok máig énekelnek : Isten a roppant egeknek Bölcs, erős alkotója (431) ; Örvendjetek keresztyének (438) ; A nagy király jön, hozsánna, hozsánna! (444). *

nak nevezett helyzetdalt. Amit éneknek, vagy ritkábban dalnak neveznek, az jórészt korábbi, magyaros műköltői hagyomány (Amade, Faludi) folytatása, s csak elvétve támaszkodik népi dallamokra, de akkor is inkább csak versalakjában, mint műfaji poétikájában. Amint az elmélet nem különböztette meg világosan a magyarost, a nemzetit, a régit s a népit egymástól, úgy az irodalmi gyakorlatban is elmosódnak e különbségek, s amit alkotnak, az nem az irodalmival, nem a műköltőivel áll szemben népi, vagy naiv gyanánt, hanem a műköltészet németes dalával magyarosabb, itthonibb, eredetibb gyanánt, de (kivált a nyolcas és hetes sort váltakoztató formában) attól sem mindig élesen megválva.

Versalakban is kevés még az olyan, melyet naiv népi dallamból elvontnak minősíthetnénk. Legalább is nem divatoznak még azok a strófa-képletek, melyeket a «köznépi» dallal közelebbi kapcsolatba lépő következő korszak (Vitkovics és Kisfaludy Károly kora) specifikus népdali formákként gyakorol. E részben a népzene történetére vár még sok teendő. Az irodalmi «dal»-típusban azonban feltünő a formai változás az említett két időszak között. Míg az 1810-es, 20-as évek ezután bemutatandó népdalköltői a lehető legegyszerűbb, rendszerint négy, azonos rítmusú (nyolcas, hetes, vagy hatos) sorból szerkesztett strófa-képleteket kedvelik : e Révai-korszak magyaros dalköltőinél rendszerint különnemű sorokból olykor igen játékos, gazdag rímeléssel kiképzett terjedelmesebb strófákkal, egyéni, vagy alkalmi szerkezetekkel találkozunk. Másfajta dallamokon alapulnak ezek, mint az egyszerűbb későbbiek, még pedig, ha irodalmi leszármazásukat nézzük, mely Amadétól s Faluditól indul, részben a német gáláns, részben az olasz és francia rokokó dallamokra, ritkább esetben

régibb magyarokra, vagy új műkompozíciókra kell gyanakodnunk. Több meg is honosodhatott, elmagyarosodhatott már akkorára az idegen eredetű dallamok közül is és oly népszerűvé válhatott, hogy immár akár népinek is érezhették a felületesebbek. Mert hogy az elterjedettet mennyire hajlandó réginek, eredetinek, nemzetinek minősítni a konzervatív irodalom, azt már Dugonics esetében megfigyelhettük. E — mondjuk hát — «rokokó» strófa-típus mellett egyre nagyobb népszerűségre látszik kapni a 8+7 szótagszámú periódus megkétszerezéséből s összerímelésével kialakuló szerkezet, mely részint német, részint olasz mintákra vezethető vissza ; ha trochaikus lejtésű, (Nyílj ki nyájasan mosolygó Rózsabimbó, nyílj ki már), akkor a németes dalcsoportba tartozik ; ha azonban a szótagmérést elhanyagolja, akkor, bármily eredetű volt egyébként, már kezd átlépni a magyaros dalformák sorába (mint Faludinál, Szentjóbinál, Péteri Takácsnál, Berzsenyinél is igen gyakran). Ugyancsak nyolcas és hetes sorok művészibb kombinálása a Himfy-strófa, melybe mintegy végső és még sokáig felszínen maradó eredménybe látszik beletorkollani ez a népies-előtti, egész magyaros ének-irányzat. De már akkorára megkezdődik a népdalnak az eddiginél komolyabb megismerése s a műköltői gyakorlatban mintául vétele. Divatba kezdenek jönni a Révai-korszakban még csak elvétve feltünedező dallam-minták, a csupa nyolcas, hetes vagy hatos sorokból alakított egyszerű dalstrófák, melyekről azt kell hinnünk, hogy gazibb népi átvételek a Révai-korszakéinál. Közbejönnek más hatások is, s a rokokó-dallam napja leáldozik. Ha Horváth Ádám XVIII. századbeli igazi népdallamokat le nem jegyez, a századvégi magyaros dalköltők formáiból bizony nem sok sikerrel következtet-

hetnénk vissza az egykorú népdal formáira. Pedig az övéikben is magyar ritmus zengett.

4. A gyüjtés megindulása.

Amint az elmélet nem tett még határozottan különbséget régi és népi, irodalmi és szájhagyománybeli versek s énekek között, a gyüjtés is megmaradt egyelőre a Révai-féle «elegyes» gyüjtemény gondolatánál. Révai tervezett énekgyüjteménye műköltői kiadványok formájában valósult meg; Csokonaiénak csak címe ismeretes, de az ő «Régibb és újabb magyar népbéli dalai» is alig lehettek csupa népi dalok, hiszen *«írásból* és hallomásból» szedegette össze; Horváth Ádám gyüjteménye, melyről az imént szólottunk, s mely, sajnos, kéziratban maradt, a korszak valamennyi ismeretes vállalkozása közül legközelebb járt a későbbi népköltészeti gyüjtemények gondolatához.

A fentmaradt énekgyüjtemények körülbelül Révai «közének» fogalmát váltják valóra: népit alig ölelnek fel, annál többet merítenek azonban az egykorú, vagy közelmult magyaros énekköltészet népszerű termékeiből. Korántsem szólhatunk itt valamennyiről, csak a jellemzőbbek közül sorolunk fel néhány ismertebbet.

Kor szerint is első helyen kell említenünk Mészáros Ignácnak (1729—1800), a Kartigám szerzőjének (fordítójának) énekgyüjteményét, mely minden jel szerint kiadásra volt szánva s végül is kéziratban maradt, mint e korszakbeli utódai, egy kivételével, valamennyien. Mészáros, Amadénak bizonyára személyes ismerőse, ki említett regényébe is szőtt be Amade-mintájú éneket,[1]

[1] L. pl. első (1772-iki) kiadása 216. lapján («Tenger búknak

már az Amade halálát követő évben, 1765-ben összeállított s nyomtatás alá rendezett el egy versgyüjteményt, ilyen címen : «Tsallóközi Ódák és Énekek melylyek, Néhai Mélt. Várkonyi és Marcalteui B. Amadé László úrnak és Másoknak munkáiból a szép gondolatoknak, Magyarságnak és ezekben gyönyörködőknek kedvéért öszve-szedegettettek. Bodó—Baari és Nagy—Lútsei Mészáros Ignátz által». Később ez első gyüjtemény felhasználásával másikat állított össze, ugyancsak Csallóközi Ódák és Énekek címen, előtte szintén ismeretes versszerzők munkáiból «egynehány maga toldalékival megbővítve». Ezt 1794-ben engedélyezte a cenzura, mindamellett nem jelent meg nyomtatásban.[1]

Hasonlókép műköltői eredetű, költő-barátaitól származó énekeket gyüjtött össze a fentebb már említett Kreskay Imre pálos-szerzetes, Magyar ódák avagy Énekek címen 1788-ban. Saját szerzeményein kívül Ányos, Verseghy, Virág, Horváth Ádám, Péteri Takáts József, Kováts József, Zsolnay Péter s néhány más ismerőse énekeit szedte itt össze (talán kiadás végett).[2]

Az a XVIII. századvégi (1770), Szíveket újító bokréta c. gyüjtemény, melyet Versényi György tett közzé a Régi Magyar Könyvtár 35. füzeteként, már korántsem oly tudatosan műköltői jellegű, mint az előbbiek ; anyaga szerzőinek nagy része nyilván már a füzet össze-

közepette mihez fogjak epett szív, Kegyetlen sors törj bármire, lesz szerelmem mégis hív : Mely kínokra születtem! Én nyomorúlt! Búba borúlt! Nemde úntig szenvedtem?» stb.)

[1] Mészáros e gyüjteményei a Nemz. Múzeum kéziratt árában. L. Erdélyi Pál : Várkonyi B. Amade László költészetéhez. Egyet. Philol. Közlöny, 1907.

[2] L. Hattyuffy Dezső : Magyar verseskönyv 1788-ból. Kath. Szemle, 1904.

írója előtt is ismeretlen volt. Egyenes folytatása ez a régi kéziratos daloskönyveknek ; igen sok népszerű szerelmes éneket tartalmaz.

Kéziratban maradt a sárospataki ref. főiskolai könyvtár két, hangjegyes dalgyüjteménye, melyek elseje — «Nóták Hármóniájokkal» — 1787 és 1792 közt az ottani énekkar használatában volt, másika pedig — «Dávidné Soltári, amely is fordíttatott Angliai nyelvből . . . Szerelmes Péter által» — 1790-ből való (Darótzi József írása).[1]

[1] Harsányi István : Két XVIII. sz. dalgyüjt. sárospataki kézirata. Ethnogr. XXIV. (1913). — Harsányi István és Hodossy Béla, ugyanarról, u. o. XXV. (1914.) — A «Nóták hármóniájokkal» címűben egyebek közt : Gyászos szívem, jaj, mint kesereg ; Elmentem én a szőlőbe kapálni ; Ne járj hozzám, szívem, éjjel ; Szegény legény vagyok, sok bánatim nagyok ; Gyászba borult gondolatim szűnjetek ; Talán nem is anya fajzott, A pünkösdi rózsa rajzott. — A «Dávidné Soltári»-ban egyebek közt : Nem szólok én senkiről (v. ö. Thaly, Vit. Én. II. 265) ; Ha keressz nálam állandóságot (v. ö. u. ott, II. 351. l., továbbá : Csenkeszfai Poóts András Ifjúi Versei, Első darab, 1791. 56. l., A Sénai Lukrétzia Históriájába dalnak betéve ; valamint a sárospataki Érzékeny és víg dalok gyüjteményében 1826, 172. l., 1834, 158. l.) ; Bodrog partján nevekedett tulipán (l. a Világi Énekek c. Múzeumi kéziratban is: 174 Oct. Hung., 129. l.); Siratom azt a napot, amelyen férjhez mentem ; Szívem reménye, Két szemem fénye, Adjad már végre Paroládat (ez azért érdekes, mert versalakja Faludi Klorindájáéval egyezik s itt — mint a gyüjtemény többi darabjainak — dallama is megvan) ; Más az arany, a sárgaréz (v. ö. Horváth Ádám, 264. sz. és Haszn. Mulats. 1818. II. 314. l.) ; Isten jó nap, bíró gazda, a kend házában (v. ö. Erdélyi I. 375. sz.). — A Jankovich-féle gyüjtemény III. kötete — mint Harsányi István megállapította — nem egyéb a «Dávidné Soltári» másolatánál. — A sárospataki főiskola kézirattárában még több, e korba

Kéziratban maradt az a «Cantus» című, mindössze hét (köztük néhány népi) dalt tartalmazó, XVIII. századi dalgyüjteménytöredék, mely a Nemzeti Múzeumi könyvtár tulajdona s melyet Sebestyén Gyula ismertetett (Ethnogr. 1907); úgyszintén az a gyüjtemény is, melyet Szirmay Antal (1747—1812) írt össze élete vége felé (Quodlibet c. jegyzeteiben) zemplénmegyei szinyéri birtokán, s mely irodalmi dalokon kívül (mint pl. a Csikóbőrös kulacs) a néptől hallott dalokat is tartalmaz. Már Hungaria in parabolis c. munkájában (1804), mely közmondások, szokott szólások kapcsán «historico—jocose» sok hagyománykuriózumot közöl, egy-egy közkeletű énekről is megemlékezik egyebek közt.[1]

tartozó vers- és énekgyüjtemény is található; így egy Dávidné Dudája c., 1809-iki kéziratos kötet, a Herschmann-féle versgyüjtemény a XVIII. század második feléből, T. Szeőts István deák Mindenes Gyüjteménye 1798-ból, stb. (L. ezeket említve Harsányi István és Gulyás József egy közleményében, Irod. tört. Közl. 1917. 57—78. l.) *

[1] A Quodlibet népdalait König György ismertette, Irod. tört. Közl. 1902. — Népszerűbb darabjai: Hol lakik kend hugom asszony? Keresztúrba (Dallamát l. a Tóth István-féle Áriák és Dallok, 1832, akadémiai kéziaratában, 127. sz. a.); Csak azért szeretem a magyar menyecskét; Sárga csizmás Miska sárba jár; Szeretem én kendet nagyon, Mert fekete szeme vagyon; Gyere be rózsám gyere be; Házasodna a ptrücsök, Nem tud kit elvenni; Szerelem, szerelem, átkozott szerelem. — A «Hungaria in parabolis-ban: Rákos mezőn egykor pesti vásárkor (19. l. és 134. lap.) — v. ö. a Tempefői-beli hajdu dalával; Hol vagy István király (28. l.); Boldogasszony anyánk (29. l.); Hol vagy te most nyalka kuruc? (37. l.); az a «beköszöntő szólás», mely a Thaly-féle Vitézi énekek II. 125—128. l. is olvasható (59—60. l.); Addig élem világomat, Még szél fújja pántlikámat (85. l.); Zápor eső verdesse (110. l. — Faludi verse); A dél elmult, Árnyéka fordult *

Nyomtatásban csak egy dalgyüjtemény jelent meg ebben a korban: a váci «Énekes gyüjtemény» első és második darabja, az első 1799-ben, a második valószínűleg 1801-ben. E két darab unikum-példánya (egybe kötve) a sárospataki ref. főiskolai könyvtár tulajdona. Máramarossy Gottlieb Antal, váci könyvnyomtató adta ki. Később még két kiadása jelent meg, de különösképpen csak az imént említett «második» darabra szorítkozva; még pedig egyszer 1803-ban (előszóval, s az 1789-iki «első» darabból is megtoldva 20 verssel), majd újból (de ezúttal az 1801-inek változatlan újranyomásával) 1823-ban. Ez utóbbinak egy nem egészen teljes példánya van a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Mind az 1803-iki, mind az 1823-iki kötet «első darab» jelzéssel jelent meg.[1]

* (121. l.). — Az említett Cantus c. kéziratban Sebestyén Gyula szerint «népies, sőt népi» darabok: Ha ki szépet szeret; Hol hálál, hol járál, cinege madár; Az ifjú legénynek szabad estve járni; A katona jó paripán Megugratja magát.

Legyenek itt még megemlítve a Nemz. Múzeum következő kéziratos gyüjteményei ebből a korból: *Keresztes Komlósi Fejérvári Károly Különféle Magyar Verseknek, Énekeknek és Szirmay Antal Apophlegmáinak Gyüjteménye, 1782* (179 Quart Hung.); *Nátly Ferenc által öszveszedett versek és áriák, 1795—6.* (176 Quart Hung.); *Vass János versgyüjteménye 1797—1809* (Oct. Hung. 161); *Magyar Világi énekek, mellyeket egybeszedett és leirt Jankovits Miklós Anno 1789* (175 Quart Hung.); *Magyar Énekek új gyüjteménye. I—III. 1800* (Quart Hung. 178); *Világi Énekek. Pestini, Anno 1801* (174 Oct. Hung.); *Magyar Énekek* (177 Quart Hung.). Jankovits tíz kötetes nagy gyüjteményét a következő korszak keretében ismertetjük. L. e könyv III. 3. fejezetét.

[1] L. Sebestyén Gyula: A Váci Énekes Gyüjt. Ethnogr. XXIV. (1913) és XXVII. (1916.)

Így állván a dolog, ez Énekes gyüjtemény második és harmadik kiadását teljesen mellőzhetjük anyaga ismertetésében, mert az első kiadáshoz képest csak az 1803-i Előszó jelent újat.[1]

Az 1799-iki első darab hetvenhat, az 1801-iki második darab 95 éneket tartalmaz. Mindkét darab anyagának legnagyobb része műköltői eredetű. Az elsőben főkép Faluditól van sok, utána Csokonaitól és a fentebb említett Nagy János szanyi plébánostól; a másodikban ismertebb nevű szerzőtől (Amade, Szentjóbi, Csokonai) alig valami, viszont Péteri Takáts Józseftől (kit fentebb épp ezért láttam jónak röviden méltatni) feltünően sok. Igazi népdal alig lehet bennük; azok az énekek is, melyeket Sebestyén Gyula, mikor a gyüjteményt először ismertette, népieknek vagy félnépieknek gyanított, többnyire csaknem egykorú műköltői termékeknek (jórészt Nagy Jánoséinak) bizonyultak. Úgy látszik, literátus emberek ének-készlete volt az legnagyobb részt, de mint ilyen jellemzően illusztrálja a versalakkal és dallammal kapcsolatban fentebb kifejtett megállapításainkat. Mai olvasó már csak a többnyire mesterkéltebb strófa-alkatok miatt sem tudna ez énekekben népdalokat látni.

Az 1803-iki kiadás előszava is e Révai-korszak szellemében szól, amennyiben az énekek összegyüjtését főkép nyelvi érdekkel, a nyelv felvirágoztatásának óhajával magyarázza; s mikor azt akarja bizonyítani, hogy nyelvünk a versírásra s főkép a dalokra oly annyira alkalmas, mintha szív és ész egyenest arra szülték volna, korántsem a nép dalaira, hanem Faludira, Csokonaira

[1] Ez Előszót egész terjedelmében közli Sebestyén Gyula a fenti jegyzetben említett első értekezésében.

s más jelesebb újkori költőkre hivatkozik. Nem népdalgyüjtemény ez, hanem magyaros ritmusú s leginkább újabb és irodalmi eredetű énekek, a Révai-féle énektípus gyüjteménye.[1]

Minde gyüjtések csak átmeneti típusok az igazi népköltési gyüjtemény s a régi módi kéziratos énekeskönyvek között, mely utóbbiak szintén vegyest tartalmaztak ismert szerzőjű, meg már gazdátlan énekeket. Különbség közöttük a hagyománymentésnek sok esetben már világos tudata s szándéka.

*

[1] Az (1799-iki) első darabnak Nagy Jánostól származó versei: Farsangi ének (A farsangi mulatság Móddal hasznos bolondság; 6. sz.); Bakonyi leány (Bakonyi Jutka, hol valál? Pápa városában; 13. sz.); A strasszburgi táncnak nótájára (Bundás Geci házasodni régen akart már; 14. sz.); A kesergő cigány (Én szegény új polgár, mint lyukból költ bogár; 23. sz.); A táncról (Nosza legény a táncba, Itt a leány, szedd ráncba; 56. sz.). L. erre nézve: Sebestyén Gyula, Ethnogr. XXVII. (1916), 315—6. l. — A valószínűleg 1801-ben kiadott második darabnak Péteri Takáts Józseftől származó darabjai (de az 1823-iki kiadás szerint, mely az 1801-ikivel, mint Sebestyén megállapította, teljesen egyezik): Kívánság (Boldog, aki egészségben; 4. sz.); A paraszt (Én teremtőm, hálát adok; 6. sz.); A tavasz (Napról-napra szebben nevet; 10. sz.); A nyár (Szép tavaszkor a rétekben; 12. sz.); Az újonnan ültetett fához (Én is ezen öröm kertbe; 13. sz.); A viola és a tulipán (Egy szép kertben, hol virágok; 14. sz.); Rózsa és a télizöld (Meg kell adni a rózsának; 15. sz.); A vaknak boldogsága (Im e kisded semmit sem lát; 60. sz.); Örömre vált szomorúság (Láttam minap egy gerlicét; 64. sz.). Csokonaitól: Földiekkel játszó (5. sz.), Szentjóbitól: A rózsához (Fakadj piros rózsa, 68. sz.). — Az egész kötetben jóformán egyetlen igazi népies hang a 87. sz. darab eleje: «Kecskeméti csárdában, Három betyár

Meg kell itt emlékeznünk, bármily röviden is, azon ponyva-füzetekről, melyek a XVIII. század második felében nem egy korábbi irodalmi terméket szállítottak le a legalsó néprétegekig, nem egy új dalt népszerűsítettek el, vagy hosszabbították meg egy-egy réginek a népszerűségét. *Stilfrid* és *Brunszvik* krónikája (Pozsony, 1730), a *Nyúl éneke* (melyben a' maga nyomorúságát siratja, és ártatlanságát kinek-kinek eleibe adja, 1750), *Egy rettenetes és hallatlan lett dolog valamely zabolátlan Tántzolókról* (1764: Arany János «Az ünneprontók» c. balladájának forrása!), de különösen (1763-tól kezdve) *Argirus* históriája: országszerte ismeretesek voltak, valamint *Kádár István*-é is, melyben még Petőfi és Arany is «gyönyörködtek», vagy a *Dúsgazdagnak az Morsz halállal való elmélkedése* (1786), mely egy középkori «látomás»-t őrzött meg a nép számára csaknem a legújabb időkig. E ponyvairodalom kezdetei a XVI. századi népkönyvekig nyúlnak vissza s a kéziratos énekeskönyvek mellett állandó táplálóivá váltak a népköltészetnek, később pedig (mint már Arany János említett esetében, vagy Argirusnak Csongor és Tündé-vé átköltésében) a magasabb rendű modern irodalomnak is. Ben-

magában, Úgy megiszik búvában, Kifordított bundában». (Dallamát lásd a Tóth István-féle Áriák és Dallok, 1832, akadémiai kéziratában, 115. l. Megvan a dal Erdélyi gyüj teményében is, I. 241. sz. a.). E második darab 47. sz. («En gesztelés» c.) éneke («Imé megint ropogtatod Haragodnak tüzeit») Döme Károly verse; először Kazinczy Orpheusában (I. 1790. 40. l.) jelent meg szerzője nevével «Egy haragoshoz» címen. — «Az irígyhez» c., 75. sz. vers pedig («Irígy csuka! mért marcongod Azt, aki téged nem sért?») Vályi András szerzeménye. (L. neve alatt közölve: Orpheus I. 1790. 126. l.)

nük mintegy évszázados távolságokból követhette a nép az irodalmi multat. Sajnos, éppen a dal — «ének» — műfaj ponyvai sorsát nem tudjuk messzi multból nyomon követni; az efféle füzetkék elpusztultak, gyüjtésükre pedig sokáig senki sem gondolt. Pedig ezek az ének-tartalmú ponyva-füzetkék sokszor a legújabbat igyekeztek szétterjeszteni, s ha megvolnának, bizonyára sok «népdal»-unkat tudnók pontosan datálni. A Nemzeti Múzeumi könyvtár ponyvagyüjteményében sűrűbben csak az 1790-es évek tájékáról találunk efféléket. Egy ilyenre mutattam rá fentebb, mint amelyben Faludi «Egy aglant van Gyöngyös táján» kezdetű csúfondáros verse is közölve van (1790). A legrégibb ponyva-dalfüzet címe, melyet ismerek: «Mulatsági énekek» (1757), világosan irodalmi verseket tartalmaz (A szántó-vető emberek életének dícséreti; A farkas panaszolkodása; A szegénységnek békességgel való szenvedéséről; az holnapoknak — értsd: a hónapoknak — tulajdonságokról), a legutolsó éppen distichonokban van írva. Pallas, Juno, Venus és más antik tudomány ilyen úton kerülhetett a népköltészetbe, hol olykor máig is találkozunk velök. A későbbi füzetek címe, melyek rendszerint már elterjedtebb régit (olykor Balassát), de újat is (pl. Amadét) közölnek, sőt leginkább ez utóbbiakkal csábítják vevésre a vásárosokat: *Mulatságos világi énekek, Három* (esetleg: *Négy*, vagy *Öt*) *új* (vagy: *szép új*) *világi énekek, Öt szép új mulatságos világi énekek, Szép öt egybekapcsolt énekek.* E címekben a «világi» szó a fontos, mi rendszerint «szerelmit» jelent. E füzetkékről, bár a hagyományos modornak nem öntudatos őrzői, de minthogy hatékony propagálói, másfelől pedig irodalom és népköltészet között állandó közvetítők: illő volt legalább megemlékeznünk az első gyüjtemények szomszéd-

ságában. Későbbi gyüjtések egyébként (Horváth Ádám, Thaly) ezekből is merítettek.[1]

*

[1] *Mulats. Vil. Énekek*, 1764 (Benne: Való nehéz megválásom; Jaj kínomat ki nem beszélhetem; Szánom gyászos éltemet; Jaj már nékem mert szeretek; Te szép személyed óhaj[t]om). — *Három új Vil. Én.* 1768. (Vidámságát szívemnek; Nevess bár most életednek vígan folyó napjain; Ifjú legény lévén sokat gondolkodom). — *Három szép új Vil. Én.* 1768 (Mint gerlice madár ki társától elvál; Bolondság volt nádhoz bízni; Oh én reménytelen igen szerencsétlen). — *Négy szép új Vil. Énekek* a szerelmes Cupidónak állandósága után-való állhatatlanságáról, 1770. (Boldogtalan vagyok; Szeretet fájdalommal jár; Átkozott Venus tőlem messze fuss; Ah jaj mit látok). — *Négy szép új Vil. Én.* 1784 (Ideje bujdosásomnak; Mint gerlice madár, ki társátul elvál; Oh én reménytelen igen szerencsétlen); *Mulats. Vil. Én.* 1790 (Való nehéz megválásom; Jaj kínomat ki nem beszélhetem; Búban én életem siralomban habzik; Ámornak lángjával szerelem diával; Fáj, fáj, fáj, de mit tudok tenni; Keseredett lelkem sír; Nem kívánok most [mást] csak halálomat). — *Öt szép új Vil. Én.* 1790 (A táborban jer pajtás; Vagyon hazánkban két gonosz; Búban én életem siralomban habzik; Egy aglant van Gyöngyös táján; Tsaknem elájultam, mikor hallottam, hogy németet szeretsz). — *Négy szép Vil. Én.* (Menj el édes fecském Violám köszöntsed; Való nehéz megválásom; Jaj kínomat ki nem beszélhetem; Te szép személyed óhajtom). — *Három szép új Vil. Én.* 1790 (Vále szívem én szerelmem; Vulkánus itten üss tüzet frissen; Búbánattal béborít s szomorít). — *Szép öt egybe kaptsolt Én.* 1792 (Benne: Ritka dolog látom szerencsésnek lenni, annyi tövisek közt egy rózsát sem szedni). — *Öt új Én.* 1797 (Egyebek közt: Tsendes patak fujdogál S az én szívem sirdogál). — Vannak: 3 (4, 5) *szép új istenes énekek* c. füzetek is. — Mindez a Múzeumi Könyvtárban.

A népdal iránti érdeklődés, ha nem is nagyarányú, mégis nagyobb volt annál, amennyire a kész gyüjtemények mennyiségéből következtethetnénk. Az erre vonatkozó elszórt adatok közül csak Virág Benedek példáját említsük. A jeles antikizáló költő többekkel levelezett népdalok megküldését kérve. Kazinczynak írja (1803 jan. 29), hogy 3—4 évvel azelőtt Csallóközbe írt egy papnak ilyenek iránt, de foganat nélkül. Kazinczytól is több ízben kért «paraszt dalokat»; már 1802 végén (dec. 23) kéri: «Egy-két strófát írj le nekem az ollyan paraszt dalból, mellyet a csintalan szemérmetességű lyánkák mikor fonnak, ... dudolgatnak». 1803 szeptember végén ismételten sürgeti. «A minapában — úgymond — elalkonyodott vala már a nap — ablakomnál dohányozgatván, egy tiszta torokból hallám énekelni: «Mi haszna, galambom! ha előtted járok»; — többet a zaj miatt nem érthetett; nagyon kéri Kazinczyt, hogyha ő nálok tudná valaki a folytatását, írja meg neki; küldjön «más akármi tréfás énekeket s nevetséges dalokat», ne csak magyart, tótot is. — Az 1828-iki Aurorában, mint tudjuk, közzé is tett egy szép népdalt (talán némi simítással): «Ha én rózsa volnék: Hamar elhervadnék, Senki rám nem nézne, Senki nem szeretne; Ne mondj hát rózsának Engem violának: Egy violát, szegfűt Egy nyári nap elsüt. Bizony ha lehetnék, Én csak galamb lennék: O hová nem mennék, Ha most repülhetnék». Az Aurora e kötetének Tudományos Gyüjteménybeli (1828 jan.) ismertetésében a recensens, Toldy,
* méltán emlékezett meg «Virágnak gyönyörű népdaláról».

De érdeklődött ő a magyar népszokások iránt is, mint
* szintén Kazinczyhoz (1804 jún. 30.) írt leveléből tudjuk. Ez a korai néprajzi érdeklődés igazán figyelmet érdemel. «Eszembe jutott — így hangzik levele: öszveírni

a magyar szokásokat, a már eltörlötteket, a még élőket ; minden helységben p. o. ilyen volt : *Miklós táncza, Szent Iván tüze*, Gergely napján a gyerekeknek házról-házra járások és éneklések. «Szent Gergely Doctornak híres tanítónak az ő napján menjünk oskolába» etc. A mátkatál, Pünkösdi királyné, etc., etc. Vajha találnál valakit, ki ezekben gyönyörködnék! minden faluban vagyon, úgy vélem, írástudó ; könnyen s hamar öszve lehetne sok szokásokat szedni és nyalábként kiadogatni. Ez által is sokan felébrednének a hazai dolgokra. Az idegen szokásokat tanullyuk ; a haza bélieket elfelejtjük, illetlen dolog. Eféle gyüjtemény sokra hasznos volna. Tegyünk próbát! S te az Érsemlyénieket tanuld ki, így Debrecenben biztass fel valakit az írásra. NB. a sobak, tót, sat. szokásokat sem kell elhagyni, a menyegzőben, lakodalomban, fonóban, kukoricafosztáskor, etc. etc. Anonymus, Belae Regis Notarius is említ némely szokásokat. Te most sok helyeken megfordulsz, tudd ki a legkisebb folyónak, tónak régi vagy új nevét, sat.» Kár, hogy Kazinczy válaszait e levelekre nem ismerjük.[1]

*

A népdalhoz képest alig van valamelyes nyoma a népköltészet elbeszélő nemei iránti érdeklődésnek. Románcés balladafélék még ismeretlenek az irodalom előtt. Mindössze a népmese vont magára némi figyelmet. De mig keleti eredetű mesék két fordításban is kiadásra kerülnek (Báji Patay Sámueltől, 1781, és Zoltán Józseftől, 1783) ; míg Kónyi János a francia meseirodalom termékei közül kettőt is átültet magyarra (Várta mulatság, 1774 ;

[1] Virág Benedekre mint «folkloristára» Fränkel Bertalan hívta fel a figyelmet : Ethn. XIII. (1902.)

Elmefuttatások, 1792), miket még az 1824-ben (Tud. Gyüjt.) író Balogh Sámuel is csak fonókba valóknak minősít ; míg Derzsi János és Tordai Sámuel gyermekek számára fordítanak le egy ugyancsak francia mesegyüjteményt (1781) ; míg silány német kísértetes és tündéres románok, meg «tüneményes» játékok bátran rontják a magyar olvasók és nézők ízlését : az eredeti magyar népmese sokáig, az itt tárgyalt egész időszakon át igazi hamupipőkéje marad még a népies érdeklődésnek is. Látni való, hogy a mese csak annyiban jutott be irodalmunkba, amennyiben idegen irodalmak erre alkalmat kínáltak a XVIII. századvégi, főkép fordításokból élő, kisebbrendű magyar íróknak. Gyergyai Argirusa él még s új kiadásokban kerül a piacra, de az irodalom (Bessenyei) az effélét veti meg legmélyebben.

Kivételes jelenség ily körülmények közt a Csokonai Tempefői-jében (1793) felhasznált mese, melyet már említettünk, s még inkább Fazekas Mihály Ludas Matyija, mely nyomtatásban csak 1815-ben jelent meg * először.[1]

[1] Bernáth Lajos (Ethn. XIII.) utal még egy Sárospatakon, 1773- vagy 1774-ben előadott protestáns iskolai drámára (Császári Lósi Pál : Pandorának historiája), melynek végén Monio, a bolond, mond el egy verses «furcsa-mesét.» Az azonban inkább afféle képtelenségek egész tömegével mulattató vers, amilyet a kéziratos énekeskönyvekben is találhatni s aminők rendszerint a lakodalmi tréfák sorába tartoztak. Bernáth szerint különben ugyanez a Cs. Lósi Pál (előbb csurgói, később kecskeméti tanár, kit — miután 1798-ban Jénába ment — Csurgón Csokonai helyettesített) 1805-ben versben dolgozott fel egy népmesét. — Egyébként mesék, történeti és mesés énekek (miken bizonyára szép-históriák értendők) gyüjtésére már 1781-ben elhangzott egy elszigetelt s következmények nélkül maradt felszólítás a

Van tudomásunk végül valamelyes népmese-gyüjtési szándékról is. Egy debreceni deák, Virág Pál (1797) diáriumába egy népmesét jegyzett fel a fekete világkerülő emberről s ugyanott felírta 13 népmesének a címét. Egy szabolcsi földbirtokos pedig, Szilcz István, néhány német regének a fordításával együtt nyolc mesét írt össze (ugyancsak akkortájt), melyekről különben még az sem bizonyos, vajjon nem szintén fordítások-e. Ez utóbbit «sárospataki kéziratos mesegyüjtemény» néven szokás emlegetni.[1] Dugonics becsülte a

Magyar Hírmondónak (1781 nov. 10. 621/2. l.) «Tudománybeli dolgok» c. rovatában : «Erdélybenn *Benkő József* Uram, némelly nevezetes Erdélyi Túdósoknak segétségekkel, holmi apróság jó históriáknak, históriás verseknek s több afféle Magyar irásotskáknak gyüjtéséhez kezdett, és már egygy jó kötésre valót el-is készített. Ez az első kötés majd tsak Diáriumokból (napszámonként való jegyzésekből) áll, mellyeket rész szerént az Erdélyi Fejedelmek, rész szerént hadakozásokbann forgott embereik irtak és irattak. Esztendőnként egygy egygy kötést, reményli, hogy könnyen ki-adhat egyéb dolgai között. A titulussa pedig, *Erdélyi Históriás Szekrény* lészen. — Méltó s igen hasznos dolgot tenne, ha valaki a' Históriás vagy akár Mesés énekeket, sőt akár-melly régi Meséket Magyar országonn-is öszve szedné s egygyüvé ki-nyomtattatná. Ha szinte hazánk Históriája nem nyerne-is sokat vélek ; leg-alább a Magyar szónak bővülése s gyarapodása mellett, eleinknek szokásaikra, rend-tartásaikra és vélekedéseikre nézve igen-is sokat tanúlhatnánk belőlök. Hogy nem hijába-való dolgot óhajtok, azt más tudós nemzeteknek példáikból könnyű vólna meg-bizonyítanom.» A népiesség irodalma nem emlegeti e felszólítást. Utóbbi részét idézi Haraszti Gyula : Költészetünk új-népies iránya, 1878. 86. l. jegyz.

[1] L. erről Gulyás József : A sárospataki kéziratos mesegyüjtemény. Sárospatak, 1917. Az előbbiről Bernáth Lajos : Magyar népmesék a XVIII. századból. Ethn. XIII.

népmesét, sőt Árpád korába is visszaképzelte a fonót s vele a mesélés szokását : Etelka egy alkalommal fonóba hivatta magához azokat a leányokat, kik Budán legjobban tudtak mesélni : «Tündér Ilonát, a' Hamupipőkét, a' Lidércet, a' Tátoslovat, a' Fehér macskát, néha éj-fél-utánig is hallgatta», az itt eltanult mesékkel szórakoztatta aztán Etelét. Becsülte tehát, ősinek tartotta, de népmesék összegyüjtésére ő sem gondolt.

Az egész népies áramlatnak még akkor erősen nyelvi érdeke hozta magával, hogy a nyelvkincs különféle szempontú gyüjtésében már e kezdő korszak derekasabb eredményeket ért el. Efféle gyüjtésre már Faludi példát mutatott s alighanem a latin «Florilegiumok» adták neki ezt a gondolatot. Nyomába sorozhatók : Baróti Szabó Dávid gyüjteményei (Kisded szótár, 1784 ; Magyarság virági, 1803), Noszkó Alajos ferencrendi szerzetes Virág-szó-tára (1790), P. Horváth Ádámnak kéziratban maradt s Dugonicsnak csak 1820-ban megjelent közmondás-gyüjtése, és Dugonics egy híve által az ő Etelkájából kivont magyaros nyelv-szemelvény (Etre-Karchai Georch Illés : Etelkából kiválogatott remekje a helyes magyarságnak, 1800).

5. Kazinczy álláspontja.

Egészben véve bármily csekélynek s nem eléggé világos öntudatúnak bizonyult, mégis csak ellenzéki súly már ez a gyökeres magyarosság és kezdődő népiesség a kornak újító, idegent követő főtörekvéseivel szemben, miket Kazinczy képvisel vezérül, főkép pályája második felében.

Kazinczy jól ismerte Herdert (ő ajánlta Csokonainak), lefordította Ossziánt, érdeklődött a szerb népköltészet

iránt s minthogy stílváltozatokban mindenkor szívesen megkísérlette tehetségét, próbát tett a szerb modorban (Azzán aga, stb.), próbát a régies magyarban (Keresztes Bálint; — ez bele is került a sárospataki 1826-i dalgyüjteménybe, dallamostul pedig a Tóth István-féle Áriák és Dallok gyüjteményébe) s ha nem csalódom, a magyar népiesben is (A kakukhoz); írt egy négysoros «Oláh népdal»-t; átfinomított, megcsiszolt régibb, népies ízű dalokat: Amade Katona-énekét, Csokonai néhány dalát; de jellemző izlésére, hogy ez utóbbiak közül éppen a (jámbikus!) Parasztdalt becsülte legtöbbre. *

Mindez azonban csak csekély része az ő végtelen sokoldalú figyelmének s a népies neki csak stílváltozat, melyben próbát tehetni a többi között, de korántsem az az ideál, melyhez a műköltészetnek egészben véve tanácsos volna idomulnia. Az énekköltő Horváth Ádámmal sokáig jó barátságban volt, de később elhidegült tőle. A Dugonics-féle popularitásnak meg éppen esküdt ellensége volt, sőt ezt tekintette azon negatív szélsőségnek, melyből irodalmunkat ki kell emelni az ő európai műveltséget s magasabb izlést célzó programmja szerint. A Herder-féle népiességnek inkább csak kozmopolita tudós jelentőségét méltányolta, a nemzeti költészet szempontjából azonban már csak azért sem értékelhette, mert ő a költészetben, legalább a mi akkori költészetünkben, csak a klasszikailag általánost, az egyetemes emberit óhajtotta látni. Ő még nem tudta azt, amire minket irodalmunk története azóta megtanított, hogy t. i. a klasszicizmus némely feltételei számunkra csak a nemzeti népköltészetben voltak megadva.

Az pedig indulóban volt már hódító útjára.

III.

A MAGYAR NÉPDAL BEVONULÁSA AZ IRODALOMBA

KULTSÁR ISTVÁN FELHÍVÁSÁTÓL
KISFALUDY KÁROLY HALÁLÁIG

1. Kultsár István s a népdal-közlések megindulása.

1817-től kezdve szemmel látható lendületet vesz a népdal ügye. Ez Kultsár István érdeme. Már előbb, a Hazai s Külföldi Tudósítások 1811-i évfolyamában (II. 88. l.) felszólítást tett közzé a gyüjtés iránt. Akkori felfogása még tisztázatlan volt s nem különbözött a Révai-korszakétól: vegyest tesz említést «a köznép hangján» irott énekekről, a köznép énekeiről s régi (Tinódi-szerű) történeti énekekről.[1] 1817-ben indítja meg a Hasznos Mulatságok-at s abban legott (I. 21—22. lap) újból szóvá teszi a «Nemzeti dallok» összeszedésének szükségét (most is még csak «régit» értve rajtuk). A következő évben azonban (I. 57—58. l.) már A' köznép dallai címen tesz közzé felhivást ugyanott, az eredménnyel jár s ő még ez évben megkezdheti lapjában a beküldött népdalok rendszeres közlését.

Innen kezdve folyóiratokban, zsebkönyvekben egyre sűrűbben találkozunk «népdal» vagy hasonló címzésű versközleményekkel, melyek azonban nem mindig valódi, sokszor átköltött, vagy — ami már divatra mutat — épen fiktív népdalok.

[1] Ilyenül közöl egy «Híres Buda vára alatt Tegnap előtt forrás fakadt» kezdetű dalt. Ez kétségtelen műdal s «a köznép hangján irott»-nak csak dallamformája (négy, párosrímű nyolcasból alkotott strófa szerkezete) miatt nézhette Kultsár.

Másfelől az 1817-ben meginduló Tudományos Gyüjtemény, mely tudományban és irodalomban a mozgalom egyik főorgánuma volt, folyvást érinti, sokszor egyenest tárgyalja a népköltészet kérdését, mi aztán más folyóiratokra is átterjed s a kérdés elméleti megvilágításával, idevágó kiadványok ismertetésével a műköltői gyakorlatot is ösztönzi. Herderen kívül már a Grimm-testvérek példája is hatni kezd. Hat, a huszas évek folyamán, a szerb népköltészet világsikere is, sőt ez az, ami nemcsak jeles tanulmányokra, hanem a műköltői gyakorlatban is az első nevezetesebb sikerekre ösztönöz. Kölcsey Ferenc, Vitkovics, Toldy, Bajza, Kisfaludy Károly és Vörösmarty itt a kimagasló nevek. Jelennek meg már gyüjtemény-részletek is egy-egy kiadványban, de alig valamelyes kivétellel nem magyar olvasók, — hanem németek s angolok számára, idegen nyelven, mi nyilvánvalóan mutatja a külföldi érdeklődésnek nevezetes ösztönző hatását.

Tekintsük át e körülbelül Kisfaludy Károly haláláig terjedő, mintegy másfél évtizednyi korszakot.

*

A Hasznos mulatságok említett, 1818-i felhívása, mely nyilvánvalóan a szerkesztőtől, Kultsár Istvántól származik, már címével figyelmet kelt, amennyiben egyenest a *köznép* dalainak gyüjtésére szólítja fel olvasóit. Itt indul meg az a tisztázódási folyamat, mely a Révaiféle «régi és népi» elegyes fogalmából világosan különválasztja az utóbbit s a «köznép», a városi műveltségtől érintetlen rétegek dalhagyományaira szorítja. Naiv természetesség; nemzeti jellem, erkölcs és életformák; nemzeti költői tehetség: a köznép dalainak becse, amiért gyüjteni érdemes őket a felhívó szerint. «Az

Anglusok, Franciák, Németek vetélkedve gyüjtögetik a' Köznép Dallait, — így szól a felhívás. — Az ártatlan természet festi ezekben magát, és a' Nemzetnek természeti bélyege, erkölcsi szokása, 's életének foglalatosságai világosan kitetszenek. Bár a' pusztákon, és falukon forgó tudósb Hazafiak ezen Dallokra figyelmetesebbek volnának, 's öszvegyűjtve, vagy egyenként közölnék velem. Így fentarthatnánk sok egyűgyű : de szép gondolatot ; 's nem adnánk Maradékainknak olly panaszra okot, a' millyennel vádoljuk mi ős Eleinket, kik már Attila és Árpád udvarában, sőt Mátyás Király alatt is a' Vitézeiknek viselt dolgaikat énekelték : de írásban reánk nem szállították». Eleink közönyössége ellen nem itt hangzik el először a vád, mely főkép Kölcseynek később említendő tanulmányában szólal meg nagy nyomatékkal. Érintette azt már a Váczi Énekesgyüjtemény (1803-i kiadás) előszava, s Tübingai pályairatában (1808), illetőleg annak az Erdélyi Múzeumban (1817) közzétett szakaszában, már Kazinczy is rossz néven vette Mátyás királytól, hogy míg könyvtárában remek latin kéziratokat gyüjtögetett, elfelejtette Nagy Károly módjára összeiratni a magyarok énekeit.

Kultsár István felhívása mindjárt be is mutat egy «Békés Vármegyei Dall»-t, a «Víz, víz, víz! Nintsen ollyan víz, Mint a' Körös víz» kezdetűt, melynek azóta az lett a nevezetessége, hogy ennek a nótájára írta Vörösmarty (1829-ben) *Haj, száj, szem* c. igen kedves zeneiségű szép dalát. «A' ki — így végződik a felhívás — ez illyeneket velem közölné, nem tsak engemet, hanem az egész Nemzetet is lekötelezné, mivel a' Nemzeti Költő tehetségnek példáit ezáltal fentarthatnók, 's nem kéntelenítetnénk tsak az Olasz Sonettokat, Canzonékat tsudálni.» Az eredeti magyar dalműfaj érdeke is vezeti hát Kultsárt

s talán a korábbi «ének»-műfaj nem mindig magyar dallamára is céloz az utóbb mondottakkal.

Révai felhívása főkép régi, s írásban, sőt nyomtatásban fennmaradt magyar versekre vonatkozott, Kultsár Istváné új korszakot kezd, mikor a puszták és falvak énekszóban élő dalaira szorítkozik. Révai gondolatát átvette, megvalósította s folyvást valósítja az irodalomtörténeti filológia a maga számos, jobbnál-jobb írói kiadványaival; Kultsár Istvánéval a népköltészeti folklorisztikának azóta hatalmasan felszaporodott gyüjtő tevékenysége veszi kezdetét; bár elszigetelt közlésekre korábbi időkből is van példa. Így a «Kis pillants, kis pillants, kis pillantsi rózsa» kezdetű gyermekjáték-verset már a Magyar Hírmondó közzétette (1792. 166 l.).[1]

Kultsár felhívása visszhangra talált s a Hasznos Mulatságokban egy pár hét mulva már «jődögélnek kifelé» a beküldött népdalok. Ugyanott látjuk, e közlések folyamán feltűnni először s aztán megállapodni magát a *népdal* elnevezést, mely a német *Volkslied* szószerinti fordítása. Maguknál a németeknél is csak némi tétovázó körülírások után állapodott meg közhasználatúvá ez az először Herdertől (1773-i Ossian-tanulmányában) használt összetett szó.[2] Nálunk, mint az eddigiekből láttuk, a következő megjelölésekkel kísérleteztek: «a

[1] L. Magyar Nyelv 1914. 436. l. — Egy másik népszerű gyermekversikéről, a «Lengyel László jó királyunk»-ról, mint «több százados daltöredékről», Kölcsey tesz említést a Nemzeti hagyományok-ban (Élet és Lit. 1826. 51. l.); ugyanennek egy komárommegyei változatát pedig — «Jertek által jó révészek, Ki népei vagytok?» — az 1830-iki Koszorú közli. (125. l.)

[2] L. Pukánszky *i. m.* 50. l.

köz népnek szájában forogni szokott régi versek», hozzátéve még ezt is: «melyeknek Volkslieder a nevezetek» (Ráth, 1782); «Köz énekek» (Révai, 1782); «magyar népbéli dalok», «Volksliedek» (Csokonai, 1798, 1804); «nemzeti dallok» (Haszn. Mulats. 1817); «Köznép Énekei» (Hazai Tud. 1811.). A Hasznos Mulatságok első dal-közleményei «Köznép Dallai», «Köznép Énekei» címmel jelennek meg, míg végre az 1818-i II. félév 314. lapján feltűnik a «*Nép-dal*» megnevezés, melyből immár csak a kötőjelnek kellett lekopnia. Találni még dal, dana, nóta, pórdal, parasztdal, köz-dal nevezeteket, de valamennyit kiszorítja a harmincas évekre Kultsár István szava.

Mint említettem, nem mind igazi népdal, amit a huszas, harmincas évek folyóiratai, zsebkönyvei azon a címen közölnek. Igen sokszor csak műköltői variációja az valamely népdalnak, mint pl. az 1823-ra szóló Hébében Édes Gergely Petri gulyás-a. A beküldők sem jelzik mindenkor, vajon csak *közlik*-e az illető dalt, vagy maguk szerezték: a dal azért Népdal felírással jelenik meg, nyilvánvaló jeléül annak, hogy e szó az irodalmi gyakorlatban legott műfaj-névvé vált. Többnyire felismerhető ugyan a műköltői íz a csinált népdalon, de sok ilyen belekerült e korai közlésekből még Erdélyi gyüjteményébe is.

Mily könnyen elvegyülhettek a népi eredetű dalok közé műköltői eredetűek, annak e korból egy érdekes példáját idézhetem. Ma is énekelik még a «Ne sírj pajtás, ne könnyezz» kezdetű dalt. Ezt Orosz Ádám szerzette 1828-ban, s Csajághy (Sándor?) tette közzé az 1831-i Koszorúban (72—73. l.) «A vonagló testvér» címen. * Első verse ott így hangzik: «Halok, testvér ne könnyezz Mindnyájunknak köz sors ez Ne sírj ha tudtodra

lesz Hogy engem sírhant fedez». Nos, e vers fölé a közlés helyén nem volt oda írva, hogy «népdal», sőt egyenest meg volt mondva, hogy «Szerzette Orosz Ádám, 1828». Mégis négy évvel később Ifj. Szabó József, a Társalkodóban a népdalokról értekezvén, közöl egy Haldokló testvér c. dalt, mely Szatmár tájékán még a köznép közt is ismeretes, már pedig ez az idézett dallal azonos. Kérdi: nem valamely ismert íróé-e? A szerkesztő pedig hozzájegyzi: «Ha jól értesíttettünk, Orosz Ádám egri megyebeli áldozópapé». — E dal különben valóban népszerű lehetett s a népdal-kultusz korában csakugyan népdallá vált.[1]

[1] További néhány versszaka:

2. Két hete, hogy hervadok,
Mint a rózsa lankadok,
Érzi szívem, hogy nincs ír
Számomra már csak a sír.

8. Itt a holtak mezején
Egy új sírban nyugszom én;
Mellyik az én hantom itt,
Sírkeresztem megtanít.

9. Rózsa virít mellette,
Ezt a hívség ültette,
Szakíts egyet s emlékezz:
Hogy élted jelképe ez.

10. Mondd meg az ifjúságnak,
Ne higgyen a világnak,
Csalfa volt az s lenni fog:
Isten hozzád, légy boldog!

A «Veres bársony süvegem» nótájára énekelik. «A *Balogh Ádám* nótája pedig — írja Seprődi János (A magyar népdal zenei fejlődése. Erd. Múz. 1908. 350. l.) — *Ne sírj Simon, ne könyvezz* szöveggel, mint siralmas búcsúztató, roppant vontatott, szinte korálszerű előadásban él a nép között.» Ez a búcsúztató vers bizonyára azonos Orosz Ádám versével, vagy abból alakult át.

Minthogy főkép a zsebkönyvek megjelenését figyelemmel kísérte a kritika, amennyiben népdalt is tartalmaztak, visszhangjukat megkétszerezte az ismertetés. Toldy Ferenc, mint effélék szemmeltartója, ki soha el nem mulasztja ismertetéseiben az esetleg közzétett népdalokat, vagy immár népies műköltemények néhány szóval méltatni, különösen sokat tett ez irányban, jól sejtve, hogy efféle «populáris dolgozások» szaporítani fogják az olvasók számát. (F. M. Orsz. Min. 1828. dec.).

*

Aki a népiesség történetét valamikor egy nagyarányú monográfiában megírja, több figyelmet szentelhet majd egyes, kivált ismertebb népdalok időrendi feltünedezésének. De én is hadd állapodjam meg itt legalább egynél, a Petőfi remek dala által megörökített Cserebogár, sárga cserebogár kezdetű nótánál.

Ennek a történetével legutóbb Tolnai Vilmos foglalkozott (Ethnogr. 1926. 161. l.), s arra a megállapításra jutott el, hogy szövege és dallama nem eredeti népdal, hanem műtermék ; szerzője az 1810-es évek vándorszíntársulatainak a tagjai közt keresendő, s talán Déryné társa volt, mert Déryné tette ismertté és kedveltté 1815 táján, amint ez Naplójából (I. 409. l.) következtethető. * Maga a műdal, melyből Tolnai a négysoros mai dalt eredezteti, kéziratban először a sárospataki Felvidító Nóták című, 1824-ből való gyüjteményben fordul elő ; nyomtatásban először 1825-ben, még pedig betétként Szathmáry Király Antalnak «Az Oltovány, vagy a viszont találkozás» c. színdarabjában. Az előbbi négy-, az utóbbi hat strófás dal. Az előbbiben a mai szöveg két külön strófa (az első és harmadik) közt oszlik meg, az utóbbiban már együtt van, a dal első strófájaként, így :

Cserebogár, sárga Cserebogár,
Nem kérdem én, tőlled, mikor lész' Nyár,
Azt sem kérdem, sokáig élek é?
Csak azt mond meg: Rózsámé lészek é?

A sárospataki 1826-i Régibb és újabb... dalok gyüjteménye egy még teljesebb, kilenc strófás szöveget közöl (ezt Tolnai nem említi). A Sz. Király-féle változat három első strófáját látjuk viszont az Aurora 1830-i kötetében, mint Pintér Andrástól beküldött népdalt, majd pedig Erdélyi János gyüjteményében (II. 207), de úgy, hogy mindkettő betoldja a maga első strófája után az 1826-i sárospataki nyomtatvány második strófáját. A Tóth István-féle Áriák és Dallok-ban (1832; 37. l.) dallama is le van jegyezve a híres dalnak.[1])

Ezzel azonban még aligha tekinthető véglegesen elintézettnek e híres népdal eredetének a kérdése. Az is lehetséges, hogy az 1824-től fogva ismeretes műdal két korábbi népdalnak, vagy egyazon népdal két változatának összeforrasztása s úgy aztán tovább költése. Ily népdal-kombinálásra s műköltői felhigítására nem ez volna az egyetlen példánk a huszas-harmincas évekből.

A feltételezett korábbi két népdal (vagy népdalváltozat) nem maradt ránk hiteles lejegyzésben. De egyiket Kazinczy következő, már népdal-átköltésnek minősíthető versében láthatjuk megmentettnek (címe: Egy kakukhoz.):

* [1] Tolnai e tanulmányával kapcsolatban l. még a Magyarság 1927 jan. 27., febr. 27., márc. 5. és márc. 15-iki számait, melyek főkép a szerzőség kérdésében közölnek hozzászólásokat. Némelyek Sz. Király Antalnak, mások Gál Dániel ref. lelkésznek vagy Szüts Ábrahám gombai birtokosnak tulajdonítják a dal szerzőségét. — Fabó Bertalan szerint (A magyar népdal zenei fejlődése, 1908. 279. l.) a közhit Lavottának tulajdonította a szerzőséget.

Nem azt kérdem én, kis Madár,
Ha soká élek é? —
Meddig leszek a' Mitzié
Azt, ah azt! mond meg, kis madár,
Nem azt, ha élek é.[1]

A másodikat pedig a P. Horváth Ádám gyüjteményében (1813) közölt alábbi dal első fele őrizheti, míg a dal második fele a Horváth Ádám gyüjteményében nem szokatlan, csúfondáros, elferdítő továbbköltése lehet ugyanazon dalnak : «Cserebogár, cserebogár, Mondd meg nekem, mikor lesz nyár ? Mikor a tök virágozik, A vén asszony bogározik, Akkor lesz nyár.»

Nem kétséges, hogy a Cserebogár-nóta, ha műköltői eredetű, nem lehet független e most idézett két szövegtől, s ha népi eredetű, e két szöveg nem lehet független ő tőle. Kapcsolatuk közelebbi meghatározására azonban ez idő szerint még nem vállalkozhatunk.[2]

[1] Magyar Hirmondó; 1784 május 15. — L. Tolnai *i. h.*

[2] A dal legterjedelmesebb továbbköltése így hangzik (l. Régibb és újabb . . . dalok gyüjteménye. Sárospatak, 1826. 139—140. l.) :

1. Tserebogár, sárga tserebogár!
Nem kérdem én tőled, mikor lessz nyár,
Úgy is hév nyár emészti keblemet,
Miólta Rózsám bírja szívemet.

2. Nem kérdem én te tőled kis madár!
Derűl é még életemre több nyár;
Úgy is hév nyár emészti keblemet,
Miólta Rózsám bírja szívemet.

3. Nem kérdem én, mikor jön a' Tavasz,
Rózsát már nem viríthat nékem az,
Azt sem kérdem, sokáig élek é,
Tsak azt kérdem, leszek é Rózsámé.

4. Ha a' virág édes mézét szívod,
Hűséges párodat oda hívod ;
De nekem nints jó ízű falatom,
Mert a' kiért élek, nem láthatom.

2. Az elmélet fejlődése.

A népdalközlés megindulásával párhuzamosan az elmélet terén is élénkülést látunk. A Tudományos Gyüjtemény legelső füzetében (1817. I.) egy névtelen író «a nemzetiségről» értekezve, megkísérli a nemzet és nép definicióját, később (1819. IX. 40. l.) Thaisz András, a szerkesztő, majd meg Gömbös Antal (1819. XI. 43. stb.) tér vissza ugyane kérdésre. Ugyancsak e folyóirat első évfolyamában (márc.) bírálja Csokonai munkáit Kölcsey, s míg a népies kifejezéseket, a legszebb sorokat is elrútító «köz-expressiókat» erősen kifogásolja, nem tagadhatja meg elismerését Csokonai egy pár dalától, melyekben «a' népnek tónusában lép elő». Jankovich Miklósnak a legelső füzetbe írt értekezése (Magyar nyelven jegyzett történeteinkről), Fejér Györgynek Jankovich

5. Te a' zöld ág nyílt bimbójit járod,
Katsintasz, és oda hívod párod,
Én meg bokrot, ligetet felverek,
Sehol sints ő, üres minden berek.

6. Ha tserebogár lennék Kedvesem!
Szép ajakad lenne nyugvóhelyem,
Magad zöld fűgyepen szenderednél,
Ott pihennék domború mejjednél.

7. Hadd legyek én bogár, légy te tsere,
Vagy anyaméh, vagy én legyek here,
Hogy bíborajakad tsókolhassam,
Róla édes nektárját szívhassam.

8. Bár tsak én egykor kukukká válnék,
Hálószobád ablakára szálnék;
Ott kukukolnám hosszú éltedet,
Nyögve várnám érte szerelmedet.

9. De én nem lehetek soha bogár,
Kukukmadár, bár jőjjön el a' nyár;
Bár szerelmed tüze lángal éget,
Szívem jobb sorsot még se reménylhet.

kéziratgyüjteményét ismertető tudósítása az 1817 novemberi füzetben, érintik a népiesség kérdését, az utóbbi a hasonló német törekvéseket is. Jankovich * ismerteti a Pesten 1819-ben megjelent Tschischka és Schottky-féle osztrák népdal-gyüjteményt; Edvi Illés Pál (1826) a «legujabb időben felfedeztetett» Nibelungenliedet, melynek szerzője némelyek szerint Klingsor, «a'ki pedig Magyar Hazánkfija». Ugyancsak ő az, aki egy cikkében (1823 okt.) irodalmunk hézagaira rámutatva, a «Nép-költő sereget» is türelmetlenül várja, egy másikban (1824 nov.) pedig közelebbről is megjelöli, minő népköltőkre gondol. Ez utóbbinak a címe: «Millyen versek valók a' Magyarnak?» Közérthető, egyszerű, inkább rímes, mint mértékes versek, hangzik a felelet, mert a mai, fejletlenebb izlésnek csak azok felelnek meg; majd eljön egyszer a «fentebb stil» ideje is, de mi ne az ötven év mulva jövőknek írjunk, nem baj, ha az utókor nem méltányol. Van azonban középút s azé a pálma, ki azon jár: írni mind a jelen, mind a következendő kornak egyaránt. Ez a nagy mesterség s úgy látszik, az ehhez értőket nevezi ő népköltőknek: Homért, Scottot «kikhez hasonló, lelkes, eredeti népköltőkre mennél több számmal volna Hazánknak igazán legnagyobb szüksége». Guzmics Izidornak Herder hatása alatt írt tanulmánya A nyelv hármas befolyásáról (1822 okt.) a nyelvben a népnek érzelmét és karakterét látja kibélyegződve, a nemzet énekeiben pedig tulajdon érzéseit, ösztöneit és erkölcsét; a nemzet gondolkozás- és érzésmódjának valóságos kommentáriusát látja bennük.

Szerényi Vilmos egy érdekes ismertető cikkben, melyet * Gaál György mesegyüjteményéről (Märchen der Magyaren) a Tudományos Gyüjteménybe (1823 jan.) írt,

kimondja a tételt, hogy a nemzet minden osztályának saját poézise van, s köztük a köznépnek is megvan «saját költői bájvilága», mely a művészségek köz szülőanyjához, a természethez legközelebb áll. Hálával emlékszik meg Kultsár István érdemeiről a népdalok gyüjtése körül, de látni, hogy még ő sem fogja fel egész következményében a Kultsár felhivásában rejlő újdonságot, hiszen Kisfaludy Sándor dicső nyomdokainak követésére hívja fel költőinket, vagyis afféle «regék» irására, holott a köznépi hagyományokhoz azoknak vajmi kevés közük volt.

Mihelyt egyszer megtörtént a nevezetes fordulat, mely «Volkslied»-en immár nem bárminemű elterjedt magyaros éneket, hanem csak az irodalomalatti, az irodalmi műveltségtől érintetlen *köznép* dalait kezdte érteni, az elmélet új és nehéz feladat előtt találta magát. Révai indokolása sem időszerű, sem kielégítő nem lehetett többé. A nemzeti nyelv érdeke, a profán költészet támogatása már nem volt oly közvetlen szükséglete a huszas évek költészetének, mint az 1780-as évekének. Másfelől azok a régi nemzeti énekek, melyekre Révai gondolt, irodalmi termékek voltak, vagy ha már csak szájhagyományban éltek (s ily értelemben megfeleltek az ő «Volkslied»-fogalmának), akkor is a litterátus körök élő kincse voltak, vagy főkép azoké. A Révai-féle «közének» irodalmi rangú volt, a Kultsár-féle «nép-dal» nem az, mert kívül van az irodalom kerítésén. Megbecsülése tehát másképpen indokolandó, mint az irodalomba voltaképp beletartozó «köz-ének»-é. Kevesen érzik ezt még a huszas évek elején, de látszik beszédükön a zavar, mit a régi elmélet s az új tények összè nem illése okoz.

Kölcsey Ferenc volt az első, ki belátta a tisztázás szükségét s elvégezte az új feladatot, vagyis annak a

megvizsgálását, hogy minő viszonyban van a népköltészet az irodalommal s mi érdeke lehet az irodalomnak a népköltészettel való kapcsolat fölvevésében. Minthogy pedig az irodalmi gyakorlat már felelgetni kezdett e kérdésekre azzal, hogy dalköltészetében a népi dalhoz próbált idomulni, nyomban előállt az elmélet számára egy másik fontos kérdés : a mű-népdal (a műköltő által írt népdal) mibenlétéről, céljairól és formáiról. Erre a kérdésre pedig Bajza József adta meg a kellő feleletet.

Kölcsey idetartozó értekezése, a Nemzeti hagyományok, az Élet és Literatura 1826-i évfolyamában jelent meg Cselkövi álnéven.

E Herder eszméitől telített híres tanulmányban jut el minálunk először történetileg tiszta tudatra mindaz, ami a népdal iránti eddigi érdeklődésnek ösztönszerű mozgatója volt s válik költészetünk történetfilozófiai szemléletének rendszerező elvévé. A népdal iránti érdeklődés mozgatója e szerint semmi egyéb, mint visszatérni óhajtás a műköltészetünk által csaknem kezdettől fogva elhagyott eredeti nemzeti költészet mintáihoz. Egész régi műköltészetünk itt viszonyíttatik először a nemzeti jelleg szempontjából népköltészetünkhöz s mondatik ki róla, hogy csaknem mindenestül idegen eredetű.

Míg Révaiék felfogásában a «népdal» csak régies, magyaros éneket jelentett s mint ilyen nem a műköltészettel, csak annak idegenszerű (németes) gyakorlatával állhatott szemben : Kölcseynek ez a tanítása az *egész* magyar műköltészettel állítja szembe a népdalt, mint a nemzeti költészet primitív, hűtlenül elhagyott mintáját. S amit Herder tanításából mind Ráth Mátyás, mind Révai Miklós elmellőzött : a népköltészetnek a műköltészettel szemben valamelyes *reakcióra* felhasználása, ez irodalom-forradalmi gondolat, Kölcsey érte-

kezésében találja meg minálunk a maga történetbölcseleti alapvetését.

Régóta ott kísértett már a gondolat, hogy ily irányú érdeklődésnek a kuriózumon s egyszerű megismerésen jóval túlmenő alapjának és értelmének kell lenni s a nemzetiség, a nyelvi eredetiség vágya jelezte is már homályosan az irányt, de míg a régit és népit el nem választották egymástól, majd ez megtörténvén, nem szüntek meg a népit mintegy magában szemlélni, a homály el nem oszolhatott. Kölcsey érzi meg először azt az igazságot, hogy az irodalmi népiességnek csak a műköltészethez való viszonyítás ad értelmet és célt: a nemzeti költészet becsülését az idegen eredetűvel szemben. Ő maga inkább a multra nézve hajtja végre e vonatkoztatást, de abból már nyilván következik a tétel, hogy «a való nemzeti poézis szikráit» a mai és ezutáni műköltői gyakorlatnak is «a köznépi dalokban kell nyomozni».

Míg ekként egyfelől a népdal-kultusz számára tisztázza az irodalmi célt, másfelől ő az első, ki a népdalt s közelebbről a magyart is, esztétikailag méltatja, bírálja. Nem független Herdertől ezen a ponton sem, de talán elfogulatlanabb nála. Méltányolja a népdalok némelyikében a való érzést, a gondolatlan (= spontán), könnyű szállongást, tárgyról tárgyra való zseniális szökdellést, szóval a szándéktalanságot, a műköltői tudatos önfegyelmezés hiányát; de másfelől jól tudja, hogy e szökdellés sokszor bensőleg indokolatlan, stílustalan tarkaság, üres, ízetlen rímjáték következménye. E szigorú bírálat Kölcseyt mentnek mutatja mindenféle misztikus népdal-rajongástól s benne egyúttal ki van jelölve a műköltészet számára, hogy mi az, amitől népies gyakorlatában óvakodni kell s mi az, amit el

kell tanulnia tőle : nem a sallangot, hanem a naivságot s a nemzetileg ösztönszerűt.

Kölcseynek az az állítása, hogy a magyar idegen tűznél gyujtotta meg poézise fáklyáját, nem mindenkinek tetszett. Döbrentei 1828 május 6-án olyasmit ír Berzsenyinek, hogy «nem a német góth-ablakon keresztül kell hallani» a magyar poétai lehelletet, hanem a vérmes kún legénytől s előre is örül, hogy Bowring készülő gyüjteménye (erről alább!) el fogja nyomni Kölcsey véleményét.[1] Jóval később, 1833-ban, a Muzárion tér vissza Kölcsey felfogására, indokolni próbálván, miért nincs nemzeti és néppoézisünk. Azért, mert ami volt, azt a keresztyénség kiirtotta a pogánysággal együtt, a későbbi kor énekei pedig épp azért feledtettek el, «mivel már nem többé nemzeti poézis (a' szónak középkori értelmében), hanem csak egyes individuumok' ömledezési valának». Így aztán kevés az eredeti a nép poézisben is : Stilfrid és Brunsvik ismertebb a magyar pór előtt Kádárnál s Toldi Miklósnál, a legismertebb pórrege, Tündér Ilona pedig olaszból fordíttatott.

Nem igen mond újat Kölcsey után N. Apáthi Kiss Sámuel, A' Népdalokról c. cikkében (Tudom. Gyüjt. 1828). Némely dolgot azonban elég pregnánsul élére állít ; így a népdaloknak a tudós költészettel egyenlő értékét, a nemzeti karaktert csalhatatlanul bélyegző erejét ; rámutat, hogy a köznépnek is vannak emelkedettebb dalai ; hogy köztük több a szomorú, epedő, mint a víg s komoly szeszély, borongó érzemény rendszerint való sajátjuk. Méltatja Csokonai Szegény Zsuzsi-ját, mint amely legközelebb jár «a' közcsoport' ideájához».

A «művészi népdal» elméletét, mint fentebb említet-

[1] L. Pukánszky id. m. 31—32. l.

tem, Bajza József igyekezett megalapozni, míg elődei inkább csak a népi dal propagálásával foglalkoztak. Már egy 1826 márc. 16-án Toldy Ferenchez írt levelében, ennek «szerbus dalairól» szólva érinti a kérdés lényegét. Nincs megelégedve e szerb népies modorú versekkel: efféléknek a naivság bélyegét kellene hordozniok; a naivság is, mint a kómikai hatás, nem annyira a dologban, mint inkább a kifejezésben rejlik: nyelvet kíván, a maga saját nyelvét; tanulja meg Toldy, «az aljas nyelvet», mert annak van híjjával; ha azt megtanulja, szerencsésen fogja egyesíteni «a populár tónt a feszes csinosságú mostani tónnal». Nevezetes, hogy a művészi népdalt már ekkor a népinek (naivnak) s az egykorú irodalminak (műköltőinek) valamely szerencsés összeegyeztetésétől várja. Kölcsey dalaiban látja eladdig legjobban megvalósítottnak e követelményeket: «Az a mesteri simplicilása a természetnek, melly mégis a maga egyszerű alakját mindég annyi sok interesszével tudja előmutatni, melly Kölcseynek néhány általam látott dalain elöntve van, . . . egyenesen természet adománya». (Toldyhoz, 1826 dec. 7.). Nagyon ritka tulajdonnak tartja ezt, s épp ezért kevéssé van megelégedve az addigi «új népdalokkal». Valószínűleg e miatt nem ajánlja Toldynak, hogy készülő Handbuchját (mely ugyanis a magyar műköltészet válogatott darabjait volna magába foglalandó) «megtömje» effélékkel; bár ő is úgy tartja, hogy «a régi, mint szinte az új népdalokat is öszveszedve egyvalahol kiadni, vagy éppen különös gyüjteményben, hasznos volna».

Teljes teóriai tisztasággal csak Toldyhoz 1828 július 31-én írt levelében fejti ki gondolatait Kisfaludy Károly néhány dala alkalmából. Megtudjuk tőle, hogy Kisfaludyt Toldy és Stettner ösztönözték népdalok írására,

mire a Hűség próbájabeli «Márta éneke» (melyben valóban van valami halvány népies íz) adott alkalmat (közzétéve : Aurora 1828. 254. l.). Kisfaludy itt szóban forgó három dalát többre becsüli ugyan «mint minden népdalainkat, mellyeket ismer», de remeknek korántsem tartja. Állítása indokolásául közli aztán teóriáját a művészi népdalról, mellyet — mint megjegyzi — sehonnan sem tanult, hanem abstrakció és kombinálás által maga állapított meg.

E teória a műköltőnek a népi dalhoz való viszonyából fejti ki a maga következtetéseit. A műköltő úgy áll a népi dallal szemben, mint a természettel ; valamint ezt, úgy az eredeti népdalt sem kopirozza, hanem belőle a szépet egy szempont alá kiszedegeti s egésszé képezi.

«A természetben a szép sehol sincs együtt, hanem elszórva, s a művész ezen szépet, mellyet a természet a maga művein elszórt, gyüjti egy szempont alá öszve, s belőle egy egészet képez, mellyet iparkodik úgy alkotni, miként a természet alkotta volna akkor, ha az ő egyetlen egy s főcélja ezen egyes kiválasztott tárgynak szépítése lett volna. A művészetnek tehát magát a mindennapi természeten felül kell emelni, s mivel az ő fő s egyetlen egy célja a szépség (a természeté egyéb), nyilván van, hogy ő az elszórt szépet tellyes szabadsággal concentrálhatja művébe, sőt ezt tennie kell is, hogy bennünket nagyobb erővel ragadjon meg». Ez az okoskodás alaptétele, melyet most már ekként alkalmaz a népdalíró műköltőre :

«Már most vedd a népdalokat, mellyek eredetileg népdalok, úgy mint természetproductumait (mert széles értelemben valóban azok is), s az ezek szépségeiből alkoss egy gyüjteményt a magad czéljára, s ezen gyüjteményből fog az a népdal, mint valamelly phoenix fel-

támadni, mellyről mondhatni fogom, hogy *művészi népdal*». Így készült szerinte Goethének igen sok örökbecsű dala.

Nyilvánvalóan a természet-idealizálás klasszikai elmélete van itt a szintén csaknem természeti produktumnak felfogott népdal művészi felemelésére alkalmazva. E felfogás, amily határozott logikával van keresztülgondolva, oly határozottan, s — ha Petőfi és Arany népiességére gondolunk — oly helyesen is dönt a népdal irodalmi érvényesítésének két lehetősége — az egyszerű utánzás és a műköltői szabad kiképzés — között az utóbbi javára :

«Azt kívánnám a népdalköltő művésztől, hogy ne ő ereszkedjék le a néphez, hanem egy magasabb pontot találjon s oda emelje magához a népet. Vagy hogy világosabban szóljak, ne a költő vetkezze le a maga művészségét, hogy a néphez hasonló legyen, hanem a nép szájából támadt dalt öltöztesse művészi alakba, nemesítse meg művészi gonddal.» (Az előzményekből világos, hogy Bajza itt nem egy-egy kikeresett népdalnak, hanem általában a népdalnak műköltői megnemesítésére gondol.)

Felfogása nemcsak logikailag, hanem történetileg is egészségesnek bizonyult, mert igazság : a műköltő való helyzetének méltánylása volt az alapja. A műköltő nem népköltő, hanem művész, s művészi egyéniségét akkor sem vetkőzheti le hazugság nélkül, mikor a népdal műfaját igyekszik magáévá tenni. A probléma magvát : a *műköltői naivság* finomul paradox és mégis megvalósítandó igazságát senki sem fedezte fel Bajzánál világosabban és senki sem valósította meg Petőfinél teljesebben. Az erre való képesség azonban, igaza volt Bajzának : «ritka tulajdon, s csak ezredik individiumnak sajátja, s nem követés (= utánzás) vagy törvények

vizsgálásának resultatuma, hanem egyenesen természet adománya».

Említettem már, mennyire elvegyült az egykorú folyóiratok közléseiben a népi dal a műnépdallal. Bajza világosan látja a különbséget azon eset között «midőn a dal a nép közt születik és a közt, midőn a művész akar a népdallal rokon dalt költeni». Kár, hogy tiszta különbségtevése nem vált idejében általánossá. Hasznát látta volna annak népköltészeti gyüjteményeink megbízhatósága éppúgy, mint a műköltők népies gyakorlata.

Teóriája világánál kedvezőtlenül ítéli meg Kisfaludy dalait, bármennyire szereti őket egyébként; mert «nincsen rajtok művészi gond, hanem ollyanok, mintha egy szerencsés kezű falusi notárius készítette volna». Tehát nem látja bennök eléggé a művelt költő keze nyomát, a népi «felemelését». Viszont Kölcsey *Hervadsz, hervadsz* kezdetű dalát ismeri eddig legszebb művészi népdalnak nyelvünkön, s ez ítélet mutatja, mennyire nem a népi külsőségeket, hanem a népdal benső műfaji karakterét tartotta értékesnek Bajza a művelt irodalom szempontjából. Az említett dal mellé legközelebb ugyancsak Kölcseynek *Bú kél velem* kezdetű dalát állítaná, ha némely sorok és kitételek magasabb pontra nem vinnék, mint a népdalnak emelkednie szabad. E tekintetben, úgy látszik, jobbnak tartja nála Vitkovicstól a *Füredi pásztor dalát*, főkép azon egyszerűsége miatt, mely verssorral kezdődő s végződő mondatszerkezetében rejlik, s mely szerinte a nép beszédét is jellemzi.

Ismeretes Bajza előszeretete a metrum iránt. Petőfinek is azt tanácsolta, hogy mértékelve írja népdalait is. Szóban forgó leveléből e kívánságnak is megértjük mélyebb indokát.

A metrum ugyanis műgondra, a szavak művészibb megválogatására, a kifejezés nyesegetésére kényszerít. Aki magát ily irányban a nélkül is fegyelmezni tudja, mint pl. Kölcsey, az írhat metrum nélkül is ; Kisfaludynál azonban «a könnyűség azonnal gondatlanságot hoz a művre», s ezért jobb lett volna, ha dalait metrumban írja.

Arról van tehát szó itt is, ami egész elméletének főtörekvése: megőrizni a műköltő művészi magasabbrendűségét akkor is, ha népi mintára írja dalait.

Egy dolgot nem látott Bajza világosan a műköltészet népies gyakorlata körül: a nemzeti formák mellőzhetetlen követelményét. Ő a népdalban csak a naiv költészet egyik műfaját látta, nem egyszersmind a nemzetileg naivét, mely idegen ritmust eo ipso kizár. Kora műköltészete, s annak divatos németes formái (melyek épp ekkor kezdenek csaknem kizárólagos uralomra jutni) jelentették számára az irodalmit, a művészít s ehhez viszonyítva akarta átnemesítve látni a népdalt.

A népdal-utánzás tovább folyt, sőt egyre nagyobb arányokat öltött, s minthogy az utánzás a formára (ritmusra) is kiterjeszkedett, ez a gyakorlat (a Kisfaludyé is) ösztönszerűleg nemzetibb lett Bajza teoriájánál ; ennek ellenében viszont csak elvétve valósította meg Bajza esztétikai ideálját, amely nélkül pedig a nemzeti forma is csak külsőség marad, vagy sok esetben puszta sallanggá válik.

Toldy sem értett egyet Bajzával, amint ez 1828 aug. 19-i válaszából kitetszik. Amit Bajza a művészi népdalról mondott, azt ő általában líránkra (az irodalmira) tartja érvényesnek, mely úgy tehet szert saját hangra, ha a népdal útmutatásait Kölcsey módjára követi. Az azonban nem lesz «népdal» (aminthogy Kölcseynek Bajzá-

tól idézett dalai sem népdalok, mert túlfekszenek a nép észköre határán, mely meg sem értené), hanem *magyar* líra lesz, azáltal, hogy a néptől a formát megnemesítve fogadja el. Aki azonban népdalt ír, — mondjuk úgy, hogy irodalomban a népdal-műfajjal kísérletezik — az nemesítse meg a népdal tartalmát, s ne a maga (műköltői) érzését adja, mely mindenesetre más, mint a népé. Ezt akarja Kisfaludy Károly, s úgy látszik, ily értelemben tartja népdalnak Toldy a Füredi pásztor dalát (Vitkovicstól), melyet (méltán!) sehogysem tud a Kölcsey-félékkel hasonlatba tenni.

Csaknem a szőrszálhasogatásig kényesnek tetsző eltérés ez Bajza felfogásától, mégis végletesen más. Míg Bajza a népdal-író műköltőtől önmaga megnyilatkozását várja a népdal megnemesített műformái között, Toldy a népi érzésmód átvételére, tehát lélekben a néphez való idomulásra utasítja őt: ezt jelenti ugyanis a népdal tartalmának — bár nemesített — átvétele. A gyakorlatban egyelőre a Toldy-féle változat divatozott, bár többnyire tökéletlenül, a népihez csak felemás- * idomulással; ezt propagálta Toldy, s maga Kisfaludy is, aki ugyanis Toldy e levele szerint már felszólította Vitkovicsot, Vörösmartyt és Kölcseyt, s fel fogja szólítani még Fáyt és Bajzát effélék írására: «mert plánuma: jövő tavasszal egy száz dalból álló gyüjteményt adni népünknek, olcsó áron... s ez által a népnek nemesebb kézikönyvecskét nyujtani».

E terv, mely nem valósult meg, pompásan rávilágít a mű-népdalköltés elvi alapjaira, ez első stádiumában. E gyakorlat nem a műköltészet számára óhajt hasznot húzni a népköltészetből, hanem inkább a népet akarja ellátni saját dalainál jobb (de azokhoz hasonló) népdalokkal. A gyakorlat még nem érzi eléggé azt, amit az

elmélet (Kölcseyé és Bajzáé) már világosan lát, hogy tudniillik a népköltészet iránti érdeklődésnek csak a műköltészethez való viszonylatban, a népies gyakorlatnak pedig csak a műköltészet regenerálása szempontjából lehet *irodalmi* jelentősége. A nép ellátja magát népdallal onnan, ahol eddigi forrásai voltak ; az ő népdala nem annak születik, hanem azzá lesz, azzá válik, de ahhoz idő kell, készen kínálni olyat nem lehet neki. A műköltészet azonban, kivált ha előbb elidegenedett, nemzeti esztétikum felfrissítő forrásaira találhat a népi költészetben.

3. Népköltési gyüjtemények.

Láttuk eddig, Kultsár István felhívása nyomán mint indult meg a népdalok napvilágra hozatala, majd ezzel párhuzamosan miként fejlődött, tisztult a népköltészet és népiesség elmélete. Az eddigiekben, amennyiben idegen hatásról szó lehetett, az Herder hatása volt.

A huszas évek kezdetétől fogva azonban két újabb ösztönzés is segítségére jön a népiesség ügyének. Egyik a Grimm-testvérek példája, másik a szerb népköltészet buzdító világsikere. Amaz az első gyüjteményekben, emez a népies gyakorlatban hagyott nevezetes nyomokat.

A Grimm-testvérek (Kinder- und Hausmärchen, Halle 1812) példájára indul meg nálunk a népmese iránti érdeklődés, a népdal-kultusz testvéráramlataként (l. Katona Lajos : A magyar népmese irodalma. Ethn. 1894). Gaal György (1783—1855), egyetemi éveiben Dugonics lelkes tanítványa, 1808-tól kezdve hg. Eszterházy bécsi könyvtárának őre, tette közzé az első magyar mese-gyüjteményt, német nyelven, 1822-ben : Märchen

der Magyaren címen, Bécsben. E kiadvány 17 mesét tartalmaz, s bár az előszó szerint a nép ajkáról vannak véve, kétségtelen, hogy Gaal az egykorú irodalmi elbeszélőmodorhoz igazította őket. (Ennél azonban sokkal többet gyüjtött. Hagyatékából Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc adtak ki 53 mesét 1856—1858-ban, 3 kötetben: Gaal György Magyar Népmese-gyüjteménye címen; ez anyag már 1857-ben, Stier György fordításában németül is megjelent: Ungarische Volksmärchen. Nach der aus Georg Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift übersetzt von Georg Stier. Pesth, 1857 címen.).

Gr. Mailáth János folytatja a Gaal Györggyel kezdődő sort, Magyarische Sagen und Märchen, Brünn, 1825 c. kiadványával (II. kiadása 1837), mely 1864-ben, Kazinczy Ferenc egykori fordításában (Kazinczy Gábortól kiadva) magyarul is megjelent: Magyar regék, mondák, népmesék címen. Az első kiadás összesen 16, * a második 24 darabot tartalmaz, de az korántsem mind (csak mintegy felerészében) népmese. Mailáth szerint ugyan a nép ajkáról jegyeztettek le, ennek ellenére nem igazi népi kompoziciók, mert Mailáth egy-egy mese különféle változataiból alkotta meg a maga szövegét. Pukánszky Béla szerint e gyüjtemény a Tieckféle «Phantasus» (1812—1816) hatása alatt áll. Másik németnyelvű kiadványa, a Magyarische Gedichte (Stuttgart und Tübingen, 1825) c. anthologia azonban ismét a Herder-féle ösztönzések eredménye. Ez ugyan csak műköltemenyeket tartalmaz, de bevezetésében a magyar költészet történetét írja meg s e történet legkezdetén (Herder felfogásához híven) méltatja néhány szóval a népköltészet jelentőségét is.

Gaal György és Mailáth János elsősorban a külföld népies érdeklődését kívánták szolgálni említett gyüjte-

ményeikkel (valamint Mailáth sógora, B. Mednyánszky Alajos Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit, 1829 című kiadványa, mely 1832—34-ben magyarul is megjelent 2 kötetben). Ily értelemben sorozhatunk hozzájuk két más kiadványt: Toldy Ferencnek (ugyan a hazai németség nyelv- és irodalomtanulását is célozó) «kézikönyvét» és az angol Bowring antológiáját.

Toldy Handbuch der ungarischen Poesie c. kétkötetes kiadványában (1828), melynek költészettörténeti bevezetése, mint tudjuk, Mailáth hatását mutatja, Mailáthnál már némileg nyomatékosabban foglalkozik a népköltészettel; bevezetése végén néhány lapnyi függelékben szól a népdalokról Kölcsey, s a népmesékről Mailáth nyomán, magát az antológiát pedig elég bőnek mondható népdalszemelvényekkel zárja le.[1]

[1] A még ugyanazon évben megjelent Blumenlese aus ungrischen Dichtern a Handbuch magyarnyelvű szövege elhagyásával már magyarul nem tudó (tehát főkép külföldi) olvasók számára készült. A népdalszemelvények e kiadványból el vannak hagyva; a Handbuchban sem volt német fordításuk s így érthető elmaradásuk e tisztán német szövegű kivonatból. — A Handbuch (II. 356—362. l.) összesen 15 népdalt közöl; köztük: Ég a kunyhó (E nótának a dallamát l. az akadémiai kézirattárban őrzött Tóth Istvánféle Áriák és Dallok-ban, 117. sz. a.); Nem anyától lettél; Nyisd ki rózsám az ajtót; Erdő, erdő, de magas vagy; Csak azért szeretem a magyar menyecskét; Azt gondolám, eső esik; Veres bársony süvegem.

A népdalok előtt rövid, jegyzetszerű közlés Toldytól: több magyar tudóst kért, hogy küldjenek neki népdalokat, mert magának nem volt alkalma efféléket gyüjteni; de azok eddig — úgy látszik — nem szenteltek elég figyelmet ennek a tárgynak; így meg kellett elégednie mindössze 15 darabbal, melyeket többnyire a Hasznos mulatságokból

E magyar írók külföld számára készült gyüjteményeinél sokkal jobban megmozgatta a hazai íróvilág érdeklődését a népdal iránt az angol Bowringnak a huszas évek végén készülődő magyar antológiája ügye.

John Bowring (1792—1872) az angol világhatalmi törekvéseknek egyik fürge exponense volt; politikai küldetésekben gyakran volt része, megfordult különféle európai országokban s nyelvismeretét irodalmi célokra is értékesítette. 1825—1830 a Westminster Review-t szerkesztette. Nagy érdeklődést tanusított különféle nemzetek régi és népi költészete iránt s mielőtt magyar antológiájához fogott, már orosz, spanyol, hollandus, szerb és lengyel (részben népi) költészeti gyüjteményeket adott ki angolul. Magyar antológiája ügyében Rumy Károly Györggyel és Döbrenteivel levelezett. Ez utóbbi küldött ugyan népdalokat neki, de Bowring sohasem kapta meg azokat.[1] Rumy eljuttatta hozzá mintegy 80 magyar népdal eredeti szövegét német fordításukkal együtt, valamint szintén német nyelvű értekezését a magyar nyelvről, irodalomról és népköltészetről, úgy hogy neki az angolra való fordításon kívül alig maradt egyéb dolga. Rumy gyüjtésén kívül még Toldy Handbuchját s Mailáth Magyarische Gedichte c. kiadványát ismerte. Magyar antológiája — Poetry of the Magyars — Londonban 1830-ban jelent meg, hg. Eszterházy Pálnak, a londoni osztrák-magyar követnek ajánlva. Magyar előfizetői között Döbrentein, Szemere Pálon és Györgyön, meg a M. Tud. Akadémián

vett (e folyóirat 22 kötetében mintegy 50 darab népdal lévén már elszórva).

[1] Döbrentei a Tud. Gyüjt. 1828. V. füzetében tette közzé «Kérelmét minden Magyarhoz»: ebben hírt ad Bowring tervéről s népdalok beküldésére szólítja fel honfitársait. *

kívül csak mágnás magyarokat találunk : gr. Andrássy Györgyöt, gr. Dessewffy Aurélt és Józsefet, a hg. Esterházy, a gr. Endrődy, Gyulai, Hunyady, Károlyi, Kendeffy, Reviczky, Széchenyi, Teleki család egy-két (részben író) tagját s B. Mednyánszky Alajost. Bowring gyüjteményének egyik jelentősége éppen abban állt, hogy főrangú körök figyelmét is megnyerte a magyar (részben népi) költészet számára. Gróf Széchenyi István, kinek neve a kötet végén szintén olvasható az előfizetők névsorában, a maga példányával a Múzeumi Könyvtárnak «kedveskedett», miről sajátkezű beírása tanúskodik. De sok nagynevű előfizetője volt a kötetnek angol és európai diplomáciai körökben s amivel Rumy Károly György méltán dicsekedhetett, előfizetett reá két nagy angol költő : Thomas Moore és Walter Scott is. — 1832-ben kültagjává választotta Bowringot az Akadémia. Széchenyi, kit ugyanez évi angliai tartózkodása idején Bowring felkeresett, azt írja róla, hogy szédelgő benyomását tette reá. Emlékkönyvébe azonban lelkes sorokat írt be a nemzetiség angyaláról, mely a különböző nemzetek nemesebb fiait egy fensőbb testvériségben egyesíti. Bowring egyébként jóval később, 1866-ban Petőfi-fordításokat is közzétett (mintegy 50 darabot, köztük a János vitéz és Bolond Istók angolját) Kertbeny közvetítésével.[1]

[1] L. Kropf Lajos : Sir John Bowring. Budapesti Szemle 120 (1904). 273—277. l. ; Gulyás Pál : Népköltészetünk idegennyelvű fordításai. Ethnogr. 28 (1917). 114—118. l. és : Magyar szépirodalom idegen nyelven. Magyar Könyvszemle 24 (1916). 44—49. l. ; Fest Sándor : Angol irod. hatások hazánkban Széchenyi István felléptéig (Akad. 1917) ; Pukánszky Béla *i. m.* 37—38. l. ; Horváth János : Haj, száj, szem. Irod. tört. 1918.

Bowring antológiáját egy To Fr. J. Schedel c. vers előzi meg. Bevezetésében szól a magyar nyelvről, irodalomról s életrajzi vázlatokat közöl a kiválóbb költőkről. E részhez, valamint szemelvény-anyagához saját vallomása szerint sokat merített Mailáthból és a Handbuchból. Külön szakaszban szól a magyar népdalokról Kölcsey és Mailáth nyomán, de inkább csak a Handbuchból kivonatolva Toldynak ugyane forrásokból származó egy-két lapját.

Maga a gyüjtemény csak angol szöveget ad, és pedig első, túlnyomó részében magyar műköltők fordításait, majd utolsó harmadában, közel száz lapon «Magyar Nemzeti Dallok. Hungarian popular songs» címen összesen 64 «népdal» angolját. Az egyes dalok angol címe alatt magyarul mindenkor kiteszi a dal kezdetét. (Egyebek közt megtalálni itt ezeket a dalokat: Ég a kunyhó, De mit töröm fejemet, Sárgacsizmás Miska, Nesze vedd el jegygyűrűdet, Gyere be rózsám, Gerliceként nyögdécselek, Még azt mondják, nem illik, Bokros bú habjai, Szomorú az idő, el akar változni, A, A, A, éljen a nagy csutora, Víz, víz, víz stb.).

Az antológiát Toldy ismertette a Tudományos Gyüjteményben (1830. VII.). Angliai tartózkodása alatt számbavette, itt pedig jegyzetben felsorolja a gyüjteménynek angol folyóiratokban s lapokban megjelent ismertetéseit is.

*

A külföld számára vagy a külföldön készült antológiák ismertetése után a hazai érdekű gyüjtésekre térve át, elsősorban Vadási Jankovich Miklós (1773—1846) gyüjtő buzgalma köti le figyelmünket. *

Mint a történelemben Cornides Dániel tanítványa, ettől korán ösztönzést nyert könyvvásárlásra, s német,

tót és magyar nyomtatványokat és kéziratokat már gyermekkorában, 1786-ban elkezdett gyüjteni, majd különféle régiségeket, érmeket, ékszereket, képeket, fegyvereket stb. ereklyéket is gyüjtött. Gyüjteményét az 1836-i országgyűlés vette meg a Múzeum számára (egyebek közt 63,000 kötet könyvet); egy második gyüjteménye kézirati részét pedig 1850-ben szerezte meg az Akadémia, más részét a Múzeum, a többit elárverezték. Nagyon fájt neki, hogy a nagy kótyavetye idején, mikor József császár a szerzetesrendeket «világosítás szine alatt» feloszlatta s azok becses ereklyéi nagyrészt kalmárkézre kerültek, még nem volt annyira érett, hogy menthetett volna belőlük valamit. Utóbb annál inkább igyekezett ezt pótolni s Fejér György, a Tud. Gyüjt. 1817 novemberi füzetében ismertetvén, már a legnagyobb elragadtatással szól gyüjteményéről. Ebben Nemzeti Könyvtár néven volt elkülönítve a magyar és magyar vonatkozású könyvek és kéziratok roppant tömege s az utóbbiak között külön szakaszban elrendezve, eredetiben vagy másolatban a «Nemzeti Dallok» a következő négy csoportra felosztva : 1. vitézi, 2. erkölcsi, 3. nyájas, 4. szerelmes énekek. E «Nemzeti Dallok» közé a népiek is odaértendők. Fejér György megjegyezvén, hogy más nemzetek már rég gyüjtik az efféléket, hozzáteszi : «mi Magyarok illyeket csak a legalacsonyabb köz-nép között hagyunk hevertetni, maga eredeti díszszeitől megfosztatni, 's elfajzani». Ugyancsak Fejér György szerint Jankovichnak az volt a terve, hogy gyüjteményéből később ki fogja adni a «jobb ízlésüeket». Ez a szándéka, sajnos, nem valósult meg.[1]

[1] Jankovich minket elsősorban érdeklő gyüjtése, a Nemzeti Dalok Gyüjteményének tíz kötete a Nemz. Múzeum

Nyomtatott daloskönyv mindössze kettő jelent meg ebben az időszakban. Azok közül is az egyik csak újabb kiadás, a váci Énekes Gyüjteményé (1823).[1] Minthogy

kézirattárában 173. Quart. Hung. 1—10. sz. alatt. Az 1. kötet a Mátray-kódexnek, a 2. a Szencsey-kódexnek, a 3. a fentebb ismertetett Dávidné Soltárinak a másolata. (Erre nézve l. Ethnogr. 1914, Harsányi István, Gulyás József, Simonfi János: A kuruc dalok forrásairól.) E hatalmas gyüjtemény anyagában kevés a népi dal, túlnyomó nagyrésze a régi magyaros éneket képviseli. Igen sok köztük az ismert szerzőtől származó darab; így a 4. kötetben egyebek közt Eszterházi Pál, Faludi, Amade; az 5.-ben Ányos, Horváth Ádám, a 6.-ban Ányos, Kreskay, Nagy János, Faludi, a 7.-ben Faludi, Amade, Szentjóbi, a 9.-ben Amade, a 10.-ben Horváth Ádám, Faludi énekei.

Más, ebbe a korba tartozó kéziratos gyüjteményekről nem szólunk. Ismertetve, sajnos, kevés is van eddig közülök. Emlegetettebb gyüjtemények: Tóth István által le kótázott Áriák és Dallok verseikkel, 1832 (Akad.; M. Irod. Régi s újabb írók 8-r. 63.); a sárospataki ref. főiskola könyvtárában: a Felvidító Nóták c. több kötetes gyüjtemény az 1820-as évek közepéről, a Polgár János-féle Válogatott világi nóták 1830-ból. (L. Irod. tört. Közl. 1917. 57—78. l.). Továbbá: egy 1728-tól 1840-ig debreceni deákok által folytatólagosan írt verseskönyv (ismerteti Szendrei János, Ethn. 1890. 52—53. l.); Zsoldos Jákób verseskönyve a XIX. század elejéről (ism. Balassa József, Ethn. XIII.); Barla Szabó József debreceni theologus verseskönyve 1824-ből (ism. u. az, Irod. tört. Közl. 1895) stb. — XVI., XVII. századbeli énekeskönyveink bibliografiáját (a kéziratosakét is) összeállította Erdélyi Pál (M. Könyvszemle, 1899): kívánatos volna, hogy valaki a XIX. század közepéig menőleg folytassa e nagyérdemű kezdeményt. Addig is azonban bár a sárospataki ref. főiskolai könyvtár híres dalkatalógusa láthatna napvilágot!

[1] Címe: «Énekes gyűjtemény. Öszve-szedegettetett ártatlan múlatságára az érzékeny szíveknek kedvekért. Ezernyóltz-szász (!) huszon-harmadik esztendőben. Első darab.

ez az 1801-i kötetnek változatlan közzététele, itt mellőzhetjük.

A másik dalgyüjtemény «Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyüjteménye. S. Patakon. 1826». Ez összesen 219 darabot tartalmaz, még pedig vegyest népi és ismert szerzőjű műköltői dalokat, ez utóbbiak között sok régit, vagy régiest, melyek miatt még ez a gyüjtemény is részben a Révai-féle «ének»-koncepció szülöttének tetszik. Találunk benne Ányos, Szentjóbi, Kazinczy, Péteri Takács József, Horváth Ádám, sőt Fáy András dalaiból néhányat, de különösen Csokonaitól sokat : ez évtized legnépszerűbb dalkészlete tőle származik. A fordítottak között ott találjuk a legelterjedtebbek egyikét : Schiller egy dalának (Der Jüngling am Bache) Szemere Pál-féle fordítását. (Ennek dallama is megvan a Tóth István-féle Áriák és Dallok 46. lapján.) A kötet ismertebb dalai : Cserebogár, sárga cserebogár ; Ez a pohár bujdosik, éljen a barátság ; Nem úgy van már, mint volt régen ; Ne szomorkodj, légy víg ; Sem eső nem esik, sem harmat nem látszik ; Szerelem, szerelem, átkozott szerelem ; Szeretem én magát nagyon, Mert fekete szeme vagyon ; Veres bársony süvegem.[1]

*

Áttekintve e különféle gyüjteményeket, újdonság ként tünik fel bennük a figyelemnek immár a nép-

Vátzon, Marmarossi Gottlib Antal' és Ruttkay Gábor Betűivel és költségével.»

[1] Ugyane dalgyüjtemény második, 1834-iki kiadása, melyet később Erdélyi János is felhasznált, már több mint 300 dalt tartalmaz s népdal-anyaga is jelentékenyen megnövekedett. Az első kiadásbelieken kívül egyebek közt a következő népdalokat közli : Csipkés a szőlő levele ; Kala-

mesékhez is odafordulása, bár az eziránytú gyüjtés, mint láttuk, nem magyar olvasókat tartott szem előtt. A népdalt illetőleg az áttekintett gyüjtemények csak lassú továbbmozdulást jelentenek a Révai-korszakéihoz képest. Míg az elméletben már Kultsár felhivásával végbement a népinek elkülönítése a régitől és irodalmitól s velük szemben kiváltságos kedvezményben részesítése: a gyüjtésben csak az idegennyelvűek (Toldyé és Bowringé) követték e tisztultabb elméletet, amennyiben népdal-anyagukat az irodalmitól elválasztva, külön fejezetben tették közzé. Jankovich gyüjtése azonban egyenest úgy fogható fel, mint Révai szándékának valóban nagyarányú, monumentális megvalósítása s a sárospataki kiadvány sem tekinthető népdalgyüjteménynek: népszerű énekek gyüjteménye az, melyben műköltői (jórészt a régi «ének»-műfajt képviselő) darabokkal vegyest már népi dalok is elég szép számmal találhatók.

A korszak folyóiratai és zsebkönyvei «népdal»-közléseikben csak annyiból állnak előbbre az említett gyüjteményeknél, hogy *műfajilag* legalább egyneműt, t. i. *népi dallamban* koncipiált dalokat igyekeznek közzétenni, csak most készült művészi népdal, meg igazi naiv népi dal közt azonban szintén nem tesznek különbséget, mindkettőt az immár műfajjelölő, közös «népdal» elnevezés alatt bocsátván világgá.

Mindez arra vall, hogy a közkeletű, népszerű dal-

pom szememre vágom; Kimentem én a szőlőbe (ennek egyik strófája: Bort ittam én boros vagyok stb., mely Czuczor «Boros vándor»-ába — 1837 — is bele van dolgozva); Kinek nincsen szeretője; Kis Komárom, nagy Komárom. A műköltők között pedig e kiadásban már Kisfaludy Károly és Czuczor is szerepel. *

kincsben még jelentékeny helyet foglal el a XVIII. századból áthozott komplikáltabb dallamú énekműfaj, ellenben megindult már a propaganda az egyszerűbb, de tiszta magyar dallamú népdalnak a műveltebb rétegek közt is megkedveltetésére. Ez irányban a műköltőkre várt a legnagyobb feladat: a népdal-kultuszt nekik kellett a maguk példájával általánosabbá tenni.

4. A szerb népköltészet hatása.

A műköltői gyakorlatra azonban nem csupán a magyar népdal iránti érdeklődés volt elhatározó befolyással a huszas években. Az eddig említett idegen hatásokon (Herderén s a Grimm testvérekén) kívül még egy hagyott irodalmunkban felismerhető nyomot: a szerb népköltészet divatja s példája.

A szerbek és általában a szláv népek népies törekvéseire nagy hatással volt Herdernek az Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit c. művében felőlük ejtett kedvező nyilatkozata, melyet a Zeitschrift von und für Ungarn már 1804-ben közzétett.[1] A hazai tót irodalom területén Schaffarik József Pál Geschichte der slavischen Sprache und Literatur (Buda, 1826) c. műve s Kollár János cseh-tót nyelvű gyüjteménye (Narodnie Zpiewanky, I—II., Buda 1834—35) e tekintetben a nevezetesebb jelenségek.

Korábbi ennél a szerbek érdeklődése népköltészetük iránt. Vuk Stephanović Karadžić (1787—1864), ki 1813-tól kezdve többnyire Bécsben lakott, már 1814-ben kiadott egy szerb népköltési gyüjteményt. Nagy, négykötetes gyüjteménye azonban (Srpske narodne pjesme)

[1] Pukánszky *i. m.* 42. l.

1823—1833-ig jelent meg (később újra, 1841—1865, öt kötetben). E nagy gyüjtemény lett a hatás főforrásává, kivált mióta legalább egy része 1825—26-ban német fordításban is ismeretessé vált (Talvj=Therese Albertine Luise Robinson: Volkslieder der Serben. I—II). Minket közelről érdeklő német fordítás, mely Pesten, Trattner Mátyásnál jelent meg, E. Eugen Wesely, vinkovcei gimnáziumi tanár 1826-i kiadványa: Serbische Hochzeitslieder, herausgegeben von Dr. Wolf Stephansohn Karadgich. Metrisch in's Deutsche übersetzt von E. Eugen Wesely. E mű bevezetése jó tájékoztatóul szolgált a magyar érdeklődőknek is. Előfizetői között ott találjuk Jankovich Miklóst, Kollár Jánost, Rumy Károly Györgyöt, Schedel Ferencet és Vitkovics Mihályt.

Mégsem e Karadžić-csoportból származnak irodalmunk első érdeklődései a szerb népdalköltészet iránt. Kazinczy már 1789-ben lefordította Goethe német szövegéből az Azzán-agáról szóló balladát, melyet más szerb balladákkal együtt Herder gyüjteményéből is ismerhetett. (Gyászdal Azzán-agának szép de szerencsétlen nője felől. Először: Poetai berek, 1813.). Sándor István, a *Sokféle* VII. kötetében (1800), A régi s mostani magyar énekről és táncról értekezvén, megemlékezik a rácok énekszeretetéről, énekeik kedvelt Kralovics Markójáról s azt is tudja, hogy a mi Hunyadinkról is sokat énekelnek Jankula név alatt. Ezek azonban elszigetelt jelenségek maradtak. Egyedüli a maga nemében Balogh István Cserny György c. vígjátékának a zenéje is, melyet Rothkrepf Gábor részben szerb népdalokból szerzett s melyben — 1812 szeptember 15-én adták — Déryné rác nyelven énekelt egy áriát s egy párdalt. (L. Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei

fejlődése. 1908. 290. l.). Csak Karadžić gyüjteményeinek megjelenésétől kezdve tapasztalunk bizonyos folytonosságot e tekintetben. A szerb származású Vitkovics Mihály természetszerűleg vált itt közvetítővé, úttörővé. 1819 októberében a Tudom. Gyüjt.-ben A' Rácz Nyelvrül értekezvén (Vidényi J. álnéven), szól a szerb népköltészetről is, említi Kazinczy fordítását, Karadžić gyüjteményét s egy darabot magyarra fordít belőle mutatóul. A Hasznos Mulatságok egy névtelen cikke (1824. II. 348—351. l.) a Vuk-féle gyüjteménynek egy lipcsei szerb-német nyelvű kiadását ismerteti; egy másik névtelen cikke, mely a ballada műfaját fejtegeti (1825. I. 50—55. l.), szintén érinti a szerb népköltészetet. Döntő hatású lett Wesely említett, 1826-i kiadványa. Nagy része van abban, hogy ettől kezdve a magyar műköltészetben is erősebb szerb népköltészeti hatásokra bukkanunk, melyek Toldy Ferencet arra ösztönözik, hogy Wesely bevezető tanulmányát felhasználva, értekezést írjon A' Szerbek Nép-költéséről (F. M. Orsz. Min. 1827 ápr.). Ez értekezés már főkép a magyar műköltészetbeli szerb modor előzményeit ismerteti. A vázolt érdeklődés Székács József Szerb népdalok és hősregék c. fordításkötetével tetőződik (1836), melynek egyes darabjai már előbb napvilágot láttak a Koszorúban (1830, 1831) s az Aurorában (1831—1833). Egyébként pedig a hazai szerb nyelvű irodalom is szolgáltatott idevágó termékeket: 1835, 1836-ban Budán, az egyetem betűivel szerb nyelvű népdalkiadványok is jelentek meg.

Az itt vázolt érdeklődés, mint közbevetőleg jeleztem, nyomot hagyott a magyar műköltészetben is. Minthogy a magyar művészi népdal kiképzésének azon kísérleteiről, melyek, amint természetes is, a magyar népdalt

vették mintájukul, külön kell szólanom, hadd végezzek itt, e legkedvezőbb helyen, a szerbmodorú műköltői gyakorlat nevezetesebb jelenségeivel.

Jóllehet a szerb népköltészet versformákban is elég gazdag és változatos, a speciális szerb jelleget minálunk az ú. n. «szerb trocheus»-hoz (ötös trocheusok rímtelen szakozatlan sorozatához) kötötték. Ez akkor speciálisan ú. n. szerbus manier-ban Vitkovics nem áll a kezdeményezők között, mert átdolgozásaiban ő rendszerint megváltoztatta az eredeti versformát. E versformával a gondolat- és mondatszerkezet bizonyos sablonos és jól felismerhető népiessége jár együtt: a gondolatmenet egybeolvadó folytonossága helyett egymásmellé rakott gondolattagok, kötőszók s általában a beszéd kapcsoló formái helyett önállóan egymás után lépdelő mondatok, melyeknek összetapadása, egy-egészbe ömlése csak a felvevő tudatban megy végbe. E mondatfűzési sajátságokhoz illő kiséretül járul az ötös trocheusok szakadatlan sorozata, melyeket sem rím, sem strófa nem kapcsol nagyobb egységekbe s melyek éppúgy egyenként, önálló tagokként sorakoznak egyvégtébe, mint tartalmuk: a gondolatmenetnek elemileg különvált tagjai.

Mi fehérlik a zöld erdő mellett?
Vajjon hó fehérlik-e vagy hattyú?
Volna hó, úgy már felolvadt volna;
Volna hattyú, úgy már felröppenne

— így szólal meg magyarul, Kazinczy Azzán-agájában, először a szerbus manier, kissé döcögősen ugyan, de a stílszínezetnek már érezhető, saját ízével. Később, kivált a huszas években, írt még Kazinczy néhány hasonló modorú költeményt, de csak Azzán-aga (e szerinte «mennyei szépségű elégia», s Toldy szerint is «gyö-

nyörű ének») vált emlegetettebbé, meg a Gibárt és Irma című darab, mely a Muzárion 1829-i költői versenyén, tehát figyelmet keltőbb körülmények közt került a nyilvánosság elé.

A sort Kölcsey Ferenc folytatja tovább. Ő már 1814-ben érdeklődött a szerb népköltészet iránt, miről «Rácz nyelvből» c. verse is tanuskodik. «Vitézi énekek» címen is maradt fenn egy szerbből való, keltezetlen fordítása. Ezúttal azonban Panasz c. költeménye érdekel közelebbről, mely a Hébe 1826-i (de már 1825 végén megjelent) kötetében jött ki s így kezdődik :

> Jaj nekem s jaj annak, a ki engem
> Verset írni búmra megtanított.

Kétségtelenül e költemény bírta rokonkísérletre Vörösmartyt, e modornak irodalmunkban legremeklőbb képviselőjét. Jó barátja, Stettner György tudósítást kér tőle Kölcsey e verse felől. Ő pedig 1825 dec. 12-én megírja neki a Panasz két első sorát, ezzel a megjegyzéssel : «Nem lévén kezemnél *Hébe*, most csak ennyit írhatok», miből nyilvánvaló, hogy a két első sort könyv nélkül tudta. Annyi elegendő is a versforma megjegyzésére. Mikor pedig 1826 jan. 2-án az egész vers másolatát megküldi Stettnernek, már egy hasonló formájú és modorú saját költeményét, a Földi menny-et is közli vele.

Vörösmarty e most említett költeményével kezdődik a szerbus manier tulajdonképpeni szerepe költészetünkben :

> Mennyet kell a földön is keresni,
> Mennyet, a föld úgyis elveszendő,
> Elveszendők a kik rajta élnek.

Az a mondatfűzési sajátság, mely magyar előzményeiben ritkán, de itt már teljes határozottsággal jelentkezik — hogy t. i. a sorbeli mondatnak egy-egy darabja a következőbe is átölt s egyszersmind ereszteke lesz a gondolatnak és emlékeztető visszatéréseivel fenntartója a folytonosságnak — innen kezdve válik e modor egyik jellemző jegyévé a magyar gyakorlatban.

Vörösmarty másik hasonló modorú költeménye, Csák, Toldy említett értekezésében (1827) jelent meg először, a harmadik pedig, Hedvig (melyet 1829-ben írt), az Aurorában, 1830-ban. Mindaz, ami hasonló szellemű alkotásaiban választékos, magasabbrendű népiesség, e legendában éri el tetőpontját, bizonyos stíl-sajátságokat a remekmű hatalmával kötvén hozzá ehhez az egy versformához. A «Szerbus manier» e legenda által szünik meg szerbus manier lenni s innen kezdve mint Vörösmarty nagy eredetisége utánoztatik, le egészen a kezdő Petőfinek tulajdonított Első szerelem-ig s az Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe (1846) írt szép költeményéig, sőt korban azon is innen. E versformát Vörösmarty tette irodalmunk sajátjává, ő lehelt reá egy ezentúl örökké vele járó stílhangulatot s öntötte el megfelelő, a magyar népies naivságban is otthonos, de itt külön ízzel ható s a maga műköltői áhítatán ünnepivé magasztosult gyöngéd választékossággal.

Legelőször is a mintaadó Kölcseyre hatott vissza, kinek Könnycsepp című, 1831-ben írt költeményében (Aurora: 1833) már felismerni a gondolat Vörösmartyasan naiv tagozását:

Csöndes ifjú járdal andalogva,
Andalogva szent berek homályán. — — —
S bíbor ajkán a csöpp égni kezdett,
Égni kezdett, bár leszálla hűsen.

S az egész költeményen már a Földi menny és Hedvig naivul gyöngéd kelleme ömlik el.

Vörösmarty költeményei után Toldy (említett értekezésében), Székács és Bajza műfordításai következnek. Székácséi a Koszorú 1830 és 1831, meg az Aurora 1831, 32, 33-i köteteiben ; Bajzától kettő az Aurorában (1832), s még négy Munkái 1835-i kiadásában. Későbbi fordítások és eredetiek ebben a nemben nem nagy számmal vannak, de ami van, az csaknem kivétel nélkül a Hedvig választékos, gyöngéd népiességére emlékeztet, műfaja szerint pedig sohasem dalszerű, ritkán lírai, legtöbbször elbeszélő, mondai vagy legendás tárgyú költemény. (Czuczor : Szűz Margit álma ; Garay : Monda Isten : nap legyen ; Vachott Sándor : A szilaj leány ; Sárosy : A világtalan dalnok ; Tárkányi : A hárfa ; Gyulai Pál : A kőember, stb).[1]

Ha az egy *Hedvig*-et köszönhetnők a szerbmodorú népiességnek, illő lett volna róla nyomatékosabban megemlékeznünk. De figyelmet érdemel az a Petőfi-előtti műköltői gyakorlat egészében is, mint olyan fajta népiesség, mely a műköltőt szabadon engedi érvényesülni s nem csábítja arra, hogy népi alakká travesztálja önmagát, mi a magyar mintájú népiességben csaknem elkerülhetetlen volt s Kisfaludy Károlytól kezdve túlnyomólag gyakoroltatott. Addig is, míg a hazai formákban is megvalósulhattak a műköltészet követelményeinek biztosítékai (Kölcsey és Bajza értelmében), jó volt példának és ellensúlynak ez a diszkrétebb gyakorlat s kétségtelen, hogy azt még ekkor csak az idegen forma átszűrő, hangfogó segítsége tette lehetővé a nagy többség számára.

[1] L. Horváth János : Petőfi és a «szerbus manier». Irod. tört. 1918 ; és : Egy Petőfi-cikkhez, u. o. 1919.

A magyar népies gyakorlatnak ezt a szerbmodorú ágát ekként elkülönítve, lássuk most már az igazit, a nemzeti ágat, amely u. i. a műdalnak a magyar népdal alapján való kiképzéséhez teszi meg mintegy a próbákat és előtanulmányokat. Ezt is azonban egyelőre csak a huszas évek végéig terjedőleg tekintsük át.

5. Népdalköltők.

Régi és népi világosabb megkülönböztetése nevezetes változást eredményezett a műdalköltészetben, amennyiben most már a magyaros *irodalmi* formák («énekek») helyett egyenest a naiv *népieket* jelölte ki számára mintául. Egyszerre más, elemibb dallamtípus kerül elénk s vele a műköltő hajlama és képessége szerint több-kevesebb naiv magyar zamat.

Az «ének» eleget tett rendeltetésének : a divatos dallamok szárnyán egyre jobban elharapózó németes műdal mellett fenntartotta s lehetőleg modernebb daligényekhez alkalmazta a magyar hagyományt. Kitartó versenytársnak azonban nem bizonyulhatott ama németes daltípussal szemben. Ritmuselve magyar volt ugyan, de strófaszerkezetei (= dallamkompoziciói) legtöbbször idegen mintákat tartottak szemmel ; nem onnan merítette dallamát, ahonnan ritmuselve való : középütt lebegett a gyökeresen nemzeti s az idegenszerű irodalmi közt. Másfelől a németes formának megvolt vele szemben az az előnye, hogy elemibb, egyszerűbb, a dal műfaji igényeihez (helyesebben igénytelenségéhez) illőbb dallamkompozicziókat (strófaszerkezeteket) használt. Legott elvesztette azonban ezt az előnyét, mihelyt a magyaros dalköltészet a népi dalokhoz fordult dallammintáért. Ezáltal ugyanis a magya-

ros műdal nemcsak a dalműfajnak általában megfelelőbb, egyszerű dallamkompozicióra tett szert, hanem teljes formai magyarságra, mely a németes dallal szemben eleve sokkal szélesebb rétegek támogatását biztosíthatta számára.[1]

Ugyanakkor más szempontból is kedvezőbbé vált helyzete a németes dallal szemben.

Mindkét típus közös hajtóereje ugyanis a naivság lírai szükséglete volt, mi minden modern dalkultusznak végső forrása. A naivság szomja ideiglenes megoldásul a helyzetdal műfaját ragadta meg, mely a dalolót önmaga megszokott egyéniségéből valamely tőle különböző típus érzelmi formái és életkörülményei közé varázsolja át, ösztönt, formát és alkalmat szolgáltatva neki, hogy saját ernyedtebb líraiságát friss élményfikciókkal üdítse fel vagy sajátjaként éldelegjen oly helyzetekben és érzelmekben, minőket a maga reális (nem naivul felfogott) helyzete és egyénisége nem indokolhatna. Innen a szaloni rokokó teátrális természetvágya, aranykor-kultusza, báránykás poézise, pásztoridilljei. Innen a németes műdal álmodó, ébredő gyermekei, naiv kis leányai, megcsalt szerelmesei, alkonyi, hajnali dalolói, búcsúzó vitézei, árvái, elhagyott leányai, innen a sok jegyváltó, szemérmes leány, kesergő anya, apáca, özvegy, haldokló leány, legény, a sok hajós, sajkás, halászlegény, vadász, völgyi lakos, vándor, hontalan, száműzött, remete, rabköltő, a sok tünődés, andalgás, ábránd, epedés, sóhajtás, sejtés, őszi dal,

[1] Az ilyen dalokban «a dalsorok *szavallati menete* és *zenei menete* egyenlő», vagyis egyaránt magyar. L. Ferenczi Zoltán: A népies versalakok története műköltészetünkben. 1879. 81. l.

gyászdal, reménydal, búdal, búének, búvigasz, a sok Klárcsi, Cenci, Nelli, Lenke, Irma, Gyula, akiknek és miknek lírai formáit a daloló mind kiélvezhette.

A sokféle alak- és helyzetfikciók egyike volt már a rokokó-világ óta s az újabb németes dalköltészetben is a népi alak és népi életkeret. Ily fikciókon alapuló helyzetdalnál végletes különbségek járnak együtt a különböző versidomokkal ; a nemzeti szükségkép természetesebb, igazabb (mert ismertebb), az idegen (németes) ellenben csináltabb, szenvelgőbb (mert a valóságban ismeretlen) hangot és modort hoz magával. Nos, mennél tovább haladt a kétféle helyzetdal, annál végletesebben feltűnt ellentétes jellemük ; a németes irány hívei számára annál elviselhetetlenebbé vált a magyaros íz természetessége, viszont az utóbbihoz ragaszkodók szemében annál affektáltabbnak s nevetségesebbnek tűnt fel amazoké. A két irány ellentétei Petőfi körül törtek ki s ültek el a természetesnek természetes győzelmével.

Most, hogy az 1810-es évektől kezdve mind nagyobb következetességgel megindul a népies dalköltészet, a «népdal» valóban a helyzetdal egyik igénytelenebb, de magyarosabb változataként tűnik fel az irodalmi műfajok között. Vitkovics és Kisfaludy Károly népdalai népies helyzetdalok, e műfaj sok korcsvonásával terhelten, de legalább utánzására törekedve az eredeti, egészségesebb, igazi naiv mintáknak. Mint a helyzetdal rendszerint, ez is nélkülözte a személyes élmény igazságát s másfelől tárgyilag sem tudott kellő hűségre eljutni. Felemás műfaj maradt : dal, mely sem a költőé, sem a képzelt népi dalolóé nem lehetett egészen. De egyelőre éppen ilyenre volt szükség. Ez megfelelt a kétségkívül általános lírai szükségletet kielégítő hely-

zetdal divatjának s ha az irodalom számára különösebb hasznot nem jelentett, viszont ellenszenvet sem ébreszthetett maga iránt az irodalom részéről, mert távol volt a népies idomulás azon mértékétől, mely már reakciót jelentett volna az uralkodó műköltői formák ellen. Ugyanazok, kik ez ártatlan formájában szívesen propagálják, megijednek tőle, mikor majd Petőfivel igazi mivoltában megjelen.

Kölcsey és még inkább Vörösmarty még ez évtized folyamán megkezdték a népies helyzetdal oly egészséges továbbfejlesztését, mely végeredményben a Petőfiféle népdalhoz vezet. Egyelőre azonban a Kisfaludyféle daltípus gyökeresedett meg s vált népszerűvé.

Lássuk az említetteket egymásután.

*

Vitkovics Mihály (1778—1829) több szerbus dalt lefordított, de kezdettől fogva előszeretettel írt magyar népdalokat is ; «Paraszt dal»-a, melyben egyébként kevés oly elem van, mi címét igazolná, 18 éves korából való. Főkép azonban, úgy látszik, az 1810-es évek közepétől kezdve írogatta s a 20-as évek folyamán adogatta közre dalait, a Hasznos Mulatságokban s az Aurorában. Szerb eredetű dalainak nincs különösebb jelentőségük ; inkább csak a balladaszerűek érdemelnek közülök figyelmet (miket ő «regék»-nek nevez), így különösen a «Bácskai regedal», melyet egy 1705-iki szerb eredetiből valóban igen szerencsés stílérzékkel fordított magyarra, páros rímű tizenkettesekben s kivált első felében a mi népi balladáinkra emlékeztető régies fordulatokkal. («Bácsi szekeresek útra indulának, Útra indulának, Eger tájékának... Magyarság serege szóla ő hozzájok : Bácsi szekeresek hová utaznátok?

Akartok-e velünk egy útra indulni, Avagy mint ifiak akartok elhullni... Mint ifjak akarunk, mondának, elhullni, Mintsem tiveletek egy útra indulni» stb.) E fordítás az 1827-iki Aurorában jelent meg s a műköltészetben akkor divatba jövő németes balladaműfajjal szemben a népies ballada-modor egyik első fecskéjének tekinthető.

Ő különben nemcsak a szerb népköltészeti hatások felé tűnik fel közvetítőnek. Dalköltészete a tiszta magyar ágban is átmenetet tüntet fel a korábbi énekszerzés s az új népies dalköltészet között. Néhány nyolcashetes szerkezetével, Szent természet, Életphilosophia, Vigalmi dal, Ivó dal c. darabjaival az előbbi korszak énekköltői között foglalhatna helyet. Ízelítőül a második helyen említettből közöljünk egy strófát:

Mint forog a világ,
Mint sürög sok ország,
Fognak-e bomlani,
Vagy egybe állani?
Nincs gondom ilyekkel,
Maradok békével.
Kedvemre élek,
Kényre henyélek,
Kancsót ürítek,
Kedvet merítek.

Vigalmi dala («Úgy tetszik, hogy Máskor is voltunk itt») máig ismeretes. Ez «énekek» annyiban is különböznek alább ismertetendő «népdalaitól», hogy személyesebb jellegűek, vagy legalább úgy is felfoghatók, mintha a költő nevében szólnának. Leplezetlenül műköltői énekek ezek, népies hang nincs is, legfeljebb bizonyos kedélyes, teketóriátlan modor otthonos bennük.

Sokkal nagyobb számmal vannak azonban «népdalai».

Érdekes, hogy éppen a szerb származású Vitkovics az, kinek eredeti (magyar) népies gyakorlatán semmi nyomot sem hagyott a szerb népköltészet hatása, sőt aki egyik legnevezetesebb kezdeményezője lett annak a néphez (természetesen a magyarhoz) idomuló népiességnek, mely, mint mondtam, Kölcsey és Bajza ellenére a magyar műköltői gyakorlatban különösen Kisfaludy Károly által jóidőre túlnyomóvá vált. Ő, egy idegen népköltészet jó ismerője, élénkebben érezhette a magyar népköltészet némely formai különlegességeit s éppúgy határozottabban igyekezett azokhoz idomulni, mint magyar költőtársai az imént ismertetett s nekik idegenszerű szerbus modorhoz.

Neki sem sajátja még a népi modor. Népdalai sohasem a maga nevében szólnak ; valamennyit egy-egy népi alaknak adja az ajkára : egy-egy pórleánynak, parasztlegénynek, juhászbojtárnak, magyar jobbágynak, katonának, szerelmes pásztornak vagy — a népin belül is tovább különböztetve — olyan legénynek, ki özvegyasszonyt vett el stb. A szerint, hogy a dal alanya csak általánosságban népi alak vagy közelebbről (foglalkozása szerint is) meghatározottabb : változik a dal genreszerűségének mértéke s tolódik idébb vagy odább a színtelen, sablonos népdal és a helyzetdal formái között ; mennél közelebb jut ez utóbbihoz, annál kevésbbé sajátja a költőnek, annál több benne az alakító, elbeszélő, jellemző és epigrammatikus szándék s annál kevésbbé illik dalként sokaknak ajkára. S hogy a maga korában ennek ellenére az egyik legspeciálisabb, a Füredi pásztor dala volt köztük a legnépszerűbb (Hasznos Mulats. 1822), — amelyben még ráadásul a pásztor valakinek a kérdezősködésére részletezi, tehát idegennel ismerteti a maga szerelmi bánatát — az a

kor dalfogalmára általában is jellemző. Volt valami hamis, valami érzelgősen nem természetes e kor daligényében, melyet inkább kielégített a fiktív különlegesség, a helyzet-álarc, mint a nagyjában mindenkire ráillő általános. Ezeket az igényeket igyekezett ellátni a műköltészet a maga kifogyhatatlan helyzetdalaival, a műnépdal is ezért kötötte magát lehetőleg egy egy foglalkozás vagy típus szerint specializált népi alak ajakára s ezért nem válhatott divatossá a Kölcsey-féle (később ismertetendő) népdalváltozat.

Ez a népihez való idomulás különben, bár olykor szerencsésen eltalálja a részleteket, egészben véve meglehetősen külsőleges. Hiába nem a maga egyéniségét akarja adni, a műköltő lépten-nyomon elárulja magát, főkép a szerelmes kifejezések érzelmes túlzásaiban («iszom méz-csókjaid»; a pásztor szép szót «koldul» a leánytól, annak érzéketlensége «gyászba ejti» életét, «kínján szánva nem indul», — másért «gyúl», önmagát «szerelmes bohó kis bojtár»-nak mondja stb.), miknél fogva a népi alak oly könnyen félművelt műköltővé hamisodik. Ez a baj ebben a korai népiességben: népi akarna lenni, de nem tud, műköltői eredetét tagadni akarná, de azt sem tudja. Olykor nem is akarja igazán; úgy idealizálja a népi alakot, hogy a maga felfogását tukmálja reá; azt a leányt, aki miatt a legény inkább otthon maradna, semhogy fegyvert fogjon hazájáért, nyilván a költő tanította ki arra, hogy hogyan nézzen az ilyen legényre s mint fordítsa rögtön harckészségre szerelmi önzését («Fegyvert fogok»); az ily rosszul rejtett demonstratív oktatás még visszásabb hatású a népdalban, mint a finomkodó kifejezések. Nem Vitkovics az első, ki a népet magához idealizálja s mintegy a néppel is el akarná hitetni, hogy olyan. A népiesség-

nek ez a hamis vonása már Rousseau-nál megvan, s azon francia felvilágosodott verselőknél, kiket Orczy is ismert. Orczy a maga kedves, egyszerű, megelégedett bölcsességét nézi bele a köznépbe s ugyane filozóf-idealizálás és rokokó-idilliség szellemében beszélteti Vitkovics is a magyar jobbágyot egy 1815-ből való, Megelégedés c. dalában (Haszn. Mulats. 1822), mely ugyan hosszas önjellemzésével túllépi a műfaj határait, de végső strófájával szellemben is talpraesetten szökken vissza a dalszerűségbe :

Nem vagyok én adós, nekem sem adós más ;
Nem bántottam senkit, engem se bántson más.
Az úristen, pajtás, éltessen bennünket ;
Tartsa meg mind holtig vidám jó kedvünket.[1]

Bizonyos rátartó, dévaj hangnemben jól eltalálja Vitkovics a népit. Ilyenkor dala megrövidül s epigrammatikus csattanóval zárul. Ügyes e nemben a Pirongatol című ; ennek négy kis strófájában egy-egy azonos fordulattal vág vissza a leány anyja pirongatására, igazi argumentum ad hominem-mel szakítva végit minden továbbinak :

Pirongatol édes anyám,
Miért ölel engem rózsám :
Azért biz azt, édes anyám,
Mert kenddel is úgy tett apám.

Vitkovics, a «vidámságnak lantosa» egész egyéniségéhez különben is jobban illik a derült, enyelgő, kedélyes

[1] E költemény megvan a Vass János-féle versgyüjteményben is (Nemz. Múz., Oct. Hung. 161.) ; ott ez van alája írva : «Cantio de P. Martino Jankovits Ord. S. Benedicti». — Némi szövegváltoztatással, Jó kívánás címen, Tóth István Áriák és Dallok c. 1832-iki kéziratában is megtalálható. (43. l.).

lelemény, mint az érzelmesség s szerelmes népdalait többnyire az óvja meg a szentimentális irodalmiság ragályától.

Ha lélekben tökéletlenül, külsőségeiben annál teljesebben mímeli a népit. Szereti az egyszerű formákat, ötös, hatos, de főkép hetes vagy nyolcas sorokból alkotott dalstrófákat s igen szabatos, a dallam ritmusát jól kizengő ütemezéssel írja. A Füredi pásztor dala egy aránylag ritkábban előforduló, de rendkívül dallamos sorfajban van költve («Friss tejet | adtam, || bárányt | is»), mely szinte szuggerálja az énekszót. S nemcsak erre a dalára igaz Bajza megjegyzése, hogy t. i. verssorai terjedelme mondataiéval esik össze: e népies versmondattani sajátság, mely gondolat és hangzat szakaszait szereti ritmikailag egybeejteni, általában erénye népdalainak, olykor bizonyos régies színezettel is kedveltetve magát (Nem hasznom én nékem):

Itt magam bolyongok,
Andalgok, busongok;
Nincs, aki szavamra
Hajtana, jajomra.

Rímelése ugyan (a kor színvonalán) műköltőileg tiszta s nem igen aknázza ki még az asszonáncot, minél fogva ritmus-zárása túlságosan is (nem népileg) éles, de viszont ismeri a visszatérő rímet, a magyar népdalstrófák egyik legkedvesebb záró-játékát (Paraszt lyánka dala):

Akár a nap ragyog,
Vagy a bús hold villog:
Az én szegény szívem
Magánosan zokog.

Egyébként e korban maga a magyar versforma is bizonyos népies leereszkedést jelent már, ily dallamos kezelése pedig egyenest népdaljelleget szuggerál.

Elég jól megérezte a népdal belső formáját is, mi dalainak általános aposztrof-attitude-jéből is kitetszik ; ha nem azzal kezdi is, rendszerint önkéntelenül átrévedez a szólító modorba. Életszerű forma ez, midőn az egyszerű ember nem hallgatósággal (nem közönséggel) közli a maga érzelmeit, hanem (vagy valójában, vagy csak képzelegve) azzal, akit érzelme közvetlenül illet, vagy aki azt benne felkeltette. E valóban népi dal-attitude azonban, mint már láttuk, nem mindenkor igazi lélekbeli naivságnak a kifejezője Vitkovicsnál.

Talán ő az első, aki a szokványos népdalkezdetet feltett szándékkal utánozza. A dalkezdő kép nem lényeges kelléke a népdalnak, de egyik legkönnyebben feltűnő, gyakori jegye. Vitkovics előszeretettel él vele különösebb belső indok nélkül is («Fut a szarvas hegytetőre, Jere rózsám a mezőre»), bár lehetőleg némi összefüggésben a gondolatmenettel («Magos a jegenye, Nehéz mászni rája» stb. ; «Zöld a mező, sok a lúd, Megkerültem a falut») ; olykor valóban a gondolat természetes kibontakoztatására («Szép virággal kerted tele, Könnyű volna menni bele ; . . . Félek mégis bele hatni, Magam után nyomot hagyni»), egy esetben pedig, igen költőileg s naiv szépséggel, csak lappangó szemléletként, melyet már az induló líraiság idomít magához («Pirulj rózsa, pirulj! De nékem ne virulj»). Ez utóbbi, legszebb példa mutatja azonban, mennyire csak formai kellék neki ez a dalkezdet s mennyire független a hozzáragasztott dal líraiságától, ez esetben az önirónától. (Folytatása ez : «Boldogtalan lettem, Mert özvegyet vettem.»)

A «galambom», «édes rózsám» s más efféle szólongatások (Vitkovicsnál még kellő mértékkel) szintén a népdal külsőségei közé tartoznak.

Általában pedig bizonyos könnyedség, nem erőltetett, nem súlyos, nem szövevényes líraiság jellemzi s közelíti az igazi népiek felé dalait. A «gondolattalan könnyű szállongás», mit Kölcsey is jól ismert a népdalban, csakugyan sajátja neki. Az a legkönnyedebb, leg-«gondolattalan»-abb dal azonban, melyet az Abafi-féle kiadás neki tulajdonít — «Most jöttem Aradrúl, Nem tudok magyarúl» — nem az övé.[1]

Bár nem Vitkovics volt népdal-utánzó műköltőink elseje, mégis a gyakorlatban, már csak dalai nagyobb tömegénél fogva is, ő ad valóban úttörő példát a műköltészet számára s tesz tanuságot bizonyos tudatosságról ebben az irányban. Dalai elszórtan jelentek ugyan meg s részben kéziratban maradtak, de baráti köre, mellyel mulatozva szívesen dalolgatá: jól ismerte s terjesztette őket. Az ő gyakorlata által nyert a népdalköltés mintegy műfaji példatárt s különült el élesen felismerhetőleg a műköltészettől. Mert *elkülönült* tőle. S ez a fontos Vitkovics kezdeményében. A népdalíró műköltő e szerint legott más emberré válik, levetkezi a maga művelt egyéniségét, kilép az irodalomból, népi alakká travesztálja magát s úgy költ, mint ahogy hite szerint a nép költi dalait. Mert ez egész gyakorlat azon

[1] Az Abafi-féle kiadás (Nemzeti Könyvtár, 1879. I. 166—167. l.) ezt a jegyzetet fűzi az Aradi nótá-hoz: «Ezen, országosan ismert dalocskát Edvi Illés Ádám, a költő némely más posthumái között, mindjárt annak halála után közlé. (L. Tud. Gyüjt. 1829. X.).» De v. ö. Thaly, Vit. Én. II. 312. l. a «Megégett Ráczország» kezdetű ének 2. versszakával: «Most jöttem Budárul — nem tudok magyarul: Csillagom Katicám taníts meg magyarul!» Thaly szerint pedig e dal már egy XVIII. századi nyomtatványban is megvan. — Megvan Horváth Ádám gyüjteményében is (266. sz.).

a hiten alapul, hogy a nép mindenkor maga költi a maga dalait s ennélfogva meg is kell látszania rajtuk, hogy a nép költötte. Holott a valóság az, hogy a népdal — tekintet nélkül eredetére — nem egyéb, mint a nép közt is elterjedt dal; elterjedt pedig azért, mert dalolható s mert szövege bárkire ráillik, vagy legalább egyéniségében egyetlen dalolóját sem feszélyezi. E valósággal szemben Vitkovics gyakorlata a népileg specializált (tehát általános elterjedésre a mi felfogásunk szerint épp azért nem való) változatra irányult. Ily irányban befolyásolta őt kora irodalmának átlagos lírai hajlama is, mely az egyénit, a személyest még alig ismerve, az általánost már kevéssé méltatva, valami közbülső fokon tétovázott s szívesen fogadta a típus-álarcot. A helyzetdalok ilyet kínáltak neki: némi változatos köntöst ugyanazon egy érzelmes líraiság számára s a képzelt lírai helyzetek különös új varázst adtak egyénietlen líraiságának. Így vált a népdal is e korszakban s Vitkovics gyakorlatában mintegy még a rokokó idilliumok kihangzásaként, a helyzetdalok egyik speciális változatává, irodalmonkívüli könnyű fajsúly, derültebb, játékosabb vagy pajzán kedélyiség kijelölt műfajává, melybe ha belép, legott lazíthat egyet magán az irodalmi komolyság szigora. E fiók-helyzetdal egyúttal formája szerint is lazítást jelentett a művelt irodalmiság helyzetdalaihoz képest: magyar versidoma amazok «mértékelt» verselésével szemben mintegy ingujjravetkezéssel volt egyértelmű.

A népdalhoz az irodalom, ha művelte, csak kirándult, mint a városi ember, mikor kuriózumképpen megpróbálja a szénaforgatást.

*

«Kisfaludy Károly ismét új oldalát láttatja prótheuszi tehetségeinek a' huszonöt népdalban», írja Toldy Ferenc az Aurora 1829-iki kötete ismertetésében (Tud. Gyüjt. 1828. XI.). Kisfaludy ugyanis, mint tudjuk, egyszerre 25 népdalt tett közzé Szalay Benjámin néven az Aurorában s utóbb még nyolcat írt hozzá. Hogy Toldy és Stettner ösztönzésére adta magát ily tömeges népdalköltésre, azt fentebb Bajza egy levele kapcsán már érintettük. E nagy tömeg népdal az új irodalom vezérétől, egy népszerű zsebkönyvben egyszerre közzétéve: jelentékeny irodalmi esemény volt, mely mintegy szentesítette Vitkovics kitartó, de elszórt kezdeményeit. «A' feladás — írja tovább Toldy — itt abban áll, a' nép' gondolkozása' 's érzése' logikáját, képzelete' módját, az eléadásban annak tónusát, a' nyelvben annak fordulatit, kedvencz szavait, szólásait, a' rímben azt a' naiv gondolatlanságát: mind összevéve úgy adni, hogy *a' mív a' nép keblében támadtnak tessék.*» Valóban Kisfaludy is így fogta fel a «feladást» s ennélfogva lényegileg újat a népies gyakorlatban nem nyújtott, csak nyomatékosította Vitkovics kezdeményét, tekintélyével és népszerűségével további népdalutánzatokra csábított s egyszersmind eldöntötte egyelőre Bajza és Kölcsey felfogásával szemben a népdalköltés további sorsát, csaknem Petőfiig.

Kisfaludy 33 dala közül a mai olvasó egyről sem hinné el, hogy «a nép keblében támadt», sőt találna igazságot Szontagh Gusztáv azon későbbi megállapításában (Ath. 1839. I. 212. l.), mely szerint az Auroránban a magyar népköltés nemesített elemei a literaturáig vannak magasítva. Mindamellett Kisfaludy műnépdalkoncepciója nem különbözik a Toldy-félétől. Lélekben ő is a néphez óhajtana idomulni, népi alakok nevében

dalolni, mint Vitkovics, de az éppúgy nem, vagy még kevésbbé sikerül neki, mint Vitkovicsnak. Nem elvi okokból magasítja ő a népköltés elemeit a literaturáig, hanem kénytelenségből, mert nem tudja levetkezni a maga irodalmi modorát s műköltői egyéniségét. S hogy mégis mind ő maga, mind Toldy és más kortársai elhitették magukkal, hogy e műdalokon valódi népi íz van, az könnyen megérthetővé válik, ha összehasonlítjuk Kisfaludy Károly saját, a maga nevében szóló dalaival, melyek németes ízével szemben emezek méltán népi jellegűeknek tüntek fel a kortárs szemében. A népiesség mindenkor relatív tulajdonság s nem annyira az igazi népihez, mint az egykorú irodalmihoz viszonyítandó. Ha ettől észrevehetőleg elhajlik a népi felé, akkor már felkeltheti azt az illuziót, hogy «a nép keblében támadt». Hibázik tehát mindenki, aki mai fogalmaink mérlegén ítéli meg a Petőfi előtti műdalok népiességét. S nemcsak a népihez idomulni kívánó irodalom, hanem maga a mintaadó népköltészet is módosul időjártával; régibb rétegei alámerülnek lassanként s újak rakódnak le a felszínen: Csokonai s Horváth Ádám ismerhettek oly ősibb népdalokat, melyek Kisfaludyhoz, Petőfihez már nem jutottak el.

Abban az időben, mikor Kisfaludy népdalai a magyar világ elé kirajzottak, elsősorban versalakjuk (dallamuk) szuggerált valami irodalmonkívüli, határozott népi jelleget. A népi dallamot feltevő versalaknak ily népies illuziót keltő hatalmára ezúttal már elég csak rámutatnunk. Kisfaludy egyébként leginkább a nyolcas vagy a hetes sorokból alakuló, négysoros szakot kedveli, vagyis a legelterjedtebb kétütemes sorokat. Tizenegyest éppúgy nem használ, mint Vitkovics.

Dalainak másik, hasonlókép népi jelleget szuggeráló

eleme: nyelvük; nem mintha dalai nyelve pozitív módon népies lenne, hanem mert hiányzik belőle a nyelvújítás szókincse. Hogy a nyelvújításhoz szokott írók érzésében mi minden nem tünt fel népiesnek, amit mi legfeljebb magyarosnak vagy természetesnek tartunk, arra érdekes (bár igaz, hogy későbbi) adat Szemere Pál megjegyzése «A kis leány baja» első soráról; szerinte ugyanis Vörösmarty bájos versében e csupalélek kis leánynak, «tehát nem néphajadonnak, szájából minden bizonnyal kirí e' népkifejezés: *isten a megmondhatója*». (Ath. 1841. I. 1076.)

Az irodalomban már diadalmas nyelvújítás még ekkor nem hatotta át az élő nyelvet, csak megkezdte belészivárgását. Oly nyelv, mely tőle érintetlennek mutatkozott, eo ipso irodalmon kívülinek, népinek tünt fel. Ugyanaz a műköltő, aki a maga nevében szóló dalait anapæstusi mértékre szerette lejtetni s elöntötte a nyelvújítás finomkodó szerzeményeivel: a bájhatalmú zengzetekkel, a kény, a kellem, a kéjledezés biedermeyeres andalaival,[1] ha népdalt írt, legtöbbször volt benne annyi ízlés és józan stílérzék, hogy csak közkeletű szavakkal élt: ez igazán legelemibb feltétele volt annak, hogy dala «a nép keblében támadtnak» tessék. Ekként a régi, a nyelvújítást még nem, vagy csak csipetenként befogadó köznyelv az irodalmi műfajok közül hovatovább a népdalban találta meg végső menedékét; a népdal területéről szinte ki volt tiltva a neológia s az újítatlan, a hagyományos élő nyelven való költés, a magyar versalakkal társultan, a népies

[1] L. e stílusváltozatra nézve Trócsányi Zoltán cikkét a Szinnyei-emlékkönyvben: Magyar Nyelv 1927 márc.—jún. 389. l.

jellegnek egyik legönkénytelenebb s épp azért leghatásosabb szuggerálója lett.

Ha aztán ez újítástól tartózkodó nyelvhasználathoz — mint Kisfaludy dalaiban — némi pozitív népiesség is járult, tökéletessé vált az illuzió. A szokásos népdali szólongatások : rózsám, violám, kincsem, galambom ; szépség-sablonok : barna hajad, szép orcád, bogárszem, barna legény, nyalka legény, piros leány ; a hajnal, a rózsa, a tejben úszó rózsa, a gyöngyvirág, a liliomszál, a búzavirág, a viola, a hollószárny, a kökény, a gyöngybefoglalás, a patak, a daru, a hattyú, * a gyönge szellő, a fülemile, a pacsirta, a csillagok, metaforái és szemléletei ; a Tisza, a Duna, a Bakony, — nyáj, furulya, szűr, bunda, bokrétás kalap, pej csikó, kasza, sarló, fejkötő, rokka — mint népi couleur locale elemi eszközei ; a «szüret után» : mint nevezetes lírai terminus ; — mindezekhez egy-egy hej! vagy be'! — megteszik a magukét a pozitív irányban. Pedig népies idiotizmust alig találni Kisfaludy népdalaiban, sőt inkább olykor irodalmi feszessége bánt (minek oka többnyire a rím kényszere), vagy nem éppen sikerült analógiás képzései («rózsám-adta» : az «eszem-adta» mintájára ; «savanyú a *kökény*» : *szőllő* helyett ; de az nem rímelne!) rontják az illuziót.

Ugyanily pozitív irányban hat a népies gondolatformák olykor szerencsés használata. Versszakról versszakra azonos felkiáltó kezdet, képes beszéddel, melyhez mindannyiszor hozzátársul az egyenes értelmezés és rácsap az ellenkező felfogás rátartisága : ez a 9. sz. dal belső formája («Hej csicsergő kis madár, A szép leány csapodár. Ha csapodár, jól teszi, A legény úgy keresi»). Egy másik dalnak mind az öt strófája egynemű feltételező formával halad végig, ritmikus ismét-

lődésével ekként a gondolatformának is («Ha én tiszta patak volnék . . . Ha én zöldelő fa volnék . . . Ha illatos virág volnék» . . . stb.), aminthogy ritmusnyomatékosító hatása van a «Hej ti fényes csillagok» felsóhajtásnak is egy szép kis dal mindenik strófája kezdetén.

A gondolatformák ritmikus értéke olykor a vers ritmusában is hatékonyan érezteti magát s ilyenkor a versritmus váratlan fordulata úgy hat, mintha irodalmias kezdetből az igazi népibe perdülne át a dal. E dalfordulat (elbeszélő kezdetből beszéltetőbe, higgadt ritmusról táncolóbbra) teszi kedvessé a 2. számú dalt:

Husvét után két hete már,
A szép leány a kertbe jár.
Jöszte, Rózsám, jöszte
Hamar ki!
A bokorban lelsz te
Odaki.

S ugyane fordulat ismétlődik minden jellemző következményével együtt a következő versszakokban.

Általában meg kell adni, hogy bár a gondolat (mint látni fogjuk), nem mindenkor népi, a gondolat formája népiség illusióját szolgáltatja. S e tekintetben Kisfaludy ügyesebb Vitkovicsnál. Ő megérezte azt is, hogy mi az a «szökdellés» a népdalban, megérezte a gondolatmenetnek csaknem strófánként újra induló, attitude-öt is szívesen változtató szakadozottságát és fordulatosságát, mi oly naiv ellentétet mutat a műköltészet kidolgozott, következetes gondolatmenetével. Közlés, szemlélet, elmerengés, felkiáltás, sóhaj, kérdés, töprengés, feltevés, megszólítás mondatformái és hangnemei kedves változatossággal színezik a strófaéleket, adnak népi ízt a sokszor nagyon is irodalmias, mesterkélt tartalomnak.

Fokozta a népiesség illusióját a kortársak szemében az, hogy e dalok alanya végesvégig valamely népi alak, sohasem maga a költő. Igaz, hogy e részben Kisfaludy diszkrétebb, mint Vitkovics ; ő alig-alig határozza meg közelebbről, pl. foglalkozás szerint a daloló alakot, hanem meghagyja a legnagyobb általánosságban ; nem is ad címet a dalnak (pedig többnyire a címmel szokták volt a daloló típust különlegesíteni : «A füredi pásztor dala» stb.), hanem csak a dal szövegével szuggerál reánk valamelyes halvány típus-sejtelmet, amely azonban legtöbbször alig jelent határozottabbat egy-egy népből való legénynél, leánynál. Mindez azt jelenti, hogy a helyzetdal enged a maga erőszakoltságából, enyhít az álarc hamisságán, alakfikciója igényeit leszállítja egy bizonyos általános és meglehetősen állandó stilizáltságra.

Ez a helyzetdalból való kiválás hasznára válhatott volna a műnépdalnak, ha viszont velejárt volna az, ami nélkül igazi dal nem lehet, a költő bensőbb, teljesebb részvétele a népi alaknak tulajdonított líraiságban, vagyis ha a dalaiban kifejezett érzelmi állapotok és mozgalmak egyúttal saját élményei lettek volna Kisfaludynak. Mert nem kell azt hinni, mintha mindenféle helyzetfikció és lírai szerep eo ipso hamis és tettetett volna. Van érzelmeink között olyan is, melyet másokéinak résztvevő megértése támaszt ; van érzelmi szolidaritás is, mely teljes odaadással fel tudja fogni s magáévá képes tenni mások líraiságát. Mennél általánosabbá s határozatlanabbá stilizálódott (mint Kisfaludynál látjuk) a daloló népi alak fikciója, annál könnyebbé vált volna a vele való lírai azonosodás a műköltő számára.

Kisfaludy azonban még azok közé tartozik, kik csak

«kirándulnak» a népdalhoz s inkább kuriózumnak, mintsem komoly ihlet-alkalomnak tekintik a népdalírást s épp ezért élményszerűleg nem, vagy csak fölületesen vesznek részt fogantatásában. Úgy mondhatnám, nem dalol együtt teljes lélekkel a maga legényeivel és leányaival, hanem daloltatja őket a mi mulattatásunkra; felhozza őket a városba: életképeket, jeleneteket, idilleket játszat el velük egy kiállítási faluban s úgy rendez el mindent, hogy a népről alkotott fogalmaink magukra ismerjenek s örömüket találják benne.

Ezért oly felszínesek, oly könnyűk és élménynélküliek az ő dalai; ezért nincs egy-egy dalának külön lírai egyénisége.

Pedig tárgyban, motívumban elég változatos! A keményszívű leány s a síró legény dal-attitude-je még kísért; s általában a viszonzatlan szerelem neki is elég gyakori motívuma, de inkább csak elmondva, kijelentve, mintsem átérezve; halljuk a dalolót, de mi is inkább csak kuriózumnak nézzük s nem veszünk részt bánatában; tényközléseit tudomásul vesszük, de minden különösebb részvét nélkül elbocsátjuk. Legtöbb a szerelemvágy dala; az egyik még tanakodik, a szőkét szeresse-e vagy a barnát; a másik a páros életet ajánlgatja, a harmadik bejelenti, hogy szerelmes lett; a negyedik elábrándozik, mily kedveskedésekkel nyerhetné meg galambja szívét; ez szeretője szépségét dícséri, az már bejelenti neki, hogy szüret után megkéri; emez a rózsáját várja: jön-e már?, amaz hívja: most jöjjön, mert magában van otthon; egy másik meg erősködik, hogy hiába van tél, eljön hozzá a galambja s végig elképzeli, milyen jó lesz az; van akit a Duna választ el kedvesétől s a parton sóhajtoz utána, van

aki messziről gondol reá a viszontlátás reménye nélkül. Aránylag kevés a kölcsönös szerelem nyugodt, boldog, bizakodó, vagy enyelgő dala: a leány dallal felel a távoli furulyaszóra, együtt arat a kedvesével s az egykori szegény legény gazdagnak érzi magát, mióta szerelmes. Akad egy-egy pajkos jelenet, tréfás kötekedés: «tromf», csúfondáros dícséret, kikosarazás s végül — egy-két hazafias dal.

Valóban szép változatosság. De érezzük, hogy e sokféleség nem lírai élmények megannyi szükséglete, hanem tervszerű téma-variálása az egyszerre sok népdalt írni akaró műköltőnek. Bármilyen igénytelen különben a lírai helyzet s a dalmotívum, elmélyedés és részvét (Petőfi példája mutatja!) súlyt adhatna neki. Így azonban ugyanoly könnyű fajsúlyú és sokszor érzelmileg üres, vagy éppen hamis marad a dal, mint minden olyan lírai alkotás, mely nem közvetlen ihletből fakad s mely az élmény hiányát mesterkedéssel leplezi s pótolja. A mesterkedés pedig legott előzi a naivság múzsáját s helyére — akarva, nem akarva — bevonultatja a műirodalmat a maga fogásaival és megszokott szurrogátumaival. Éppen mert nem avatta saját élményévé a népi, a naiv lírikumot, zavar a műköltői rutin, mellyel nem jár együtt a műköltő igazi egyénisége.

Nem hogy a naiv érzésmódot tenné magáévá, sokszor inkább a maga finomultabb, érzékenyebb líraiságát tulajdonítja a népi alakoknak. Valóságos népdalkultuszt űzet azokkal is. «Danolj, rózsám», — mondja az arató legény a leánynak:

Danolj rózsám, a nótában
Mint szívünkben szerelem van.
Szép is a dal, ha szerelmes,
Bús legyen bár, még is kedves.

Mintha a nép dalkedvelése oly tudatos volna, mint az irodalmi népieseké! Két első sora különben oly szépen mondja ki s egészében oly szerencsésen jelöli meg a népdaldivat főmotívumát, hogy Kecskeméthy Csapó Dániel méltán tehette oda mottóul a maga népdalgyüjteménye, a Dalfüzérke egyik darabja elé (1845). Egy másik dalban meg a leány kéri a bojtárt, hogy míg kint legelteti nyáját, furulyázzon, ő meg a kertből majd visszadalol neki. Ugyanez a leány oly túlfinomult lélek, hogy bár jól esik néznie galambját, jobb szereti álmában ölelni, kéri is, hogy hajnalban ne durrogtassa ostorát a házuk előtt, hadd álmodjék tovább.

Érzelmes túlzásaik forrása szintén nem saját lelkükben, hanem a szentimentális dalköltő gyakorlatában keresendő. Általában a szerelmi érzés túltudatossága, önmagával való foglalkozása, tükörbe nézegetése s ily csaknem kizárólagos szerepe: irodalmi imputálás. Látnivaló: az irodalomnak magának kellett előbb egészségesebb pszichológiára szert tennie, hogy fogékonnyá váljék a naiv líraiság jelleme iránt.

Érzelmi elem, ha csak az irodalom nem kölcsönöz nekik a maga sablonaiból, nem is sok van e dalokban, vagy pedig csak afféle felszínes, enyelgő, kötekedő líraiság, amely, bár kétségkívül jobban illik hozzájuk ama lágy érzelmességnél, korántsem mértéke a naiv érzelem lehető mélységeinek. E népi alakok maguk is lélektelen rutinnal játsszák szerepüket: nem igazi élmény az őnekik sem. Népszínműi nép ez, vagy tizenöt évvel a népszínmű megszületése előtt. Innen lesz oda átmenendő.

Ha már lírai alapjuk ennyire felemás, műformájuk sem lehet naiv e «népdaloknak» s költői kifejezésükön is rajta kell lennie a félresiklott utánzás bélyegének.

Egész koncepciójuk magával hozza a közönség számára dalolás népdalellenes jegyeit. A nép nem közönségnek dalol: Kisfaludy «nép»-e mindig tudja, hogy hallgatósága van, melyet a maga népi mivoltával kell szórakoztatnia. Mihelyt pedig a dal kilép az ösztönszerű önkifejezés köréből, egész belső formája eltorzul s lesz belőle önjellemzés, közlés, életkép, idill, leplezett elbeszélés, chanson, — de magyar népdal semmi esetre sem. Van dalolója, akit egyenest az a tudat lát el dalötlettel, hogy hallgatói vannak; van, aki előre megmondja nekünk, a közönségnek, milyen hatással lesz rá, ha galambja betoppan; van aki előre közli velünk, hogy holnap hogyan fog egy dombról hűtlen kedvese hajléka felé nézni s mint nem fog elszálló füstnél egyebet látni: nem elégszik meg a pillanat líraiságával, hanem a jövővel is kikerekíti, hogy egészet, befejezettet nyujtson *nekünk*.

Van rá eset, hogy ezt a kikerekítést a költő maga végzi el: megdaloltatja a legényt, de hogy minden szükségest megtudjunk, bevezető és záró (jövőbe pillantó) közlést tesz számunkra, mintegy «bekonferálja» a dalolót s eltünte után értesít további sorsáról.

Az «értesítés» momentuma, akár a daloló népi alaktól, akár a daloltató műköltőtől származik, világosan elárulja, hogy a dal, a lírai kifejezés itt nem öncél, hanem közönségnek mutogatott kuriózum. A dalforma valóban sokszor elbeszélést leplez, bármily kis arányút; máskor idillikus életképet. — Vedd sarlóuat, jer velem aratni; kösd be a fejed; délben heveredj le szűrömre a kereszt mellé; édesanyám majd hoz ennivalót; én addig friss vízért megyek a kútra; aztán estig aratgassunk megint; így ád az isten kenyeret, így vehetlek el: reggeltől estig terjedőleg az arató legény így ad

ki előre mintegy rendezői utasítást a leánynak. Világos, hogy a leány mindezt magától is tudja már, őt effélére dallal utasítni nem kell, — életképvázlat ez (kerülő úton) az úri közönség számára.

Ahol a dal-attitude így félrecsúszik a teátrális felé, ott a dal fogantatása sem lehet önkénytelen, naiv. Külsőleges utánzása van itt elég a dalrafakadás naiv formáinak, de élményi alapja nem lévén, a naiv érzés logikája helyett a műköltő mesterkedéseire bukkanunk. A dalindítás segédeszközei között, tudjuk, az aktuális szemlélet («kezdőkép») az egyik leggyakoribb. Nagy félreértés azonban azt hinni, hogy a dalnak e szemlélet lenne az ihletője. Megfordítva: a dal-ihlet ragadja magához a kezeügyébe eső szemléletet. Az a kezdőkép nem daleszme, melyet most már csak ki kell fejteni, hanem csak első kísérlet a kifejezés felé, mely nem is sikerül mindig s akkor újabb kísérleteket von maga után. Műköltők szokása a kezdőkép olynemű kultusza, mintha abból, mint csírából kellene az egész dalt kifejleszteni, kiokoskodni. E képhez- (röghöz-) kötöttség, e képelemző gondolatszerzés csak kívülről nézve látszhat egyezőnek a népdali gondolatfogamzással, lényege szerint azonban teljesen idegen tőle. Kicsiben jól mutatja ez eljárás mesterkélt voltát Kisfaludy 7. számú dala, mely voltakép nem egyéb, mint egy kezdő szemléletből — «Messze fénylik a Balaton» — mesterséges értelmezéssel való kigombolyítása valamely szerelmes gondolatmenetnek.

Mint a kezdő szemlélet esetében, úgy egyébként sem mindig arra használja a képet, amire való volna, nem kifejezésre, hanem tömlőnek, melyből dalanyag préselhető ki. A rózsa egyedül: «ridegben» él a kertben, kelyhén harmat csillog: sír; ne sírj rózsám — kezdődik a

kép hasznosítása — átültetlek hozzám: «Kelyhed legyen ajkamé, Gyökered a szivemé». Nehéz világosan érteni, de alighanem szívnek szívet, ajknak ajkat akar jelenteni. Világos azonban, hogy végig a kezdőképhez ragad s abból elemzi ki magát a dal. Annyira hozzátapad, hogy ráerőlteti a gondolatra akkor is, mikor ez már megszületvén, elválni készülne tőle. Innen homálya.

Máskor meg — minden naivsággal ellentétben — meglepő, erőszakolt értelmet kényszerít bele a képbe, valamely hamis érzelmességtől ösztönözve. «Az ér mellett egy fa, kedvesem szeret oda járni: ha zöld fa volnék, én is odaállnék»; — ezt mindenki úgy folytatná, hogy akkor legalább én is látnám, védeném, árnyékommal takarnám őt. Kisfaludy legénye azonban leleményesebb: ő eltakarná rózsáját, ha lepihen, ha hűtőzik, ha fürdik, hogy *ne lássa más;* s miért ne lássa? mindenki azt hinné, hogy féltékenység sugallta neki ezt a gondolatot; de nem, hanem a felebaráti szeretet: filantrópia; mert az is úgy járna szegény, mint ő: örökre elvesztené örömét.

Azt mondják, minden hasonlat sántít. Inkább az az igazság, hogy minden hasonlítást (képet, metaforát) sántává tehet az értelmezés forszírozása. A naiv hasonlítás nem sántít, mert diszkrét, csak jelez, szuggerál, de nem erőlteti a teljességet s nem akar egész anyagiságában érvényesülni. E kép: «Bárcsak piros rózsa volnék, Kebled felett elhervadnék»: lehet naiv; amit azonban Kisfaludy fűz hozzá: «De szived nagy keménységén Fejér rózsa lettem már én», elárulja, hogy már amazt sem naivul gondolta, hogy a piros jelző már ott idekacsintott a maga fejér ellentétére s ezzel az egész szemlélet hamissá vált, mert pirosból lehet hervadt, de

piros rózsából fehér rózsa nem. Tehát olymódon fűzi tovább a naiv képet, hogy kénytelenít egész anyagi mivoltában elképzelnem, azzal pedig kiderül hamissága. Különös finomkodó s mégis vaskosan hamis továbbköltése a naivnak, mert sorozatos képeit érzékelni, betű szerint venni kényszerít, az 5. számú (A Tiszának kies partján).

Ez a nagyon szószerint vett képes beszéd nemcsak irodalmi kieszelés, hanem közel jár már a précieux-höz. Egy dalában, mely különben a szokásos, igénytelen metaforákkal (tejben úszó rózsa, hollószárny) dícséri kedvese szépségét, ily szépen hangzó s mégis keresett képre bukkanunk: «Gömbölyű kis piros sajka Mézforráson az ő ajka, Gyönggyel rakva szagos öble, S fülmile szól ki belőle». Ez már valóságos précieux-stílus. * Hát ez? Egy legény elvesztette szivét, a leány megtalálta, kendője alá rejtette, az meg addig-addig furdalta keblét, hogy a saját szivét kitolta s elfoglalta a helyét!

Nyilvánvaló, hogy a költő mindezt a nép «javára» óhajtaná íratni, mint elmés leleményt.

A népiesség azon illuziójának, melyet — mint mondtam — a népi versalak, a neológiát kitiltó nyelv, némi sablonos népdali szólamok és népéleti rekvizitumok s végül a dal népi alaknak tulajdonítása együttvéve szuggerálhattak: íme, ily sok nem-népi, sőt mesterkélten irodalmi elemet kellett megbírnia. A kortárs szemében meg is bírta, sőt kétségkívül ez ott bujkáló irodalmi elem is fokozta Kisfaludy dalainak kedveltségét: a parasztleány ruháját csak még kedvesebbé tette az úrihölgy, ki magára öltötte. Pedig ez úrihölgynek, az irodalomnak, nem volt egyéb élménye benne, csak az a kacér tudat, hogy népi viseletbe öltözött.

Ez valóban igaz, egyenes beszédre fordítva is. A népdalíró Kisfaludynak e dalok írásakor egyetlen lírai élménye az volt, hogy most népdalt ír. Innen e daloknak — minden eddig jellemzett sajátságaikon kívül — sekélyes, jobb esetben csak játékos, elmés líraiságuk.

Hogy mindezzel nem Kisfaludyt kritizálom, hanem a népies gyakorlatnak Petőfi előtt csaknem kizárólagosan divatozó (Toldy Ferenctől javalt) változatát kívántam jellemezni ez első, tömeges jelentkezése alkalmából: talán szükségtelen mondanom. Megnyerem vele azt, hogy ez irány folytatóiról szólva, itteni megállapításaimra utalhatok vissza.

Kisfaludy népdalírása azonban még mai szemmel nézve sem maradt meddő. Van néhány dala, melyet ma is dalolnak s szeretnek, bár természetesen némi szövegmásítással. Ezek közül három (Hej csicsergő kis madár; Aki szeretőjét Igazán szereti; Az én babám durcás leány) azon kisebb fajsúlyuak közé tartozik, melyeket bizonyára dallamuk tesz kelendővé s részben a hagyományos anyagot is felhasználó daloskönyvek, kottás gyüjtemények és iskolai énektankönyvek tartanak fenn. De a másik háromnak önmagában van az érdeme s ha azzal tisztába jövünk, ismét szerzünk magunknak valami hasznos útravalót a további vizsgálatokhoz. Rákosi szántó a török alatt, Szülőföldem szép határa, meg Sárga levél, sárga levél: ez a három, figyelemreméltó darab. A két elsőt 1828-ban, a harmadikat 1829-ben írta.[1]

Korántsem népiesebbek ezek többi dalainál, ellenben igenis komoly lírai élménye ez neki mind a három.

[1] A Rákosi szántó dallamát l. a Tóth István által lekótázott Áriák és Dallok-ban, 129. l.

A Rákosi szántó elégikus hazaszeretete, a Szülőföldem méla nosztalgiája s a Sárga levél elhagyatottságérzete ma is meghat, mert igaz sajátja volt a költőnek. Az elsőnek nemzeti érzése, a másodiknak szülőföldvonzalma ily érzelmes formában még akkor kizárólag az irodalomé : de annak legalább s benne Kisfaludynak, őszinte tulajdona, lírai élménye. Határozottan népi alakhoz csak az elsőben van kötve, de nem maihoz, hanem egy törökhódoltságkorabelihez s e történeti eltávolítás egyúttal történeti indokolás is, mi minden diszharmóniának elejét veszi az alak népi volta s az érzelem magasabbrendűsége között. A Szülőföldem s a Sárgalevél alanya pedig egyáltalán nincs meghatározva, * s népi alakra csak azért gondolunk, mert Kisfaludy népdalai között olvassuk. A Rákosi szántó dala a műnépdalok közt mint történelmi népdalkísérlet is nevezetes, mint romantikus visszahelyezése saját hazafias líraiságának abba a történeti korszakba, melynek érzelmi világával rokonnak érezte magát s melyből oly sokszor merített ihletet Kisfaludy és Vörösmarty kora. Kölcsey Himnusza e visszaköltés legnevezetesebb példája. A Szülőföldem szép határa viszont első jellemző terméke azon felfogásnak, mely — mint az elmélet később oly sokszor megformulázta — a népköltészet tárgykörét a közösségi élet legszűkebb s legősibb területe : a család s az otthon (szülőföld) világára korlátozta ; Berzsenyi szép költeménye (Búcsuzás Kemenesaljától) már megmutatta, mily meleg ihletek várják ez egyszerűbb körben a legmagasabbrendű műköltőt is. Megvan végül a Sárga levél-nek is ily elsőségi jelentősége. Első ez a műnépdalok közt abban a nemben, mely a «szentimentális»-nak nevezett, társasági, németes érzelmességgel szemben a magyar mélabú, e magá-

nyos kesergés hangját pendíti meg, aminthogy a másik két dal elégikus búsongása is e felé mutat ; egyébként pedig rokonforrású a Szülőföldem-mel : abban az otthon vágya, ebben az otthontalanság levertsége sajog. A Mohács című, méltán híres nagy elégia költője mint népdal-elégikus is megörökítette nevét s a műnépdalok közt e méla változatban ismert leginkább magára az a magyarság, melyet népnek mondunk ugyan, mely azonban mégis túlnyomólag a néppel is állandóan érintkező, *olvasó* középosztályból állt. Nevezetes, hogy e három dal közül egyik sem szerelmi tárgyú, legfeljebb a harmadikban játszik bele a nagy elhagyatottság érzésébe a szerelemtől való megfosztottságé is. A szerelem volt a kor dalköltészetének elsőrendű, szinte kirekesztő tárgya, annak körében fejlesztett ki s tukmált rá a népdalköltőkre is legtöbb mesterkéltséget az irodalom. Ez irodalmi témától szabadulás Kisfaludy számára is megnyitotta a naivval oly készségesen azonosuló őszinteségnek és természetességnek a zsilipjeit.

Könnyen fel fogja találni a hozzáértő ezekben a dalokban is a «litteratura» magasabb formáit : a mondottakon kívül az elsőben a motívum-ismétlés («szántok») szerkezeti fordulatait, kezdet és vég összehangoztatását, az ellentét figuráját, a képzelődés anyagszerző művét s mindjárt első sorában a mellékmondatos kezdetet ; a harmadik dalban is a képes beszéd túlfejlesztett voltát s ezért eltévelyedését (szem a harmat «forrása»), meg a ritmus egy-egy feszesebb lépését ; de már a másodikban, e minden tekintetben legtökéletesebb dalában költőnknek, aligha fog kimutathatni irodalmi, műköltői vonást olyat, melyet nyomban ne látna kiegyenlítve, egybeoldva a népi gondolatformák naiv költőiségével,

mi egyébként a lírai szabad fordulatosság közvetlen jelenségeivel együtt mindhárom dalnak kiváló sajátja.

Ha harminc dalával a néptánzó népdal divatját szolgálta, hárommal annak a komolyabb változatnak lett előfutárává, melyet Arany magyar nemzeti műdalnak nevez, s melynek kiforrása (Petőfi!) látszik e félszázados népies gyakorlat végső rendeltetésének. Ami ama harmincban csak illuziót keltő népi sablon volt, mely népi alakot akart szuggerálni, az e komolyabbakban természetes formájává vált az élménynek, megadta neki az igénytelenség és naivság lélegzését, s anélkül, hogy népi alak számára hozzáférhetetlenné tenné, érvényesülni engedte a műköltő lírai igazságát. E három népdal valósította meg először sikeresebben Bajza műdal-elméletét : mely szerint a mű-népdalban a műköltő saját érzelmének kell, de a népi dal műfaji esztétikumán át dallá szövődnie.

Minthogy ez áttekintés elsősorban a dalra irányul, mellőzöm Kisfaludy «objektív» népiességét : vígjátékai, elbeszélései, paródiái népies alakjait s azt a jelentéktelen kísérletét, mit népi tárgyú balladával tett (A választás, 1829), valamint Bandi c. költői beszélyét (1829), mely a Tompa-féle «népmondák» típusára emlékeztet (Aranyos nevű falu eredetét magyarázza meg),[1] meg ismert anekdotáját, A bánkódó férj-et (1830), mely a Vörösmartytól is feldolgozott «Szegény tatár»-esetet adja elő. Mindezekben műfajbeli népiesség semmi. A *magyar* műballada még messze van : a népit sem ismerik még ekkor.

*

[1] E kettőt «Népregék» címen tette közzé az Aurorában (1830. 99. l.).

«Én eddig nyelvünkön a legszebb művészi népdalnak ismerem a Kölcsey *Hervadsz, hervadsz* dalát s e mellett legméltóbb jussal a *Bú kél velem* állhatna» — írta volt Bajza egy már idézett, 1828 júl. 31-én kelt levelében; «Kölcsey *Epedése* s *Elválása* (ez volt a címe a Bajzától említett két dalnak) a magyar népnek örökké oly érthetetlen lesz, mint bármely más népnek, mert a nép észköre határán túlfekszik» — válaszolt neki Toldy ugyanaz év aug. 19-én.

E két egykorú vélemény szembeállítása eléggé sejteti, mennyire más jellemű lehet Kölcsey népiessége, mint a Kisfaludyé volt, mely viszont Toldynak tetszett s Bajzát nem elégítette ki. Valóban egészen más világba kerülünk Kölcseyvel a művészi népdal történetében. Ő nem tartozik a népi dal tartalmát utánzó műköltők közé, hanem elseje azoknak, kik műköltői egyéniségük megtagadása nélkül a naiv dal műfaji esztétikumát akarták elsajátítani a népi dalokból. Neki a népdal nem alkalmi kedvtelés volt, hanem csaknem egész költői pályájának egyik legégetőbb s legegyénibb problémája. Ezért nem kerülhetjük el a feladatot, hogy — bár csak kevés «népdalt» írt — népies törekvésének költői fejlődésével való szerves kapcsolatát közelebbről bemutassuk.

Önéletrajza, melyet Szemere Pálhoz intézett levél alakjában 1833-ban írt (Budapesti Szemle XLIV. 1885), költői fejlődéséről beszámolva nevezetes fordulópontul jelöli meg az 1814. évet. Ez év második felét Szemerénél, Pécelen töltötte. Akkor iparkodott új irányt adni költészetének s egy egészen új modorba átfejlődni: «az allegóriai, feyerlich tónból a dévajba, miből később a szeszélyes s a könnyű lebegésű dal kifejlődjék». Egy rác dalt háromszor is kidolgozott s végre sem lelte meg

a «dal-tónt»; egy anakreoni dala azonban (a Bor király) * érzése szerint már megközelítette, a «tolcsvai» dal pedig (a «Hol a virány» kezdetű) még jobban eltalálta a «dévajság könnyű tónját».

Élénk fejlődési szükségletéül ismerte tehát fel 1814-ben a dal műfaját s ahhoz első feltételül a «dévajság», majd a «szeszély» s a «könnyű lebegés» eltalálását jelölte ki.[1]

Korábbi sajátja bizonyos ünnepélyes szentimentálizmus volt, már pedig az, mint később (A komikumról, 1827) maga írja, «mindig kisebb vagy nagyobb mértékű páthosz ideájával köttetik öszve» s pátoszt a dal műfaja meg nem bír. Patétikus, ünnepélyes szentimentálizmusán kellett tehát könnyítenie, azt kellett valahogyan átfejlesztenie, hogy az annyira szomjazott dalműfaj számára alkalmassá váljék. De hogyan?

Az érzelmességtől nem idegen bizonyos ellenkező elemekkel való vegyülés vagy átcsapás azokba. «Ezerféle vegyület érezteti magát az emberi szív és fej produktumainak tüneményeiben s gyakran a legellenkezőbb principiumokat látjuk összeolvadásban» — írja a mondott helyen. Ily «ellenkező principiumot» kell látnunk a dévajságban, melyhez a maga patétikus szentimentálizmusából a dal kedvéért átlépni szeretne, valójában pedig amelyet belevegyít emebbe. A dévajság csakugyan ellenkezésben áll ama szentimentális alappal, mert «szerzőoka a csupa vidámság»; s nem hiába említi a «kötődés» szomszédságában, mert valóban van a dévajságban is valami (bár nem bántó módon)

[1] L. erre nézve Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Bp. Szemle 1903. CXIII., továbbá Magyar Remekírók 14. sz. bevezetésében.

kihívó vonás, mely sem a dévajkodónak a helyzetével, sem környezete líraiságával nem illik össze egészen s épp azért a kedély, a vérmérséklet spontán, független, indokolatlan jelenségeként hat. A dévajsághoz szükségkép hozzátartozik valamely kedélyi árnyék, melyhez képest a maga «kötődő», pajkos vagy fittyet hányó eredetiségében érvényesülhet s mennél ellentétesebb vele az az árnyéklat, annál «dévajabb» lesz érvényesülése. Így kivált ha szentimentális háttérből űzi a maga váratlan játékait: «Ilyen az — mondja Kölcsey — midőn a nevettető érzékenyítővel, a tiszta vidámság többé vagy kevesebbé setét érzelemmel vegyíttetik.» Neve pedig a lélek ilyen állapotjának, midőn a művészségbe általfoly: «szeszély és humor».

Ki nem veszi észre, hogy ez a vegyes érzelemfaj, ez a Kölcsey-féle «humor» azonos azzal a «komolyságba mártott kedv-szesz»-szel, melyet a Nemzeti hagyományok-ban magyar karakteri szentimentálizmusnak nevez s a nemzeti muzsikának «majd a pajkosságig eleven, majd a csüggedésig lassú hangjaiban» is felfedez, valamint a fény és homályban, mely történelmi szerzeményként nemzeti érzésünkben oly fájdalmas vegyülettel
* ölelkezik. Ugyanaz az «újalakú lélekállapot», ugyanaz a «humor» ez továbbá, melyet a görög költő felhőtlen nyugalmával szemben az újkori, a romantikus költő sajátjának tart. De ugyanaz végül, vagy legalább is rokon azzal, amit a népdalban «gondolatlan könnyű szállongásnak s tárgyról-tárgyra geniális szökdellés»-nek nevez.

Semmi kétség benne: mikor Kölcsey 1814-ben a könnyed dal felé teszi meg az első lépéseket: tulajdonkép saját ellentétes lírai hajlamait igyekszik összeolvasztani oly vegyületbe, melyet elmélkedése újkorinak

(romantikusnak), de egyszersmind eminenter magyarnak és naivnak (tehát a népdalokéval rokonnak) érez s melynek «harmóniás szavakba öntése», ép műalkotásban megkötése megnyugvást szerezhetne az ő «önmagával küzdésben álló, extremumról extremumra csapongó», elégedetlen lelkének.

Ösztöne s minthogy az nála mindjárt elmélkedéssel járt: meggondolása helyes volt s a mi szempontunkból igen tanulságos. Mert íme, nem önmaga elidegenítésével kezdi, hanem műköltői egyéniségének hozzátörésével az új feladathoz, saját lírai hajlamainak olynemű szelekciójával és összeegyeztetésével, amely lehetővé teszi neki, hogy önmagát a könnyű dal olyannyira megirigyelt «tónjában» fejezhesse ki. Lelki szükséglet, ihlet neki az a dalforma, nyugalmat, művészi megbékülést igér az neki önmagával s ő megható erőfeszítésekkel igyekszik saját egyéniségét őszintén ahhoz fejleszteni. «Mohács» költője, Kisfaludy Károly is így igazította néhány szerencsés alkalommal a maga ünnepélyes elégikus líraiságát a naiv dal igénytelenebb formáihoz. S Petőfi is éppígy a maga egyéniségéből bányászta ki mindazt, ami népdalainak lírai tartalmát teszi.

Csaknem kezdettől fogva szükségét érezte költészetében bizonyos «vegyítésnek», mintha az ellentétek összefogózásában támogatást keresett volna ama «szétömlés» ellen, mi rajongásában s csüggesztő magánya néma bújában egyaránt fenyegette líraiságát. Egy-két nagy költeménye mellett, melyek a két végletet a maguk tisztaságában öntik szét, már 1814 előtt feltűnik az ellentétek közötti hányódás nyugtalansága s nagy absztraktumok — Harmonia és Phantasia, Remény s Emlékezet, képzet és értelem — mágnesei között

igyekszik megállapodásra jutni. «Váltó örömnek s fájdalomnak» olvad érzésiben ; élte «sűrű kény s fájdalom»; majd Lethe lankadási nyomják, majd új örömfény terjed lételén ; bú s öröm egy testvér neki : «Az ég borong és felderül» — s a halál komorságához is szereti hozzátársítani az életideál derűjét : sötét helyére szép álmai kíséretében vágyik eljutni s akkor vígan dől kebelére a Sorsnak, mely végső órájára inti ; ha pedig már maga lent nyugszik, azt óhajtaná, hogy a sírkövénél andalgót «a szépnek vidám érzete lengje körül».

Nem volt hát erőltetett szándék, hanem természetes ösztön, mikor ez «ellenkező principiumok»-nak valamely megnyugtató, könnyed vegyületét kereste a dalban : szivárványt siralom és öröm, felhő és napsugár közös játékából. Valóban egy 1812-iki költeményében (Genius száll . . .) szivárvány módjára képzeli előállani a dalt érzelem és gondolat (felleg és napsugár) egymást átható egyesüléséből s ugyanily szivárványos egység képzete lappang egy már 1814-iki versének e sorai mögött : «Fellobban a Remény fáklyája, Midőn borítnak gondjaink.»

Úgy tetszik, az anakreoni dal éreztette meg vele először a «dévaj» vegyület ingerét, mely nem annyira a kedélyt befolyásoló ellentéteket (remény s emlékezet, gondolat s érzelem stb.), mint inkább magának a kedélynek ellentéteit, végleteit játszatja össze egy dalszivárványba. Péceli látogatása idejéből három bordalát ismerjük s bármily halaványan, de ezekben látjuk először feltünni a dévajság «tónját». Szeretett ő is, mondja az Ivó-ban s leírja, mily olvadó gyönyörrel szeretett ; a lyány elszállt más ölébe, de ő nem panaszkodott, nem átkozta el :

Töltvén kezem habzó pohár:
Lágy csók s szerelmek dalja már,
Mondám, örökre isten hozzátok!

A lágy szerelem s könnyű lemondás ez akart s az emlékezés segítségével egyidejűsített ellentéte az első dévaj hang Kölcsey lírájában s a Tudatlanság és a Borkirály is hasonló kedélyi ellentétezéssel kísérletezik, de különösen az első inkább az érzéketlenség azon tagadó változatának előfutára, mely a Vanitatum Vanitasban (1823) éri el nagyarányú kifejlődését. A Borkirály annyiban szerencsésebb, hogy ellentéteit már teljesen egybeolvasztotta s a pozitívumot (egykori becsvágyát) csak sejteti mostani, csupán anakreoni igényeinek («csak bor, csak lyány») dévaj lángoltatásában.

Rác nyelvből fordított dalában, mint fentebb idéztük, saját vallomása szerint sem lelte meg a «dal-tónt». Hogy kereste, az meglátszik rajta. Nem a dévajságban, mi e dalnak eredetijében sem lehetett meg, hanem strófazáró sorainak némi régi magyaros fordulataiban, mikkel a trochaikus sor csaknem magyar ritmusra tér át:

Bús virágok, a halálnak
Jöttén napjaim ha szállnak,
Titeket, gyászlóim, síromhoz plántálnak.

Pécelen írt eredeti dalai közül a Vilma emlékkönyvébe című némi halvány rokonságot látszik mutatni az anakreoniakkal, nem dévaj kiélezésben, de az ellentétek folytonos, strófánként megújúló kiegyenlítésében s a vidámságnak, mit a refrain mindenkor a «Barátság s Szerelem» forráskörére utasít, eltökélt fenntartásában. Ez egyébként elég absztrakt kis költemény, belső formája ritmikus rendjével s kedélyi egységével első igazi dalihlete Kölcseynek. De egészen műköltői koncepció s versalakja (jámbus!) sem vall magyar mintára.

A maga hite szerint «nagyobb lépést» tett Kölcsey a dévajság könnyű tónja felé egy bizonyos — szintén 1814-iki — «tolcsvai» dallal. Ez a «Hol a virány» kezdetű dal nemcsak mesterkélt, mint Angyal Dávid mondja, hanem nehezen érthető. S ha sikerül valahogyan értelmeznünk, kérdés : jól értettük-e. Az az egy bizonyos, hogy nem a költő ajkára képzelendő. Alighanem párbeszéd ez legény és leány között, amarra a páratlan, erre a páros számú strófák esvén. Máskép e versben dévajságot találni nem is lehetne. A késve érkező szeretőt a bánatos leány elutasítja, mert hűtlennek tartja ; amaz igyekszik meggyőzni őt, hogy amiért «egy más ölében szép órákat él», még azzal nem lett hűtlen, a leány pedig elfogadja mentségét s hajlandó ő is «vígságra támadni» «víg szerelmese» hű mosolyától. «Dévajság» lehet benne a szeretőnek csapodársága, mely a hűtlenséget félvállról veszi s általában hűség és hűtlenség könnyű összebékülése mindkét részen. Ha pedig csak tettetett játék a legény hűtlensége, illetőleg annak megvallása, akkor a dévajság a szándékoltság jellemét ölti fel s ezzel a maga nemében még fokozódik. Ha jól értelmeztem, akkor látszólagos nehéz érthetősége voltakép műfaji erény : kerettelen, közlés és magyarázgatás nélküli dalok sajátja az, hogy önálló életjelenségekként kell felfogni őket. S e vonásában lehetne talán (jámbusi formája ellenére) a magyar népdalnak valamely halvány visszfényét látni.

Ekkor tehát még nem egyenest vagy nem kizárólag a magyar parasztdal tónját találgatá, csak a könnyű dalét, a daljelleget elsősorban lírai kisszerűségben (dévajságban) keresvén anakreoni minták nyomán, a kivitelt azonban már népi, szerb népi dalok fordítgatásával próbálgatván. Egy újabb péceli látogatásakor,

1817-ben írt költeményében találjuk első bizonyosabb nyomát valamelyes magyar népiességgel való érintkezésének, de akkor sem a népdal utánzásának még. A «Fejdelmünk hajh! vezérünk hajh!» kezdetű költeménynek ez az első sora arra vall, hogy már érdeklődött ama legrégibb s az akkori felfogás szerint éppen régiségük miatt népinek tartott dalaink iránt, melyekben (mint később a Nemzeti hagyományok-ban írja) «még nemzeti történet említtetik» s melyek «a kuruc-világból maradtak reánk». Ezekből, úgymond, «a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Bóné nevek zengenek felénk» s «a poétai lelkesedésnek nyilvánságos nyomai láttatnak» bennök. Maga a «Fejdelmünk hajh» egyébként sem külső, sem belső alakjában nem mutat népi hatást.

Ezzel zárul dalkísérleteinek első, a magyar népivel még alig érintkező szakasza. A második csakhamar s nagyobb szünet nélkül következhetett erre, bár gyakorlati eredményei csak 1821-től kezdve mutatkoznak s részint népi vagy régies magyar, részint szerb típusú dalokban, részint pedig elméleti tanulmányban meglehetős folytonossággal végigkísérik költői pályáját az egész évtizeden, 1831-ig. Ez évtized közepére négy termékenyebb év (1823—26) esik, de utána két egészen néma s még két, csaknem meddő év következik. Líraisága küzdelmeinek tagadó megoldásaként tűnnek fel a némaság e hosszú évei, melyekről 1830 végén, mikor bizonyos lelki feléledés korszaka kezdődik számára, így nyilatkozik :

. . . Haragos vihar éje rohant el
Életemen, lángérzelmek fagytak meg alatta,
A ragyogó képzet csillagkoszorúja lehullott,
S rémeitől szívem fenekén némúla meg a dal.
(*Szondi*, 1830 dec. 31.)

E sötét időt leszámítva azonban, folytonosan tanul vagyunk költészetében a megoldási kísérleteknek. Ezek olykor a legridegebb pólus, a fagyos közöny, tagadás és elcsüggedés : a hideg humor sarkpontja körül állapodnak meg (Vanitatum Vanitas, 1823 ; Igazság, 1824 ; Zrinyi dala, 1830 ; Vész, 1832 ; Zrinyi második
* éneke, Szép Erdély, 1838), máskor magának a nyugtalan hányattatásnak szemléletébe, lírai önismeret mélységeibe merülnek el, mintegy ez állapot paradoxonát próbálva újra meg újra kifejezni (A nyugtalan, 1824 ; Holdhoz, Jennyhez, Echo, 1825 ; Vándor, 1826 ; Honvágy és szerelem, 1826 ; Átok, 1832), sokszor azonban sikerrel valósítják meg a dévaj hangnemben, bizonyos mélyebb humorban való kiegyenlítést, mint különösen az 1822-iki Bordal s több más (Ki búban űl, 1823 ; Remény, emlékezet, 1824 ; Vigasztalás, 1824 ; Pipadal, 1826 ; de a szerb formájú Panasz is, 1823).

Bár e megoldási kísérletek jelentékeny része már csakugyan dal, csak keretként állítottuk ide Kölcseynek ez évtizedbeli népies törekvései számára. Idetartozó nagy tanulmányáról (Nemzeti hagyományok, 1826) és szerb mintájú költeményeiről (Panasz, 1823 ; Könnycsepp, 1831) már szólottunk ; csak futólag említjük 1825-ben írt, szerencsésen archaizáló, Balassa c. versét, hogy áttérhessünk a magyar népdaltól sugalmazott műdalaira.

Ez irányban, mint említettem, valószínűleg nem sokkal 1817 után megkezdhette kísérleteit, de csak 1821-ben találunk versei közt népi mintájú műdalt. Figyelembe veendő azonban a közbeeső évek egyébként is feltűnő meddősége : 1818-ból csak egy költeménye, 1819-ből egy sem, 1820-ból szintén csak egy található kiadásaiban. Másfelől pedig Önéletrajza szerint már e

meddő években is próbálgatta a parasztdal tónját. Közlöm is idevonatkozó egész nyilatkozatát, annál inkább, mert sűrűn ugyan, de töredékesen idézgetik, minélfogva éppen legfontosabb része hamis értelmezéssel vált közkeletűvé. Az 1818-tól 1823-ig terjedő időre vonatkozólag tehát ezeket mondja Önéletrajzában:

«Kölcsén és Csekén igen-igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejlett ki. Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki), s ha sötét képeim engedték, a paraszt dal tónját találgatám. Nehezebb tanulmányom egész életemben nem vala. A sentimental-lyrisch ünnepélyes hangjáról a sokszor elkeseredett lelket szeszélyesen dévaj és mégis meleg, és mégis nemes hangra vinni által, nehéz théma volt. Fölvettem valami rímről rímre, s tárgyról tárgyra ugráló paraszt dalt s annak formájára csináltam előbb a legmindennapibb, keresetlen pór kitételekkel paraszt dalt s azután úgy nemesítém meg egyik sort a másik után. Így támadt a *Hervadsz, hervadsz szerelem rózsája*, mely évekig emlékezetemben élt; így az *Ültem csolnakomban*, melyen talán még most is látszik, hogy valaha fonókába illő nyelven volt írva. Ennyi hasznát vettem azon egynéhány néma esztendőnek, s ezek alatt kaptam meg a románcz tónusát is.»

A «nehéz tanulmány»-ban 1814 óta, úgy látszik, már előbbre haladt, amennyiben veszedelmeit is felismerte a szeszélyes modornak. Erre vall a «dévaj» mellett a «mégis meleg, mégis nemes» kikötés. Ő ugyanis, mint említettük, rossz óráiban könnyen hajlandó volt a negatív végletbe: a cinizmus határán álló fagyos humorba átcsapni, ami pedig már nemcsak a népdalnak nem sajátja, de túlságosan egyénítő jellege miatt általában a dal műfajából is kirí.

Különös módot eszelt ki Kölcsey a népdal tónjának elsajátítására! Valóságos mechanikus hozzáláncolása az a műköltőnek a népi modorhoz. De önmagának e kényszerítése tanuskodik legjobban a naivság szomjáról s arról, hogy mennyire életszükségletül érezte líraisága számára életének e «legnehezebb tanulmányát». Figyeljük meg azonban: ő nem egy-egy kész népi dalt «nemesít meg» sorról-sorra, — hiszen akkor nem tenne egyebet, csak nyelvét írná át irodalmivá s verselését tenné művészibbé az illető népi dalnak; hanem (s ez az, amit fenti sorainak az idézői ki szoktak hagyni): ő maga költ valamely jól kiválasztott parasztdal «formájára» újat, másikat, paraszt nyelven, s ezt a maga által költött dalt «nemesíti» aztán sorról-sorra, olykor évek hosszú során át, emlékezetében: «fejében» forgatva azt. Nyilvánvaló ebből, hogy az érzelem, melyet ily módon kifejezni akar, sajátja neki; a népdalé azonban mindaz, amit sorról-sorra haladó utánzás magával hozhat: t. i. a ritmus, a gondolatmenet sajátságai, kapcsoló formái és ugrásai, a mondat szerkezete, lírai attitude-je és módjai, s végül a költői kifejezés naiv készlete. A népdalé, a népé eredetileg a nyelv is, amennyire u. i. azt a költő bírja, de a nyelvi népiesség e kezdeti fikciója nyilván csak sugalmazóul szolgál: szuggerálja a naiv gondolkodást s korlátot állít a műköltő elé. Mikor aztán ebbeli szerepét elvégezte, lassanlassan lebontatik, eltöröltetik, hogy a kifejezésnek e testibb része is a műköltő sajátjából állíttassék elő. Végeredményben övé tehát az érzelmi tartalom és a nyelv (a költés alfája és omegája): a népdalé a közbeeső műformák esztétikuma.

Azt se higgyük, hogy valamennyi népies dalát ezen a módon költötte volna. Ő maga csak kettőt említ

ilyenül, s azokhoz is csaknem lehetetlen volna előkeresni már azt a népi dalt, mely mintájuk lehetett. A fonóka-íztől pedig nyelvük is oly messzire esik, hogy ha ő maga és Bajza nyilatkozatai nem hatalmaznának fel rá, talán nem is igen mernők «népdaloknak» minősíteni ezeket.

Részben Bajza, részben Kölcsey nyilatkozata alapján kétségtelenül mű-népdaloknak kell számítanunk a *Bú kél velem* (1821), *Csolnakon* (1822) és *Hervadsz* (1825) címűeket. Ezeknek versalakjuk is magyar, bár nem mindig preciz ütemezésű s a másodikban mintha még némi jámbusi lejtés is kísértene. Többi dala között is * bizonyára van olyan, melyet maga népiesnek számíthatott; ilyenek talán: mert népi alakot, kunyhóban lakót tesz fel: *Ültem én* (1826); *Édeskedő* (1823): a «kökényszem», s általában játékos kisszerűsége és ráütő rímje miatt; az *Esti dal* (1824), idegen formája (anapaestus) ellenére igénytelen díszletei (szél, virág, harmat, fülmile) miatt; s végül *Búsan csörög* (1831), mert versalakja, bár meg van «mértékelve», egyúttal valamennyi közt a leginkább látszik népi dallamból elvontnak, s egy-egy párhuzamos képértelmezése, «hajh!» felkiáltása szintén arra vall. Úgy látszik, Kölcsey egyébként sem maradt meg szolgailag a népi minta versalakjánál, hanem tovább képezte: «nemesítette» azt is. Feltűnő pl., hogy mindhárom kétségtelen népdala nyolcsoros strófákból áll, holott a népiekben ritka az ily huzamosabb gondolatmenetet igénylő, terjedelmesebb strófa; valószínű, hogy ezekben két-két népit forrasztott össze. Az Édeskedő kivételével az itt feltételesen népinek jelzett többi darab is nyolcsoros, helyesebben négy periódusból alakult strófa-szerkezetet mutat (a Búsan csörög-ben a negyediknek némi szaporító variációjával). A műköltő lírai

igényei növesztik meg ily nagyobb lélegzetű egységekké a strófákat, hasonlóan Arany János eljárásához, aki Toldi-jában szintén nem négy, hanem nyolc tizenkettőst foglalt egy versszakba.

Bármily valószinű azonban, hogy maga Kölcsey az utóbb említett darabokat is népdal-író szándékkal szerzette, elégedjünk meg a három bizonyossal, mikor immár a Kölcsey-féle népdal-változatot óhajtjuk jellemezni.

Egyenes ellentéte az a Kisfaludy Károlyénak. Emez minden lehető külsőséggel népi eredet illusióját akarván kelteni, nem vesz benső részt a dal ihletében s legfeljebb akaratlanul elegyedik bele, azzal legott hamis hangot fogván. Kölcsey önmagát adja s népi eredetet még nyelvével sem szenveleg; dalának érzelme, ihlete saját tulajdona s csupán művészetet tanul el a néptől. Kisfaludy mintha a nép számára írna népdalokat: Kölcsey az irodalom számára hasznosítja a népdal műformáit. Kisfaludyé a köntös, Kölcseyé a lélek. A népdaloknak Kisfaludy-szerű utánzásairól is elmondhatta volna ő, amit a Nemzeti hagyományok-ban a római költők Gyöngyösi-féle utánzásáról írt: «a helyett, hogy segédöknél (a népdalokénál) fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgai követésre hajlottunk; a helyett, hogy az ő szellemöket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világokba költöztünk által; de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megoszlott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk».

Ő nem idegenedett el magától. Dalai nem kötik ránk mindenáron népi alak fikcióját s a három bizonyos közül csak a másodiknak «kunyhó» szava jelez — nem egyenest népi, hanem csak igénytelenebb (a szó első

értelmében : kisebb igényű) dalolót. Nem titkolja el saját egyéniségét ; korántsem élezi ugyan ki személyessé, de tagadhatatlanul «való érzés szikráival dicsekedhetik» mindenik dala.

Az érzés, mit kifejez, annyira az övé, hogy nemcsak e három dalában, hanem szinte valamennyiben ugyanaz. Ez az egyéni egyneműség feltűnő ellentétben áll Kisfaludy keresett változatosságával s már magában véve is az őszinteség bizonyítéka. Valami enyhülést kereső, remélni kívánó epedés, bús szerelmi sóvárgás a lírai anyaga valamennyinek : dalba alkalmazott és szerelmi tárgyra konkretizált testvére Kölcsey örök lírai témájának, az ideálért való sóvárgásnak. Bú, melyet szerelem gyógyíthatna s mely oly erővel keresi az enyhülést, hogy végre is reménnyé derül ki : a «Bú kél velem» érzelmi tartalma ; bú, melyből a szerelemvágy ábrándozásba menekül, képzeletben élve át áhított jövőjét, hogy végül ismét a másíthatlan valóra eszméljen : a «Csolnakon» — s a jobb jövővel hasztalan biztatott szerelem reményvesztése : a «Hervadsz» című.

«Vegyes lélekállapot» ez valamennyi, bár csak szelidebb vegyülete az ellenkező principiumoknak : a jelenlévő, csendes bánatnak s a remélt vidámság óhajtott, elképzelt líraiságának, mik u. i. a sóvárgás fogalmában benne foglaltatnak. A «szeszélyesen dévaj» elem tehát magában az érzelmi alapban csak nagyon enyhén (mint bánathoz társuló vidám képzelet és remény) van meg s szeszélyesnek és dévajnak csak Kölcsey saját, ünnepélyesen, patétikusan egynemű, magasabbrendű líraiságához képest minősíthető. Maga is inkább a «hangot» minősíti szeszélyesnek s mégis melegnek és nemesnek. Abban fel is találjuk. A remény eltökélt fenntartása, el nem merülés a bánatba, az öröm és

vidámság keresése szenvedések vállalása árán is: a Bú kél velem «dévaj» eleme Kölcsey értelmében, mi azt a Vilma emlékkönyvébe cíművel teszi rokonná. A bánatból való kiragadás e szándéka erősen megvan a másik, elég határozottan a harmadik dalban is, de ezekben végül is visszaesik a sötétebb alapérzelembe. A líraiság e «szeszélyes» (spontán) gondolatmenete megfelelő fordulatokkal tükröződik a «hangban», a mondatkötés lírai módjaiban és dal-attitude-jeiben, mikben a naiv műforma egyik első hatását s a műköltő szükségleteivel összeegyeztetését láthatjuk.

Hogy a műköltő nagyobbigényű gondolatmenete miként aknázza ki a népi dal forma-esztétikumát, azt legvilágosabban a Bú kél velem példája mutatja.

Négy strófája a lírai gondolatfejlés megannyi lépését jelenti előre a felébredő vágy, a vágyat fokozni hivatott önszemlélet s a menekvés eltökélt szándéka láncszemein át a reményben és bizalomban való megnyugvásig: a felhős ég némi szivárványos kiderüléséig. Ez az átfejlődés azonban, bár következetes műgond kompozíciója, nem a műköltészet szokott folytonosságával megy végbe, hanem strófánként a naiv dal veszteglőnek és játékosnak látszó, valójában pedig spontán buzogásra való, «szökdellő», Kölcsey szerint «szeszélyes» fordulataival.

Variálva ismételt (ritmikailag is nyomatékosított), panaszos önszemlélet — «Bú kél velem, bú jár velem»; — segítséghívó kérdés — «Ki ránt fel kebléből?»; kérő felszólítás — «Adj egy rózsát hű szerelem Hajad szép fürtéből»; — variálva ismételt, nyomatékosított s legott következményeit is vállaló, sőt már remélő felszólítás — «Egy rózsát adj hű szerelem, Bár tövises lészen, Tán ha kínját elviselem, Majd öröm vár készen»: ezek és

ennyifélék az első strófa lírai módjainak a fordulatai. Minden egyes lépés és fordulat továbbfejleszti a dalra fakasztó líraiságot s ritmikai súlyban és terjedelemben is fokozódva halad előre. Dagad az ár : patak s folyó lesz belőle, nem elég már neki a népi négysoros strófa, még egyet önt el, foglal magába : a naiv formákba gondolatnak s nyelvnek mind erősebb műköltői készlete ömlik.

Kérdés és felelet naiv tagozódására bontja szét metaforikus tartalmát az önszemlélethez újból visszatérő, de annál most már huzamosabban megállapodó második strófa. De a naiv alapformát ez is komplikáltabbá képzi ki, megsokszorozva kérdés és felelet tagozását, s a két kérdést a két felelettől elkülönítve :

Mért nyög, miért az esti szél
Bokor ernyőjében?
Mért fürdik a rózsalevél
Harmat hűs cseppjében?
Azért nyög, hajh, az esti szél,
Mert én sohajtottam,
Harmatcsepped, rózsalevél,
Szememből ontottam.

Még szabadabban érvényesül a műköltő, a naiv forma pedig csaknem egészen elhalványodik a következő versszakban ; ennek túlterhelt, nagyobbigényű párhuzama csaknem a pátosz hangjáig fokozódik. Mintegy emelkedettebb, bátrabb műköltőiséggel ismétli meg a megenyhülés vágyát, mely előbb naivabb formákban fakasztotta dalra :

Fészkén az árva fülmile
Ha párját siratja,
S búját énekben zengi le,
Lágyul-e bánatja?

Ó zengenék úgy éneket
Egyik éjről másra,
S bércet, völgyet, fát, köveket
Indítnék sírásra.

Ide célozhatott Bajza, mikor azt írta e dalról, hogy «némely sorok és kitételek magasabb pontra viszik, mint a népdalnak emelkednie szabad». Végső versszakával azonban mind formában, mind érzelemintenzitásban naivabb változatokhoz tér vissza : szivárványszemlélete s az értelmező folytatás a népi dal kezdőképformájára vall ; a strófazáró rész pedig, mikor szöveg szerint megismétli (némi variációval) a kezdő strófa második felét, egyszersmind megnyugvással tér vissza annak egyszerűbb, a dal medréből még ki nem csapó líraiságához.

Szűn a zápor, s szivárvány ég
Fenn sötét felhőken,
Vándorsorsom túlhalad még
Borongós időken.
Adsz egy rózsát, hű szerelem,
Bár tövises lészen,
Tán ha kínját elviselem,
Majd öröm vár készen.

Szó sincs tehát arról, hogy a maga műköltői modorát teljességgel felcserélné a naiv népivel. Megüti a naivság hangját, felveszi formáit, de mintegy hozzánő a maga «való érzésének» az igényeihez. Hatékonyabbá képzi ki, magasabbrendű líraiság befogadására képesíti a kifejezés naiv módjait. A naiv dal a *kifejezésre törekvés* műfaja s nem a kész kifejezésé ; Kölcsey «népdala»: a *naiv kifejezésre törekvés* műfaja s nem a kész naiv kifejezésé. Naivul indulva már-már önfeledtül ellebeg kijelölt köréből, naivsága már-már csak illúzióvá

válik, de minthogy lelke mélyén *azt* áhítja, *annak* a megnyugtatását kívánja, végül is megbékélten tér vissza hozzá ismét.

Hasonlókép megtalálni a népi formák felhasználásának nyomait a másik két dalban. A Csolnakon a maga egészében egy népies aposztrof (a daruhoz szólás) megnövelése a műköltészet részletező s veszteglő arányaiba; a Hervadsz: a népi dalokban szokásos lappangó párbeszéd, tele párhuzamokkal s a naiv szimbolisztika készletével (remény : viola, emlék : nefelejts).

Műköltőivé emeli ő a népi jelképek használatát is, amennyiben elvontabbá finomítja. Első dalában nem a leánytól, hanem a megszemélyesített szerelemtől (egy «ideá»-tól) kéri a rózsát s a harmadikban rózsát, violát szintén elvont jelentésük tulajdonába állít («szerelem rózsája», «remény violája»). Különösen szép a konkrét szimbolumnak érzelmi elvontság légkörével körülöntése e dal végső soraiban:

Ujjaim csak
Nefelejtset szednek
Bús estvéjén
Bús emlékezetnek.

Aki akar, sok más műköltői elemet kiszemelgethet még Kölcsey dalaiból, főkép nyelve érzelmes túlzásaiból. Hamisságra bukkanni azonban nem fog akkor sem, mert Kölcseyre bukkan, aki úgysem akarja leplezni magát s kinek «való érzése» legalább is annyit idomít a naiv dal belső, lelki formáin, amennyire maga, az egyszerűt áhítva, hozzájuk idomul.

Kölcsey hű maradt ahhoz, amit elméletében kifejtett. Ő mondta ki először, hogy a népköltészet iránti érdeklődésnek csak akkor lehet haszna, értelme és

súlya, ha az irodalomhoz viszonyíttatik, mint minden műköltészetnek ősalapja, a nemzetinek naiv mintája. Senki komolyabban nem vette ő nála a népköltészet ilycélú tanulmányozását s bár a népi dalok többségének értékelésében nem volt elfogult, senki sem állt távolabb attól, hogy csak kuriózumnak tekintse őket, s népdalt írva, csak kiránduljon hozzájuk.

Senkinek nem volt annyira belső szükséglete, egyéni költői fejlődésének annyira áhított célja a népdal műformája, mint az ő önmagával küzködő, ellentétek közt gyötrődő, elégedetlen, sebzett lelkének. Senki nagyobb odaadással, nehezebb tanulmánnyal és öntudattal nem küzdött a kibékítő műforma elsajátításáért, mint ő. És bár külszínre a népiesben kevésbbé látszik célhoz értnek, mint a külsőségekben könnyedebb társai: a lényeget kevesen találták el jobban.

Benne mintegy előre küldött követét láthatjuk a népi segítségével később klasszikussá fejlődött nemzeti irodalomnak, ki mind egyénisége, mind korbeli helyzete folytán csaknem ab ovo el volt tiltva a cél elérésétől s szinte önmagával folytatott küzdelmeibe pusztult bele. Amit a népdalköltésben ő kísérlett meg, az még ekkor korainak bizonyult. Nem őt, hanem Kisfaludy Károlyt, nem a Bajza, hanem a Toldy felfogása szerinti változatot fogadta el mintának a népdalírók csakhamar elszaporodott serege.

*

Nagy költőink közül Vörösmarty népiessége van eddig legkevésbbé megvizsgálva és méltatva.[1]

[1] **Még legtöbb elismeréssel, bár inkább csak a versalak szempontjából: Ferenczi Zoltán: A népies versalakok története műköltészetünkben. 1879, 115—122. l.**

Komolyabb költői kísérletei a huszas évek elejére esnek. Akkor még Kisfaludy Károlynak sem jutott eszébe népdalt írni, sőt a finnyásabb ízlés előítéleteit is honorálta s Vörösmartynak egy az Aurora számára beküldött Juhász és bojtár c. idilljét 1823 elején azzal a kéréssel küldte vissza, hogy graecizmust szőjön belé s görög nevet adjon neki címerül, mert az eredeti cím sok olvasót elijesztene. Még ha lett volna is hajlama a fiatal költőnek bizonyos népies színezetre (minek a beküldött hexameteres idillben címén kívül semmi nyoma), legalább is meggondolta volna a válasz hatása alatt, hogy vajjon folytassa-e. S úgy látszik, lett is némi eredménye Kisfaludy levelének. A Juhász és bojtár-t nem «graecizálta» ugyan Vörösmarty, de nyomban ez után egy Dámon panasza, majd Amaryllis és Daphne dialogja s ismét egy Myrtill és Daphne c. vers következik zsengéi sorában.

1828-ig mintha hírét se hallotta volna magyar versalaknak. Találni ugyan egy «Pórdal»-t pesti diákoskodása idején (1816—1820) összeírt versei közt, de az annyira kivételes jelenség, hogy talán nem is saját szerzeménye. 1822-ből való «-Bucsúzója» pedig a Horvát Ádám-féle «De mit töröm fejemet» nótájára megy ugyan, de megtrochaizálva.[1] Tágabb értelemben népies nyomokul legfeljebb némely ossziáni hatások, a szerb nép-, a keleti meseköltészet ösztönzései s bizonyos Zrínyies archaizálás kísérlete tűnnek fel az említett időpontig. 1828-ban azonban egyszerre, minden látható előzmény nélkül feltűnik lírai költészetében a népdal s — bár sokszor még trochaizálva — a magyar versalak és

[1] A Pórdalt («Hejh, Kató, ne szomorkodj, Mindég nem lesz így») l. Brisits Frigyes : Vörösmarty M. Kiadatlan Költeményei, 114. sz.

vagy 3—4 éven át bizonyos rokonjelenségek társaságában nyomatékosan megmarad.[1]

Hogy népies gyakorlata csak 1828-ban s éppen 1828-ban indul meg, annak több oka van. Neki, ki az Aurora-Kör bizalmas tervezgetéseiben részt vett, tudnia kellett Kisfaludy Károly tömeges népdalkísérleteiről, melyek az 1829-i Aurorában voltak egyszerre megjelenendők; e közben mintegy önként belevonatott a Toldytól oly buzgalommal propagált népies gyakorlatba. Hiszen már fentebb ismertettük Toldynak egy 1828 aug. 19-i levelét, mely szerint Kisfaludy egy száz dalból álló

[1] Ez évkör népies versei: *1828-ból:* Párja nincs; A gyászkendő; *1829-ből:* Ilus panasza; Haj, száj, szem; A bús legény; Puszta csárda; Andor panasza; Laboda kedve; *1830-ból:* Gábor diák; A váró ifjú; Fekete szem; Kék szem; A szeretők; *1381-ből:* A kérő; Becskereki; Pásztorlány dala; *1833-ból:* Az elhagyott leány; Tűkör. (Mindezeket Minden Munkái 1833-iki I. kötetében az egy Pásztor lány dala s az említett kiadásnál későbbi Tűkör kivételével maga a költő «Népi költemények» cím alá foglalta össze.) — Ezekhez veendő még a Brisits-féle «Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei»-ben 126., 127. és 128. sz. alatt közzétett három, *1828-ból* való dal: Rózsa voltal, rózsa; Sír a szegény leány; Szép az élet az erdőben Ide ki. — Mindezekhez jellemző kíséretül társulnak ballada-kísérletei: Szilágyi és Hajmási (1828), meg Toldi (1829), melyeknek mi már csak tárgyát tartjuk népiesnek, míg Toldy Ferenc (Tud. Gyüjt. 1828. XI. 106) az elsőbbnek még «beszédén» is «népi charaktert» állapított meg. Ugyancsak e népdal-évkör jellemző terméke A holdvilágos éj c. mesés elbeszélés (1829), meg a népmesei alapból megteremtett remek drámai költemény, Csongor és Tünde (1830), melyben egyébként szintén található néhány (Ledér ajkáról a IV. felvonásban elhangzó) népdal: Túl a Tiszán, Túl a Dunán, Innen is; Pesten jártam iskolában; Rózsalevél, kicsi rózsalevél. A Rom c. eposztöredékben is van népmesei elem.

gyüjteményt tervezett a nép számára s abba való dalok írására Vitkovicson és Kölcseyn kívül már Vörösmartyt is felszólította. Másfelől Perczel Etelka iránti, kezdettől fogva kilátástalan, de szenvedélyes szerelme lecsilla podott vagy elzsibbadt már ekkorára annyira, hogy apróbb ihletek, könnyedebb líraiság számára is fogékonnyá vált. Végül 1828-ban vette át a Tudományos Gyüjtemény és szépirodalmi melléklete, a Koszorú szerkesztését s 1832 végéig tartotta kezében. Ily minőségében tette közzé 1828-ban a Tud. Gyüjt.-ben a Bowring-féle antológia számára népdalt gyüjtő Döbrenteynek «Kérelmét minden Magyarhoz», s vette át Rumy Károly Györgynek a Pressburger Zeitungban megjelent hasonló célú jelentését meleghangú hozzászólás kíséretében. A Koszorú versszükségletét pedig szintén segített ellátni s érdekében volt, hogy népdalok s népies versek írásával alkalmazkodjék az Aurora által, úgy látszik, divatba hozott ízléshez. S valóban, népies verseit egy eset kivételével mind a Koszorúban tette közzé (Csaba, Pata, vagy Keledi álnéven), nem népi, vagy komolyabb költeményeit azonban Kisfaludy Aurorájának engedte át.

Ez első népies évkörén túlhaladva, csak 1841-ben találkozunk ismét népies jelenségekkel költészetében. Ekkor ismeri meg Csajághy Laurát s 1843-ban veszi feleségül. E három év szerelmi költészete «népdalt» ugyan csak egyet tüntet fel (Sok baj, 1843); némi trochæusi lejtése miatt azt sem mernők gyanakvás nélkül népdalnak mondani, ha maga a költő nem minősítené annak. De ebből kiindulva, több ekorbeli dalán, trochæusi versalakjuk ellenére, gondolatban vagy kifejezésben felismerünk egy-egy futólagos népiességet s ekorbeli népies genreképeit is figyelembe véve, bízvást

szólhatunk a negyvenes évek legelejére, a közvetlen Petőfi fellépte előtti évekre értve, Vörösmartynak egy második népies évköréről. Ezentúl azonban, hiába jött el a népiesség klasszikus kora, Vörösmarty lantja legfeljebb az elbeszélő nemben zendült vele össze egy-egy ritka alkalommal.[1]

Mindebből kitetszik, hogy Vörösmarty pályáján a népiesség egészen más jellegű, mint imént tárgyalt elődeiében. Nem űzi oly állandó kedvvel, mint Vitkovics, kinek könnyedebb múzsája csak ezt a hangnemet szerette s találta el igazán. Bár szintén csak időszakosan adja rá magát, nem teszi azt oly kiaknázó eltökéltséggel, mint Kisfaludy Károly; elméletet sem formál magának a népdalról, nem virraszt át hosszú éjszakákat a népdal «tónjának» találgatásában, mint Kölcsey Ferenc. Végül pedig korántsem oly egyoldalú a maga gyakorlatában, mint amazok, — talán éppen azért nem, mert a népdallal nem voltak külön céljai. Ő mind a Vitkovics—Kisfaludy-, mind a Kölcsey-féle népdaltípust nagy eredetiséggel fejleszti tovább. Lássuk külön-külön e két csoportot.

Népies helyzetdalai műfaji szempontból Vitkovics és Kisfaludy népdalaival tartoznak egy kategóriába s mégis jelentékeny erényekkel különböznek tőlük. Már verselésük igénytelenebb. Vörösmarty — mint Gyulai megállapította — a mesterkélt tiszta rímnél inkább

Az említett trochæusi alakú dalok: *1841-ből:* Éj és csillag; Virág és pillangó; *1842-ből:* Cs. M. kisasszonynak; Feledés; *1843-ból:* Névnapi köszöntés. — A hazafias nemben: Fóti dal (1842), Az elveszett ország (1843). — Népies genreképek: Petike (1841), Mák Bandi (1842), Tót deák dala (1843). — 1843 utáni elbeszélő darabok: A katona (1844); Csik Ferke (1846; de trochaizált forma!).

kedvelte szükség esetén az asszonáncot: «leginkább ő kezdé azt, mit a nép századok óta használ».[1] Népies helyzetdalai közt vannak a népit specifikusabban követő s vannak a műköltőihez közelebb álló darabok: amazok népiessége keresetlenebb, mint említett elődeié, emezek műköltői elemei pedig korántsem hamis hangfogás következményei, mint ő náluk sokszor s nem is rínak ki az egésznek szelleméből. Mert Vörösmarty bátrabb s többoldalú egyéniség, mint ők. Ha akar, ha tárgya úgy kívánja, tud népi lenni természetes módon, viszont épp azért mer elfogulatlanul hozzátenni a magáéból is, ha ihlete készteti.

Az irodalmihoz legközelebb áll e csoportból A váró ifjú; sem maga az alak, sem viselkedése, sem beszéde nem tüntetőleg népi jellegű. Még versalakja is — mint Vörösmarty magyar formái gyakorta — vissza-visszafeledkezik a trochaizálásba. Inkább magyarosan irodalmi, mintsem népies helyzetdal s az alak nem lévén specifikusan meghatározva, Vörösmartyas költőiség is diszharmónia nélkül ömölhet beléje. Lírai tárgya s egész menete is emlékeztet a költő ifjúkori, látszólagos helyzetdalaira, melyeknek maga a tulajdonképpeni alanya: hiába várta hajnali találkozásra kedvesét; nem jött; el fog epedni hasztalan vágyában. Mintha csak magyar formában s némi diszkrét népi ízzel ismételné meg hajdani kezdő önmagát:

[1] Ritmus-szerkezetei elég változatosak. Nyolcas sorfajjal 7 esetben, hatossal, tizessel 3—3, hetessel, kilencessel (de trochaikus lejtésűvel) 1—1 esetben él; hatos-ötös periódussal 3, hetes-ötössel 1 ízben él. Tizenegyes sorfajt csak egy népdalban használ (l. a Brisits-féle Kiadatlanok közt 128. sz. alatt), azonkívül a Petikében s a Fóti dalban (trochaizálva!). Játékos, de népdalmintájú strófaszerkezet: Haj, száj, szem.

Hol maradtál, hol maradt szépséged,
Rózsaarcod, violanézésed?

. . . . . .

Lélekzeted édes illatával
Mily szerencsés táj szellője szárnyal?
S a föld szíve hol dobog alattad,
Örömében, hogy te megtapodtad?

Vörösmarty egyetlen a maga kortársai és közvetlen követői között, ki a magyar mintájú népiességben is mer és tud felszárnyalni ily választékosabb, ünnepibb költői szépségek felé. A szerb modorban Hedvigjével megadott példáját kisebb tehetségek is elég sikerrel utánozták: volt hozzá formai fogódzójuk; magyar formában azonban ugyanoly nemes, áhítatos naivságra nem voltak képesek: a forma sablonján ragadtak meg ott is. Ily szépségeket csak Petőfinél látunk viszont megint, nem is annyira népdalaiban, mint inkább az azokból már tiszta nemzetiessé fölemelkedő gyakorlatában, pl. Messze vándoroltam kezdetű szép költeményében.

Érthető azonban, hogy népies helyzetdalai túlnyomórészt más természetűek: népi alak felvétele kisebb, nagyobb vagy teljes mértékben népies alakításra s modorra készteti a költőt. Vannak ezek közt kisebb súlyú darabok, melyekben alakító művészet kevés (A kérő, A bús legény, Az elhagyott leány, Andor panasza): viszont ezeknek a csak egy-egy lírai helyzet erejéig (mit címök jelez) megkötött népi alakoknak viselkedése, gondolatvitele, kifejező formái, bár nem nyers utánzatok, lélek szerint többnyire valódi népiek. Igénytelen képes beszédük, könnyű, külsőségekbe is beleakaszkodó, elfogult asszociációik, melyek során a kielégítő véghez (lírai megnyugvásukhoz) fokozatosan

közelednek : a naiv iránt is érzékkel bíró költőre vallanak. Különösen ügyes közöttük Az elhagyott leány, melyet pedig, mint tudjuk, csak laptöltelékül írt munkái kiadása alkalmával. Egy szerencsésen elfogott kezdő képből («Száraz fának száraz ága») virtuóz könnyűséggel gombolyodik le az egész kis dal fonala a ritmus orsóján, az előzményektől irányított folytonos rögtönzéssel, rímtől, szótól is tovább perdítve, a kimondottat hasonlóval, de továbbvívővel fejlesztve, sokszorozva. Az elhagyott leány szeretőjére gondol, aki katonának ment, hadakozni — «Tán tovább ment, mint a madár, Tengeren túl, hegyeken túl, Tán a világ végén is túl» — ; miért nem lett az ő katonája, «hogy őt mindennap láthatná, Ölelhetné, csókolhatná, Haláltól is megváltaná?» De most már odamarad, vissza se jő tán többet — «S én helyette», így végződik a dal,

S én helyette veszendőre
Búval megyek esküvőre,
Búval, búval, búbánattal
Míg bennem a lélek kihal.

«A népi hang s azon egyszerű gondolat-menetel, melly népdalaink sajátja» — amit Vörösmartynak egy későbbi bírálata említ (Figyelmező, 1837. I. 7.) — jól el van találva ez igénytelen rögtönzésben s tagadhatatlan, hogy ezáltal a helyzetdal alanya is, bármily naiványan, de őszintébb igazsággal jelentkezik.

Mind e felsorolt helyzetdalok voltakép egy-egy daloló népi alakot feltételeznek s annak helyzetét és lírai jellemét dala által sejtetik meg. E tekintetben valamennyit felülmúlja a Puszta csárda. Itt a daloló alak valóban jellemzetesen és életszerűleg szuggerálja reánk a maga típuskülönlegességét. Ez már több népies hely-

zetdalnál; valóságos genre-népdal, a Petőfi-féle változat első jeles előfutára. A dalnak ez esetben nem egyszerű lírai érdeke van, hanem tárgyi értéke is. Sem címe, sem szövege nem akaszt névtáblát a daloló nyakába, sem foglalkozása rovatát nem tölti ki. Valami lóhátas legény, alighanem betyár, a daloló; hasztalan kurjantgat a csárda körül, senki sem jő elő, hogy enniinnivalót hozzon neki:

Hej kivűl is, hej belűl is,
Ki van itthon, ha beteg is?
Ki hoz nekem bort eleget,
Piros lánytól hókenyeret?

Se bor, se leány, se ital, se szerelem. Nem felel itt senki, csak az egy gólya kelepel, ennek sem itt van a fészke. Mit is keres ilyen házon?

Kidűlt, bedűlt az oldala,
Belejár az isten nyila,
A forgó szél dúdol rajta,
Boszorkánytánc van alatta.

A legény megúnja a várakozást, odébb áll:

Gyerünk innen, fakó lovam!
Tisza ide nem messze van,
A Tiszában megitatok,
A Dunáig meg sem állok.

Isten hozzád, puszta szállás,
Gözűtanya, denevérház!
Hordjon el az őszi zápor,
Mért nincs benned egy ital bor.

Jött s tovament; de életéből egy lírai pillanat dalban öröködött meg azon elevenen, a jelenség színhelyével, igénytelen szándék és csalódott várakozás, türel-

metlen szemlélődés és vállrándító továbblódulás fordulataival együtt. A költő maga is félreállt, nem sug, nem diktál neki: életjelenségnek voltunk a tanui.

A dallal való jellemzés első nevezetes terméke ez a népies nemben. Petőfi népiességének egyik ága ehhez csatlakozik s az ő genre-népdalainak egyik kedves sajátja, a humor, itt is legyintgeti már mind az alakot, mind forgolódása színterét. Természetes, cselekvő fordulatosság, erőltetés nélküli és mégis jellegzetes magyaros zamat dolgában Petőfi sem mulja felül. Sőt az utóbbiból mintha ízletesebb osztályrész jutott volna Vörösmartynak.

«Ilus panasza» is megérdemel egy szót a Puszta csárda árnyékában. Kedves, kissé naivkás humorral jellemzi a kis falusi leány önmagát e dallal: férjhez mehetnék már minden áron — «Hordja el a tatár Leányságomat!» — de alig van a faluban egy épkézláb legény:

Kit nátha nyomorít,
Kit meg a keh bánt;
Peti balra sántít,
Bandi jobbra szánt —

s e körülmény felpanaszolásával a humor újabb tárgyi elemet lop be a kis dalba. Színes, népies idiotizmusokkal magvas magyar beszéde az idézett sorokból is kitetszik.

A nagyon általános népies helyzetdalhoz képest e genre-népdalban már több a tárgyi érdek, bár formailag még teljesen a líra (a dal) világában marad. Egy lépés innen a genrekép, melyet a kiszemelt alaknak nem dala, nem dalbeli jelleme, hanem tárgyi valósága érdekel. Itt már a költő veszi át a szót s a rendelkezésére álló legváltozatosabb eszközökkel mintázza meg alakját. A népies genrekép s vele a magyaros humor Vörös-

martynál tűnik fel költészetünkben már műfaji jellegzetességgel, népdalai tőszomszédságában s népies gyakorlata egyik új szerzeményeként. Laboda kedve (1829), Gábor diák (1830), Becskereki (1831), később pedig népiessége második évköréből Petike (1841), Mák Bandi (1842) s a még a genre-népdallal jobban rokonítható Tót deák dala (1843) tartoznak ide, sőt szintén ide volna vonható Az unalomhoz című (1841), oly eleven «honi» típusként teremti elő humoros alakításával ezt az elvont fogalmat is.

A magyar népies gyakorlatnak tetemes gazdagodását jelentik Vörösmarty genreképei. A Petőfi-félékhez viszonyítva, melyeknek ősei, több bennök az elbeszélő elem, az alaknak valamely (többnyire anekdotikus) történettel való illusztrálása, mint — így mondhatnám — a szobrászi munka, mely az alak állandó, alkalomtól független jellemét igyekszik kibélyegezni. Mindamellett a végcél itt sem a történet, hanem (annak csak segítségével) a humoros alakrajz. A történet, hiába van éppen ott csupán lírai eredményeiben tükröztetve: az első említett darabban, Laboda kedvében, még visszásan alkalmatlankodik, mert az alakrajzon kívül (mintha annak nem tulajdonítna önálló érdeket) maga is érvényesülni akar — még pedig érzelmesen (egykori szeretők találkozása zűllött állapotukban). Nem úgy a többiben: azok egész humoros koncepciója elkerülhetetlenné teszi az elbeszélő elemet s épp azért nem is rejtegetik.

Vörösmarty humora ugyanis a józan átlátás belső mosolygása a hamis látszaton, az önáltató vagy színlelő mesterkedéseken; megnyilatkozási formája e szerint a tettetett érdeklődés és részvét, mely a látszatot és önáltatást csak azért kíséri végig figyelemmel, hogy

elsegítse az egérfogóig, mellyel a józan valóság várja őket útjok végén. Ezért kíván, kibontakozásához, e humor bizonyos anekdotikus történetet, melynek ugyanis végén a feje. Nem csattanós e vég, mert szükségszerű s előre sejthető is; de kielégítő, mert a történet hősének váratlan; a humor számára pedig elégtétel, hogy a kelepce, melyről kezdettől fogva tudott, megfogta áldozatát. «Becskereki», mely egyébként egy egyszeri történettel illusztrálja alakja jellemét, hosszasabb záradékkal végződik; ebben a költő egyenest Becskerekihez fordul s álérdeklődéssel (melybe egy-egy szúrás is vegyül) emlegeti végig a híres betyár jeles viselt dolgait és szokásait, míg egyszer csak vármegye, kötél, akasztófa kerül elő: «Lábad alatt tüskét kerget a szél; Megtalálod, amit nem kerestél». *Amit nem kerestél*, — de amit én előre tudtam: itt ez álérdeklődés humorának a lényege.

Amit ez esetben maga a költő hajtott végre, azt jobb alkalommal a történet egyik alakjára bízza. Petikében az anya játssza végig ezt a tettetve résztvevő szerepet; jól tudja, mi a baja Péterkének, de azért nem győzi faggatni: eszel-e ezt, iszol-e azt, kell ez, kell az? Péterke durcásan utasít el mindent, nagyon komolyan veszi magát, azt azonban nem is sejti, hogy csak játszanak vele, sőt a nagy kényeztetés hatása alatt elbízza magát, úgyhogy mikor anyja csakugyan rátapint a dolog bibéjére — «Átidézzem tán Juliskát? Láthatnád?» — *mogorván* szól oda: «Hol van hát?» — Itt aztán vége a játéknak: benne van már Péterke a kelepcében, ő is megtalálta, amit nem keresett: «Most takarodj iskolába Rossz fiú!»

Hát Gábor diák? Leszakasztott egy pár rózsát egy piros arcról. Hagyjon békét. meglátják! — figyelmez-

teti a leány először. Átkozom a csókját, Mikor tartjuk meg a lakodalmát? — inti másodszor ; hátha késő? — sürgeti harmad ízben. Gábor diák azonban a nyugodtat játssza : Semmi látás! feleli először, — lakodalom van a csók végében. Semmi átok! — Semmi késő! veti oda másodszor, harmadszor s csak ül a lócán, mélyen elmerülve nagy könyvében. Egyszer aztán már nem egyedül jő hozzá a leány : karján végső intelmet, csecsemőt ringat s végső riasztót mond : «a Dunába ugrom!» Gábor diák pedig saját nyugodt fölényét — mint Petike a maga mogorvaságát — következetes öncsalással a végsőkig fenntartva, egész dignitással lép be az egérfogóba : «Semmi ugrás! jer a paphoz!» — s nagy szomorún a könyvet becsapja. A leányt lakodalommal, magát hiú reménnyel nyugtatgatta kezdettől fogva s ál-formájához következetesen, nagy «Semmi!» kiáltásokkal hátrál a tények szorítása alatt beljebb-beljebb . . . a sarokba. A költő itt nem képviselteti magát külön alakkal, mint Petikében, de Gábor diák fölénnyel palástolt rezignációja a humor legnagyobb s legpompásabb elégtétele az ő számára.

Bár nem genrekép, mert dal és nem népies, mert versalakja s modora is műköltőileg egyéni s csak hőse van egy közkeletű népszerű felfogástól kölcsönvéve : lehetetlen itt meg nem említenünk a Tót deák dalát, humorának az előbbiekével rokon volta miatt. Hasonlít ama Gáborhoz annyiban, hogy ő sem szegül ellene sorsának, hátrál bárhová, ahová sorsa szorítja, de ezt nem a közöny, hanem a jó kedély filozófiájával teszi s mindig talál csodálnivalót e dicső, gazdag, erős, boldog, roppant nagy világon. Ez a csodálkozás azonban voltakép sóvárgás, mely türelemmel várja, míg rákerül a sor, aminthogy végül naivul elő is búvik titkolt

vágya : uraság, alispánság a «dicső», a «magyar» világban.[1]

Vörösmarty népiességének ez egész, eddig áttekintett ágában a Vitkovics—Kisfaludy-féle s Toldytól propagált irányzatnak egyéni folytatását s jövégre juttatását kell látnunk. A néphez idomuló műköltőt nála a népet ábrázoló műköltő váltja fel s a népies helyzetdal, a genre-népdal és genre-kép fokozatain mind tovább jut a tiszta tárgyi jelleg és műköltői igazság felé.

A másik oldalon pedig, mely felé most fordul figyelmünk, a Bajza teoriájától támogatott, Kölcsey-féle műdal-változatot fejleszti tovább nagy eredetiséggel. Ami a népi dalban tárgyi specifikum (főkép pedig a népi alak szuggesztiója), az ebben a változatban elesik (még akkor is, ha a cím — pl. «Pásztorlány dala» — az ellenkezőre látszanék mutatni) : ellenben megmarad az, ami benne egyetemes műfaji érték : érzelem, kifejezés, szerkezet, dallam és ritmus összehangzó naivsága.

Pedig van e dalok közt olyan (A szeretők ; A gyászkendő), amely tartalmával vagy modorával elárulja, hogy a költő, bármily általánosságban, de népi dalolót tartott szeme előtt. Nem genre-dalok ezek a Puszta csárda fajtájából (mert a daloló alak nem rajzolódik ki belőlük típus gyanánt), viszont köznépi jellegük nyilvánvalóbb, semhogy a művelt költő saját — bár népies stílusú — dalának tarthatnók. A költő ily esetekben a jellemzés szándéka nélkül átveszi egy határozatlan népi alak líraiságát, abba beleéli magát, mint valamely szerepbe s kifejezésére törekszik. Nem az alaknak, hanem a lírai kifejezésnek a specifikuma érdekli őt ezúttal

[1] L. ugyane típus rokonait A holdvilágos éj (1829) c. mesés elbeszélésében. Petőfi Bolond Istókja is rokon vele.

s nem ábrázolni akar, hanem egy lírai móddal gazdagodni. A műköltő lírai szolidaritása ez a naiv költészettel. Maga az érzés, mely ily dalok tárgya, nincs osztályhoz kötve, de népi naivsághoz vannak kötve kifejezési formái. S e tekintetben «A gyászkendő» valóságos remek : egy elemi érzés (szeretője halálától való levertség) kifejezést kereső forgolódása az egy naiv szimbolum (rózsafára kötött gyászkendő) körül, melytől mintegy önmaga megértését, teljesebb felfoghatását várja ; halad is erre felé lassan-lassan, minden egyes strófájában ugyanazon ritmikus fordulat — «Hej baj, hej baj!» — sóhajtozásával. Csuda, hogy ezt a dalt oly kevéssé halljuk emlegetni. Népi szimboluma s játékosan stereotip fordulata talán nagyon is igénytelennek nézetik. Meg kell azonban próbálni fennhangon elolvasni : legott megérzi az ember tulajdon hangján, mily férfiasan mély és következetes a fájdalomnak e felfelsóhajtások köré naivul széttördelözött kifejezése. Vörösmarty dalaiban fölöttébb ritka a kezdő kép ; de ha aztán, mint ezúttal, él vele, akkor valósággal lelkévé, mintegy lírai rögeszméjévé válik a dalnak : szimbolummá, mely gazdagon sugalmaz.

Ezek a dalok korántsem akarják elhitetni a népi eredetet. Ha akarnák se tudnák. Mert a naivság eszközeivel ily mesterileg s ennyire hatékonyan élni csak a nagy művész tud. A költő a maga egyéni képességeit mintegy rejtve érvényesíti itt s csak arra ügyel, hogy az igénytelenség tulajdon formáitól a részletekben messze ne távozzék. Műköltői koncepció, de a kivitel részleteiben naiv eszközök.

Mihelyt azonban a népi alaknak még csak oly halvány posztulátuma is elesik, minőt az iménti dalban inkább a költői kifejezés módja, mintsem a lírai tény szuggerált reánk, a műköltő a kivitel részleteiben is

felszabadul, lírai részvétele a dal ihletében nyilvánvalóbbá válik s mindinkább arra felé halad, hol már önmagát fejezi ki a naiv dal formáival.

Érezhető ez még oly könnyedebb fajsúlyú dalokon is, melyek tárgya alig egyéb a leány szépségének dicséreténél. «A fekete szem», «A kék szem», meg a «Párja nincs» ily kisebb igényű dalok; a «rózsám», «gyönyörűm» megszólításon vagy a Perzsi néven kívül alig van rajtuk valamely külső népi bélyeg, viszont képes beszédükben, gondolattükröző hasonlataikban már megmegsejteti magát a mélyebb lelemény, mely aztán az e neműek között legdúsabban a Haj, száj, szem c. kis remeket virágozza fel. Népiesen naiv ebben a szép * külsőségeken (haj, száj, szem) való elgyönyörködés, de műköltői a gazdag kép-lelemény, mely e gyönyörködést nőttető-gondolattal ragadja fel, tartalmasítja és ösztönözi meg-megújuló ringatózásra és lendületre. Egy dallam ihleti, egy ismert népdal kedves ritmusa és gondolatformái: de a magáét önti belé, zenéjét pedig tündéribb hangszeren, mesterebbül játssza. Szinte a formák zenéje ez, a magyar gondolkodás naiv formáié, melyeknek még szerkezeti szövődésük is ritmikai képletként zendíti át magát ez édes dal strófáiban:

Haj, haj, haj,
Beh szép selyemhaj
Ez a leányhaj!
Bomlott fürti tengerében
Hattyuvállak fürdenek benn.
Haj, haj, haj,
Beh szép selyemhaj
Ez a leányhaj.

Nem «népdal»? Mert «bomlott fürtök tengere» van benne? Bizonyos, hogy nem «pórdal». De népdalnak

népdal, csakhogy Vörösmarty írta; olyan, aminőről Kölcsey ábrándozott: amilyenből ugyanis az irodalomnak, a műköltészetnek is nyeresége van s amely azt, ami a népi dalban poétikai érték, magáévá teszi s műveltebb érzékenységgel hatékonyítja.

A «Tűkör» még tovább megy a műköltői elsajátításban. Népies vers-, gondolat- és nyelvi formái már csak puszta szuggesztiv eszközök a tartalmasabb és következetesebb műköltői gondolatszövés kezében.

Így halad hát e líraibb népdalsorozatban is, éppúgy, mint a másik, tárgyas változatban, műköltészeti szerzemények felé Vörösmarty; amott a naivnak tárgyi elkülönítésével a genre-ábrázolat, emitt a naivnak formai felszívásával a nemzeties műdal bontakozik ki előttünk. A dal ugyanis eo ipso naiv lírai műfaj; naiv minta pedig minden nemzet számára a maga népköltészete, nemzeties műdala számára a maga népdalai.

S Vörösmarty személyes dalköltészetében nyomot is hagyott e három-négy évi népies gyakorlat. Idához (1836), Búcsú (1838), Késő vágy (1839), de mindenek felett az Ő című remek (1839), melyek mind saját leg-egyénibb alkalmi kifejezései, idegen versformáik ellenére magyarabb dalok korábbi helyzetdalainál. Műfajbeli (azt mondhatnám, lírai gondolkodásbeli) magyarságukra a népdal-inspirációk idején tett szert Vörösmarty. De egész korával együtt, melynek egyébként ő haladt az élén, még nem teljesítette ki, csak megízlelte s kedveltette a formák és ízlés nemzetiességét. Átmenetisége dalköltészetében, sőt népies gyakorlatában is megtetszik; magyar versformában rá-ráfeledkezik a trocheusi lejtésre, sőt jámbusban írt Szép asszony c. genre-képét a «Népi költemények» közé osztotta be

Minden Munkái 1833-iki kiadásában. Pedig nemcsak a népi, hanem az általánosabban nemzeti költészet is csak a tulajdon versidomában lehet specifikusan magyar, a dal műfajában pedig a versidomnak magyar dallamemlékekkel való telítettsége is szükséges e különleges ízhez. A Gyászkendő meg a Haj, száj, szem — emez minden műköltői magasabbrendűsége ellenére — ezért hatnak oly teljes, oly eredeti zamatával a magyar naiv íznek. Egyénibb dalgyakorlatában, melyre a népiesek közül a Tűkört idéztem, a dallam-emlék homályosodni kezd (pedig Vörösmarty olyankor könnyen akadékos menetűvé válik a magyar formában), harmincas évekbeli műdalaiban pedig, melyeket az imént felsoroltam, az idegen versforma idegen dallamot szuggerál, bár a trocheusi lejtés, kivált megfelelő hangsúlyelosztással (Ő ; Fóti dal) a magyart sem zárja ki. A Laura-szerelmek éveiben aztán (1841—1843) megint feltűnik a magyaros forma egy-egy személyes dalán, sőt a Sok baj címűt, mely pedig egészen sajátja, egyenest népdalnak minősíti. De mint mondtam, a trocheusi lejtés, kivált ha diszkrétebb, nem ellensége a magyar dallamnak, sőt bizonyos esetekben alkalmas támasztékot kínál a hangsúly ritmikus veszteglésének. E-tudva merem a Feledés című, 1842-ből való dalt Vörösmarty nemzeties dalköltészetének csaknem koronájaként említeni. Műköltői egyéniség és a naivság lehellete, álmatagon elhintázó szép magyar dallam és még reá-ábrándozott idegen dalmérték : mindaz, ami e nagy költő népies gyakorlata folyamán hol egy, hol más arányban oly páratlan ízletekbe vegyült, elandalító harmoniával ömlik itt együvé :

Elfelejtenélek,
Ha tudnám,
Hogy azután békén
Alunnám.

De ha elfelejtlek,
Meghalok ;
Innen új világra
Virradok.

Álmodoznám fényes
Reggelig,
És mulatnék késő
Éjfelig :

S van-e angyal ott is
Mint te, lány,
Kit szeressek oly hőn
S igazán?

Vitkovics és Kisfaludy Károly mintegy irodalmonkívüli műfaj gyanánt művelték a népdalt, de az irodalmi helyzetdal felemás szellemében. Kölcsey ellenben és Vörösmarty megmutatták az utat, amelyen a népdal hasznos részévé lehet a műköltészetnek, sőt egészséges visszahatást gyakorolhat a helyzetdalra is. Erre az útra azonban csak Petőfi lépett rá teljes határozottsággal s vele jutott el végső céljához a Vörösmartytól már helyes irányba terelt folyamat.[1]

*

Az áttekintett korszak döntő jelentőségű a magyar irodalmi népiesség történetében. Régi és népi világos szétválasztása, a korábbi énektípusnak a magyar dallamú népdallal való felváltása, ez új dalműfajban különböző poétikai változatok kiképzésének megindulása, a népdalgyüjtés állandósítása, iránta a közönség érdeklődésének megnyerése, a közízlés megfelelő befolyásolása : e — mintegy másfél évtizednyi korszak főbb eredményei.

[1] Tóth István többször említett, Áriák és Dallok (1832) c. kéziratos gyüjteményében Vörösmarty következő verseinek található meg a dallama: Zöld ágon kis gili (137. l.), Laboda kedve (140. l.), Salamon (150. l.), Gábor diák (152. l.)

A régitől való megkülönböztetés folytán tisztult a népköltészetről való felfogás; letéteményeséül e korszak már a köznépet tekinti, népdalon a köznép dalát érti, gyüjti is részben s műköltői gyakorlatában is azt tartja szemmel.

Ekkor indult meg komolyabban a népmese iránti érdeklődés is, de egyelőre csak idegen nyelvű kiadványokban hagyott nyomot, az irodalmi gyakorlatban, mely a népköltészet műfajai közül csak az egy dal iránt látszott érdeklődni, szinte semmi visszhangra sem találván.

A néphagyományok iránti érdeklődés azonban már ekkor sem szorítkozott oly kizárólagossággal a költészetiekre, mint az előadottak alapján hihetnők, sőt útban volt már azon nagyarányú kitágulás felé, melyről, mint az 1830-as évtized jellemző sajátjáról következő fejezetünkben kell beszámolnunk.

IV.

PETŐFI FELÉ

(A NÉPIES ÍZLÉS TÉRHÓDÍTÁSA AZ 1830-AS ÉVEKBEN)

1. A népies érdeklődés kitágulása.

Annak a Dugonics-féle népiességnek, mely inkább tárgyi (anyagi), mintsem formai hagyományok iránt érdeklődött, még eddig nem találkoztunk megfelelő folytatásával. Háttérbe is szorult az a Faludi-, majd Révai- és Kultsár-féle népiesség mellett, mely régiségben és népi hagyományokban a műforma számára keresett mintákat.

Dugonics azon kísérletei, melyekkel az anyaghagyomány visszavetítése által a honszerző magyarság életformáit igyekezett rekonstruálni, mégsem maradtak folytatás és következmények nélkül. A «honfoglalási regény», melyet ő és követői műveltek, epikába, nemzeti hősköltészetbe futott át; így a népiességnek ez az ága, bár a hagyomány-kultusz jellegében továbbra is megmaradt, műfaji koncepció, versidom és költői nyelv tekintetében teljességgel elvált eredeti törzsétől és átalakult. Ez átalakulás tudós kiséretei voltak egyfelől az őshaza, másfelől az ősmagyar mithológia felkutatását célzó törekvések. Ezekkel mi nem foglalkozunk.[1]

Dugonics azonban, hogy Toldy szavával mondjam, bizonyos «magyar archeologiai ismereteket» önmagukért is terjesztett s költői célra fel nem használva, regényei

[1] L. Katona Lajos: A magyar mythologia irodalma. Ethnogr. 1897.

jegyzeteiben mintegy hagyomány-enciklopédia törmelékeiként hintett szét. Az a tudós érdeklődés, mely őt ebben vezette, szintén folytatásra talált utóbb s mintegy a magyar néprajz megszületéséhez vezetett el. A népet mindinkább köznépnek értelmezve s ezt téve meg a hagyományok igazi letéteményesének, a dalon kívül most már hagyományai egész rendszere iránt megindult az érdeklődés és a tizes évek közepétől fogva Petőfi felléptéig, mondjuk: a Tudományos Gyüjteménynek, mely e mozgalom főorganuma volt, egész élettartama (1817—1841) alatt egyre növekvő buzgalommal folyt a magyar etnográfia anyaggyüjtése. Mire Petőfi megérkezett, formai és tárgyi, költészeti és anyagi magyarság rezervoárjai csordultig telve várták a kimeríttetést.

*

Természetes rendje a haladásnak, hogy a népdal mellett és után legelébb a népnyelv kerül sorra e táguló érdeklődés számára. Hiszen már Révai kétszeresen is nyelvi érdeket tulajdonított a népdalnak. Mint hagyományos magyar költészetben a nyelv virágait, stilisztikai és poétikai remekléseit kereste bennük; de közelebbi nyelvtudományi szempontból a tájszólások alaposabb ismeretéhez remélt adatokhoz jutni egybegyüjtésüktől. Nos, e tudós érdeklődés kap élénkebb lendületre a költészeti népiességgel együtt már a huszas évtizedben.

Jankovich Miklós egy osztrák népdalkiadvány ismertetésében már többet beszél a dalok nyelvjárási tanulságairól, mint költői értékükről, sőt legott osztályozza a hazai német dialektusokat s anyanyelvünket illetőleg hasonló «tudományi vizsgálatra» buzdít (Tud. Gyüjt. 1819. VIII.). Boros István a «rideg szók», azaz csak

bizonyos vidékeken járatos szók összegyüjtését szorgalmazza s úgy véli, egy «különös új szótár» (tájszótár!) volna szerkesztendő belőlük, hogy országszerte közönségessé tétessenek. (U. o. 1820. IV.). Ily sürgetések és elvi állásfoglalások később is napirenden vannak. Szót emel Vörösmarty is (U. o. 1828. II.), némely tájnyelvi jelenségek (pl. a göcseji *-vel* rag) régiségét hangoztatva, sőt a palócban a magyar nyelvnek valamely régibb fokát vélve felismerhetni. Megelőzőleg magánúton is szerzett adatokat a göcseji nyelvjárásról s ily kérdezősködésére adott feleletet neki Deák Ferenc 1827 október 16-iki levele.[1] 1829 szeptemberében pedig kirándulást is tett a palócok közé, kik őt, mint Bajza írja, «igen interessálják».[2] Czuczor a «valódi, sajátságos színű magyarság» számára keres példát és tanulságot a népnyelvben, a «nyelvművész» szempontjából, úgy, mint hajdan Faludi s maga Révai is (Ath. 1837. 25.). «Valami a tájszavakról», «Észrevétel a tájszavakra», s hasonló című felszólamlásokkal többször találkozunk a folyóiratokban (Társalk. 1839. I., II.).

Már 1818-ban a Marczibányi jutalomtételek egyike: a magyar nyelv dialektusairól. E kérdésre négy dolgozat adatott be s a nyertes felelet szerzője P. Horváth Ádám. Rajta kívül gr. Teleki József és Kolmár József is pályázott. (Tud. Gyüjt. 1820. VI. 3—37. l.)

Egyébként ez általános és elvi kezdeményeket csaknem megelőzte a palóc nyelvjárás iránti érdeklődés.[3]

[1] Vörösmarty Emlékkönyve. Szerk. Czapáry László. 1900. 100. l.

[2] Bajza Toldyhoz 1829. szept. 6. (Összegyüjt. Munk. III. kiad. 1900. VI. 289. l.)

[3] L. már Sándor István *Sokféle*-je VII. kötetében (1801) egy hosszabb, nyelvészkedő cikk végén: «Némelly Hientz

A Tud. Gyüjt. első füzetében (1817. I.) «Egy hazafi» 12 arany jutalmat tűz ki a Palótzság Esmértetésére, melyben külön nyelvbeli ismertetést is kíván s feleletet arra, vajjon találtatnak-e palóc falvakban a palócok nyelvén irott jegyzőkönyvek, vagy egyebek. Szeder Fábián győri bencés gimnáziumi igazgató, Révai és Kultsár István volt tanítványa, felelt a kérdésre s értekezése, mely a magyar nyelvjárástanulmányok voltaképpeni őse s már e korban többször emlegetett mintája, a Tud. Gyüjtemény 1819 iki évfolyamában (VI. füzet) jelent meg A' palótzok címen, szövegmutatványt is mellékelve. Ő tovább is foglalkozott a kérdéssel s két év mulva «A' Palótzokról eredetekre és Pannóniába való jövetelekre nézve» újból értekezett ugyanazon folyóiratban (1821. XI.). Látni, mint vezet a nyelvjárástanulmány önként az eredet kérdéséhez. Szeder Fábián a palócokat egyeredetűeknek tartja a magyarokkal s ide velük együtt bejötteknek. A Marczibányi-jutalomtételek jóval később, 1834-ben, ismét felujítják a palóc nyelvjárás kérdését s ugyanakkor «a Sárközi és Ormánsági Magyar Nyelvnek különösségei»-t is le-
* irattatni óhajtják. (L. Tudománytár, 1835. V. 259.) Palóc tájékon maradva, említek még két ismertetést: egy B. S. jelzésű írótól Rövid rajzát a gömöri dialektusnak (melyben a cikk írója egyébként csak «romlott beszédmódot» lát, elromlót azért, mert a nép nem olvas! — Tud. Gyüjt. 1819. IX.) s Hollók Imrétől Észrevételeket a' gömöri barkók' szójárásáról. (Tud.-tár 1836. IX.)

A palóc után nyomban meghallgattatást kívánt a

és Palótz Szóejtések.» (256. l.) A *palócz* név egyébként először a mezőkövesdi községi tanácsnak egy 1787-i jegyzőkönyvében fordul elő először, azután pedig Gvadányi «Istenmezei palócz»-ában, 1790. (L. Ethn. 1921, 134—135. l.).

«székely nemzet» is. Minthogy Pápay Sámuel a Magyar Literatura Esméretében megfeledkezett a székelyekről (t. i. abban a §-ában, mely a többféle «beszéd-ejtések»-ről szól s mely említi ugyan a székelyekét, de példákkal nem jellemzi), egy K. J. jelzésű író pótolni kívánja ezt a mulasztást s A' védelmeztetett Székely Nemzet címen emel szót a mozgalomnak állandó orgánumában, a Tud. Gyüjteményben (1818. VIII.), a székelyek nyelvéről is közölve egyet és mást. Gyarmathi Sámuel Vocubulariumának (1816) két toldaléka székely szavakat tartalmaz. 1819-ben Horvát István (a Schwartner-féle Introductio in Rem Diplomaticam ismertetése alkalmával (Tud. Gyüjt. X.) a székely írásról bocsátkozik bővebb fejtegetésekbe s Szeder Fábiánra hivatkozva hirdeti, hogy «itt az idő, mellyben a' Palótzság, Székelység, Götsejség és Baranyai Köz Nép Nyelvére (mellyet ki nevetni gyávaság, esmérni ellenben még a' Nyelvről okoskodónak is igen hasznos) bővebben illik gondoskodni». E cikkében olvasható az a figyelemre méltó feltevés, hogy a Halotti Beszéd a magyar nyelvnek csak valamelyik dialektusáról tehet tanuságot. A Marczibányi jutalomkérdések közt 1822-ben már egy ilyet is olvashatunk: «a székelység magyar nyelvének különös tulajdonságai». 1827 ben Szabó József értekezik a székelyek eredetéről (hunnoknak tartja őket; — Tud. Gyüjt. 1827. I.); 1830-ban (u. ott, VI.) gr. Kemény József újítja fel «Egy régi Székely Poeta», Gelenczei Szőke Ambrus emlékét, két 1662-iki állítólagos versét is közölvén («Jeön Kemény És remény» stb.; «Székely feöld Mindeg zeöld»).

Horvát István imént idézett kívánságai egyikét Tóbi Antal valósította meg egy Baranyai szótár-ral (u. o. 1826. II.), melyhez később (u. o. 1827. X.) Jeremiás

Sámuel közlött pótlékul palóc, göcseji és ormánsági szavakat, — másikát egy zalamegyei (novai) kath. pap, Plánder Ferenc «Zala vármegyei göcsei szóejtés» (u. o. 1832. III.), meg «Göcseinek esmérete» c. értekezésével u. o. 1838. VI.), amely utóbbi azonban jóval több már egyszerű nyelvjárási tájékoztatónál. Egy sokszempontú, bár vázlatos néprajzi monografia ez. Ismerteti Göcsejnek fekvését, népességét, nevezetesebb helyeit, termékenységét ; lakosságának testi-lelki tulajdonságait, vigalmait (köztük játékaikat a mondókákkal együtt), szokásait (s itt a regélést is), viseletét, építkezését. S csak ezek után kerül sor a szóejtésre, «beszédbeli gyakorlás»-ul egy Gyestók és Gyorkó c. szöveggel s végül különösebb szavak jegyzékével kiegészítve. Kemenesali szavakat (Tud. Gyüjt. 1829. XI.) és Vasvármegyei szótárpótlékot (1831. VII.) Lévai László tett közzé, tolnamegyei sárközi szavakat Garay János (u. o. 1833. X.).

Jóval később kerülnek szóba a moldvai csángók. 1836-ban az Akadémia Moldvába küldi Gegő Eleket az ottani magyarság tanulmányozása és magyar kéziratok gyüjtése végett. Gegő 1838-ban tette közzé jelentését (A moldvai magyar telepek). Gegő kiküldetéséről értesülvén, Nagy Ajtai Kovács István legott közzétette a Tud. Gyüjteményben (1836. XII.) «Moldva Magyar Nyelven beszéllő Lakósainak egy része : Székely-Földről oda kikőltözött Székelyek' maradéka» c. értekezését. Ide tartoznak «Döbrentei Gábor kérdései 's Petrás Incze feleletei a moldvai magyarok felől» a Tudománytárban (Új foly. Érték. 1842. XII.). A Tudománytár 1840-iki évfolyama (138. l.) közöl két csángó dalt s az ugyanazon évi Koszorú (32. l.) egyet («Ugyan m'ért lennék én szegény Szosz jászloi czango legény, Nin-

czen é nekem egy bundám, 'Sz hofehér szinü harisnyám?»).[1]

Míg a tudományos érdeklődésben ily jelentékeny helyhez jutott a nép nyelve és a nyelvjárások, irodalmi művek ritkán beszéltették népi alakjaikat megfelelő nyelven. Dugonics minden magyar regényalakját szegedi tájszólásban beszéltette, tehát nem tett nyelvi különbséget úr és paraszt, előkelők és köznép között; Verseghy azonban a Rikóti Mátyásban (1804) s Kölcsey a Vadászlakban (1837) és A Kárpáti Kincstárban (1838) népi alakjaikat beszéltetik népiesen: a parasztot, a juhászokat. Nem igen talált követőre egy 1804-iki protestáns iskoladráma (Császári Lósi Pál: Három botsai pusztabéli juhászoknak együtt való beszélgetések, Régi M. Könyvtár 21.), mely a juhászokat öző dialektusban beszélteti, sem Szabó Dávidnak Az ambogi kert c. novellája (Rajzolatok, 1838), mely egy kanászt mutat be komikus palóc szóejtésével. Annál gyakoribb volt, már a XVIII. század végétől kezdve német, tót, cigány, zsidó alakoknak megfelelő torzítású, jellegzetes beszéltetése: természetesen a komikum kedvéért.[2]

Érdekesen csatlakozik e jelenséghez Kölcsey Ferenc fejtegetése a vígjátéki nyelv szükségleteiről (A komikumról, 1827). «Minden nyelvben vannak — úgymond — mind a komolynak, mind a nevetségesnek tulajdon szavai, szórakásai és szólásformái»; de a magyar nyelv titkait a komikum tekintetében még senki sem hatotta keresztül. «A legnagyobb kincsek erre nézve bizonyo-

[1] E mozgalmak betetőzése egyelőre az akadémiai Tájszótár lett (1838), melyről alább, a 3. fejezetben lesz szó, az akadémia gyüjtő tevékenysége kapcsán.

[2] L. Doboczky Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Bpest 1912.

san a köznépi nyelvben feküsznek. Egyetlenegy példabeszéd, egyetlenegy saját szójárás, sőt gyakran egyetlen szó vagy csak accent a közember nyersen tréfás vagy egyszerűleg naiv beszédében is ellentállhatatlan behatást csinál : mivé nem fog az még lenni a nyelvben teljes tudománnyal és hatalommal uralkodó művész kezei közt?» Itt azonban nem elég az, amit boldogult Dugonics András cselekedett, aki «a pesti vásárokat a falusi szekérrudakon ülve töltögeté s példabeszédek és szójárások után leskelődött»: a gazdagnyelvűség u. i. nem puszta lexikoni tudomány ; alkotó erő kell hozzá, mely nélkül legfeljebb katalógust adhatni a példabeszédekről, vagy egy Etelkába temethetni őket. — Az eddig mondottak általában a népnyelv komikai kincseinek kiaknázására utalják a vígjátékírót ; a most következők már a tájnyelvi változatok értékesítését célozzák. «A vígjátékban gyakran kétféle nyelvre van szükség ; s a felsőbb osztályú mellett bizonyos alsóbb osztályúnak, bizonyos pórnyelvnek is fel kell tűnnie, legalább fel lehet tűnnie» ; de ehhez nem elég bizonyos szavakat s szólásformákat egyenként átvinni a poétai nyelvbe, hanem «a pórnép valamely dialektusát kellene mindenestől fogva a poesis földjére általplántálni. Oly théma, . . . mely nálunk a palócz szójárás általvételével igen szerencsésen feloldathatnék».

A «figyelmes theoretikusnak» ez intése azonban egyelőre eredménytelen maradt.

*

A tulajdonképpeni néprajzi érdeklődés, mint említettem, a harmincas években lendül fel. De korábban is találni már nyomait. Sőt azok a magyar «archeológiai ismeretek», melyekkel Dugonics szórta tele regényeit,

voltakép már ily tágabb értelmű néprajzi érdeklődés jelenségei voltak.[1]

Mellőzve a korábbi «statisztikai», földrajzi, történeti művekben és útirajzokban található anyagot s csak a huszas éveken kezdve : Csaplovics János Ethnographiai értekezése Magyarországról (Tud. Gyüjt. 1822. III—VII.) és más, hasonló természetű kiadványai, köztük főkép a kétkötetes Gemälde von Ungern (1822), voltakép nem a mai értelmű ethnographia körébe tartoznak ugyan, de igazi néprajzi anyagot is tartalmaznak. Említett könyvének különösen III. («Bewohner») és VIII. («Nationalgebräuche, Feste, Lebensweise») fejezete jöhet itt figyelembe. Szól a nyelv dialektusairól, jellemzi az országban lakó népfajokat, néprajzi aforizmákat közöl karakterükről, ismerteti a népviseletet, a műveletlen nép hiedelmeit, babonáit, orvosságait, gyógymódjait, ételkülönlegességeit (töltött káposzta, gulyás, halászlé, kocsonya, hajdukáposzta) s nem feledkezik meg a népszerű betyárokról sem.

Igazi néprajzi közlések jelentkeznek már a Hasznos Mulatságok (1825. I. Az Etsedi lakodalom) s a Tudományos Gyüjtemény egy-egy cikkében (1827. III. B. S.: Rövid rajzolatja a paraszt lakodalomnak Gömörben). Az utóbbi folyóirat szerkesztője, éppen az idézett cikk alkalmából hasonló ismertetések közzétételére buzdít s e buzdítás első eredménye Edvi Illés Pál cikke : A' magyar Parasztok' lakodalmi szokásaik (u. o. 1827. XII.). Dunántúli s Pest- és Nógrádmegyei gyüjtés ez, lakodalmas versek és beszédek szövegére is kiterjeszkedő.

[1] Még Dugonics vonzókörébe sorolhatni Sándor István néhány cikkelyét A régi Magyar Szertatásokrúl, A kún és Magyar hajviselésről, A lóhúsevésről a *Sokféle* VII. (1801) kötetében (85., 88., 91. l.).

A lakodalmi szokások ismertetése továbbra is első helyen marad eféle közlemények során, de kiterjeszkedik nemzetiségi vidékekre, sőt a külföldre is, ezzel mutatván ki ez érdeklődésnek most már valóban néprajzi jellegét. Így sorra kerülnek egy-egy ismertetés során : Verőce és Szerém vármegye egyes magyar falvainak (Hoblik Mártontól, Tud. tár 1834. II.), a Marosszéknek (Bolyai Farkastól, u. o.), a nádudvari svábóknak (Szép Ferenctől, Regélő 1834), a spanyoloknak (u. o.), a nyitrai tótoknak (Nyitrazerdahelyi Lőrinctől, Társalk. 1836), Verőce vármegye felső vidékének (megint Hobliktól, Tud. tár, 1839.), a budavidéki rác lakosságnak (Berkity Györgytől, u. o.), a lengyel póroknak (Regélő, 1841. I.), az erdődi sváboknak (Lauka Gusztávtól, u. o. 1842. I.) lakodalmi és leány-eljegyzési szokásai. De egyéb népszokások vagy elkülönítve, vagy egy-egy összefoglaló, több szempontú ismertetés keretében szintén szóba kerülnek. Így : a sümegi éjjeli őrök kiáltásai (Koszorú 1830), a pünkösdi népszokások (a versekkel együtt ; Miskoltzy Istvántól, Regélő 1834), a csehek, tótok «kakasviadala» (Szichertől, u. o.), a norvégiai babonák (u. o. 1836. II.), a debreceni reformátusok köznépi szokásai (P. L.-től, u. o. 1837. I.), a cigányok, a nyitraiak, az esztergommegyebeli muzslai lakosok (u. o. 1837. I.), a hevesvármegyeiek (u. o. 1838. I.), a tolnamegyei bölcskeiek (u. o. 1838. II.), a vas- és trencsénmegyei, a mosonvidéki lakosság, megint a cigányok (u. o. 1839. I.), a nyitrai magyarok (u. o. 1840. II.), a beregvármegyei oroszok, a szatmári oláhok (u. o. 1841. I.) különféle vigalmai, szokásai s általában népélete.

Elvétve nyelvrokonainkról is találni eféle ismertetéseket. Az ez irányú érdeklődést erősebben felkelthette

volna Kőrösi Csoma Sándor egyéni nagy vállalkozása, melynek haladásáról 1821 áprilisától kezdve vagy tizenöt éven át csaknem évről-évre hírt adott a Tudományos Gyüjtemény. De úgy látszik, még ekkor erősebb volt az őshaza felfedezésének, mintsem élő nyelvrokonaink megismerésének a vágya. Így aztán egészen Reguly Antal kiutazásáig s az ő közleményein kívül ritkán hallani rólok valamit (Ipolytáji: A vogulok, Társalk. 1837. I. — Névtelen: Finnország népköltészete, Reg. Pesti Divatlap 1842. I. — yz: János ünnepe Estlandban, Ath. 1842. I., Lapponia és lakosai, Ath. 1842. II.). Reguly azonban 1841 és 1842-ben buzgón küldözgette leveleit az Athenaeumnak Finnországból, majd Szent-Pétervárról s rokonaink, főkép a «finnusok» népköltészetéről is közölt bennük egyetmást.

A viselet leírása is sokszor olvasható a felsorolt népismertető cikkekben, később pedig a negyvenes évek divatlapjai képmellékletekkel propagálják a többnyire egy-egy akkori szabótól stilizált nemzeti öltözetet. Ilyen illusztrációra 1829-ből van egy érdekes példa; a Tud. Gyüjtemény azévi májusi füzete végén látható egy rézmetszet «Magyar öltözet Párisban 1829» felírással; az ottani követ (gr. Apponyi Antal) estélyén viselt magyar ruhát mutatja be, tájékoztató szöveggel a szemközti oldalon, melynek aláírása «Kostyál Ádám Pesti Polgár és Férfi Szabó mester».

*

Ugyanazon a párizsi estélyen (1829 febr. 9-én) magyar táncot is jártak, miről örvendetes híradás olvasható a Tud. Gyüjtemény még azon havi füzete végén Fekete Gáspártól, az Apponyi-úrfiak nevelőjétől. Ez előkelő hely magyar tánckultusza nagy hatást tett az

itthoniakra s később is szívesen folyamodnak a magyar tánc szerelmesei az idegenben szerzett nagy sikerek ismertetéséhez (Fekete Gáspár: Paraszt-tánc Párizsban, Társalk. 1832. I.; Vajda: Veszter Sándor a Vaudeville színházban, Ath. 1840. I.), hogy megmutassák, mennyire nem győzi csudálni az idegen a mi itthon annyira elhanyagolt nemzeti táncunkat. A propaganda azelőtt sem hiányzott ez irányban. A költők kezdték: Gvadányi (Unalmas órákban való időtöltés, 1763), Nagy János szanyi plébános (A táncról, 1790), Csokonai (a Dorottyában), Berzsenyi (A táncok) már leírják, sőt ez utóbbiak büszke gyönyörrel s költői elragadtatással jellemzik a magyar ember táncát. Ez a büszke lelkesedés vezérli Czuczor (Magyar tánc, 1828; Csárdás) és Szelestey László (Három a tánc, 1844) tollát is s az lobog felülmulhatatlan költészettel Arany János híres remekében (A magyar tánc, 1851: «Az öldöklő angyal»-ban).

Sándor István már 1801-ben írt néhány lapnyi kis értekezést A régi s mostani énekről és táncról (Sokféle, VII.); 1817-ben a Tud. Gyüjtemény egy cikke (Horváth Jánostól, 1817. II.) szól mellékesen s a Hasznos Mulatságok egy névtelen cikkelye (1817. I. 3. l.) egyenesen, A magyar nemzeti táncról. Balla Károly (színész) ugyanilyen című cikke (Tud. Gyüjt. 1823. VII.) az első terjedelmesebb értekezés e tárgyról; a Csermákkal szövetkezett Kultsár István kísérletére, ki 1804-ben a Beleznay-kert palotájában több nemesi ifjúval verbunk táncot mutattatott be, hálásan emlékezve, sajnálattal állapítja meg, hogy ma már a magyar paraszt is német táncot jár; idegen tánctanítók rontották meg az eredeti magyart, mely csak a lassú lehet; egyesület kellene, hogy szabályozza s ápolja a

magyar táncot, pártfogás alá vegye a magyar muzsikát, összeszedje s kótákkal együtt kiadja, terjessze a magyar nótákat. Ugyanez évben a Hasznos Mulatságok (1823. I.) egy kis cikkelye szól a nemzeti táncnak a nemzeti karakterre való befolyásáról, egy másik pedig magyar táncnótákat közöl. Propagáló cikkek jelennek meg a Társalkodóban (1832, I. Cs—r: Nemzeti tánc; 1832, II.: Cs—dor: Néhány szó a magyar tánc ügyében; 1835, I.: Váradi András: Bihari Casino és magyar tánc), később az Athenæumban (1841. II.: Vachot Imre: Nemzeti társas-táncunk, tánc-zenénk és öltözetünk ügyében), a Regélőben (1842: Váradi Antal: Nemzeti táncunk) és a Regélő Pesti Divatlapban (1842: Halász József: Nemzeti táncunk ügyében); a népszínművel és még korábban a népies bohózattal (minő Gaal Peleskei nótáriusa) színpadról is terjed a magyar tánc kultusza, sőt alkalomadtán felvonásközökben is azzal szórakoztatják a közönséget (pl. 1843 okt. 17-én a londoni «műutazásból» hazatért Veszter, Fitos és Kilányi táncosok léptek fel. L. Ath. 1843. II. 233). A magyar tánc történetét Garay kísérlette meg vázolni (Honművész, 1834), különböző élő változatait leírni pedig és az elterjedt hibákat helyreigazítani: Czuczor Gergely (Szilágy álnéven, A magyar táncról címen, Ath. 1843. I.). Tanulmányának hajlékony, szabatos előadása is figyelmet érdemel; a táncok leírásában költői lelkesültséget és higgadt figyelmet egyesít. Értekezik először a táncról általában s különösen a magyar néptáncról, majd a hadi toborzót, a friss magyart s a pásztortáncot ismerteti. A nemzetiség «külbélyegei» között a nemzeti öltözet, játékok, zene és ének mellett a táncnak is nagy fontosságot tulajdonít s ezért szólal fel elkorcsosítása ellen, miben a Nemzeti Színházat is

hibáztatja s főkép a táncmestereket, bár ezek szerzeményei közt Szőllősy körtáncát, mint nemzeti bélyegűt méltányolja. Felszólítja őket, vizsgálják az ország különböző tájain divatozó táncokat, a csárdást, a pásztori, menyegzői, mesterlegényes, katonai táncnemeket: «mert valamint a' költő a' népdalok és népköltemények' hangulatát csak népéletből merítheti; valamint a' zenész' művei csak úgy nyerendnek közkedvezést, ha a' nép' kedélyének húrjait pendítik meg: hasonlóan az leszen a' legkedvesebb nemzeti táncmester, ki a' nép' kedvenc lejtéseit kilesvén, azokból egy nemzeti jellegű egészet szerkezend össze.»[1]

*

Mint a magyar tánc, úgy a magyar zene kérdésében is kevés volt a megfigyelő, gyüjtő munka; a jobb táncmesterek magyaros új figurákat, körmagyarokat stb. szerkesztettek, zeneköltők magyaros motivumú hallgatókat, kesergőket stb. szerzettek, de mind a népi táncoknak teljes ismertetése, mind a népi zenei hagyományok feljegyzése sokáig váratott magára. Lavotta és Bihari magyaros műzenéje jeles kezdemény volt s oly korai, hogy zeneszerzői pályájok csaknem lezárult (Lavotta 1820-ban, Bihari 1828-ban halt meg), mikor a költészetbeli népiesség nevezetesebb jelenségei még csak indulóban voltak. Egy «Honnfi» 1832-ben Lavottáról emlékezvén (Tud. Gyüjt. 1832. IV.), benne «a nemzeti muzsikai pályán» az eredeti szerző zsenik egyik

[1] Az idézett adatok nagyobb részére nézve l. Réthei Prikkel Marián: A mágyarság táncai, 1924. — L. még Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése, 1908, 185—236. l.

legelsőjét látja, mert — úgymond — «ő előtte a' nemes emelkedésű 's szebb ízlésű magyar nóták szerzéseiben mustra nem lévén ő maga leg első tört utat azoknak szerzéseiben.» A «népzenén» különben, talán még inkább, mint a «népdalon» nem annyira igazi népi, mint inkább népies reminiscentiájú műszerzeményt értettek ebben a korban, olyat azonban, amely a magyar ízlésnek megfelelvén, megérdemli, hogy az egész magyar nép közt elterjedjen. Ily értelemben tűz ki Bartay Endre, a Nemzeti Színház igazgatója, 20 aranyat 1843-ban a Szózatra, 1844-ben a Himnuszra alkalmazandó legjobb «*nép*melódiáért», ily értelemben szerzettek «népzenét» némelyek egy-egy költő verseire, jóllehet szerzeményeikben olykor semmi népiesség. Fúsz * János Hang-szerzeményei (1819), Spech János Muzsikára tett magyar dalai (1822 ; Himfy-dalok) meg Hat magyar dala klavír kísérettel (1823), Verbegyi Gábor Magyar muzsikája (1825), sőt Bartay Eredeti népdalai (1829?; 1834) s más hasonló kiadványok voltakép csak bizonyos törekvés meglétének a bizonyítékai s korántsem kész magyar valóságok. E törekvések : a honi szerzők és a nemzeti zene propagálása, hozták létre már 1823-ban azt a «Veszprém vármegyei muzsikai intézetet», melynek — úgy látszik — a felőle többször (Tud. Gyüjt. 1823. XII., 1824. VI., 1825. III.) értesítő Sebestyén Gábor volt a lelke s amely a «Nemzeti Magyar Nóták» összegyüjtésére s apránként kiadására vállalkozott ; rövid időközökben csakugyan ki is adott «Magyar nóták» címen több «fogást» : Bihari, Csermák, Lavotta, Ruzitska, Rózsavölgyi Márk nótáiból. A har- * mincas évek elején arról is van hírünk, hogy zárt körökben nagy előszeretettel művelik a magyar zenét. Így különösen nagy híre volt gr. Fay István fáj-i

(abaujmegyei) kastélyában szervezett koncertjeinek, melyek sokszor «egyedül magyar nótákból vannak egybeszerkesztve.» «Itt lehet tehát valahára hallani az első magyar Concertet, melly tudtomra eddig Hazánkban készítve nem volt. Emelkedik illyenkor a' magyar szív!» — kiált fel a koncertek egykorú híradója, Ujfalussy Mihály. (Tud. Gyüjt. 1831. I.). Nagy hírre tett szert Veszter és Dobozy «magyar tánc és népzene társasága», magyarán: bandája, kivált külföldi (párizsi, londoni «műutazása» sikerei után (l. Társalkodó, 1840. I. 84.). Az Athenæum Játékszíni Krónikájában többször találkozunk előadás utáni felléptük nyomaival. Különösen egy-egy egykorú magyar szerző — pl. Svastics — «magyar»-jával, de még inkább «az úgynevezett népnótákkal» arattak tomboló tetszést. «Oh, ezek a' népnóták — írja Szebeklébi, vagyis maga Bajza József, az 1843 jan. 30-iki előadásról — nekünk valóban igen becsesek lehetnek! mennyire magyar lélekhez, magyar érzésekhez szólók! Nem hiába fogadtatnak olly részvéttel, olly elragadtatással, mert ezek szíveink' húrjait pendítik meg, annyira, mennyire a' legjobb opera' zenéje is alig.»

A színpadon már nemcsak felvonásközökben vendégszerepelt a magyar zene és dal. A népszínmű bizonyos műfaji előzményei már felismerték közönségvonzó erejét. Ilyenek voltak: Munkátsy János Garabonciás diák c. «tüneményes vígjátéka» 3 szakaszban népdalokkal és tánccal» (1834 aug. 23-án adatott először; zenéje Pály Elektől, táncai Szőllősy Lajostól); egy «Béla futása» c. darab, egy egykorú referens szerint (Hazai és Külf. Tud. 1826 aug. 20.) «a legelső nemzeti opera», melynek Ruzitska Józseftől való zenéje s különösen néhány magyar dala («Hunnia nyög letiporva, Sírnak

a bús magyarok») igen népszerű volt;[1] Munkátsy János «Tündér Ilona» c. tüneményes vígjátéka, Szerdahelyi József zenéjével (először 1838 aug. 5.); Gaal József Peleskei nótáriusa (először 1838 okt. 8.).

De itt már a népszínmű bölcsőjénél állunk s innen kezdve népköltészet, népzene és néptánc a maguk természetes összetartozásában játszanak a magyar szívek «húrjain.» A népszínművek (köztük Szigligeti Szökött katonája) adtak kedvező alkalmat Szerdahelyi József népies zenei tehetségének a ragyogtatására s ugyancsak a Nemzeti Színház egy másik színésze, Egressy Béni volt a nagyvenes évekbeli magyaros műzene egyik legjelesebb gyakorlója, Petőfi több népdalának megzenésítője.[2]

[1] Dalai népszerűségére vall, hogy a rákövetkező évben «Béla futása Énekei» címen külön füzetben is kiadták. L. Bayer, A nemz. játékszín tört. I. 1887. 454., 455. l. — L. még Lányi Viktor: Az első magyar opera. Bpesti Hirl. 1926. 168. sz. — A «Hunnia nyög letiporva» kezdetű dalt Dallamával együtt l. Tóth István: Áriák és Dallok, 1832, 12. l.

[2] Fabó Bertalan szerint Szerdahelyi József szerzeményei egyebek közt: Magasan repül a daru, Beszegődtem Tarnócára bojtárnak, Tisza partján van egy hajó kikötve (ennek szövege Tóth Lőrinctől). L. Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése, 299. l. jegyz., és 307. l. — Az «Ezt a kerek erdőt» kezdetű dal azonban, melyet (*i. m.* 228. l.) szintén neki tulajdonít, nem a Szerdahelyié. (L. Seprődi János: A magyar népdal zenei fejlődése, Erd. Múz. 1908, 355. l.): ezt Thern Károly szőtte bele a Peleskei Nótárius-ba (1838). — Egressy Béni zenésítette meg Petőfi következő dalait: Kis furulyám szomorúfűz ága, A virágnak megtiltani nem lehet, Ez a világ amilyen nagy, Elvennélek én csak adnának, Ereszkedik le a felhő, Talpra magyar. Tőle van a Klapka-induló zenéje, melyhez a ma ismert szöveget (Fel, fel vitézek a csatára) Thaly Kálmán írta 1864-ben. Tompa Mihály

A Zenetörténet szempontjából Rothkrepf Gábor (Mátray) tanulmányai említendők. Már 1828-ban megkezdte «A' Muzsikának közönséges története» közlését a Tudom. Gyüjteményben s ebben szól a népdalról és egyes magyar zeneszerzőkről (Csermák, Bihari, Lavotta, Fúsz stb.), Nemzeti nóták címen pedig bibliografiáját adja a tulajdonképpeni népdal- és tánczenének. (Tud. Gyüjt. 1829. III. 80—84. l. és 1832. VIII. 93—95.). Ismerteti a magyar egyházi, majd a világi muzsika multját, emez utóbbit énekre, tábori és nemzeti muzsikára osztván fel. Ismerteti a különféle hangszereket is (kürt, tárogató, duda, pásztorsíp, cimbalom, hárfa, koboz stb.). A köznépi énekekről azt mondja, hogy «valóságos fenntartóji a' nemzeti caracternek, sőt a' hazai történetnek is egyik kútfejei»; sürgeti e «nemzeti köz daljaink» kótás kiadását: «A' Nemzet muzsikájában él!» Mátray egyébként 1827—1830-ig *Hunnia, Pannonia,* meg *Flóra* c. alatt tíz füzet hangjegyet bocsátott közre, meg egy füzet magyar dalt *Magyar dallos* címen.[1]

*

A zenével kapcsolatban emlékezhetünk meg a magyar verselmélet némely kísérleteiről. A verstani érdek-

«Télen nyáron puszta az én lakásom»—, Erdélyi János «Magyar leány az én rózsám»—, meg «Piros a te kendőd, lobog is» kezdetű dalát, valamint a «Mi füstölög ott a síkon» kezdetű dalt szintén ő zenésítette meg. (L. Fabó, *i. m.* 311, 313, 323, 327. l.)

[1] E szakaszhoz bővebb részletek Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése 1908. — A magyar tánc- és zene fejlődésének rövid vázlata: Borbély István: A magyar irod. tört. II. 1925. 145—153. l.

lődés kezdő évtizedeiben, a XVIII. század végén s a XIX. század elején, az egész elmélet csaknem kizárólag a «mérték» bűvölete alatt állott, min a szótagok időbeli mértékét értették a latin és német prozódia mintájára. Kevés kivétellel (P. Horváth Ádám, Csokonai, Berzsenyi) alig is sejtették, hogy a magyar versidom más elveken nyugszik, mint az antik vagy a német s úgy vélték, hogy emezeknek csak egy primitívebb, faragatlanabb változata s hogy «megmértékelés»-sel szintén felemelhető emezek tökéletesebb színvonalára. Mikor a negyvenes években, a magyar népdal, népi tánc és zene divatrakapása idején a nemzeti versidom kérdése napirendre kerül s az említett «megmértékelés» idegen volta mind világosabbá válik : ismét csak a mértéken tapad meg a figyelem, a különbség csak az, hogy *magyar* mértéket keresnek a versben s minthogy olyat nyilván- *
valóan nem találhatnak, reáakarnak tukmálni, többkevesebb jogosultsággal valamelyes magyarosnak vélt prozódiát. Toldy Ferenc és Fogarasi János említendők itten.

Toldy Ferenc 1842 február 2-án felolvasást tartott Eszmék a magyar verstan átalakításához címen a Kisfaludy-Társaságban. (L. Életképek 1844. I. és Kisf.-Társ. Évl. VI. 1846.) Belátván, hogy az időmérés rendszere ellenkezik a magyar nyelv természetével, hangsúlyozási elvre óhajtaná alapítani a versmértéket. E «súlymértékes verselés» abban különböznék az «időmértékes»-től, hogy a lábakban a hosszú szótag helyére hangsúlyost, a rövid helyére hangsúlytalant kívánna meg, ha aztán a súlyos hosszúval, a súlytalan röviddel esnék egybe, annál jobb lenne. Tisztára kieszelt versrendszer ez, semmi tapasztalati alapja nincs s még elméletben sem magyar, mert voltakép csak hang-

súlyozási alapon való másolása a szótagmérő idegen rendszernek. Nem is lett gyakorlati következménye.[1]

Jogosultabb Fogarasi «Kísérlete a magyar népdalok és zenékben uralkodó versmérték kifürkészésére». (Művelt magyar nyelvtana egy szakaszában, 1843.) Ő nem a versszövegből, hanem a dallamokból (a zenéből) vonta el a magyar ütemmértékeket, köztük a legmagyarabbat, a «lengedezőt» (choriambust) s óhajtandónak tartotta, vajha versíróink e mértékeket, különösen a lengedezőt, előszeretettel gyakorolnák. Kívánságának lett is foganatja; tudjuk, maga Arany János igen változatosan élt e magyar zenéből elvont mértékekkel. Tény azonban, hogy a magyar versszövegek (a népdaliak) nem tüntetnek fel semmiféle szabályos szótagmérést s így Fogarasi tana is inkább óhaj, mint ténybeli megállapítás. Nagyjában ugyanazt ismétli Erdélyi János is nagy népdalgyüjteménye II. kötete végén (1847).

A nemzeti *ritmus* kifürkészése pedig Arany Jánosra maradt.[2]

*

[1] Vajjon nem Toldy ismertetett elméletére vonatkozik-e Vörösmarty egy hozzá intézett (sajnos, keltezetlen) levelének ez a bírálata: «Nézeted a versmértékről (melyet mégsem lehet kihagyni a költészetből) nemcsak magyartalan, szemetes és így hibás, hanem az egész irodalomra nézve igen elbízott és méltánytalan, mintha Te éreznéd (annyiak ellenében), mi a jó és magyaros hang? Jó-e ily tanokat terjeszteni? Itélj.» (Czapáry László: Vörösmarty Emlékkönyve. 1900. 308. l.)

[2] L. Négyesy László: A magyar verselmélet története. 1888. — U. az: Metrikai megfigyelések Aranynál. Irod. tört. Közl. 1926. I—II. füzet. — Horváth János: Magyar ritmus, jövevény-versidom. 1922. (Olcsó Könyvtár 2060—
* 2069.) függelékében.

Tájnyelvről, népszokásokról, táncról, muzsikáról az ismertetett adatokon kívül sokat találhatni még a harmincas-negyvenes évek *útirajzaiban*. E műfaj igen fellendült az említett évtizedekben s a magyar népismeret sokat köszönhet neki. Csaknem elválhatatlan volt tőle a tájleírás. Egyes magyar tájak ekkor kezdenek a többiek felett nagyobb nevezetességre szert tenni. Legelébb — úgy látszik — a Balaton válik, mint magyar tájspecialitás, bizonyos kegyeletes érzések tárgyává. Kisfaludy Sándor Regéi, Berzsenyi költeménye («A Balaton»), a Helikoni ünnepségek már kiemelték a puszta természeti szépség kategoriájából s bearanyozták a nemzeti emlékek varázsával. Hrabovszky Dávid 1827-iki balatoni leveleiben (Levelek Balatonról, Tud. Gyüjt. 1827. X., XII.) már irodalmi emlékekkel telítve jelentkezik a Balatonrajongás, csaknem abban a formájában, amint máig fennmaradt; természetes, hogy a szüret-asszociációk is hozzáfonódtak kezdettől fogva. A Kárpátok s a Tátra később kezdettek divatba jönni. Pongrácz Lajos Kárpát-úti zengemények c. verskötete (1838) az első jelentékenyebb nyom, melyet aztán a negyvenes évek folyóiratai több útleírással követnek.[1] A hegyvidék különben már csak lakói túlnyomólag idegen nemzetisége miatt sem válhatott annyira magyar, sőt népies tájönérzet hordozójává,

[1] L. Horváth János : Petőfi Sándor. 1922. 527. l. («Az alföld» címen). — Maga a *Tátra* név csak a XVIII. század második felében keletkezett. A XVI. századig Turtur, Turtul, Tortol, Tartol, Tartal néven hívták. Azontúl a XVIII. század végéig Késmárknak, Késmárki havasnak, Beszkédi hegyeknek, Karpatusnak. A latinosított Tatra név valószínűleg Bél Mátyás alkotása. L. Melich János : A magyar Tátra név eredetéről. M. Nyelv VIII. (1912.) 337. l.

mint a Balaton vidéke ; magasztalói számára csak természeti szépséget jelenthetett s mint ilyet szembeállíthatták (állították is) az alföld egyhangúságával, de ez utóbbi a magyar köznépet kultiváló népiesség virágkorában szükségkép a legmagyarabb jellemű tájspecialitássá volt válandó.

Rövid két évtized lejártával az előbb alig észrevett vagy éppen ellenszenvesen emlegetett alföld a magyar
* költészet egész varázsával elöntve áll előttünk. 1823-ban a Hasznos Mulatságoknak A Déli bábokról c. névtelen kis cikke (1823. II. 235.) jelzi, mely ponton ragadhatja meg a költészet ez eddig elhanyagolt tájat, melynek a kecskeméti Katona József is a puszta lakóiról, pásztorairól még illuziótlan felfogással rajzolja meg futólagos képét (A' ketskeméti pusztákról, 1823) s melyen Széchenyi István, a haladó kor lelke is csak azt keresi, ami még nincsen rajta : árnyékot a legelő gulyák és nyájak számára (Világ, 1831). Az új műveltség bajnoka nem rajonghatott érte, a természeti szépségek barátai a Rousseau óta hagyományos hegyromantika szellemében csak unalmas egyhangúságot találhattak benne s
* valóságos esztétikai ellenszenvet éreztek iránta. Mindszenthy Antal 1831-ben azzal kezdi egy alföldi útja ismertetését (Tud. Gyüjt. 1831. IX), hogy senki se várjon tőle szép tájékok leírását ; erdős, hegyes vidéken akaratlan is poétává lesz az ember, de aki «térvidék» leírását akarná poétaivá erőltetni, arra reáillenék Horatius mondása : «Humano capiti» stb. Öt évvel később ifj. Vári Szabó Sámuel a Hortobágyon utazva át, csak annyiban érzi kellemesen csalódottnak magát, hogy az emberek felől bátorságosabban utazhatott, mint a Bakonyban, egyébként azonban útja unalmas volt «az egyformaság miatt» (u. o. 1836. III.). Kazinczy

Gábor is a felföldet magasztalja 1839-ben az alföld ellenében, melynek sivatagai üres, érdektelen egyformaságban ásítoznak, élethű képviselőiként az ottani szellemiségnek. A felföldről azonban egy szerencsés metaforával szól, melyet később Petőfi fűz tovább s fordít át alföld-magasztaló értelemre : «mély titok könyvként fekszik előttünk a Felföld», csak olvasni kellene (Ath. 1839. II.). A költő is, ha kedvét leli a pusztában, csak a várossal szembeállítva becsüli alkalmilag, mint a nyugalom világát (ifj. Pusztay Márton : Pusztai élet, Koszorú, 1831) vagy ha elbeszélést, «népregét» ír, csak színtérnek teszi meg, leíró érdeklődés nélkül (Miskolczy István : A themerkényi csikós, Regélő, 1834). Jobb esetben, ha közönyösen is, legalább ellenszenv nélkül ad róla némi futólagos képet egy-egy utazó, homokját, méneseit, juhnyájait, csikósát, csárdáit említvén futólag (így egy Madr. aláírású cikk, Regélő, 1836 ; s Tarczy Lajos, Ath. 1839). De e csekély tárgyi elemmel legott valami kivételes regényesség szellője csap meg a térvidék felől s látni, hogy e táj, mint emberi élet színtere különös érdekűvé válhat a költészet számára.

Vörösmarty Puszta csárdája (1829), Fazekas Mihály Hortobágyi dala (nyomtatva csak 1836-ban), meg is mutatták már az utat ez irányban. Gaal József lett az elsők egyike, ki az útmutatást megértette és követte. Elbeszélései színteréül gyakran tette meg az Alföldet, történeteivel a betyár-regényességnek, leíró részleteivel a puszta hangulatköltészetének válván jelentékenyebb terjesztőjévé a harmincas évek közepétől fogva. Zöld Marcit, mint pusztai kalandok hősét többször szerepelteti, színes leírását adja a délibábnak, a pusztáról változatos, időszakokhoz kötött képeket rajzol. Fekete vezér c. regényének egyik epizódjában a puszta téli és

nyári képét festegeti egymáshoz viszonyítva s hovatovább szimbolikus ellentétekül, a csupa élet és csupa halál jelentéseivé képezve ki. (Ath. 1841. I.) Az a szimbolizáló hajlam, mely az alföld költői értékét volt hivatva fokozni, kedvező ösztönzést meríthetett Gaal hasonló példaadásából. A Peleskei nótárius színrevitelével pedig (először 1838 okt. 8-án játszották) akaratlanul is a legnagyobb protektort szerezte meg az alföldszerelmek számára: az irodalmi emlékek varázsát, amennyiben újra népszerűvé tette a régi jó Gvadányit s emlékeztetett rá, hogy már egy XVIII. századvégi magyar költő teremtő képzelettel járt ama tájakon. Bohózata pedig — Hortobágyi jelenetével és juhászdalával — évről-évre mélyebben oltotta bele a köztudatba a magyar puszták romantikáját, maga is felejthetetlen irodalmi emlékké válván apránként, mely a Hortobágy gondolatától csaknem elválhatatlan lett.

Gaal példája a novellairodalomban hamar követőkre talált. Köztük Remellay Gusztáv szeretett népmondaszerű tárgyakat az alföldön játszatni, nem egyszer sikerült hangulatos tájrajzok keretében, a «szőke folyó», a Tisza vidékén. De igazi nagyarányú és költőileg is mélyhangulatú alföldi tájképet Jósika Miklós rajzolt először Zrinyi a költő c. regényének egyik fejezetében. Ez a fejezet (A puszta) mutatványként már 1840-ben megjelent az Athenæumban. Torony a látkör kékes szélén; inogó kútgémek a néma Hortobágyon; nádfedeles tanyák; mocsarak, gólyák, darvak; a gyep smaragdzöldje; poroszlopban száguldó csikós, amint gyors távolodással végül csak pontként látszik úszni a délibáb vizében; majd a bölön tompa bődülése a nádas mocsarakban, melyek szélein magaslábú gólyák kerepelnek: sokoldalú, színes, szuggesztív kép ez a

tájtól megihletett költő tollából. Jósika azonban még nem jutott el a teljes illuzió líraiságáig s a puszták fiát, a csikóst szennyes, zsírt csepegő mivoltában láttatja, aki nevet, eszik, lop és imádkozik.

Az alföldi tájrajz, mint látni, a harmincas évek folyamán elbeszélő művekben eljutott már bizonyos kereti jelentőségig, önálló érdekre azonban még nem tett szert. Holmi «Alföldi dalok» vagy «Tiszaparti dalok» legfeljebb kedveltetésül használják jelzőjüket, mintegy az igazi, legkarakterisztikusabb magyar népiesség szuggerálása végett, de Petőfiig alig találni költeményt vagy útleírást, melynek kizárólagos célja az alföldi tájjellem lelkes kiábrázolása lenne. Tájfestő költeményekkel, köztük alföldiekkel, Király Károly tett szert némi hírre a negyvenes évek elején s «Alföldi tájkép»-e (Ath. 1841. II.) mint öncélú ábrázolat, figyelmet érdemel és speciális tájjegyekben elég gazdag ugyan, de az ő tehetsége nem volt elég magas ahhoz, hogy jól kiszemelt elemekből költői érdekű, egységes szemléletet nyujtson. S hiányzik szemléletéből a rangjelzés más tájakhoz viszonyítva.

Útleírásokban Vahot Imre és Erdélyi János vallják először s igazolják előadásukkal a puszta tájak önálló esztétikai érdekét, egyszersmind Petőfihez átvezető szimbolizmussal gazdagítják. Vahot (Tavaszi utazásom emlékvirágai. Regélő Pesti Divatlap, 1842. II.) «magyarabb» vidékre vágyva keresi fel a «magyar folyó», a Tisza áldott partjait, melynek még szabálytalan folyásában is eddigi nemzeti életünk hű mását látja. Egy folyamunkat sem dicsőíti a népköltészet annyira, mint ezt, érthetetlen, miért nem követik e példát (s Kisfaludy Sándorét és Berzsenyiét a Balaton megéneklésében) műköltőink is, holott ezzel csak terjedne hatá-

suk a megénekelt táj népeire. Védelmébe veszi Vahot a pásztornépet is rossz híre ellenében, sőt gyarlóságai mellett bizonyos nemességet tulajdonít a hortobágyi betyárnak. A puszta ünnepélyes csendjét, magányát — szöges ellentétben ama Mindszenthy Antallal — a lelki nemesség és «költői bájvilág» ihletőjének, a puszta lakóját a költészetre mintegy természetileg hangoltnak, predesztináltnak hirdeti. A Hortobágyot oly igen szereti, hogy külön fejezetet szán neki s végül felszólítja, hogy míg csak végetlen pusztáin fú a szél, el ne hagyja enyészni «Zöld Marci és a Peleskei nótárius hozzácsatolt nagy nemzeti hírének emlékezetét.»

Erdélyi János Utiképei (Reg. Pesti Divatl. 1843. II.) minden tekintetben továbbfejlesztik és elmélyítik Vahot idealizáló alföld-szemléletét. Őt már egyenest a költészettel megszentelt táj varázsa vonja a Hortobágyra: a fogadóba, melyben a peleskei nótárius vasas németjei garázdálkodtak s azon helyekre, hol Gaal bohózata szerint a juhászok dala zengett: «Imé a' költészet szelíd hatalma. Nekem mindegy, akár történt valami, akár nem a' szegény notáriussal, de varázsszálak kötik ezáltal lelkemet Hortobágy' földjéhez, 's az emlékezet virága, mellyet oda költő ültete, hervadatlan.» — Ő is, mint Vahot, a népköltészet legigazibb termőhelyének tartja az alföldet, főkép Hevesnek a Tiszára eső részét. A pusztának ily szempontú megbecsülése keleti eredetünk tudatával is kapcsolatos. «A keleti népköltészet hazája a puszta» — mondja Erdélyi később, 1846-iki tanulmányában (A magyar népdalok) Talvj után, kit úgy látszik, már ekkor is ismert,[1] — «innen senkit se

[1] Talvj: Versuch einer geschichtlichen Charakteristik der Volkslieder. 1840.

lepjen meg ... állításom, miszerint a magyar népdalokban legigazabbak a pusztai népdalok, miután annyira egyezik természetünkkel a pusztai élet.» S mindjárt maga példáján érezteti, mily ihlető hatással van a lélekre a puszta szemlélete: «Az a' nagyság, melly a' szem előtt feltárul, sőt kimegy annak határaiból, 's mintegy a' végetlenségbe foly el, lehetetlen, hogy a' *fenséges*' érzetét fel ne támassza keblünkben.» Itt hát végre megvan nevezve az az esztétikai érzés, melyet a végtelen síkság ébreszt szemlélőjében. Esztétikailag ezzel megvan törve a hegyvidék egyeduralma, az alföld pedig, minthogy néprajzilag is magyarabb nála, a népies felfogás szemében már le is győzte a felföldet. Magyar jellemét azonban Vahotnál szintén mélyebben járó gondolattal határozza meg Erdélyi. Ez a gondolat a negyvenes évek elején már fel-felbukkant. Remellay Gusztáv Szolnok vidéke ismertetésében (Ath. 1841. II.) már bőven fejtegeti: azt a véleményt, hogy a hegyvidék a szabadság hazája, onnan származtatja, hogy Európa majd minden szabadságharcát bércek között vívták; nálunk azonban, ellenkezőleg, őseink szabadságharcai nagyrészt az Alföldön folytak le «s e' szellem, a' szabadság' ezen szelleme maiglan is él az Alföld síkjain.» 1842-ben Sárosy egy versében kísért a «szabad alföld» s a «meddő tetők» (hegytetők) ellentéte (Emlékezet. Ath. 1842. I.). Erdélyi szerint az igaz magyar faj épp azért telepedett a Tisza partjai mellé, mert jellemének fővonása a szabadságszeretet lévén, gát neki a hegy, mely «elkét is korlátozza szemében.» Ezzel magyar ember számára végkép el volt döntve az alföld elsőbbsége s elvitattatott a hegyvidéktől az az egyetlen előnye is, mely miatt a «szabad» magyar részéről még becsülésnek örvendhetett volna.

A népiesség idealizáló áramlata így teremtette meg fokról-fokra haladva a maga magyar táj-eszményét, tette meg az alföldet a legmagyarabb népi s a legfenségesebb műköltői ihletek forrásává, Tiszájával együtt a magyar jellem tájmásolatává s kész örömmel tartotta számon azon költői emlékeket, melyek népszerűsége ehhez a tájhoz fűződött.

A népiesség fogalma már a huszas évektől kezdve a köznép körére szorította magát; azóta pedig mind magyarabb, sőt legmagyarabb köznépet keresvén, az alföldet jelölte ki Isten adta lakóhelyéül, az alföldön is a pusztákat, a puszták közt is főkép a Hortobágyot. «Árnyék», amit Széchenyi kívánt volna látni, vagyis a műveltség gondoskodó kezének nyoma, ott volt ugyan a legkevesebb ; de ez a mozgalom nem is olyan műveltséget keresett, hanem inkább a műveltségtől lehetőleg érintetlen, élő régiséget, ősmagyar életformákat és embertípusokat ; s azt itt megtalálta, még pedig olyan változatban, mely egyúttal a legnyugatibb romantikus ösztönöket is kielégíthette volna.

*

A vázolt sokoldalú néprajzi érdeklődés jele az irodalomban, hogy elbeszélő és drámai művek egyrészt mind szaporábban szerepeltetnek népi alakokat, másrészt pedig egyre komolyabban fogják fel őket, vagy legalább nevezetesebb részt szánnak nekik a történet alakításában. A XVIII. századvégi iskolai drámáktól, vígjátékoktól és regényektől kezdve csaknem az 1830-as évek közepe tájáig nevetséges alakként szerepel a paraszt, a cseléd, sőt az egész falu, nótáriusával, kupaktanácsával együtt az irodalomban és súlyos, nagy kivétel, egy egész korából kimagasló lángelme rendkívüli alkotása

a Bánk bánbeli Tiborcz. Legfeljebb egy-egy hűséges szolga alakja menekül meg az általános kifigurázó szándéktól, Fáy András (Elkésések, 1822) és Kisfaludy Károly (Barátság és szerelem, 1822) egy-egy elbeszélésében, az öregbiró (Tura Márton) ugyancsak Kisfaludy vígjátékában (Mátyás deák, 1825). Fölöttébb ritka eset azonban, s ilyet is csak Fáynál és Kisfaludynál találunk meg ekkor, hogy paraszt leány mint szerelmes történet komolyan vett hőse foglalkoztatja az író figyelmét. Fáy András Lencsije (A hasznosi kincskeresés, 1824), Kisfaludy Mártája (A hűség próbája, 1827) ily kivételek. Ennek azonban az is egyik magyarázata, hogy női komikus alak általában ritkább s a magyar «pórhölgy»-et (Erdélyi szava 1846-ból!) kezdettől fogva szívesebben idealizálták a férfinál.

Kisfaludy Károly, ha tovább él, bizonyára a tárgyi népiességet is éppoly nevezetes lépéssel vitte volna előre, minőt népdalaival tett meg a lírai nemben. Így azonban a kezdeményezésben kortársa, Fáy András tette meg helyette. A Bélteky-ház (1832) Szőke Pistája, mint Dobóczky Pál megállapította, az első «falurossza» költészetünkben s az első irodalmi paraszt, kit az író nemcsak komolyan, hanem tragikusan fogott fel és alakított. Rajta kívül a harmincas években Gaal József novellái és regényei érdemelnek figyelmet. Amit azonban ő legnagyobb kedvvel és sikerrel űzött, a betyárromantika, talán Schiller Haramiáinak a hatása alatt, már jóval korábban megindult s voltakép Fáy András Szőke Pistájának a története is abba torkollik bele. Érdekes jelenség, hogy a népi alakok közül a betyárral (s általában a puszta fiaival) foglalkozott költészetünk legnagyobb érdeklődéssel és idealizálással kezdettől fogva. A velejében romantikus népiesség ugyanis, amint

táj-eszményét a pusztában találta fel, eredeti népi alakul leginkább a társadalmon kívül álló betyárt ragadta ki regényes érdeklődése számára. Az az egyetemes romantikus hajlam, mely a társadalomtól magát függetleníteni merő szabálytalan, titokzatos, veszedelmes, de a normális ember számára épp azért érdekes jelenségeket oly különös részvéttel élvezte és hamis ethikával idealizálta, nálunk (míg csak Eugéne Sue hatása holmi nagyvárosi «rejtelmekre» s «titkokra» nem terelte a regényíró figyelmét) a betyárromantika népies formájában talált teljesen magyaros ízű kielégítésre. Balogh István elveszett Angyal Bandi-ja (1812), Wándza Mihály Zöld Martzi-ja (1817), ennek egy piarista iskoladráma-átdolgozása («Szomorú és víg elegyes játék», 1823), Fáy András Hasznosi kincskeresése (1824, Keskeny Pista nevű szegénylegényével), Csontos István Aranyossyja (1827, egy bakonyi betyárral), Vörösmarty Becskerekije (1831), Kovács Pál Zsiványa (1833) — Fáy említett novellája és Vörösmarty költeménye kivételével csupa színművek — már eléggé feltűnő sorozat Gaal József előtt.[1] Egyébként a Bélteky-ház (1832) is szerepeltet két haramiát mellékalakul egy komikus epizódban. Gaal József bizonyos anekdotikus
* életképműfajában teszi kedveltté s utánzottá betyártörténeteit (Haramia-csók, 1835 ; Pusztai kaland, Hortobágyi éjszaka, 1836). Az ő kedvelt hőse Zöld Marci. Nagy Ignác egy vígjátéka (A hősök, 1838) Sobrit idealizálja.

A betyár idealizálásában már jelentkezik az az el-

[1] Csaplovics is *(i. m.)* megemlékezik néhány híres haramiáról: Jánossjk- és más tótokról, Angyal Bandi, Zöld
* Marci és Becskerekiről.

fogultság, mely tisztán a nép érdeke szempontjából ítél erkölcsi kérdésekben is. Minthogy a betyár csak a gazdagot bántja, a szegény népet ellenben még segíti is a gazdagtól elvett pénzzel («A gazdagot pusztítják, De a szegényt nem bántják» — mondja a népdal), a nepies gondolkodás nem ítéli el, sőt rokonszenvesen festi. Ugyanily szempontú elfogultság általánosítja apránként a szegény népet (többnyire az úri vagy éppen főúri renddel szemben) az erény és tisztesség hordozójává (Kuthy Lajos : Arthur és Jenő, 1841 ; Remellay Gusztáv : Ujoncállítás, 1842) s eszel ki tendenciózus történeteket, melyekben a jobbágyleány s az úrfi ideális szerelmét a gőgös várúr elfogultsága juttatja tragikus véghez, vagy a paraszt leányt a nemes úrfi vagy úr teszi szerencsétlenné szerelmével (Eötvös : Vár és kunyhó, 1837, Tárkányi Béla : Vár és völgy, 1842, Vajda Péter : Az éj fia, 1841). Ily szembeállításokban a politikai értelmű népiesség jelentkezik s nem idegen az Szigligeti első népszínműveitől sem.[1]

2. Érdeklődés a népköltészet elbeszélő műfajai iránt.

Láttuk, mint tágult ki a harmincas évek folyamán a népiesség érdeklődési köre s mint egészült ki az addigi jóformán dal-népiesség egyetemesebb néprajzi látókörrel. E gyarapodás ismertetése után tekintsük meg, miként alakult tovább a népköltészet ügye az évtized folyamán.

[1] A részletekre nézve l. Dobóczky Pál : Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Gaal Józsefre vonatkozólag l. Badics Ferenc : Gaal József élete és munkái. Bpest, 1881.

Mindenekelőtt a látókör kitágulását tapasztaljuk itt is. Megelőzőleg a népköltészet fogalma szinte kizárólag a népdal műfajára szorítkozott s csaknem teljességgel mellőzte a nép *elbeszélő* hagyományait. Gaal György meséi, gr. Mailáth János meséi és mondái németül jelentek meg, éppúgy br. Mednyánszky Alajos elbeszélései, mondái és legendái. E huszas évekbeli német nyelvű kiadványok hatása a következő évtizedre érlelődött meg, részben az utóbb említettnek magyar fordítása (1832—34) révén.

A késedelemnek más oka is volt. Az irodalomban az elbeszélő költészet két műfaji változatot népszerűsített eleddig: a Kisfaludy Sándor-féle regét s a Vörösmarty-féle nagyobb és kisebb eposzt. Egyik sem volt alkalmas arra, hogy műfaji formáját valamely népi elbeszélő mintához igazítsa; jobban mondva: műfaji mintái mindkettőnek a népin kívül voltak adva. Kisfaludy regéi, melyek költött, sablonos hadi és szerelmi történeteket beszéltek el a magyar nemesség előidejéből, legfeljebb arra voltak jók az itt felvetett szempontból, hogy sokáig zavarják a «néprege» fogalmának kitisztulását. Tapasztaljuk is, hogy regéit még a negyvenes években is hajlandók voltak olykor a «népies» fogalma alá beiktatni (talán magyar versalakjuk miatt is), mi aztán a műköltészetben ehhez hasonló, a népiesség szempontjából hamis utánzatokat, fiktiv népregéket és mondákat eredményezett. (Pl. Lévay László: A ság-
* hegyi váromaldék. Néprege. Koszorú, 1834.)

Az eposz pedig, sőt primitív előzménye, a Dugonics-iskola áltörténeti és verses ősregénye, épp azzal tette fölöslegessé a népi elbeszélő hagyományok és törmelékek külön figyelemre méltatását, hogy maga számára használta fel csodás-elemnek, epizódérdekű dísznek.

Ez az eposzi népiesség (amint nevezhetnők) mintegy megkötötte s a közkeletű népiesség fogalomköréből * egyelőre kívül rekesztette az itt szóbanforgó, főkép népmesei és mithológiai anyagot. Zalán futása jó példa rá, mint használta fel az eposzköltő a magyar tündérmesék anyagát is egyéni leleménnyel.

Elbeszélő néphagyományoknak mondtam azt a tárgyi anyagot, melyet a nép elbeszélő költészete (meséi, mondái, regéi) felölelnek, ideszámítva azt is, ami a néphit és népbabonák csodavilágába tartozik. E tárgyi elemeken kívül elbeszélő formát is nyujthatott volna a népköltészet az irodalomnak, úgy, amint a népdal lírai műformát kínált. Nyujthatott volna, de arra sokáig senki sem gondolt, még a kisebb verses műfajokban, románcban és balladában sem.

Pedig a Percy-féle balladagyüjtemény nem volt ismeretlen nálunk. Döbrentey és Buczy Emil az Erdélyi Múzeum 1817-iki évfolyamában már említik, a Hasznos Mulatságokban (1825. I.) a balladáról értekezvén Töltényi Szaniszló hivatkozik reá s több angol balladaköltőre, különösen Scottra. Ugyanő már 1820-ban (u. o. II. 19. sz.) közzétett angolból fordított balladát, Edvi Illés Pál pedig átdolgozott kettőt a Percy-féle gyüjteményből (Hébe, 1821).[1]

A Figyelmező egy bírálata (1837. II. 178.) felvilágosít az említett jelenség okairól, midőn a megbírált balladák és románcok iránti elnézését ekként indokolja: «Mindazonáltal, ha tudjuk, mi nehéz e' versnemnek egészen saját tónusát eltalálnunk, 's mindenek felett nekünk, kiknek néppoesisa ollyas eredeti formákat,

[1] L. Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István felléptéig. 1917. 55—57. l.

mikre a balladáét vagy románcét olthatná a' művész, csak alig mutathat fel, — engedékenyebbek leszünk». Míg a székely balladák nem váltak ismeretesekké, műballadánkon is rajta maradt a kezdet idegen íze s még magyar mondai tárgy (Toldi, Szilágyi és Hajmási) balladás feldolgozásai sem tüntetnek fel valamelyes magyaros műfaji bélyeget.

Így tehát az elbeszélő nemben a népköltészet leginkább csak tárgyat (meseit és mondait) kölcsönzött az irodalomnak, műfaji formát azonban alig.

Az említett eposzi körön kívül a mese alig-alig jelentkezett még az irodalomban. Csokonai Tempefői-jében (1793) Szuszmir meséje — bármily remek reprodukció — nem önmagáért van; Vörösmarty Tündérvölgye a maga egészében nem mese, csak mesei fantázia műve; Csongor és Tünde mesei alapú ugyan, de (még mielőtt a népmese a maga valódi műfaji mivoltában irodalmi forgalomba került volna) mély értelmű műköltészet magaslatára emelve. Fazekas Mihály Ludas Matyija minden műfaji kiválósága mellett csupán hexameterei miatt sem naiv változat már.

Az Élet és Literatura 1829-iki évfolyamában Vilma (Szemere Pálné) tett közzé három mesét (Rózsika, A farkas nemzetség, Tyúkom-búkom) s gr. Mailáth János egyet (Tündér Ilona). Afféle irodalmi nyelven elbeszélt népmesék ezek, tehát nem igazi hű népmese-lejegyzések, bár a Szemere Pálné meséi modorban elég híveknek tetszenek. Mint tudjuk, Szemere Pál folyóirata szabad tért engedett a bírálatnak önmagával szemben is. Így folyóiratának említett évfolyamát a Muzárion 1833-iki kötetében többen (névtelenek) bírálat alá veszik. E bírálatokból kiderül, mint vélekedtek még akkor a meséről az irodalomban. «Meg kell vallanom — így hang-

zik egyik bírálat — hogy sem a' «*Hol volt, hol nem volt*»-ak, sem Mailáth' regéji, 's tündéres románjai nem e' gyüjteménybe illők ; bár millyen légyen is művészi becsök. A' köznépi mesélések alacsonykábbak, sem hogy fentebb rendű, tanult 's mívelt olvasókat mulassanak ; Mailáthnak regéji, hihetetlenségök miatt, sem az életből merítve nincsenek, sem arra nem munkálnak, sem a' mai gondolkozásmóddal meg nem férnek». Oktató-e a Muzárion, vagy mulattató? — kérdi tovább a bírálat ; «ha oktató, mit keres itt Tündér Ilona, mellyet... a' pórnép' kezéből is ki kellene kapni, mint ostobaságot és superstitiót terjesztő mázolást»; ez a panasz a bíráló szerint általános a folyóirat ellen ; egyik megyénkből már jelzik is, hogy «ők többé Muzárionnak következő köteteit hordatni nem fogják, mert nekik *Tündér Ilona*... nem kell». (Id. h. 32—33. l.) Hátrább — nyilván egy másik bíráló — dicséri Vilma Rózsikáját ; de rámutatva néppoesisünknek éppen e téren szegénységére (mert eredetit keveset mutathat fel, hisz a legismertebb «pórrege», Tündér Ilona, olaszból fordíttatott), úgy véli, köszönetünket érdemlik mindazok, kik népköltészetünket «versben vagy prosában eredeti művekkel tágítani igyekeznek» (id. h. 84. l.). Az igazi népmese tehát nem kell, mert művelt olvasót nem mulattat, a nép közt pedig babonát és ostobaságot terjeszt (körülbelül ez a Tempefői-beli egyik kisasszony véleménye is Szuszmir meséjéről). Ellenben a műnépmesét mentheti az az érdem, hogy eredetivel tágítja néppoesisünket, vagyis (ha jól értem) a népet látja el az övéinél eredetibb magyar mesékkel. Látni egyszersmind a műfaj elnevezésében meginduló zavart, mikor «pórregének» kereszteli el azt, amit a maga termőhelyén, a nép közt mesének hívnak.

Népmesét az említett német nyelvű kiadványokon kívül nem is gyüjtöttek még ekkor, első tekintélyesebb gyüjteményükkel csak Erdélyi János kiadványában találkozunk, nevezetesebb értekezéssel pedig a népmesékről 1847-ben (Henszlmann Imre cikke a Magyar Szépirod. Szemlében). «Pórrege», «néprege», «tündérrege», sőt «népmonda» címen írtak azonban műmesét eleget, melyek nagyrészében a mese, rege, monda és az irodalmi beszély jegyei és formái tisztázatlanul keveregnek.[1]

Ily kitisztulatlan s mind tárgyi, mind alaki (műfaji) szempontból inkább műköltői, mintsem népi változatot képviselnek még a Tompa-féle «Népregék, népmondák»

[1] Gr. Mailáth János: Villi tánc (Aur. 1822). Kisfaludy Károly: Bandi; A választás; Karácsonéj. Népregék (Aur. 1830). N.: Okos Jancsi s Bolond Kata. Népmonda (Aur. 1831). Vörösmarty: A kecskebőr. Pórrege (Aur. 1834); Szél úrfi. Tündérrege (Ath. 1837). Fáy András: Sió. Tündérrege (Aur. 1836). Jósika: Bájvirág. Tündérrege (Emlény, 1837). Gaal: Verhovina. Tündérrege (Aur. 1837). D. K.: Váróleány. Néprege versben (Ath. 1840. II.). Remellay Gusztáv: Zsojca. Eredeti oláh rege (Ath. 1842. I.); Bella. Szerb néprege (Ath. 1842. II.); Lyubica. Eredeti néprege (Belgrád vidékéről. Ath. 1843. II.). Tárkányi Béla: Máté gyilkos. Néprege (u. o.).

«Népmondák»: Szép Ferenc: A sz. királyi domb («az előkorból». Regélő, 1834). Nagy Ignác: Karácson éjszakája; Matics Imre: A merész leány (mindkettő versben. U. o.). Czangányi G.: Huba és Tünde. Szerelmi népmonda (u. o. 1835. I.). Garay: Jánoshegy. Népm. Hunyadi korában (u. o. II.). B.: Három fekete ló; Barna: Kincskeresők (u. o. 1836. I.). Szalay Mihály: A gonosz nő és az ördög. Fogl után (A Jóka ördöge változata. Társalk. 1842). —*a*—: Kaukázusmelléki orosz monda (Góg és Magóg. Ath. 1842. II.). Kazinczy Gábor: Isten ostora (Honderű, 1843).

(1846) is. Tompa később maga írta Aranynak, hogy népregéi nagy része «minden inkább, mint népies».[1]

A gyüjtés fontosságát — s inkább a történeti érdekű mondára s pogány emlékeket őrizhető babonákra gondolva, mintsem a népmesékre — elég későn kezdték hangoztatni. Tóth Lőrinc Néphit s népbabonák poézise címen kiván figyelmet ébreszteni ez irányban (Ath. 1837. II.), Kiss Bálint példát is ad rá Magyar régiségek (Pest, 1839) c. művében, mely a magyar mithológia töredékes hagyományait kísérti meg összeszedni (miben Cornides és Engel: 1791, Horváth János: 1817, és Horvát István — 1825, voltak elődei).[2] Végül az 1840-iki Emlényben Pulszky Ferenc három népmondát tesz közzé a félnémet, féltót felföldről, verses formában feldolgozva s bevezetőül szól a népköltészetről, melynek természeti szépségei elhomályosítják «beteg képzelődésünknek üvegházi növényeit», vagyis a mesterkélt műköltészetet s melyből mi eddig szinte kizárólag csak dalokat gyüjtöttünk, holott még nagyobb kincs a népmondák. Pulszky, kinek e felszólalását a Figyelmező is ajánlta olvasóinak (1840. 4., 5. sz.), nyilván ez elismerő fogadtatás hatása alatt Népmondák címen az Athenaeumban is megismételte (1840. II.) azt. Rámutat a németek példájára (Grimm Jakab: Deutsche Mythologie, 1835), kik régi vallásuk maradványait, melyekből a kereszténység felvétele után mese, monda, rege, szokás, babona, bűbáj stb. lett, szorgalmasan gyüjtik. Mi is csak így nyerhetünk felvilágosítást nemzetünk

[1] Jellemzésüket s a népihez való viszonyuk helyes megállapítását l. Kéki Lajos: Tompa Mihály. 1912. 66—75. l.

[2] L. Katona Lajos: Irodalmi tanulmányok. II. 1912: A magyar mythologia irodalma.

ősidejéről. Felszólítja hát kivált a fiatalabb írókat, hogy
* «figyelmüket vidékeik mondáiról, népszokásaikról s
* babonáiról el ne vonják. A mondáknak csak filozófiai és történeti érdekét érinti, költői becsükkel azonban nem foglalkozik. Záradékul három népmondát tesz közzé.[1]

Az irodalmi népiesség ekként továbbra is túlnyomólag a népdalkultusz körében maradt meg, az elbeszélő hagyományok vagy a már leáldozni kezdő eposz, vagy az ébredezni kezdő mythosz-tudomány körébe utaltatván, melynek sok tekintetben kifogásolt, de anyaggazdagsága szempontjából máig egyik legnevezetesebb képviselője Ipolyi Arnold Magyar Mythologiája (1854).

3. Népdalgyüjtemények.

A harmincas években nem jelenik meg újabb dalgyüjtemény a sárospataki Érzékeny és víg dalok má-
* sodik kiadásán kívül (1834) s ellanyhulni látszik jó időre az elmélet is. Annál inkább terjed a műnépdalírás gyakorlata s ez Kisfaludy Károly hatása. Korábbi propaganda felhívta már annyira a figyelmet a népdalra, hogy kiki, minden magyar műköltő figyelte s tudta már saját vidéke népi dalait, melyeket régebben talán nem méltatott volna figyelmére. Most már nem kellett könyvből, folyóiratból tanulni a népdalt, nem kellett untalan közlésekkel emlékeztetni reá: hatott

[1] Maga Pulszky tovább is gyüjtött. «Népmondák és a Magyar hősrege Töredékei» c. újabb gyüjtése (1841-ből) Naplói VI. és IX. kötetében található a Nemzeti Múzeum kézirattárában. L. Ethnographia, 1916. 113. l. — Emlénybeli, «Népmondák» c. közleményét l. újra kiadva: Pulszky Ferenc Kisebb dolgozatai (Akad.), 1914. 101—108.

az most már az íróra közvetlenül, a maga természetes helyén. Az irodalom számára a népdal megtette a magáét: felhívta magára a figyelmet s megindította a műköltészet népies gyakorlatát. A népi dalok gyüjtése most már tudományos feladattá vált s országos szervezetet nyert, mikor előbb az Akadémia, majd a Kisfaludy-Társaság vette a kezébe. Folyóiratok, zsebkönyvek, kalendáriumok is közölnek ugyan egy-egy népi dalt, de azok a műdalokkal, vagy megjobbított népiekkel *népdal* néven jobban összekeverednek, mint valaha s népi érintetlenségük néha még olyankor is kétes, mikor megmondják, hová való nép ajkáról jegyeztettek le. Sőt mikor tájnyelvi különösségükben közöltetnek is, felismerhető rajtuk némi irodalmi íz (Csángó népdal. Koszorú, 1840). A filológiai hűség követelménye ismeretlen még a gyüjtők előtt; simítás, szépítés, variánsok egybeolvasztása megengedett, sőt kívánatos eljárás még ekkor s jóval utóbb is. Úgy látszik, néha jellegzetesebb népiesség kedvéért is megengedhetőnek tartották a változtatást. Bajza pl. azt írja Tárkányi Béla népdalairól (Ath. 1843. I. 576.), hogy «ha mindjárt nép' szájából vétettek is, nem eléggé jellemzetesek. Ügyes versíró iskolamesterek eleget írnak effélét, mi a' nép' nyelvébe is átmegy, de azért még nem mindeniküknek van meg népies zamatja». Tudvalevő azonban, hogy a közlők a népies zamatot rendszerint nem koncentrálták, hanem irodalmi alkalmazkodással inkább felhigították.

A harmincas és negyvenes évek gyüjtőmunkájából a következőket emelhetjük ki.

Kriza János (1811—1875) gyüjtése, mint tudjuk, jóval később, 1863-ban jelent ugyan meg («Vadrózsák»), de már a negyvenes évek elején megindult. Kolozsvári

unitárius pappá választatván meg, tanulmányai kiegészítése végett 1835-ben két évre külföldre ment. Grimm Jakab német mithológiája éppen az évben jelent meg, s ő, mint berlini egyetemi hallgató, azzal legott megismerkedhetett. Sebestyén Gyula valószínűnek tartja, hogy ugyanakkor ismerte meg a Percy-féle gyüjteményt is.[1] 1837-ben tért haza s két év mulva ő szerkesztette a Remény c. zsebkönyvet, melyben többed magával (különösen Szentiváni Mihállyal) az erdélyi népies dalköltészet kezdeményezőjeként mutatkozott be. A dátum közelisége berlini hatásra vall. Már ekkor foglalkozhatott egy székely népköltési gyüjtemény gondolatával is ; 1842-ben előfizetési felhívást tett közzé készülő gyüjteményére s az Athenaeumnak egy 1843-iki közleményében (I. 46. l. «Erdély az irodalom körül 1842-ben») a «nem soká sajtó alá menendők, vagy kéz alatt levők» közt említtetik «Kriza székely népdalai és mondái a' nép szájáról gyüjtve». A gyüjtemény közeli kiadásáról olvasható újabb jelentés az Erdélyi Híradó 1844 jan. 30-iki számában is. Pártolás hiánya miatt azonban e főkép balladái miatt nevezetes kötet megjelenése hosszú időre elmaradt.

Kriza szomszédságában említendő a szintén székely Gáspár János (1816—1892) tanfelügyelő, ki a nagyenyedi kollégiumban B. Kemény Zsigmond mellett «diákszolga» volt s 1841-től 1844-ig szintén hallgatója volt a berlini egyetemnek. Onnan hazatérvén, mint a Zeyk-családnál alkalmazott nevelő, népdalokat gyüjt, enyedi diákokkal összeirat húsz füzetre valót, ami azonban sohasem került sajtó alá. E gyüjtemény anyaga is csak részben népi eredetű, viszont van benne egy-

[1] A Vadrózsák II. kiadása (1911) elején, XXI. l.

két kuruckorinak tetsző darab is.[1] Az 1848 előtti dalgyüjtők közül itt említendő Rokonföldi (=Petrás Incze moldvai pap) is; gyüjteményét az 1870-es években küldte be a Nyelvőrnek s egy része ott meg is jelent 1874-től 1881-ig s 1917-ben.[2]

E végkép vagy csak hosszabb időre kéziratban maradt gyüjteményeken kívül két olyanról kell megemlékeznünk, melyek még a 40-es évek folyamán nyomtatásban is közzététettek: Kecskeméthy Csapó Dániel és Erdélyi János kiadványairól.

K. Csapó Dániel két gyüjteményével is magára vonja itt figyelmünket. 1844-ben jelent meg «Dalfüzérke válogatott népszerű dalokból» c. kiadványa első és második «füzére» (kis kötete). Az első füzér 80 «danát» tartalmaz, a második 70-et. 1845-ben és 1846-ban még egy-egy «füzér» jelent meg e sorozatos kiadványból 90, illetőleg 100 danával. A Dalfüzérkén kívül 1847-ben egy Nemzeti Dalok és Marsok c., az előbbiekhez hasonló terjedelmű kötetkét adott ki. Csapó Dánielről keveset tudunk. Bizonyos azonban, hogy nem azonos azzal a hasonlónevű, tolnamegyei alispánnal és mintagazdával, kinek a Dalfüzérkét tulajdonítani szokták; hisz az már 1844 aug. 5-én meghalt, holott az első Dalfüzérke előszava csak ez év aug. 20-ról kelt. Az említett gyüjtemények szerzője egy másik K. Csapó Dániel, ki mint akadémiai írnok vett részt az akadémiai Tájszótár (1838) gyüjtési és szerkesztési munkálataiban s kiről alább épp e munkálatokkal kapcsolatban fogunk még szólani.

[1] Berde Mária: Gáspár János hagyatékából. Budapesti Szemle 171. k. (1917). 219. l.

[2] L. Nyelvőr 46. (1917.) 134. l.

A Dalfüzérke anyaga jelentékeny részében irodalmi eredetű (sokszor meg is van nevezve a szerző), de azért igazi népdal is sok van benne. K. Csapónak, az első füzér előszava szerint, diákkori gyüjtése ez s közzétételére Szigligeti népszínműveinek (a Szökött katonának és a Két pisztolynak) nagy sikere ösztönözhette. Az ezekben énekelt dalokat, mint mondja, «nemcsak az egyre daloló dajkák és vargainasoktól, de még a magyar nyelvet nem beszélő gyerkőczék — 's lyánykáktól is . . . úton-útfélen hallhatjuk . . . dúdolni, grammatika s nyelvtanulás nélkül». E dalok nagy részét közli is gyüjteményében ; így a Szökött katonából (az I. füzérben) a Cserebogár, (a II-ban) Kalapom szememre vágom, Elmennék én katonának, a Két pisztolyból Az Alföldön halászlegény vagyok én, Szegény legény vagyok én, Ne szomorkodj, légy víg, A kanász az erdőben, Kinek nincsen szeretője, — a Zsidóból pedig a Végig mentem egy asszonynak az udvarán kezdetű dalokat. Gaal József Peleskei nótáriusából is közli a Hortobágyi pusztán fú a szél-t. Műköltők közül Kisfaludy Károly szerepel legtöbb (19) danával, utána Csokonai (8-cal), az újabbak közül Czuczor. De Ányos, Szentjóbi, Ujfalvy Krisztina («Ez az élet úgy sem sok»), Vitkovics, P. Horváth Ádám, Fazekas, sőt Kölcsey (Búsan csörög a lomb), Vörösmarty (Fóti dal), Kunoss, Tóth Lőrinc, Szakál Lajos, Erdélyi János dalaival is találkozunk. Petőfitől mindössze két dalt vett fel : a II. füzetben a «Hortobágyi korcsmárosné, angyalom!» kezdetűt (mely az Ath. 1843-iki évfolyamában jelent volt meg előbb), meg, ami igen feltűnő, a «Kerepöl a szarka» kezdetűt (az I. füzérben), melyet Petőfi még 1841-ben írt, s mely eladdig nyomtatásban meg sem jelent sehol. Vajjon honnan ismerhette? (Petőfi e korai verse egyéb

zsengéivel együtt egy füzetkében maradt fent, amelyet aszódi szállásadója fiának, Neumann Károlynak ajándékozott. A füzet tartalma csak 1880-ban, a Vasárnapi Ujságban került először a nyilvánosság elé.) Csapó Dalfüzérkéjében egyébként Petőfi egyik dalánál sincs közölve a szerző neve.

Hogy Csapó oly dalokat is felvett, melyek műköltői eredetét jól ismeri, azon eddigi tapasztalataink alapján nem csodálkozhatunk. Címében különben is nem népi, hanem igen találóan «népszerű» dalokat igér. Így aztán az sem lep meg, hogy Schiller egy dalának valóban népszerű magyarját («Az ér mellett ült a gyermek», Szemere fordításában) szintén megtaláljuk harmadik füzérében. E dal népszerűségének, tudjuk, nem ez az első jele. *

Igazi népdalok, vagy legalább szerzőjüket felejtett, gazdátlan dalok is szép számmal vannak K. Csapó gyüjteményében. Nevezetesebbek (az I. füzérből): Szerelem, szerelem, átkozott szerelem; Bús az idő, bús vagyok én magam is (ennek utolsó szaka: Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs); Ég a kunyhó; Nem anyától lettél; Veres bársony süvegem; Megérem még azt az időt (más — Árok, árok, be mély árok! — kezdetű dalban); Kis Komárom, nagy Komárom; Erdő, erdő! de magas vagy; Az én rózsám szemöldöke; Bort ittam én, boros vagyok (a Kimentem én a szőlőbe — kezdetűben); Azt gondolám, eső esik; Sem eső nem esik, sem harmat nem látszik; Nincsen nékem semmi bajom, Csak hogy szegény vagyok; Ez a pohár bujdosik; (a II. füzérből): Csaplárosné gyujts világot; Szeretem én magát nagyon; (a III.-ból): Lágy a kenyér, pirítani nem lehet; Száraz fűre deres harmat hulladoz; Jaj, beh szennyes a kendője; Szabad péntek, szabad szom-

bat ; Mi füstölög ott a síkon távolban ; Már minálunk verbuválnak kötéllel ; Irígylik a bajuszomat (kezdete : Búsulok is, bánkódom is) ; (a IV.-ből) : Piros kukoricaszár ; Elvágtam az ujjam, de nem fáj ; Én ültettem az almafát ; Eladtam a kakasom ; Nem loptam én életemben (eleje : Én vagyok a kunsági fi) ; A Tisza, a Duna beh zavaros ; Sötét felhő tornyosodik az égen ; Három piros kendőt veszek ; Akkor szép az erdő, mikor zöld ; Gyere be rózsám, gyere be ; Se nem szőke, se nem barna, Ez az igaz magyar fajta ; Három csillag van az égen ; Elszegődtem Tarnóczára juhásznak.

K. Csapó Dániel másik kiadványa, a «Nemzeti dalok és marsok» (1847) csaknem kizárólag műköltői anyagot tartalmaz : szavalni való hazafias verseket, «török és francia háborúkra célzó» marsokat s függelékül néhány toborzót. A marsokat, mint mondja, kopott kéziratok után gyüjtögette, (bizonyára P. Horváthéból is) vagy diák korában tanulta, mert a ref. felsőbb tanulók közt a cantoroknál még divatosak voltak.

*

Az Akadémia sem maradt el a nyelvvel kapcsolatos népiesség egyetlen ágának a felkarolásától sem. Mindjárt első nagygyűlésekor (1831 febr.), alapszabályaihoz képest rendelést tett magyar tájszavak, szólásmódok, elavult szavak, magyar mesteremberek közt divatozó műszavak összegyüjtésére. Gyűlt is be nagy anyag, melynek, valamint az eladdig nyomtatásban közzétett (fentebb részben elősorolt) gyüjtéseknek felhasználásával 1838-ban megjelenhetett a Magyar Tájszótár.[1]

[1] Az akadémiai tagok közül 1835-ig beküldött : székely szavakat : B. Lakos János, Szabó Elek, Cserey Elek, Derzsi

Az Akadémia ezirányú buzgalmának országszerte híre ment s még vármegyék is hivatalosan állást foglaltak a nyelv ügyének ily jellegű istápolása mellett. Különösen a mester-műszók ügyét karolták fel s azzal kapcsolatban, mint szintén népnyelvi érdekű törekvést, a népdaloknak az Akadémia által megszervezendő gyüjtését és közzétételét.

«A magyar tudós társaság felállta után mindjárt, a népdalokra szintén előkelő gond fordíttatott, mely szándékát az Academiának törvényhatóságok is sietének buzdítani» — írja a Népdalok és mondák előszavában Erdélyi János. Valóban, 1831-ben Esztergom-, 1832-ben pedig Komáromvármegye fordult kérelemmel az Akadémiához, mindkettő a magyar mesterműszók hiányainak pótlását s népdalok készítését ajánlván figyelmébe a tudós társaságnak, «anyai nyelvünk iránt vonzó határtalan vágyódásuk ösztönéből». Esztergomvármegye «a köznép ízléséhez irányzandó magyar dallokat, valamint a menyegzői és egyéb más nemzeti eredetű szertartásokban szokott szóllás módgyárul rövid oktatást és beszédeket» óhajtana készíttetni az Akadémiával, Komárom pedig «a magyar nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmatos népdalokat».

Mózes, Kállay Ferenc, Buczy Emil, Döbrentei Gábor, Gegő Elek; dunántúliakat (Baranya, Somogy): Kállay Ferenc; (Győr:) Czech János, Horvát Endre, Sztrokay Antal; (Balatonmellék:) Horváth Zsigmond; (Vas:) dr. Horváth József; (Komárom, Veszprém, Győr stb.:) Czuczor Gergely; (Sopron és Vas:) Kis János: — Kecskeméti és tolnamegyei szavakat Kecskeméti Csapó Dániel. — Később küldtek be, de még idejében (a Tájszótárba felhasználhatólag): Döbrentei (Sopron és Vas), Sztrokay Antal (Gömör, Győr, Vas), Hollók Imre (barkó szavak), Acsády Sándor (Marcal melléke), Matics Imre (Pápa vidéke), Beke Kristóf, Ordódy Tamás (vegyesek).

Az Akadémia fel is hívta tagjait népdalok gyüjtésére és beküldésére, aminthogy különben is tervezte népdalok és köznépi «szertartások» gyüjtését. A felhívásnak csakhamar eredménye lett ; Erdélyi szerint «tagok és nem tagok egyiránt küldének dalokat», így Döbrentei
* Gábor, Horváth Endre, Horváth József, Czuczor, Ercsei, Dániel, Péczeli József, Demjén S., gr. Dessewffy Virginia ; a székely lakodalmi szertartásokról Bolyai Farkas (l. Tudománytár, 1834), a szlavóniai magyar falvakéiról Hoblik Márton küldött be tájékoztatást (ez az, amely, mint fentebb említém, az 1839-iki Tudománytárban megjelent). A begyült anyagot (a dalgyüjteményeket) az Akadémia Vörösmartynak és Schedelnek adta ki véleményezés végett. Ezek kijelöltek belőle két kötetre valót, miről az 1833-iki nagygyülésen tettek jelentést.

A nagygyűlés úgy gondolkodott, hogy efféle gyüjteményt vagy a nép számára lehet kiadni (ízlése és erkölcse nemesbítése végett), vagy az «embervizsgáló» (anthropologus) számára, ki ily eredeti néphangokból ítélheti meg a nép «szellemi fokát». Ha a nép számára, akkor az igazi népi és a nép közt már divatozó dalok az említett cél előmozdítása végett némi változtatásokkal közlendők, a nép szellemétől azonban el nem térve, hogy a nép is kedvetelve felkaphassa ; felveendők íróktól származó, de a nép szellemében készült dalok is, főkép a nemzeti erényekre s a hazáért hőstettekre buzdítók. Ha azonban az «embervizsgáló» számára készülne egy gyüjtemény, abba csak a nép közt termett dalok volnának felveendők eredeti mivoltukban, minden csinosítás nélkül. A kétféle lehetőség közül az Akadémia ezúttal az elsőt tartotta időszerűnek (tehát a nép dalainak a nép számára javított kiadását), még pedig egy

olcsóbb, kis füzetekre osztott kiadást a nép s egy szebb nyomásút, hangjegyekkel a művelt közönség számára. A szerkesztéssel Vörösmartyt és Schedelt bízta meg.

A szerkesztők foglalkoztak is a kiadás előkészítésével, átvették a beérkező újabb gyüjteséket, megszereztették az Akadémiával P. Horváth Ádám híres kéziratos gyüjteményét, az Akadémia pedig 1837-ben újból felszólította tagjait népregék, dalok, népszokások gyüjtésére. Költség hijján egyre késett a felhalmozott anyag kiadása.

Közben a Kisfaludy-Társaság is felkarolta a népköltészet ügyét. Erdélyi János, ki már 1840-ben foglalkozott egy népdalkiadvány gondolatával, taggá választatván, Népköltészetről címen tartotta meg székfoglalóját 1842 nov. 30-án. A következő évben pedig, 1843 dec. 30-án, már mint a Társaság titoknoka tartott előadást Töredékek a' magyar népdalköltészetről címen. Bizonyára már korábbi szorgalmazásai, közvetlenül mégis e most említett felolvasása hatása alatt határozta el a Társaság egy népköltészeti gyüjtemény kiadását s ahhoz az előkészületek haladéktalan megtételét. Kötelességének tartotta ezt, hiszen a népköltészet egyik faktora a nemzeti költészetnek, melynek története pedig a Társaság munkakörébe vág. Elhatároztatott hírlapi felszólítás útján a gyüjtés országos megindítása s az Akadémiától eladdig összegyüjtött anyag átkérése.[1]

[1] Erdélyi «Töredékek» c. felolvasása: A Kisfaludy-Társ. Évl. VI. 1846. 79—87. l. Az említett határozat: u. ott, V. 1846, 23—24. l., így: «Erdélyi János dec. 30-án a' magyar népköltésről tartott előadást, mellyel oda irányzá a' tanácskozást, hogy a' társaság, az egész magyar népköltésnek, ide értve tehát a' magyar népmondákat, hagyományokat, meséket is, mint a' népiség legnevezetesebb kifolyásának,

A Kisfaludy-Társaság más elvek szerint szándékozott megszerkeszteni gyüjteményét, mint az Akadémia. Kitetszik ez az Akadémiához még a felolvasás és határozat napján (1843 dec. 30.) intézett kérő levélből, melyet Jósika (elnök) mellett Erdélyi János, mint titoknok írt alá. Míg az Akadémia — úgymond e levél — az ízlésnek az alnép közt terjesztése végett «valamivel nemesebb és csinosabb formában» adná az életben levő népdalokat : a Kisfaludy-Társaság szándéka «a' mondákat és dalokat úgy gyüjteni, mint azok jellemző valóságukban élnek s így inkább azokat a' mívelt olvasóval ismertetni, mint a' népnek meztelen valóságukban visszaadni». Ekként végre a gyüjtés is magáévá tette azt az elvet, mely elméletben és népies műköltői gyakorlatban a Kölcseyé volt, hogy t. i. a népdal nem a nép, hanem a művelt irodalom érdekében hasznosítandó.

Az Akadémia 1844-iki nagygyűlése teljesítette e kérést, Fogarasi János javaslatára azt a figyelmeztetést is eljuttatva a Társasághoz, hogy a gyüjtésnél a népdal zenéjére is ügyeljenek.[1]

Két év mulva a Kisfaludy-Társaság megbízásából, Erdélyi János szerkesztésében megjelent a *Népdalok és mondák* I., 1847-ben II. s 1848-ban (március 15-ről

bővebb megismertetésére hírlapi felszólítás határoztatnék a' hazafiakhoz dalok, mondák, mesék stb. beküldése végett ; egyszersmind pedig a' M. Tudós Társasághoz is, a' levéltárában összegyűlt ebbéli anyagok' használásul közlése végett.» — Arra nézve, hogy Erdélyi már 1840-ben foglalkozott egy népdalgyüjtemény tervével, l. 1840 febr. 13-iki levelét Szemere Miklóshoz, Irod. tört. Közl. 1905, 233. l.

[1] Az előzményekre nézve l. Erdélyi : Népdalok és mondák I. (1846). Előszó. — Viszota Gyula : Az Akadémia és a népdalgyüjtés. (Ak. Ért. 1911.). — Az Akadémia említett esztendőkbeli Évkönyvei.

keltezett előszóval) III. hatalmas kötete. A címben «Mondák»-on tulajdonkép népmesék értendők, melyekből azonban a nagy gyüjtemény általában elég keveset nyujt : az I. kötet mindössze hármat («egyedül azért . . . hogy általa hasonló mondák gyüjtésére fordíttassék a hazai olvasók figyelme»), a második tizenkettőt, a harmadik huszat : összesen tehát 35-öt. A népmese tehát valóban csak másodrendű, csaknem függelékszerű anyaga e gyüjteménynek. Ezzel szemben népdalkészlete eladdig hallatlanul gazdag. Van verses darab az I. kötetben 476, a II.-ban 545, a III.-ban 371, — a háromban összesen 1392!

Mindenik kötet előszava felsorolja : kitől, honnan s mily arányú gyüjtést kapott a Kisfaludy-Társaság. Az I. kötetben felsoroltak közül ismertebb nevek : Szakál Lajos, gr. Dessewffy Virginia, Szelestey László, Szeberényi Lajos, Petőfi, Greguss, Döbrentei ; igen sok dalt (450-en felül) küldött be Pintér Endre premontrei kanonok Csornáról ; az Akadémiától átvett darabok száma is meghaladja az 1000-et ; ebből Mindszenthy Dániel zemplénmegyei táblabíró gyüjtése (bevezető értekezéssel) maga vagy 350, K. Csapó Dánielé 130 darab. Beküldöttek olykor régebbi, heverő gyüjteményeket, «régi kézirati gyüjteléket» is, mint Szeberényi Lajos (II. kötet) és Rumy Ágoston (III. kötet), aki édesatyja, Rumy Károly György egykori gyüjteményét ajánlotta fel. Igen sokszor hangjegyekkel együtt volt gyüjtve a szöveg.[1]

Az így begyűlt roppant anyagból szerkesztette meg

[1] Petőfi öt dalt küldött be, mint maga gyüjtését. Ezek közül csak egyet vett be (megrövidítve) Erdélyi. L. Sebestyén Gyula : Petőfi népdalgyüjtése. Ethn. 1914. *

Erdélyi a híres kiadványt «nem minden válogatás nélkül ugyan, de mégis szorosan ragaszkodva azon elvhez, hogy «a dalok úgy kerüljenek világ elé, mint jellemző valóságukban a nép között élnek». Természetesen a beözönlött anyagban sok volt a variáns ; ezeket Erdélyi összeolvasztotta, így aztán némelyik dala «három, sőt négyből is van összerakva, a különböző beküldések szerint», miáltal fentebb jelzett céljával (hogy t. i. a dal úgy kerüljön be a kiadványba, amint a nép közt él) ellentétbe jutott ; maga is vallja : «sok dal lesz itt, mellyet senki nem hallott úgy, mint általam közöltetnek». Ma már az efféle összeolvasztást nem tartanók megengedhetőnek.

A szép anyag együtt volt hát, de a Kisfaludy-Társaság nem tudta volna még az első kötetet sem kinyomatni, ha «egy, nevét elhallgató hazafi társul nem ajánlkozik egy körülbelül 30 íves gyüjteménynek kiadására». Ezért is nem adhatták ki az egész készletet mindjárt 1846-ban. Az így megjelent I. kötet sikere «újra felizgatá a népi költészet barátainak figyelmét», újabb gyüjtések özönlöttek be s «így húzta maga után az első kötet a másodikat», ez meg a harmadikat. Sajnos, a hangjegygyel való közlésről ezúttal le kellett mondania a Kisfaludy-Társaságnak. A «Magyar közmondások könyve» pedig, e gyüjtemény kiegészítője, 1851-ben jelent meg.

Gyüjteményébe lehetőleg irodalmi régiségeket is felvett Erdélyi. Így az I. kötetben : a «Lakodalmi versezetek» közt a XVI. századbeli Házasok énekét, a «Szent énekek» közt több régi egyházit (Ah hol vagy magyarok ; Keresztények sírjatok), a «Történeti, nemzeti dalok» közt a Szent Lászlóról szóló középkori éneket, az állítólag 1458-iki királyválasztási énektöredéket, a Pannóniás éneket, a szendrői Névtelen Szilágyi és Hajmási-

ját (1571), Faludi Nádasdy-dalát, Kádár István énekét ; a II. kötetben a Both János veszedelméről s Mátyás király haláláról szóló énekeket, a III.-ban a kuruckori gúnyverset (Hol vagy te most, nyalka kuruc), stb. Így aztán, bár túlnyomó részében azt az újabb irányt képviseli, mely a nép közt még valóban élő dalokat kívánja megmenteni az elenyészéstől, mégis van benne valami ama korábbi (Révai-féle) felfogásból is, mely a nemzeti költészet régiségeit s az élő népit nem különböztette meg szigorún egymástól.

A dalok mindhárom kötetben bizonyos tárgyi csoportok szerint vannak szétosztva, melyek azonban műfaji és táji kategóriákkal is keverednek. Legteljesebb az I. kötet osztályozása, azért azt idézem : szerelmi dalok; lakodalmi, ünnepélyi versezetek ; bordalok ; haramja és pusztai dalok ; gúnydalok és rokon ; komolyneműek s rokon ; szent énekek ; történeti, nemzeti dalok ; katona és hadi dalok ; románcok és rokon ; játék- és gyermekdalok ; csángó dalok ; vegyesek. E kategóriák egy része ismétlődik a többi kötetekben is ; a II.-ban pedig van egy «Iróktul» c. csoport is, mely az ismert műköltőktől származó darabokat különíti el (Petőfi «Juhászlegény»-e mégsem ide, hanem a «Pusztai dalok» közé s általában igen sok, ismert szerzőjű dal más névtelenek közé osztatván be) s van egy külön szakasz a «Székely dalok» számára. Nehéz is lett volna egységes felosztási elv szerint elrendezni a tömérdek anyagot, rendkívüli gazdagsága és sokfélesége azonban így is világosan kitetszik ennek a gyüjteménynek, minden elődéhez képest.

A két első kötet az egyes dalokat minden tájékoztató jegyzet nélkül közli ; de a II. kötet végén egy Függelék jelöli meg az egyes dalok «vidékeit», vagyis hogy melyi-

ket hol jegyezték le a nép ajkáról, valamint az «Íróktul» származó daloknak a szerzőit is sorra megnevezi. A III. kötet már nyomban az egyes dalok végén megjelöli (ahol lehet) lejegyeztetésük helyét. Az «Íróktul» jelzésüek között ezúttal már Czuczor Gergely vezet 12 darabbal, utána Kisfaludy Károly következik 10-zel, Vörösmarty 4, Vitkovics 3, Horváth Ádám, Csokonai, Erdélyi 2—2, Döbrentei, Gaal, Tóth Lőrinc, Szentiváni, Kriza, Szakál, Petőfi (Hortobágyi korcsmárosné . . .), Tompa 1—1 darabbal. De más csoportokba szétosztva, gazdátlan dalokként többet is találunk még az említettek közül Vitkovicstól, Kisfaludytól, Szentivánitól és Petőfitől (Juhászlegény . . .), s rajtuk kívül Amadétól, Faluditól, Fazekas Mihálytól, Terhes Sámueltől, de legtöbbet Czuczortól. Petőfi dalát, nyilván igazi népinek nézve, még a II. kötethez csatolt tanulmányában is idézi «nagy szépségeért». (II. 460. l.)

A meg nem nevezett szerzőjűek közt egyébként a következők az ismertebbek : Amerre én járok ; Azt gondolom, eső esik ; Sem eső nem esik : Pesten jártam iskolába, kuk! (más kezdetű dalban) ; Úgy meg vagyok határozva ;[1] Felszállott a páva ; Szeretem én magát nagyon ; Csillagos az ég, csillagos ; Édes anyám, meghalok ; Nem anyától lettél ; Kicsin vagyok én ; Bús az idő, bús vagyok én magam is ; Jaj de sokat áztam, fáradtam («Nincsen kedvem, nincsen» kezdettel) ; Nem vagyok én oka semminek (benne : Akkor szép az erdő) ; Elmentem én a szőlőbe, Ráhágtam a venyigére ; Jaj be szennyes a kendője ; Szakajtottam rózsát, fejéret ; Meg-

[1] L. e dalt : Fogarasi János «Népszerű magyar dalok és hangművek, énekre és zongorára» c. kiadványában is (év nélkül).

halok Csurgóért ; Kékeres a szőlőlevél ; Szabad péntek, szabad szombat ; Az ég alatt, a föld színén ; Kísérj ki rózsám, síromig ; A, a, a, Éljen a nagy csutora ; Víz, víz, víz ; Lám megmondtam, Angyal Bandi ; Mit búsúlsz, kenyeres ; Be van az én szűröm ujja kötve ; Szegény legény vagyok én, Vásárokra járok én ; Deres a fű, édes lovam, ne egyél ; Úgy ég a tűz, ha lobog ; Pej paripám patkószege, de fényes ; Én vagyok a petri gulyás ; Lóra csikós, lóra ; Rákosmezőn egykor, pesti vásárkor (benne a Csokonaitól Tempefőiben felhasznált «Túl a Dunán iszik magyar glázlibul») ; Kalapom szememre vágom ; Jaj már mi nekünk Magyar nemzetnek ; Legyen úgy, mint régen volt ; Sárga ló, sárga ló, arany patkó rajta ; Három árva sirdogálva (Gyulai Három árvájának a témája) ; Az alföldön halászlegény vagyok én ; Kitették a holttestet az udvarra ; Őszi harmat, hideg eső ; Fekete szárú cseresznye. (Eddig az I. kötetből.) Három csillag van az égen ; Azért, hogy egy kicsit ragyás ; Vékony deszka kerítés (eleje : Czo fel! édes deresem) ; Kis kutya, nagy kutya ; Zöld erdőben, zöld mezőben Lakik egy madár ; Gyere be rózsám, gyere be ; Jaj de nehéz a szerelmet viselni (eleje : A cseresznye veressel bimbózik) ; Csaplárosné, gyujts világot ; Vagyok olyan legény, mint te ; Végig mentem a kazai temetőn ; Haragszik a rózsám anyja ; Azt mondják, nem adnak ; A Tisza, a Duna zavarodik ; Kerti fán csörög a szarka ; Én már azt teszem, Tót lányt elveszem ; A toronyra (ma : Kútágasra) szállott a sas ; Magasan repül a daru, szépen szól (eleje : Hótul fehér a gyöngyösi hegytető) ; Zöld a kökény, majd megkékül ; A csillag, a csillag az égen jár ; Amott kerekedik egy fekete felhő ; Esik eső karikára (de még nem Kossuth Lajos, hanem : Barna ifjú kalapjára) ; Kicsin

falu, fehér ház; Veszek neki csizmát, pirosat; Vörös bársony süvegem; Fekete pántlikám Fujdogálja a szél; Cserebogár; Fekete városban fehér torony látszik; Ez a pohár bujdosik; Nincsen nekem semmi bajom, Csak hogy szegény vagyok; Azt mondják, hogy nem illik A tánc a magyarnak; Jaj, be szennyes a kendője (a II. kötetből). Söprik a füredi utcát; Megérem még azt az időt; Ne szomorkodj, légy víg; Kinek nincsen szeretője, babája (eleje: Nincsen nekem feleségem, se babám); Hej páva, hej páva, Királyné pávája; Ezt a kerek erdőt járom én (kezdete: Ha nem tudod, rózsám, hol lakom); Irígylik a bajuszomat (kezdete: Én vagyok a magyar gyerek); Gyere haza, édes anyám; Mikor én nőtelen voltam (= Mikor én még legény voltam); Megverek valakit, vagy engem valaki.

E még ma is eléggé közkeletű dalok nagy mennyisége tanuskodik mellette, hogy a gyüjtemény mégis csak főkép a népköltészet eleven, sőt legfrissebb forrásaiból merített, másfelől pedig bizonyítéka az ily gyüjtemények konzerváló erejének.

Külön csoportosított székely és csángó dalaival a későbbi, egy-egy meghatározott vidékre szorítkozó népköltési gyüjtemények (köztük a Kriza-féle Vadrózsák) előfutárának tekinthető, gyermek- és játékdalaival s az első és harmadik kötetbeli románcféléivel is figyelemreméltó többletet nyujt a korábbi hasonló természetű kiadványokhoz képest. Erdélyi románc-félei közt több a balladaszerű költemény s a székely balladák közzétételéig csak ezek képviselték a magyar népköltészetnek ez oly nevezetes rendeltetésű műfaját. Nagyrészt románcos elbeszélések ezek, többször elég híg modorúak (Pávás leány, Gyuri Bandi, Szűcs Marcsa, Fehér Anna), máskor szorosabb kötésűek (Barna Péter szo-

morú nótája : a «Jó ló volt a fakó»), de már az effélék közt is van szerencsésebb kivitelű (Megöltek egy legényt, Hatvan forintjáért), mely dalszerűségével Arany János korai balladamodorára (Zács Klára) emlékeztet. Szép Ilona s A királyfi (Egyszer egy királyfi mit gondol magában) jórészt csak párbeszédre szorítkozó közlő formájával, a bosszúból halálra táncoltatott Szalai kis Kata balladája pedig már tárgya szerint is közeledik ahhoz a magyar ballada-műfajhoz, melyet Arany János képezett ki. A régiek közül közli egyébként Erdélyi kiadványa a Vitéz Oláh Gerő dalát (Oh gyönyörű tavaszidő) s a Kőmíves Kelemenné egy pár sornyi töredékét.[1]

4. A népiesség elméleti irodalma.

Az elmélet terén csak a korszak legvégén találkozunk nevezetesebb jelenségekkel. Odáig a Tudománytár, az Athenæum és a Figyelmező töltik ki némileg az ürt idegen (cseh, ófrancia, finn, lengyel, horvát, orosz, vaszk, svéd, erdélyi szász, illyr) népköltészeti kiadványok állandó ismertetésével s külföldi irodalmi szemlékkel, melyek bár futólag (és sokszor mindenestől idegen folyóiratokból átvéve), érintenek olykor egy-egy elvi kérdést is. A Tudománytár ilynemű névtelen ismertetéseit Toldy Ferenc irogatta s így ő tűnik fel mintegy összekötő őrszemnek a külföld hasonló mozgalmai felé. A Wolff-féle ófrancia népdalok ismerteté-

[1] Az egész gyüjtemény részletező ismertetése : Versényi Györgytől. Ethnogr. 1914. — A «Megöltek egy legényt Hatvan forintjáért« dallamát l. Tóth István : Áriák és Dallok, 1832, 148. l.

sében (1835) egy rövid jegyzete jól összefoglalja mindazon szempontokat, melyekből nálunk a népköltészet hasznát magyarázgatták : «Minél több maradványait a' népszónak mentjük meg a' feledségtől, annál több világosság derül történetinkre, . . . annál teljesb . . . szókincsünk, világosb nyelvünk' története . . ., gazdagabb szépliteraturánk mezeje.» Ugyanitt mutat rá XVI—XVII. századi verseink *ad notam* utasításaira, melyek kétségkívül «népszerte elterjedt énekekre» utalnak, olykor azok tárgyát is sejtetik s így némiképen kalauzaink lehetnek vissza, a magyar népköltészet multja felé. Egy másik könyvismertetésében (1835) a spanyol Saavedra nyomán a népiességet a romantika fontos határozmányának teszi meg. Romantika e szerint «nem egyéb, mint a' természetszerű, *népszerinti* felfogás és előadás' módja a' költészetben» (id. h. 220. l.). Népballadáról, népmonáncról is ily ismertetések során esik szó, mint többek közt ez utóbbi alkalommal is.

Megemlíthetjük talán Horvát Endrének is egy érdekes megjegyzését, melyben tiltakozik az ellen, hogy a «népdallokat» a históriai kútfők közé sorolják : «a' népdallok hitele ellen szól Béla Kancellárja . . . Ezt bizonyítják mások is. És valóban nem lehet bizonytalanabb kútfő, mint a' hagyomány, és még bizonytalanabbak a' népdallok. Toldi Miklós lova most is csak tréfás mese, és Kinizsi Pál nyomóruda, semmivel sem több, pedig hagyomány.» (Tudom. Gyüjt. 1831. IV. 93.)

Eredeti hozzászólás a népdal kérdéséhez csak egy, az ifj. Szabó Józsefé (Szatmárból) ismeretes a harmincas évekből, kitől a Társalkodóban, hol Néhány szó a' népdalokról c. kis értekezése is napvilágot látott (1835. II. 70. és 71. sz.), több Kölcsey-utánzó vers olvasható. Népdalok alatt «a' most nép' szájában kö-

zönségesen forgókat» érti s köztük két osztályt különböztet meg: egyik a köznéptől eredt daloké, ez mint alsóbbrendű («aljasabb») a nemzet művelődésével el fog pusztulni; másik a művelt tollból származott daloké. Mindkét osztály egyaránt népdal tehát szerinte, s ő mondja ki talán legkorábban azt az igazságot, hogy a népdal meghatározása független eredetétől: nem a nyelv bárdolatlansága, nem a szerző határozza el, mi a népdal, hanem a nép géniusza tettleg s gyakorlat által; vagyis az a dal a népdal, melyet a nép tud, ismer, dalol, elfogadott, akárki szerezte is. Külön szól az említett második osztályról, vagyis a műköltőtől származott népdalokról; ezekben a költő «közép útat tartván úgy röpül, hogy a' magasat féken tartsa, 's az alantságot bátor léptekkel biztatva emelje», vagyis hogy a népit s a műköltőit egy szerencsés közbülsőben kiegyenlítse. A népdalok értékelésében költészeti szempontokon kívül bizonyos oktató célzat is vezérli: azért is érdemesnek tartaná összegyüjtésüket, mert «utódaink tanulhatni fognak népdalainkból sok szokást, mellyek hazánk' külön részeiben uralkodnak, de mellyek közönségesen még a' jelenkoriak előtt sem ismeretesek; fogják ösmerni tanulni nemzetünk' mostani szellemét, iparját, foglalatosságit.» Végül két dalt közöl, melyek egyikéről, A haldokló testvér címűről, fentebb külön is alkalmunk volt már szólani.

*

1841-re a Kisfaludy-Társaság a következő jutalomtételt tűzte ki: «Mit értünk nemzetiség és népiesség (Volksthümlichkeit) alatt a költészetben? s különösen a magyar költészetre mennyi és milly befolyást gyakorlott a nemzeti és népi elem?» Nov. 20-ig beérkezett

négy pályamű, melyekről Schedel, Szemere Pál és Szontagh Gusztáv tettek jelentést 1842 január 29-én. A pályázatról szóló Tudósítás, valamint D. Müller Godofréd pályanyertes felelete (Nemzetiség és népiesség a' költészetben, különösen a' magyarban) az Évlapok 1842-iki (III.) kötetében olvasható.

Különös érdeke e pályázatnak, hogy a közvetlen Petőfi fellépte előtti évek felfogásáról tájékoztat.

Az egyik pályamunka puszta külsőségekben látja a népiességet ; szerinte az mindössze «a' nép tetteinek vagy beszédének hű másolatja», a nemzetiség ellenben a nemzet «lelkének tüköre.» Berzsenyi az egész nemzet költője, Csokonai egyedüli érdeme a népiesség, Kisfaludy Károly dalai hű tükre a népnek, bátyja nem ismeri a népet, Kölcseyre a népjellem nem hatott, Vörösmarty hangja, ha népi akar lenni, vagy magas, vagy durva : «egyedül Garay az (!), kiből népköltőt várhatunk». A népdalról szóló fejezetében 12 magyar s három tótból fordított népdalt közöl ; tagadja, hogy jellemök (s a magyaré általában) a sírvavigadás volna : inkább harag, csendesen habzó érzelem vagy mély bú ; az alföldi csárdás dana víg, mégis benne csillog a nagyszerű elszánás és komorság csirája. Bőven foglalkozik a kezdő képpel : a népdal — úgymond — többnyire oly gondolattal kezdődik, melynek a tárgyhoz semmi köze s csak a rím kedvéért van, vagy mert a nép, érzését nem bírván «elkezdeni», az első tárgyhoz folyamodik, mely figyelmét magához vonzza. Ez utóbbi magyarázat nem egészen alaptalan, sőt a dalrafakadás psichológiájának jobb ismeretéről tanuskodik, mint az előzmények után várhattuk volna.

Nemzet és nép meghatározásában különös módon érvényesíti a nyelvi szempontot egy másik pálya-

munka. Nemzet e szerint az egy nyelvet beszélők összessége, nép az ország összes lakossága. Látni ebből, mennyire nem tört még magának utat a tiszta irodalmi gondolkodás e két fogalom viszonyításában, melynek csak akkor van az irodalom számára értelme, ha nemzetet és népet ugyanazon nyelv határain belül különböztet meg egymástól. A közölt meghatározás még a Bessenyei-korszak nyelvi álláspontjáról nézi az új jelenséget s azért nem képes az egynyelvűségében definiált nemzettel oly új nép-fogalmat szembeállítani, minőt a költészetbeli népiesség feltételezne. A nemzeti költő e pályamű szerint főkép történeti tárgyakat énekel meg, régi dicsőséget magasztal, buzdít ; a népi költő pedig a nép házi vagy magánéletével foglalkozik. A kétféle költészetnek ily tárgykör szerinti megkülönböztetése — bár bizonyos fokig helyes és az addigi gyakorlatra van alapítva — nem felel meg a fentebbi, nyelvi szempontú alapvetésnek. E zavart, mely részben egy túlhaladott elvi álláspont s részben helyes gyakorlati megállapítás összekeveréséből származik, nem árt tudomásul vennünk Petőfi fellépte küszöbén.

Egy harmadik pályamű pedig, mint Toldy megállapítja, a népszerűvel zavarja össze a népiest, de azért általában «jó úton jár». Nemzeti a költemény mind tárgya, mind kivitele («öltönye»), mind pedig e kettő összhangzása szerint (tárgyon ő is főkép történetit s a nemzet jellemét érzésben kifejezőt értvén). «Népiesnek mondatik a költemény, ha a' tudományilag kevésbbé kiképzett nagyobb közönség' szellemi miségéhez, felfoghatóságához alkalmazva van ; 's hozzájárulván a' szépség' hatalma, magát ennél kedveltetővé teszi.» Nyilvánvaló, hogy itt a műköltő szerzeményeire gondol s elnépszerűsödésük, népdallá válhatásuk feltételeit je-

löli meg, egyébként helyesen. Míg az előbbi pályamű túlhaladott elvi álláspontttal, emez egy ekkor már mindinkább kísértő elvi várakozással komplikálja és zavarja meg egyébként helyes ténymegállapításait. Azt mondja ugyanis, hogy nálunk a népi elem befolyása még nem tudott «különálló népköltő-iskolát» megteremteni s «nemzeti és népi költészetünk egyedül nemzeti életünk' sikeres *politicai* átalakulása 's teljes kivirulta után hághat tetőpontjára.»

Müller Godofréd pályanyertes munkája oly absztrakt elmélkedés, magának a magyar költészetnek annyira csak másodkézből (Toldy Handbuch-ja alapján) való ismeretén alapszik (magyarul sem tudott egészen jól), hogy csaknem mellőzhetnők ismertetését, hiszen kora felfogásától független, a következendőkre pedig hatástalan maradt. Nem érdektelen azonban arra nézve, aki e kérdésekkel nem történeti fejlődésük szempontjából, hanem csak tanulság kedvéért kíván foglalkozni s ez a szempont, filozófiai megalapozása, vezette Toldyt és Szemerét, mikor a jutalmat neki ítélték oda, míg a harmadik bíráló, Szontagh Gusztáv különvéleményben tiltakozott ez ellen, szinte bosszúsan fogadva a szerző hegelianus, német elvontságát. Mi a nemzet, mi a nép? mi a nemzetiség, mi a népiesség? s mi ezeknek része a magyar költészet történetében? — homályos, körülményes definiciók szövevényein keresztül e jelzett sorrendben csaknem dedukciószerűleg halad Müller Godofréd fejtegetése. Különbségtevésének lényege végül is az, hogy a «nemzeti» fogalmában első sorban «a nemzet kifejlettebb, de mégis nemzetileg kifejlettebb egyedeire» gondol, a népben «csak fok- vagy rendosztályt» lát, költészetben pedig népinek azt nevezi, mi «a' nemzetiség ... feltételei mellett, elintézésbeni egyszerűség

előadásbani világosság és kifejezésbeni könnyűség által, minden magasabb előkészület nélkül közönségesen nevelt nép-embernek megközelíthető és felfogható.»

Úgy látszik azonban, a népit egyszersmind népszerűnek és korszerűnek tartja ; míg ugyanis a nemzetiség a nemzet sajátos szelleme és alakja, idő és térre való tekintet nélkül, a népiesség ugyanaz, de idő és térre való tekintettel s e szerint valamely «ideje elébe sietett költő» nemzeti lehet ugyan, de népi nem. Történeti áttekintésében Zrinyi (nemzeti) és Gyöngyösi (népi) szembeállítása illusztrálja némileg ezt a felfogást. Ez az áttekintés egyébként végkép zavarba ejt szándéka felől. Bessenyei, Báróczi, Ányos, Faludi, Virág, Kazinczy, Dayka, Gvadányi, Verseghy stb., a nemzeti és népi elem egyenrangú képviselői az ő szemében.

Sokkal többet ér ennél, s az egész pályázat eredményei közt legtöbbet : Szontagh Gusztáv különvéleménye, mely mintegy maga is megfelel a pályakérdésekre. Filozófelme ő is, de definicióiban már eleve az alkalmi, konkrét feladathoz illeszkedik : «A' *nép*nek két értelme van, mellynek elseje szerint külön törzsökből szakadó *népfajt*, másodika szerint a' nemzet *alsó osztályát*, a' *köznépet* jelenti. E' két értelmet e' jelen kérdésben egy fogalomba kell összekötnünk.» «A nép a nemzet elenyészte után is fennáll, míg nyelve él.» Egy népfajnak (mint későbbi fejtegetéseiből kiderül) műveltség szerint alsóbb rétege, melyet a nyelv azonossága minősít összetartozóvá : valóban ez az a népfogalom, mely az akkori *irodalmi* népiesség kérdésében konkrét valóságnak felelt meg s a kor színvonalán állott, nem úgy, mint a második helyen említett pályamű meghatározásai. Az így felfogott nép fennáll független állami szervezet és haza nélkül is, mik viszont vele

szemben a nemzet-lét feltételei. «A nemzetiséghez tehát a' társasági (socialis) élet' felsőbb elemei tartoznak, hol a' népesség mint *egész*, mint *erkölcsi test* jelenik meg»; viszont «népi, a' mi a' népfajok, kivált az alsó osztályok' társas, családi életéből keletkezik.» Szontagh mintegy a műfajokat is megosztja a kettő között, az eposzt, történeti szomorújátékot s az egész hon állapotjait érdeklő lírát a nemzeti-, a pásztordalt, népregét, paródiát (!) és népdalt a népies költészet tulajdonába iktatván be. Ne felejtsük el azt a «családi» jelzőt a népivel kapcsolatban. Petőfi lírai, Arany elbeszélő népies költészete igazolja Szontagh gondolatát. Ha valaki nem értette volna, miért tartotta Petőfi maga népdalnak Távolból c. költeményét, melynek versalakja is idegen, kifejezései is érzelmesen irodalmiak: a «családi» tárgyban megkapta most hozzá a magyarázatot.

Bővebben fejtegeti aztán Szontagh a nemzeti és népi költészet különbségeit, de a korra jellemző módon nem művészi formáik, csak költői tárgykörük szempontjából, mit a két réteg műveltségbeli különbsége határoz meg. Majd a kérdés történeti oldalára térve át, fontosnak tartja annak a meghatározását, hogy «a nemzeti élet mely álláspontján áll a költő nemzetisége», a nemzetiség mely tényezőit veszi figyelembe és képviseli. Így: Kisfaludy Sándor a nemzetet csak a nemességben látja; Károly a népet is felveszi szemléletébe, önállólag, de a felszabadulás napja még fel nem derülvén, búsan (Rákosi szántó); Vörösmarty az egész nemzetet karolja át, mikor a jobb kor vagy a nagyszerű halál, a lét-nemlét kérdését veti fel számára; «Krizát végre a' democratiai állásponton találjuk; ő már felszabadító népevangeliumról szól, hogy a' szegény magyar parasztgyereknek is legyen hazája».

A negyvenes évek elején, ime, többen érzik már a népiesség politikaivá fordulását; az egyik naivabbúl, a másik, Szontagh, a történeti fejlődés tudatos szemmeltartásával. Azt még egyikük sem látja, hogy a népköltészet lényege független a nép politikai helyzetétől s az irodalom számára csak mint a nemzetileg naiv költészet mintája bírhat jelentőséggel. Az azonban bizonyos, hogy a köznép költészete iránti érdeklődés nem maradhatott független a köznép sorsa, politikai helyzete iránti érdeklődéstől s attól ez utóbbi felé a harmincas évek néprajzi mozgalmai törték meg az utat.

*

1842 november 30-án tartotta székfoglalóját (Népköltészetről címen) a Kisfaludy-Társaságban Erdélyi János.

Értekezése eleje Herder-féle rajongás a népköltészetért, melynek valódi aranykora a történet és litteratura előtti idők, midőn «a státusélet még mélyen nyugvék a családéletben» s a nép örök tulajdonul nyert «egy alaphangot, mely az egész tömegen mint húron végigrezeg; egy alapérzést, melyben az egyesek összetalálkoznak». Ekkor még minden, mi a tömegben együtt volt, jó, mert saját, mert eredeti. Ma már a népköltészetnek (mely hajdan «öszvesége volt minden szellemi nyilatkozásnak») csak töredékeit bírjuk felmutatni s ezért nem becsülik némelyek eléggé.

A népköltészetbeli «nép» fogalom meghatározása következnék ezután, majd a vadnépek költészetétől s a nemzetitől való megkülönböztetés. De kivált az első felettébb szétfolyó, homályos, elintézetlen, csak annyi látszik világosnak, hogy «műveltség, fejlődési viszonyok és polgárisodás szükségei» nem változtatják meg a

népköltészet fogalmát, csak termőterületét szorítják összébb s hogy a vad, a «természeti» népek költészete alsóbbrendű nála, de szintén fentmarad «különösen az alnépnél mocskos és szennyes versekben, kópék és betyárok nyelvén» mint a népköltészet salakja.

Legkönnyebben összetéveszthetni a népköltészetet a nemzetivel, mert az is a nép kedélyéletének a kifolyása. Sajátságos módon különbözteti meg Erdélyi e kettőt egymástól (Müller Godofrédhoz képest éppen megfordítva). A nép mint külön egyed az emberiségből vált ki, a nemzet a népből fejlődött ; ennélfogva a népköltészet közelebb maradt az egyetemes emberihez, mint a nemzeti. Ez utóbbinak a jelleme időszerinti, alkalmi, korszerű ; «uralkodó, az egész kor lelkét teljesen elfoglaló nézletek, vágyak» kifejezője ; kijelölt tárgya a hazaszeretet. «Ellenben a népköltészet mindig a tisztán emberi felé irányul, világát a családéletben leli föl, melynek viszonyai egész földön ugyanazok» s a legtisztábban emberiek, mert az ember ott, a családban látszik «minden álság nélkül embernek.» Tárgyai («eszméi») : hit, szerelem, hősiség. (Itt említi a «három árva» témáját feldolgozó dán balladát, mint egy örök emberi valóság, az anyai szeretet remek kifejezését.) A két költészet nincs egymástól örökre eltiltva : «a nemzeti költészet idővel átmegy a népbe s lesz népdal, mint az angol nemzeti ének.» Viszont a művelt költészetnek is fel kell vennie a népi elemet, különben «nem igazi, hanem korcs, fattyú, sehonnai.»

Hogy a «házi», a «családi» élet köre a népköltészet tárgya, azt már többször is hallottuk, de e tárgykijelölésnek irodalmunkban Erdélyi ad először ily mély értelmet, melynél fogva az igénytelen népköltészet az egyetemes emberinek a költészetévé tétetik meg. Nem fejti

ki részletesen (s főkép a nemzetihez való viszonylatban) e mélyre tapintó gondolatot, számunkra azonban világosság árad belőle irodalmi fejlődésünk egy nevezetes problémájának, a magyar klasszikus ízlésnek jobb megértéséhez, mert eleve megsejteti, mint válhatott annak «klasszikus» elemévé az egyetemes emberi a népiesség által. Csak azt nem értjük meg eléggé Erdélyi fejtegetéseiből, mint kereshetett ugyanez «egyetemes emberi»-nek mondott népköltészetben egy egész irodalmi évszázad egyszersmind, sőt elsősorban magyar specifikumot. Számunkra azonban nyilvánvaló, hogy költői koncepciójában, kifejezési modorában s formáiban kereste és találta meg azt (abban, amit Erdélyi későbbi, 1846-iki tanulmánya oly szerencsésen mond «az ízlés vérszerinti igazságainak»), míg a népköltészetnek tárgyai és eszméi által az «egyetemes emberivel» maradt érintkezésben.

Erdélyi is effélére gondolhatott, midőn az előbbi fejtegetések nyomán rögtön ezt a kérdést veti fel: miben áll hát a népköltészet *ereje?* Csakugyan az említett specifikus magyar tényezők némelyikében véli azt feltalálni. Főleg a nyelvben, a mindenkinek érthető, mindenkitől élvezhető «átlátszó tiszta nemes előadásban» s idegen nyelvre lefordíthatatlan idiotizmusaiban. Nyilvánvaló, hogy a nyelvi kifejezéssel legott nemzeti különösség felé indul a műalkotás s midőn Erdélyi nagy nyomatékkal hangoztatja, hogy «költő csak egy nyelven írhat istenigazában, azon, melyet az édesanyatej szivárogtatott életerébe»: voltakép a költői kifejezésnek örökletes, népenként, vagyis nyelvenként különleges eredetiségére, különfélésítő ösztönzésére utal.

«Most jön a forma» — mondja tovább Erdélyi. Várnók, hogy *az* a forma jön, melyet az elmélet még eddig soha-

sem hangoztatott, a gyakorlat próbálgatott s ösztönszerűleg el-eltalált; *az* a forma, mely a koncepció, a költői szemlélet, a lírai visszahatás, a gondolatindítás, -szövés és -kikerekítés eredetisége: a népi, a népfaji *ihletforma*. S az lenne voltakép az ősi, még a nyelvit is megelőző, de legalább is azzal egyidős forrása a költészet népenkénti s esztétikai konkrétumokban jelentkező szétkülönülésének, fajtaiságának. Erdélyi azonban nem, ő sem arról szól még: csak kívülről, érzékelhető felszíne felől tapogatja: a népköltészetnek egyik jellemvonása (s ez még Herdertől származó megállapítás) az, hogy «az éneket vele kell gondolni», vele legalább «a hang ünnepélyes emelintését», a szavalásnál mindenesetre többet, afféle recitativot. Az ének tette szükségessé a ritmust, melyben «minden népnek megvan a kedvére való formája, haszinte kölcsönzé s nem magából forrá is ki azt.» Természetes, hogy a művelt költő is hallgatni fog a népinek szellemére úgy — s vajjon nem Erdélyi figyelmeztetését szívlelte-e meg Petőfi? — úgy mint Béranger, ki dalait a francia nép énekformáira szabta, fölébe írván mindegyiknek, melyik népdal nótájára megy, mivel azt nyerte, hogy az ismert melódia kivitte költeményeit az életbe s elterjesztette a nép között is.

Ének (és tőle függő ritmus) minden népköltészetnek sajátja s így azt legfeljebb a műköltészettel szemben határolhatja el, népfajilag legfeljebb formaváltozataival létesítvén különbségeket. Hogy azonban az énekszó minő általános következményekkel jár a népköltészet koncepciói s egész modora számára, másfelől pedig nemzeti ritmusfajok a nyelven át mily összeköttetést tartanak fenn a költői gondolkodás fajilag eredeti módjaival: azt Erdélyi nem fejtegeti. A különfélésítő

formai elemek közül is csak a nyelvvel összefüggőre, a hangzatra, ritmusra terjed ki figyelme.[1]

Majd a népköltészet eszmekörében is kijelöli az elválasztó tényezőket: éghajlatot és életmódot s azon képek, fogalmak és világnézletek összegében, miket a nép költői képzelődése felhalmoz, a filológiain kívül szintén gyüjtésre érdemes «eszthetikai kincset» lát. Az egyes népköltemények eredetére nézve, bár elébb bizonyos misztikus tetszelgéssel fejezi ki magát («Mert ki írja a népdalokat? A nép; vagy Grimm szerint: magok magokat»), jól látja a valót: az egyes szerző művén a kollektivitás csiszoló munkáját. Mert a népdal, «ha egytől került is eredetileg, a szájról szájra való átadásnál igen könnyen toldatik, foldatik szebbé, jobbá vagy ellenkezőleg.»[2]

Végül meggondolva, hogy az «anyagi szellemű» idő eltiprással fenyegeti a hagyományokat, felszólítja a költőket, hogy «megőrizzék, mit a nép eddig megőrze, a tiszta és igaz nyelvet s annak emlékeit.» Népköltészetről, minő a bárdoké volt, ma már nem álmodhatni, de e tengerből — a népből, az életből folyvást meríthetni. «Tehát tanulni a népet, az életet, beállni e tengerbe,

[1] Későbbi tanulmányában, melyről itt, mint Petőfi fellépte utániról (A magyar népdalok, 1846), nem szólunk, a gondolat-alakulás némely ritmikus formáira is kiterjeszkedik «belső forma» néven.

[2] Töredékek a magyar népköltészetről c. értekezésében, melyet a Kisfaludy-Társaságban 1843 dec. 30-án mutatott be, szintén érinti az eredet kérdését s azt az esetben, ha a nép a bárkitől származott dalt egyszer elfogadta, mellékesnek mondja. (Kisf.-Társ. Évl. VI. 1846). Elméletileg jelentékenyebb újság nincs a Töredékekben, azért is mellőzöm.

mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.»

1842 november 30-án hangzott el Erdélyi e felhívása a Kisfaludy-Társaság ülésén. A «mai költő» már akkor «vevé a lélek kegyelmét» : négy héttel előbb, az Athenæum november 3-iki füzetében egy költemény alatt, mely így kezdődött : «Arany kalásszal ékes rónaság! ... Ismersz-e még? Oh, ismerd meg fiad!» — már feltűnt, először tűnt fel a Petőfi név, s a fiatal nagy költő átvette megőrzését annak, «mit a nép eddig megőrze» és a teremtő lángelme sugalmából valósággá alkotta meg azt a költészetet, melynek lényege körül még a legelőrehaladottabb elmélet is csak homályos sejtésekkel tapogatózott.

*

Nemzet és nép, nemzeti és népi az áttekintett elméletekben alig vannak elfogadhatólag meghatározva s ha igen, akkor sem a költészet, hanem társadalmi műveltség, állami, erkölcsi, politikai szervezettség szempontjából. Népinek mondják többnyire a népiest s a népszerűt is, mi a zavart csak fokozza. Nem szabatos szóhasználatukat helyesbítve, népiesnek, vagyis a népihez idomulónak szintén különféle szempontból minősítik a műköltészetet ; az egyik szerint népiesség az, ha a műköltő a népet választja tárgyául s tetteit ábrázolja, beszédét híven másolja ; a másik szerint, ha a népköltészet eszmekörét veszi át, vagyis a házi, családi élet gondolatvilágára szorítkozik ; a harmadik szerint, ha a népnek is érthető, a negyedik szerint, ha korszerű. Végül is Szontagh és Erdélyi egymást kiegészítő s a lényegre nézve egyoldalúságuk ellenére is megegyező gondolatai jutnak el legközelebb a kérdés lényegéhez,

kivált pedig Erdélyi fejtegetései. Ha homályát eloszlatjuk, zavaró definicióit mellőzzük, viszont sejtelmeit kiegészítjük, akkor az ő álláspontját körülbelül így határozhatjuk meg: népies a műköltészet, ha a népköltészethez idomul, egyfelől azáltal, hogy mint a népköltészet, az egyetemes emberinek tárgy- és eszmekörében (főleg a családi életében) marad meg, másfelől azáltal, hogy nyelvében és esztétikai formáiban a népfaj specifikus, öröklött eszközeivel él. Az általános emberinek specifikus népfaji esztétikumban való megnyilatkoztatása lenne e szerint a népies műköltészet jellemzője. Ezzel szemben a nemzeti költészet a nemzetnek, mint önálló, a maga létét szervezettel biztosító erkölcsi egységnek mindenkori érdekét felfogó, támogató, tehát korszerű (alkalmi) önkifejezése. Míg a népiesben főkép az esztétikum, a nemzetiben főkép a gondolatvilág volna e szerint a más, hasonló egységektől (más népektől, más nemzetektől) elválasztó különlegesség. Minthogy a gondolatvilág (erkölcsi érdekkör) a kor feladatai szerint fejlődik, alakul, érthető Szontagh kijelentése a nemzetinek egymást követő álláspontjairól s arról, hogy Krizával a nemzeti élet már a demokráciai álláspontra jutott el. Ez más szóval azt jelenti, hogy *ma* a nemzeti költészet korszerű feladata és érdekköre a nép politikai jogigényének támogatása. Így a negyvenes években összetalálkoznék egy politikailag népi érdekű (demokratikus) nemzeti költészet s egy esztétikailag népi jellegű népies költészet. Ennek a kombinálásnak az emlékét őrzi a sokáig kedvelt «népnemzeti» megnevezés. Első eredménye pedig a politikai célzatú népiesség lett, melyet jól meg kell különböztetnünk a tisztán költészeti népiességtől. Petőfi át-

ment mind a kettőn, szerencsére elébb a költészetin, mint a politikain.[1]

5. Újabb népdalköltők.

Az a néprajzi értelmű kitágulás, mely az 1830-as évek népies mozgalmainak jellemzője, nem igen volt alkalmas arra, hogy a műdalt a már többször jelzett helyes útra terelje. A nép szokásaival, jellemével, környezetével együtt a maga tárgyi valóságában vonván most már magára a közfigyelmet, a műköltészet is ily tárgyibb népiesség útjaira terelődött s a népdalból a népi alak szuppozicióját még kevésbbé volt hajlandó elejteni, mint azelőtt. De azért a műdalok átlagában az igazi idomulásnak alig találjuk több példáját, mint előbb : a nép utánzása most is ritkán sikerült, a művelt költő hamis fogásai alig lettek ritkábbak ; mindössze talán a verselésben mutatkozik általános haladás : látni, hogy a magyar dallam és a magyar versidom már otthonosabb sajátja az átlagköltőnek, mint Vörösmarty és Kisfaludy Károly népdalévei idején.

Haladás azonban maga a népdalműfaj nagy, s egyre elharapózóbb divatja. A Koszorú, a Regélő, az Aurora újabb kötetei, zsebkönyvek, almanachok, kalendáriumok, az évtized végével az Athenaeum, a negyvenes évek elején a divatlapok : műnépdalok egész tömegével igazolják a műfaj divatját. A daláradat általában nevezetes jelensége ez évtized irodalmának. A XVIII. szá-

[1] Az utóbbi négy fejezet tárgykörére nézve legteljesebb s a népiesség egész időtartamát felölelő összefoglalás: Sebestyén Gyula: A magyar népköltészet és gyüjtői. (A Beöthy-
* féle Képes magyar irodalomtörténetben) 1907[3]. II. 216—260. l.)

zad végével megindult németes dal-típus ekkor delel Bajza költészetével, a magyaros műdal pedig Czuczor népdalaival. Kezdő költő a negyvenes évek elején már annyira benne találta magát a népdaldivatban, hogy csaknem lehetetlen volt neki is nem azon kísértenie meg erejét. Egy valódi dal-tehetség, Petőfi számára szinte csábító módon meg volt törve az út.

Ecsedi Gyula, Edvi Illyés Pál, Gömörfi, Bústavi Zoltán (Kunoss Endre), Viczmándy Andor, Beöthy Károly, Spetykó Gáspár, Pum János, Ujházy, Veszprémfi, Urházy György, Barsi József, Barus Ignác, Sárváry, Irmay, Szalay Sándor, Nyitraszerdahelyi Lőrinc, Fogarasy János : — ki tud ma már e (részben álnevű) költőkről? Ezek is, és sok, az elfeledettségben hozzájuk hasonló társuk, «népdalt» írtak. Legismertebb köztük Kunoss Endre, a «Képeddel alszom el» s a «Kitárom reszkető karom» szerzője.[1] *

Az említett kisebbrangú népdalköltőket hadd jellemezze itt néhány adalék.

Népdalaik átlaga helyzetdal, mi a címben is kifejezésre jut: koros leány dala, bodrogközi halászleány dala, nőtelen legény dala, szántódal, munkadal, pólyadal; bordal, vízdal, sőt serdal címeket is találunk. Szeretik a dalt legalább címével kedveltebb népi tájakhoz kötni: Alföldi dal, Tiszaparti dal stb. Maga az, hogy címet adnak a dalnak, elárulja a műköltői igényt. Az intonáció gyakran műköltőileg lírai: «Mi szebb, mint éjszakán A' fénylő csillagok», vagy «Leány midőn reám veted Csábító két kökény szemed»: mindkettőben egyúttal valamelyes jámbusi lejtés. Más eset-

[1] Utóbbi dalát Nyizsnyai Gusztáv zenésítette meg. Lásd Fabó Bertalan, *i. m.* 380. l.

ben az elbeszélő hangütés népietlen : «Bodrog partján ültem én Egy szép nap letűnetén» ; «Sűrűn porozva tére meg Legelőről a' juh-sereg». Stílszerűtlen (mert irodalmi) szó- és képhasználat is gyakran szemünkbe ötlik : «Melly gyönyörű ma az est, Illyet egy ecset sem fest»; «Felejtsd utad' viszályait, Élvezd szerelmem lángjait» (hozzá itt is az akaratlan, már megszokott jámbusi lejtés). S valami irodalmi feszesség, sőt «fesz», szinte a németes dal-típus affektáltsága csaknem valamennyiben : «Anyámasszony útra küldött, 'S fejemre illy gondot kötött : Hogy keressek hív szeretőt, Gazdag, szép, jót 's istenfélőt»; rím kedvéért kierőltetett szólás, henye mutatónévmás és kötőszó, csinoskodó, de esetlen takarékoskodás a tárgyraggal : mind hozzájárul a hang hamisságához.

Valami a népbe belenézett, voltakép a költőtől származó szentimentális modor is lépten-nyomon sért e dalokban. Ez a nép a költő szemével nézi és becézi magát : «Mátra körül fergeteg kél, Palóc-legény utazni fél. «Palóc-legény, jer be hozzám», Szól a' szelid mátrai lány» : mintha ez a leány is a palócság néprajzi becsületét tartaná számon szeretője szólongatásában, hogy ezzel is segítse a költő szándékát.

A népdaltól nem az elemi dalszerkezetet és naiv kifejezést tanulták el, csak a kezdő tétel szokását, azt azonban, vagy kell, vagy se, a modorosságig utánozzák : «Énekel a tarka madár, Lován ül a cifra huszár»; «Virágokból lesz a koszorú, Porcsalmai Palkó szomorú» ; «Az eső szép lassan esik, Halálomat sokan lesik»; «Tél után jön a' tavasz, Már ma a' lány mind ravasz». A kezdetet olykor csakugyan a néptől veszik, de fonákul folytatják : «Csiga-biga öltsd ki szarvad, 'S mutasd, rózsám merre hervad?» Tóth Lőrinc egyik «Tiszaparti

népdalá»-nak úgy látszik egész első verse igazi népdalból van átvéve («Tisza partján van egy hajó kikötve»): nagy is a különbség a többihez képest (Ath. 1837. II. 488. l.). Ily átvétel nem ritkaság, de minthogy nem tudják stílszerűen továbbképezni, a dal felemás anyagúvá lesz.

Gondolatforma ellesése ritka. Ecsedi Gyula egyik dala kissé geometriai akkurátussággal ugyan, de a közelítő gondolatmenetet sajátította el a népdaltól: «Szathmár mellett Szamos partja, Szamos partján van egy lanka, A' lankában egy almafa, Piros alma érik rajta» (Koszorú 1832).

Még ritkább a népi jellem átvétele, vagy legalább meg nem hamisítása. Veszprémfinek egy így kezdődő dala: «Nem kell engem tanítani, Hogy kell szeretőt tartani» — nemcsak a mondott tekintetben, hanem életszerű intonációjával is meglehetősen kivételes (Ath. 1841. I. 952. l.).

A műíz, sőt a németes dalíz, erősen rajta van e dalokon. Látnivaló, hogy nemcsak a népdal, de még a dal igazi hangját sem értik. A dal, mint már említettem, a legnaivabb lírai műfaj: minden szándékoltság, minden kitetsző mesterkedés eltorzítja. A népdalutánzatokban ráadásul még az utánzás kudarcának a jelei is zavarólag hatnak.

Jobb, ha a költő nem utánozni próbál, hanem a maga népies hajlamait és vonzalmát a népdalok modorában, de a maga nevében (vagy legalább is népi alakhoz nem kötve) juttatja kifejezésre; mint némi érzelmes népszemlélet formájában Gaal József juhászdala («Hortobágyi pusztán fú a szél»: a Peleskei nótáriusban, 1838), vagy a humor szellőjétől kedvesen körüllebegett magasztaló formában, mint Fazekas Mihály Hortobágyi

* dala («Oh te áldott Hortobágy, Kanaán vidéke, De sok szegény legénynek Vagy te menedéke!»), mely ugyan jóval korábbi, de nyomtatásban csak 1836-ban jelent meg. Ezt mindakettőt ismerjük, szeretjük ma is, mert őszinte, mert költőjük nem erőlteti a néphez való személyes idomulást, csak népies rokonszenvénél fogva mintegy lírai és költői szolidaritást vállal vele s attól indíttatva, hangját, modorát is önkénytelenül hozzá közelíti.[1]

Mielőtt a nevezetesebb népdalköltők ismertetésére térnénk át, utaljunk legalább egy oly területre, melyen igen szerencsésen érvényesülhetett s valóban a maga helyén volt a népies modor : a gyermekek számára írt versekre.

Bezerédy Amáliának, a kisdedóvás egyik első magyar apostolának (1804—1837) Flóri könyve c. kis kötete (1836) a magyar gyermekirodalom legkedvesebb és legnépszerűbb könyvei közé tartozik (1900-ban érte el tizedik kiadását) ; sok régi gyermekversikét megőrzött, elemeiket újakba dolgozta bele, vagy újakat írt azok mintájára ; dajkarímek, bölcsődalok, apró verses mondások, állatokról, virágokról, növényekről írt ügyes, ismeretközlő versikék, játékversek, találós kérdések stb. teszik tartalmát. A Figyelmező bírálata e versikéket azért is dícséri, mert sokszor a népdalok módjára egy képecskét bocsátnak előre, melyre erkölcsi mondatka következik : «A' rossz alma férges, A' rossz gyermek mérges»; az első sor — úgymond a bíráló — a képzelem felgerjesztésére céloz és ha közte s a következő textus közt nincs összefüggés, «a' figyelmet, mint minden * pajkos szökés, pikírozza».

[1] Fazekas dalát l. Tóth István : Áriák és Dallok, 62. l. is.

Lukács Pál a gyermek- és ifjúsági irodalom buzgó munkása volt s 1832-től kezdve haláláig (1873) csak úgy ontotta kis könyvecskéit a «gyenge nevendékek» számára. Dalkönyvecskéje 1840-ben, Kis verselgetője 1841-ben, Kis köszöntője 1844-ben, Kis lantja 1846-ban jelent meg s 1848-ban is tett közzé egy Új dalkönyvecskét kis nemzetőröknek. Adott ki azonkívül Dunántúli-, Dunáninneni-, Tiszáninneni-, Tiszántúli kis magyar c. oktató könyvecskéket. Előbb felsorolt verses könyvei magyar és népies íz dolgában jóval mögötte maradnak Flóri könyvének, bár a Dalkönyvecske, bírálója szerint (Figyelmező), «a' népi hangot is gyakran szerencsésen egyesíti a' magzati őszinteséggel».

A gyermekvers ősidőktől fogva végső felfogója az elnépszerűsödött vershagyománynak, másfelől pedig táncszerű mozgással és némi éneklős előadással járván, a nemzeti ritmusfajnak is mindenkor hű letéteményese. Méltán fog vele kezet minden igazi népies törekvése a műköltészetnek.

*

A Kisfaludy Károly halálától s Vörösmarty első népies periódusától Petőfi felléptéig terjedő időköznek legtermékenyebb s legnépszerűbb népdalköltője Czuczor Gergely. Elődei közül leginkább Vitkovicshoz hasonlítható népies hajlama állandóságában; népdalköltészete arányaival azonban nemcsak Vitkovicsot, hanem valamennyi elődjét felülmúlja, sőt az utána fellépő jelesebb költőink közt sincs egy sem, kinek költészetében a népdal számszerint ilyen tömeget tenne ki. Összes költői műveinek Zoltvány Iréntől gondozott kitünő, háromkötetes kiadásában (Franklin, 1899) népdalai és népies vegyes költeményei — számszerint 113 darab! — az egész második kötetet lefoglalják. Legelső népdala

az 1830-iki Aurorában jelent meg s innen kezdve 1837-ig e zsebkönyvben évről-évre ő volt e műfaj egyik legszorgalmasabb ellátója (az említett esztendőig összesen 34 darabbal), majd az Athenaeumban (1837), az Árvízkönyvben (1839), a Mezei Naptárban (1842—1844), a Honderűben (1844) és a Pesti Divatlapban (1844, 1845), kora legolvasottabb folyóirataiban, zsebkönyveiben és kalendáriumaiban szórta — többnyire Cz. jegy vagy Szilágy álnév alatt — népdalait a közönség közé. Közben pedig Poetai Munkái 1836-iki kiadásában dalai egy része már szintén megjelent. A huszas évek egyik korai eposz-költője, az Augsburgi ütközet (1824), az Aradi gyűlés (1828), majd a Botond (1833) hexameteres epikusa így vált hovatovább a harmincas évek legkedveltebb népdalforrásává, a Petőfi-előtti : Kisfaludy-féle népies iránynak mintegy klasszikusává. Toldy egy 1841-iki megjegyzése szerint népdalai már «szerte a házában énekeltetnek» (Ath. 1841. II. 211.). Nagy népszerűségéről Erdélyi gyüjteménye is (1846—1848) tanuskodik ; ezt megelőzőleg, tehát 1845-ig, Czuczor összesen 78 népdalt írt (utóbb még tizenkettőt) s Erdélyi gyüjteménye ebből nem kevesebb mint 23 darabot tallóz vissza a nép ajkáról (holott Petőfitől még csak kettőt!). Későbbi gyüjtemények még nagyobb népszerűségét bizonyítják, úgyhogy Zoltvány Irén kimutatása szerint (id. kiadv. I. 283. l.) összesen 39 dala ment át a nép ajkára. Népies költeményei később — 1854-ben — külön kötetbe foglalva is megjelentek. Népszerűségüket jellemzi Erdélyi János következő megfigyelése, melyet Czuczorról még az-évben a Pesti Naplóban közzétett cikkéből idézek : «Legközelebb, midőn népszerű dalai kiadattak, egy vevő belenézett a könyvecskébe s úgy találta, hogy a benne levő dalokat többnyire emlékezet-

ből tudja : s nem vette meg a könyvecskét. A dalnoknak dicsőség ; a venni akarónak gyalázat».[1]

Mint első felléptétől kezdve az Aurora-kör buzgó híve s Kisfaludy Károly jó barátja, velük együtt, sőt hatásukra tette meg a fordulatot a népies felé, melyre különben származása szerint is hivatottabb volt Aurora-körbeli barátainál. Toldy buzdítására (l. Zoltvány Irén id. m. I. 25. l.) már 1827-ben hozzáfogott népdalok gyüjtéséhez, de sem amelyeket maga gyüjtött, sem amelyeket máshol olvashatott, nem tetszettek neki : ízlésteleneknek találta őket. Csinosabbakat óhajtott tehát írni, egyenest a nép számára s ez elhatározásával kezdődő népies pályáján az is ösztökélte, hogy 1830-ban átvette (s öt éven át folytatta) a Komáromi Kalendárium szerkesztését.

A negyvenes évek elején összegyüjtve akarta közzétenni némely addig írt népdalait ; a gyüjtemény elmaradt, előszava azonban megvan s a Zoltvány-féle kiadás II. kötetében a Jegyzetek élén olvasható. Ez előszóból kiderül, hogy népdalai gyüjteményét nem a művelt közönségnek, hanem a népnek szánta, abban is különösen a táncot és éneket kedvelő serdülő ifjúságnak, amely szívesen eldúdol egy-egy kedves nótát : «Csak az a kár, hogy nem talál s nem tud gyakran alkalmas éneket érzelmeinek kifejezésére». Mert némelyik dalnak «se eleje, se veleje», egyik olyan rövid, mint a nyúl farka, a másik oly mocskos kifejezésű, hogy tisztességes embernek nem való. «Hogy tehát ezen hibát helyrehozzam, próba gyanánt — úgymond — egy-

[1] Czuczor népies költeményei, kiadta Friebeisz István, 1854 (újra : 1856). — Ugyanaz az Olcsó Könyvtárban is (1877). — Paprikás versek, Szt. István-Társ. 1896.

nehányat közrebocsátok», akad az ifjúságban egy-két jó énekes, aki valamely nótára el tudja dalolni s összejöveteleken (kendernyüvés, kukoricafosztás, szüret, fonó) társaival is megismerteti. «Ideje már egyszer, hogy a Senki Pál, Ángyal Bandi, Zöld Marci, Becskereki, Cigánylakodalom s több ilyféle igen aljas könyvecskénél *valamivel csinosabb népdalok is* megforduljanak a jámbor falusi ember kezei között».

Zoltvány Irén szerint Toldy biztatására tervezte Czuczor ezt a gyüjteményt s valóban Toldy felfogása üli diadalát ez előszóban — Petőfi felléptekor! Toldy felfogása, melyet Bajzával szemben vitatott, amelynek Kisfaludy Károly az egykorú költőknél való megrendeléssel akart egy (elmaradt) gyüjteményben érvényt szerezni s amely szerint készült volna az Akadémia kiadványa is, ha elkészült volna s amelynek Kölcsey és részben Vörösmarty kivételével Kisfaludy Károly s a harmincas évekbeli népdalíró sereg gyakorlata valóban megfelelt! Az Aurora-kör népdaliránya talált Czuczorban legeltökéltebb s legnagyobb arányú képviselőjére : népdalt a népnek, csinosabbat a sajátjánál, hogy ízlését neveljük! Toldy már 1837-ben (Figyelmező I. 43.) megállapíthatta, hogy «a' népdal' mezején Czuczor vítta ki magának az elsőséget» s 1844-ben az Életképek szerkesztője ily jegyzet kíséretében tette közzé egyik dalát (a Csárdában címűt) : «Elsőrendű költőink egyikétől, ki ‚népdal' költeményeiben majdnem utólérhetetlen».

Mind az egykorú kritika, mind a nép, amelynek szánta, örömmel fogadta tehát ezek szerint Czuczor dalait. Ma nehéz megértenünk — nem a kritika, nem Toldy elismerését (mert az természetes), hanem dalainak a gyüjteményekben megörökített nagy sikerét a

népnél. Igaz ugyan, hogy e vázlat folyamán többször hangoztattuk azt a gyanunkat, hogy a gyüjtemények darabjai nem mindig a tulajdonképeni nép közt élő dalokat jelentenek, hanem inkább olyanokat, melyek az *olvasó* közönségnek a néppel érintkező rétegeiben is elterjedtek. Az a nép, mely az irodalommal semminemű érintkezést nem tart fent, aligha sokat ismerhetett Czuczor dalaiból, úgyhogy népszerűsége bizonyos értelemben mégis csak irodalmi népszerűségnek látszik.

Csinosak, símák, tagadhatatlanul, — de élménytől, érzelemtől, sőt még csak hangulattól is többnyire üresek az ő népdalai. «Általában véve nem a saját érzéseit zengi meg» — mondja helyesen Zoltvány Irén : s ez az oka mindennek.

Ami csekély líraiságuk van, az legjobb esetben a kedélyes szemlélet némi alakító belejátszása, mely azonban a genrekép határozottságáig nem tud eljutni s a dalt csak álarcnak használja elbeszélés, jelenetezés vagy jellemzés számára. Ilyenekben legtöbbször maga a költő beszél vagy tervszerűleg beszéltet ; bemutatja, mint keresi Erzsit mindenfelé a juhász, már-már azt hiszi, beteg a leány, de a daloló (= a költő) felvilágosítja, hogy Erzsi tegnap reggel a huszárok után ment el (Megcsalt bizalom) ; bemutat három leányt, akik egy-egy dalt mondva jönnek a forráskúthoz ; a szép bojtár kihallgatta őket s dallal felel mindeniknek, kivált pedig a harmadiknak, valóságos teátrális rögtönzéssel : akinek nincs szeretője, adjon neki teremtője : «Ím reá nyílt karokkal vár, Ha tetszik, a juhászbojtár» (Kútnál). S Erdélyi gyüjteménye szerint Kecskeméten és Ragyolcon (Nógrád) még ezt is dalolták! Nyilvánvaló, hogy nem a «nép».

Efféle versek bizonyára inkább olvasni, mint dalolni

valók s ha már dalok, akkor sem a magyar népiekre, hanem inkább a chansonra emlékeztetnek, csak szelidebb csattanójúak s népi tárgyúak. Vagy pedig (többnyire kedélyes tárgyú) életképeknek, esetleg kis arányú románckáknak látszanak inkább s egyiküket, mely tárgy szerint Vörösmarty Szép Ilonkájától látszik sugalmazottnak, az Eprésző leányt, valóban románcnak minősíti Czuczor 1836-iki kiadása. Életképszerű dalainak kedvelt típusa a naiv kis leány, a kor lírájának e különben is elég gyakori tárgya. E típus legjellegzetesebb képviselője éppen Czuczor 1837-iki híres költeménye: A falusi kis leány Pesten. Mintegy ennek változatai találhatók meg népdalai említett csoportjában s meg kell adni, több kedves árnyalatban; az egyik még nem tudja, mily szép s pirul, ha nézik (Kis leány), a másik elszalad, ha legények jönnek (A szégyenlős leányka), a harmadik már szerelmes, de nem tudja, s anyjától kérdi, mi baja lehet (Első szerelem; korábbi, mint a Vörösmarty-féle * Kis leány baja!); menne már táncba, fonóba, de anyja nem engedi, mert még kis leány (Mért vagyok kis leány?); azt hinné az ember, ő előle ugrott be az utcajtóból, mert fél a bácsiktól, de utóbb csak kidugja a fejét s egy legénykével ugyan nyájasan elsusog (Kapu alatt); kis csupor hamar felforr! (Kis csupor).

Ugyanily életkép- vagy jellemrajzszerű dalok tárgyául szívesen választja a csapodár, hűtlen szeretőt s a dal egész menete a csattanós leleplezést célozza ilyenkor (Elpártolt leány, Csendes malom).

Mindezek, mint mondtam, nem emelkednek a genreképlaszticitásáig. A naiv leányt s a leleplezett csapodárt azért kedveli, mert mindkettő alkalmas némi kedélyes fölfogásra, lírai pótszerül annak, ki a szerelmes dalban «nem a maga érzéseit zengi».

Dalai másik, nagyobb csoportja, bár műfajilag (mint érzelem kifejezése s nem elbeszélés vagy jellemzés) közelebb látszanék állani az igazi népdalhoz, általában véve még az előbbi csoportnál is halványabb és vértelenebb, mert éppen az érzelem nagyon kevés benne. Népi alaknak van tulajdonítva valamennyi, de líraiságuk oly semmis, oly sablonos, hogy egy-két szó (galambom, kincsem stb.) mellőzésével, sokszor pedig változatlan szövegükben is éppúgy elcsúszhatnának irodalmi dalnak, kivált ha ráadásul versalakjuk is jámbus. Némi lírai indítékra csak a határozott helyzetdalokban tud szert tenni (Szántó legény dala; Fonóházi dal; Kecskeméti legény; Agg legény; Farsangon, táncz között; Bordal), melyek azonban már mind késői keletűek (1842, 1843-ból). Mihelyt helyszín s alak elmosódik, vagyis mihelyt a saját líraiságú költő számára megnyílnék a szabadabb önkifejezés, vagy legalább a lírai szolidaritás lehetősége, kiapad minden érzelmi leleménye s csinos jelentéktelenségekbe vész el. Efféle dalain nincs mit fogni, oly símák, szinte síkosak. Még Kisfaludy Károlyéiban is több az élményszerűség, vagy legalább annak irodalmi színlelése. Lírai anyaga többnyire csak valamely felszínes, sablonos szerelmeskedés: a szerelem előjátékai, pajkos célzások reá, kedélyes játékok vele és körüle. Maga a szerelem, ha megvan, nagyon kevés változatot ismer: bú az és hervadás, a régi boldog szabadság felváltása keserű rabságra, sóhajtozás, mindent borultnak látó epedés, mindenütt *őt* kereső kérdés és csak igen ritkán nyer alkalmi színezetet: az anyai tilalom, a mostohai gonoszság motivuma által, elevenséget a kötődő formától s némi élményi látszatot a történés, cselekvés időpontjának néhányszori előbbremozdításától. Leggyakoribb lírai témája

azonban a hűtlenség: mást szeret a leány, másé lett, most esküszik: ez is többször kívülről néző, leleplező csattanóval, mint benső átérzéssel.

Bár szüntelen népi alak a daloló, a naív kifejezés formáival csak ritkán találkozunk e dalokban. Gondolatmenetük rendszerint szakadatlan, egyvégtében folyó, semmi nyoma benne az érzelemtől befolyásolt spontán fordulatoknak, újra kezdett kifejezési próbáknak, annak a lélektani rendnek, mely logikailag sokszor éppen rendetlenségnek tűnik fel. Kifejezésük nem önkénytelen megnyilatkozás, hanem konstatálás, közlés, «megmondás». A naív kifejezés formaságait csak kölcsönveszi, nem maga termeli ki, úgyhogy azok inkább sallangoknak tetszenek, vagy a műfaj felismert követelményének, mit a költő gépies odaadással elégít ki. Párbeszédet, párhuzamos strófakezdést, hasonlatokat, viszonyítást, szimbolikát, képre támaszkodó gondolatindítást, ha egyszer hozzáfog, mértéken és szükségen túl halmoz, a közvetlenség e voltaképeni eszközeivel éppen a kifejezés közvetlenségét károsítva meg, anekdotikus csattanóhoz, erőtlen vagy szentimentális összefoglaláshoz juttatva el általuk a dalt, s szószaporítóvá válva a szűkszavúság legsajátabb stilisztikai eszközeivel (Kötődés; Csalódás; Szép leány; Hasonlatok; Leányka és madárka; A szerelem betege; Vén ember, ifjú leány). Próbát tehetni vele, hogy pl. a Temetőben című (1844-ből való!) dal mennyivel őszintébb, közvetlenebb és tömörebb líraiságuvá, mennyivel népibbé s naivabbá válnék, ha első és utolsó versszaka közül kihagynók a naivkodó szószaporítás három henye strófáját. Akkor a dal ez lenne:

Csipkére van fehér kendőm szegve,
Borult szemem könyekkel van telve,

Fehér kendőm szellő lebegteti,
Könyemet senki sem törölgeti.

Áldjon meg a jó ég, hogy szerettél,
Sötét sírba hív szerelmet vittél,
És engemet hagyjon el az Isten,
Ha kívüled valakit szerettem.

A naív élményszerűség egyik népdalbeli megnyilatkozási módja az, amit a dal drámaiságának szoktunk mondani s ami közönséggel nem törődő, cselekvő fordulatosságot jelent. Czuczor dalaiban igen gyakran látunk effélét, de nem ezt. Az ő drámaisága inkább színpadiság s nem annyira önkénytelen, mint inkább közönség számára elrendezett cselekvés: vagyis a közlésnek, az elbeszélésnek dalba csempészett formája. Ily dalokban észrevehetőleg halad az idő, egy-egy strófával tovább-tovább mozdul az óramutató s a daloló tudtunkra adja, hogy ebben az időpontban ő már hol jár, mit lát, mit csinál. Az egészből aztán, ily filmszerű részletek egymásutánjából, valami kis történet kerekedik ki. Jellemző példa rá a Szeretőhöz menetel. Első strófa: Édes lovam, hagyd a deres füvet, felkantározlak; második: vigyázz, a kemény göröngyöktől őrizd lábadat (már rajta ül); harmadik: kezd már ragyogni a csillag; negyedik: már idecsillámlik messziről a Duna; ötödik: mécs pislog ki az ablakon át, mellette leány szunnyadoz; gyere ki babám, itt vagyok! Attól a perctől kezdve, amint lovát a gyepről elvonja a legény s felkantározza, végig követjük hát ezt a szeretőhöz menetelt egészen a megérkezésig. Érzelmileg jelentéktelen történet, egy lóhátas legény útirajza, a maga a közbeni beszédéből kialakuló. Ez bizony nem drámaiság. Tárgya szerint hasonló ehhez a már 1845-ből való *

Alföldi legény, melynek első három versszaka (a legény készülődése, a bíróhoz szólása, hogy adja ki behajtott csikóját, majd a csikó biztatása) valódi lírai drámaiságot képvisel, míg a további négy szintén afféle lóhátas útirajz, mint az előbbi, csak annyiból jobb, hogy a csikós beszéde, melyből útjáról értesülünk, indokoltabb megszólalás, indulattól kormányozott beszéd. Efféle ál-drámaiság, időpont-ugratás igen gyakori Czuczor dalaiban (Beteg szív, Csaplárosné, Elpártolt leány, Különbség, Kedvest látogató, Dolgos leány, Fonóházi dal, Bordal) s voltakép Kisfaludy Károly azon ál-dalainak a továbbfejlesztőjeként tűnik fel, melyek (mint a «Vedd sarlódat édes kincsem») egész mozgó életképet pergetnek le, korántsem a dalolónak lírai szükségletéből, hanem közönség számára.

Éppen Kisfaludy most említett dalával állítható párhuzamba, mert szintúgy hamis drámaiságú, közönséghez szóló, időtoló monológba megy át, a pedig oly szép eredetiséggel indult «Szántó legény dala» (1842):

Ha kel az ég szép hajnala,
Kezemben az eke szarva,
Ekém előtt négy tulok jár,
Csákó, Szilaj, Gyöngyös, Bogár,
Jézus segélj, haj!

Az igénytelenségében is pazar, gyönyörködő teltségű negyedik sor s nyomban utána a nem sablonos, valami archaikus inspirációt sejtető, spontán erélyű refrén: elragadó dal-koncepcióval kecsegtetnek. Sajnos, lassan-lassan átsíklik az említett Kisfaludyas típusba: a hajnal, dél, délután, est egyre sablonosabb képei vonulnak el előttünk s mintegy az idő haladását feszes következetességgel jelezve, a refrén egymásután külön-külön megnógatja a négy ökröt: «Haj no Csákó, haj!» — «Hajsz

te Szilaj, haj» stb. — Kár pedig ezért az oly szépen fakadt dalért!

Van néhány jobb dala. Talán legzavartalanabb és legspontánabb a «Farsangon, tánc között» című, melyben a szabad szeszély hangját a tánc hozzáképzelése segíthette s a réjaszerű refrain is újra meg újra szuggerálja :

Iszom a bort, rúgom a port,
Szeretem a húgomasszonyt,
Hipp hopp, heje haj,
Nincsen eddig semmi baj.

Most üt nekem a gyöngyóra,
Aki bánja, tegyen róla,
Hipp hopp, heje haj,
Nincsen eddig semmi baj.

Erről már inkább elhihetjük, hogy az igazi «nép» is átvette (L. Erdélyi, II. 402.). Ez a daloló ugyanis semmit sem akar nekünk mondani, csak magával törődik, a maga dévaj jókedvével, melyet alkalomadtán más is sajátjává tehet, anélkül, hogy közlő költőt kellene affektálnia. Egy-egy dalnak jó, talpraesett a hangütése («Nem hittem én, de már hiszem, Hogy szerelmem búra viszen. Búra, búra, búbánatra, Ezer gyötrő gondolatra.» — *Nincs mentség*), de irodalmias összemléletbe siklik át ; a másik (Kétségbeesés) irodalmias közlő kezdet — hamis fogás — után találja meg a naívat s onnan kezdve önálló dal gyanánt jobban megállhatna, mint első felével együtt.[1]

[1] A «Nincs mentség» c. dal idézett első sorát Kriza egy dalában is megtaláljuk. Sebestyén Gyula szerint (Vadrózsák új kiadása, II. 449/450. l.) Kriza forrása az a régiség lenne, melynek egy változata már a Sárospataki Dalok gyüjteménye 1834-iki kiadásában benne van; idézi is a fenti strófát. A sárospataki gyüjtemény e darabja azonban elejétől végig Czuczor szerzeménye. *Cz.* aláírással már az 1833-iki Aurorában megjelent.

Olykor egyik-másik dala nekünk azért is tetszik jobban, mert az újabb népiesség egyik legkedveltebb s igen dallamos versalakjában — tizenegyes sorokban — szól. Ez kedvelteti velünk a már párbeszédes formája miatt is közvetlenebb Megcsalt leányt s az Esik eső második versszakát, mely hangulat szerint is az újabb moll-mélaság egyik korai képviselője :

Viszi a szél a felhőket lefelé
Felhők mögül ragyogó nap jön elé.
Hej bár vinné búmat is el magával,
Csak engemet hagyna együtt babámmal.[1]

Czuczor szívesen kölcsönzött az igazi népdalokból kész részleteket s beledolgozta a maga dalaiba vagy önálló fejlesztéssel szőtte tovább. Így ismert népdal átdolgozása a fentebb bemutatott Szeretőhöz menetel. Alapja a «Deres a fű, édes lovam, ne egyél» kezdetű népdal (Erdélyi, I. 258. sz.) ; ez azonban tiszta líra : egy pillanat (az indulás) líraiságába szorítja bele a következendőket is, míg Czuczor, mint láttuk, útirajzfélévé higítja fel ; magának a népdal első strófájának a szövegét kétfelé szakítva szintén beiktatja más-más helyen a maga dalába. Ugyane népdalnak (s az Erdélyi-

[1] Ez a tizenegyes sorfaj még Czuczor dalai közt is kivételes: mindössze négy van ily alakú. Vitkovics, Kisfaludy Károly dalai közt egy sem volt ilyen versalakú, Ányos és Csokonai dalai közt egy-egy, Vörösmarty népies versei közt három esetben találkoztunk vele. Gyüjteményekben is csak nagy elvétve akadt eddig egy-egy. Czuczornál egyébként a sorfajok megoszlása ez : nyolcas 46 esetben, hatos 22, tizenegyes 4, hetes 3, tizenkettős 2, tízes 3 esetben (és pedig egyszer 3, 3, 3, 1 taglalású) ; 4, 4, 4 taglalású tizenkettős 1 esetben ; van egy-egy nyolcas-hetes meg hetes-hatos periódus és néhány ritkább strófaképlet.

nél ezt megelőző 257. sz.-nak) végső versszakát a Kedvest látogató-ban használja fel némi átköltéssel szintén zárószaknak. «Egy szláv népdal hasonlatára» írta «Kis és nagy kor» c. dalát, meg is látszik rajta, mert még a Czuczoréi közt is kevés a magyar népi íz benne. A boros vándor c. dalában legjobb az első versszak, melyre nézve az Athenæumban, hol először tette közzé (1837) «némely újdivatú eredetiség-vadászok» számára megjegyzi, hogy az már rég ismeretes s a nép szájában él. Valóban már a sárospataki dalgyüjteményben (1834. 15. l.) megjelent. Czuczor azonban ezúttal sem volt szerencsés a továbbköltéssel; e népi strófa (Bort ittam én, boros vagyok stb.) hasonlatosságára írta meg dala második versszakát, mellyel már szerelemre kezdi átértelmezni amannak tisztán mámoros céltudatlanságát, majd egy harmadikkal igen is józanon szól a leány után, hogy végül a negyedikben megint boros ember módjára szidja a szoros utat. Ez nem továbbköltés, csak egy megkedvelt népdal beszövése saját következetlen koncepciójába.

Ha ő a népit átvevén, rendszerint megrontja, viszont a «nép», ha az ő dalait átvette, rendszerint javított rajtok. S e javítások igen tanulságosak.

A Kötődésnek csak első fele maradt meg (Erdélyi, II. 505), ameddig ugyanis a két szerelmes dévajkodó párbeszéde természetes életjelenség; a záró fordulat azonban, amely leleplezi a leányt s demonstrálja, hogy mégis csak szereti a legényt: tehát már közönség számára mutogatja őt, — a népi változatból hiányzik. Hasonlókép elmarad (Erd. II. 497) az Elpártolt leány utolsó versszaka, mely szintén leleplező csattanó volna. A népdalnak nyilván nem kabarészerű történet kell, hanem csak ilyen vagy amolyan érzelem kifejezése.

Lemetszi a népi átvétel (Erd. II. 495) a természetes nyugvóponton túlmenő, új csapást kezdő dalfarkat is : «A szerelem betege» két végső versszakát. Elejti a szószaporító körülményeskedést a Dolgos leány dícséretéből s egyneműbbé teszi ezt is azáltal, hogy a dícséreten túl nem fűz hozzá a jövőt festegető képzelődést, hanem néhány verssor ügyes kiragadásával és strófába verésével talpraesetten bevégzi (Erd. II. 507). Az időpontugratást sem szereti a nép, kevesbít is rajta, ha teheti : azért hagyja el (Erd. II. 508) a Különbség egy versszakát, mely fölöslegesen jelzi az idő újabb továbbmozdulását. Egyszóval az ál-dalokból dalt, a keverék gondolatmenetből egyneműt alakít, ha lehet.

De sokszor egy-egy csekély változtatás is mutatja a nép természetességét, józanabb valóságérzékét s vonakodását a túlzástól és érzelmes finomkodástól. A Különbség-et végig a leány mondja, s az nem természetes, mert hiszen kivel közli mindezeket? Az Erdélyinél olvasható átvétel jóformán egy szónyi változtatással eléri, hogy a leány a komámasszonyhoz kénytelen szólani s ezzel egyszerre elesik a publikum gondolata. A Szerelem sántájá-tól az átvételben (Erd. III. 263) nem azt kérdi az anyja, hogy lázas-e, hanem hogy nem meleg-e a ház ; s ezzel a szerelem mindjárt veszít úri betegség jellegéből. A Halálvirág-beli leányzó sem akar a népi változatban (Erd. II. 509) azzal meghatni, hogy meghalt a kedvese s azért nem kell neki most rózsa, viola stb., hanem beéri ennyivel : «Fejér liliom kell nekem, Mert *elhagyott* egyetlenem». S ez minket sem lep meg annyira egy virágai közt válogató leányka részéről.

Czuczor az «Aurora-népiességnek» nevezhető, Kisfaludytól megindított, Toldytól propagált népdalirány legkövetkezetesebb képviselője. Az ő népdalköltészete

a harmincas években együtt delel a Bajza-féle németes dallal s szépen megfér vele a közízlés ítéletében. De ez évtized második felében s főkép majd a vége felé új jelenségeket tapasztalunk, melyek amily mértékben elhajlanak a Czuczor-féle daliranyzattól, annál inkább közelednek a Petőfi-féléhez. Petőfi megérkeztével a Bajza-féle németes, meg a Kisfaludy—Czuczor-féle népies dalnak egyszerre ütött az órája.

Szakál Lajos, Erdélyi János, Kriza és Szentiváni népdalai jelzik a készülő fordulatot. Lássuk őket egyenként.

*

Szakál Lajos (1816—1875), 1843-tól kezdve Békés megye aljegyzője, eperjesi joghallgató korában az ottani ifjúsági társaságnak a két Vachott-tal és Sárosy Gyulával együtt buzgó tagja volt s a társaságtól 1836-ban kiadott Jácint c. zsebkönyvben jelentek meg első dalai. Bizonyára még Eperjesen ismerkedett meg az odavaló Pulszky Ferenccel, a népmondák gyüjtésének egyik első szorgalmazójával s a Vachott testvérek útján kerülhetett ismeretségbe Erdélyi Jánossal, ki amazok hugát vette feleségül. Így érthető Színnyei állítása, mely szerint «Erdélyi János, Vahot Imre és Sándor az irodalmi működésre buzdították» s hogy «főleg Pulszky Ferenc és Sárosy Gyula buzdítására a népköltészetre adta magát». Úgy mondhatni: kizárólag arra s ő talán az egyetlen ismertebb nevű költőnk, ki *csak* népdalt írt. Dalai 1836-tól kezdve jelentek meg zsebkönyvekben és folyóiratokban (Aglája 1838, Regélő 1839, Emlény 1841, Honművész 1839, Athenæum 1840—41, Nemzeti Almanach 1841, Regélő Pesti Divatlap 1842—44, Pesti Divatlap 1844—46) s általában elismeréssel fogadtattak, maga Bajza is dícséri egy ízben

(Ath. 1843. I. 488) az akkor megjelent két darabot. 1843-ban kötetbe gyüjtötte addig írt dalait s kiadta ily cím alatt: «Czimbalom, mellyen a' ki olvasni tud, negyven új dalt verhet. Az ifjú köznépnek készítette és kiadta Szakál Lajos».

Ő is tehát, mint Czuczor, az ifjú köznépnek szánta dalait. A népet daloltatja s nem jut eszébe, hogy saját érzéseit is kifejezhetné a népdal formájában. Sőt a népnek tulajdonított líraiságot is csak a felszínesebbek között keresi: «ártatlan szerelmi érzéseket 's nyájas tréfákat» daloltatván velök, melyek — mint előszavában mondja — «az ifjúsághoz illenek». A Kisfaludy—Czuczor-iskolába tartozik tehát ő is.

Mindamellett a negyven új dalnak ha nem is különösebb eredetisége, de van valamelyes megkülönböztető jegye. Érzés nincs több bennük, mint Czuczoréiban, de több az anyagi népiesség; a népélet, népszokások, körülmény, helyszín, vagyis mindaz, ami a daloló népi voltát couleur locale-szerűleg szuggerálhatja, feltűnő eleme az ő dalai nagyrészének. Jól ismerte a falut, maga is ott gazdálkodott köröstarcsai birtokukon s a falusi ember természetes otthonosságával szövi be dalaiba e néprajzinak mondható elemeket. Hajlama is erősebb a tárgyas, az ábrázolásba átmenő, mintsem a tiszta szubjektív líraiságra.

De ez utóbbihoz húzó, könnyű fajsúlyú dalaiban is találni magvasabb s jellemző anyagiságot, annál inkább pedig a tárgyasakban. Az ő legénye bádog tükörben nézi magát s ha elvesztette, a görögtül vesz mást, vagy Szegedrül hozat; mikor esti találkozót jelez a rózsájának, a Hattyú kutya áruló ugatása ellen ezt ajánlja neki: «Legyen nálad kenyérhéjja»; ha a madártól izen kedvesének, egész kis festői helyrajzzal iga-

zítja útba : «Benn lakik ő a' nagy utcán, Gólyafészek van a' házán, Léces kiskert ablak alatt, Most meszelték be a' falat» ; a leány «Mázos két szilkében Bojtos kasornyán» viszi ki az ételt a mezőre ; a szegény szolgalegény azt tervezgeti, hogy jövendőbelijének kárton rokolyát vesz, ráncost, körül aljban cifra rézpaszományost : «Veszek neki piros csizmát obseczest, Velem járja benne el a kufercest» ; a birkás így gyönyörködik öltözetében : «Tört ürűbőr bundám takaros, Húsz forintos szűröm sallangos, Be van kötve mindenik ujja, Dió csörög rózsámnak abba». Efféle rekvizítumoknak szuggesztív erejök van s nem egyszer a költői elképzeltetésnek is alkalmas eszközei. Szakál daloló legényei köröstarcsaiak, a tanyáról Tarcsát nézik, a Körös partjára hívják le a leányt, az is a Körös partján mossa a búzát s tarcsai tudomány szerint veti a violát : «Ki violát akar vetni, Nagy-Pénteken vesse, Fattyú közte úgy nem terem, Lesz elég teljese. Babám akkor vetette, Körösvízzel öntözte, Fattyú nem is volt közte». Így, ha nincs is mélyebb lírai élménye, megvan Szakál Lajosban legalább a népdal természetes helyi vonzalma és valóságérzéke.

Mint az ábrázoló hajlamú lírikusok, mint Czuczor, ő is szereti az időtolást s a pillanat koncentrált líraisága neki sem sajátja. De mértéktartóbb Czuczornál. Egy dala mindössze háromstrófás ; az elsőben virágzásra biztatja az orgonát, hűségre a leányt ; a második szerint már csupa virág az orgona, a leány máshoz húz, a harmadikban lefonnyadt a virág, hűtlen lett a leány. Legalább hamar lejár s valamelyes dalegységbe könnyebben összefogható e mindössze három mozzanat. A Váró leány pedig, ki délutánra, estére, hajnalra hiába várta a legényt, nem szemünk előtt halad végig

ez időpontokon, hanem visszanéz reájuk a legkésőbbi pillanatból: «De tovább Nem várlak, Ha eljösz is Kizárlak». Általában szereti a visszapillantást vagy a várakozó elképzelést s mindkettő alkalmat ad ugyan elbeszélő sorozatosságra, de a lírai szempont eltolása nélkül.

Ábrázoló, alakító hajlama, mint mondtam, erősebb lírai leleményénél. Míg Czuczor tárgyas dalai a románc felé, az övéi inkább a genrekép felé hajlanak: jobban érdekli az alak, a típus, mint a történet. S csak ritkább eset, mikor ő maga jellemzi, írja le az alakot vagy rajzolja meg az életképet; rendszerint az illető alak maga beszél magáért, de nem elbeszél (nyíltan vagy kerülő úton, mint Czuczornál), hanem éppen foglalkozását űzve áll előttünk: a szőlős leány, amint szőlőjét kínálgatja; Julis, amint majorságát eteti, már ameddig etetheti, mert nemsokára férjhez megy; a kaszás legény, amint hetykén suhint a fű alá, mert a babája is kényes avval: azért gondol rá most is. Birkásdala kétségkívül egyik kései atyjafia a Vitkovics-féle Füredi pásztor dalának, de sokkal különb annál; nem afféle «szerelmes, bohó kis bojtár» ez, hanem foglalkozására kényes, önmagával megelégedett, rátartós, a maga rangos líraiságával eltelt s azt kicsordító legény. Tört ürűbőr bundáját már bemutattam, lássunk magából is valamit: «Széles karimájú kalapom, Ha süt a nap, szemembe csapom»,

Ha megúnom a sok ácsorgást,
Összecsavarítom a falkát,
Van hat kutyám, mellette hagyom,
Hat tehénért oda nem adom.

Magam pedig egy sort heverek,
Vagy a «dübögő»-be bémegyek,
Iszom csínnyán, bort vagy pálinkát,
Megölelem csaplár Juliskát.

Ha cigány van, rá is húzatom,
Barna babám jól megforgatom, —
S ki háborgat, bárha tréfából,
Kiteszem szűrét a csárdából.

Ebben már van valami Petőfies azonosulás a daloló alakkal, s a dal egész lírai alapja, az önérzet, stílszerű talpraesettséggel toppan ki a végén.

Az 1841-iki katonaállítás (mikor ugyanis a verbuválást sorshúzás váltotta fel) három ízben is dalra ösztönözte Szakált. «Már ezután nem fogdosnak kötéllel» — kezdi az elsőt, de ez s a második is csak a költő szócsövének teszi meg a dalolót, a harmadik azonban (Egy leány az 1841-iki katonai sorshúzás után) több figyelmet érdemel. Elseje ez azon később elég gyakori népies költeményeknek, melyek valami történetet (lírai eseményt) a hatóság előtt kérelmét vagy panaszát előadó népi alak beszéltetésével hoznak tudomásunkra. Ez a leány is így kezdi: «Megkövetem a Tens Nemes Vármegyét, Hallgassa meg egy szegény lyány kérését». Szeretője sorsot húzott, feketét, beírták katonának, pedig gyönge ember, nem arra való, hát ne vigyék el. A baj csak az, hogy nagyon hálátlan szerep az egy népdalbeli leánynak, mikor katonának nem való legény a szeretője. — Amint látni, e vers 11-es sorokban van írva. Szakál 40 dala közül négynek ez a versalakja, de egy esetben sincs azzal a hangulattal kapcsolatban, melyre Czuczornál rámutattunk. Dalai közül különben nem a legjobbak egyike, a Birkásdal, hanem e legutóbb említett került bele (a Fehér- és a Hevesmegyei nép ajkáról) Erdélyi gyüjteményébe (II. 521): bizonyára aktuális volta miatt.

*

«Népünk költője!» megszólítással kezdte üdvözlő beszédét Székács József Erdélyi Jánoshoz, mikor ez a Kisfaludy-Társaság 1842 nov. 30-iki ülésén székfoglalóját («Népköltészetről») megtartotta. E megtisztelő cím népdalai jogán illette meg őt.

Költeményeinek 1844-iki kiadása összesen 21 népdalt tartalmaz; ezek javarészét (15-öt) 1839-ben és 1840-ben írta, egy-két évvel Petőfi fellépte előtt s egy időben az erdélyi Krizával és Szentiváni Mihállyal, kikről alább lesz szó.

Azokkal együtt kifelé haladóban van a Kisfaludy-féle daltípus csapásáról. S amennyiben dalai zömével még ottan marad, abban a csoportban is megvan a maga külön színe és eredetisége, még pedig a Szakál Lajoséval éppen ellentétes irányú: néprajzi rekvizitum helyett lírai jellemzetesség s azzal együtt elemi kompozició és «rövidség». Az ő dalai többnyire csak 3—4 strófásak s van köztük két versszakos is. Az egész csoportban pedig feltűnik bizonyos komolyabb hangnemmel, mely a szerelmet nemcsak «nyájas tréfák» felszínes témájának s nem kizárólagos daltémának teszi meg. Czuczorhoz hasonlít abban, hogy a népi dalokból szívesen kölcsönöz s olvaszt egyetmást a sajátjaiba; viszont Vörösmarty óta senki sem versenyezhet vele a dallamban való fogantatás őszinteségében, ami pedig az igazi népdalnak oly nevezetes tulajdona. Feltűnik nála, bár nem éppen jelesebb dalaiban, a népköltészetnek az elmélet szerint legsajátabb tárgyköre: a családi érzés: szülő, testvérek, feleség iránti vonzalom motivuma is. De amivel új fordulat közeledtét jelzi, az egy-két szerencsés genre-dala s néhány csaknem személyesnek minősíthető naiv dala.

Régit s újat különítsünk el dalai között.

Régi módi a beteg szeretőért aggódó dal, melynek aggódása nem érzés, csak téma s egy másik, melynek dalolója — megható pointe kedvéért — csak úgy véletlenül találkozik a kedvesét kísérő temetési menettel. Elcsépelt téma a leánysors panaszolása, a kedves dicsérete, a «nincs jobb a szerelemnél» s a «megélünk mi ketten szépen» hangoztatása : takarosabb ökonomiájuk azonban s egyiküknek (Nincs nagyobb a szerelemnél) dallamos ritmusváltása nem unalmasan hat. Nem új egy iparkodó szegény ember megelégedése, nyugodt jövő-várása s líraiatlan kifejezése sem, de prózaisága legalább komolyságot jelent a korábbi könnyű felszínesség helyett s a feleségnek is reálisabb részt köszön «nyereségeiben».

Az életképnemben is : a katona a katonaéletet, egy szolgalegény a maga egyéni, szomorú sorsát, hogy t. i. apját, anyját, testvérét eltemette : régi módon, különösebb líraiság nélkül ismerteti velünk ; s az a legény, ki egy dalban olyan dérrel-durral lép fel, minden aktuális líraiság nélkül csak nyerseségét mutatja be s azt is megtagadja egy tőle alig várható, dalzáró élccel («Majd ha nem bírja erszényem, Zálogba itt marad szivem. Mi a váltságot illeti, A nagy harang megfizeti»).

De — hogy ez utóbbi tárgyas csoportban mutassam ki elébb Erdélyi erényeit s viszonylagos újságát — két dala már nagyobb figyelmet érdemel. Hogy egyik sem egészen kifogástalan, az nem lephet meg Petőfi előtt, de hogy Petőfihez közeledünk mind a kettővel, az kétségtelen. Az egyik («Juhász a hegyoldalon»), bár némi kis történet vázlatát is nyujtja, igazi genre-koncepció, mely az alakító humor játszi fölényével, mintázva, jelenítve indul, s mely lírai egyetértéssel szól a genre-alak szája íze szerint, sőt vele ujjong

mindenik refrainben, úgyhogy szinte nem tudni, a juhász dicsekvő monológja-e ez, vagy a költő dévajul tettető s valami lehűtőt tartogató közlése:

Juhász a hegyoldalon,
Össze-vissza nyája;
Izog-mozog a szíve,
Szól a furulyája.
Hej élet, juhászélet,
Ez ám a gyöngyélet!

Juhászlegény bort iszik,
A számadó várja;
De a csapláros neki
Kedves egy komája.
Hej élet, juhászélet,
Ez ám a gyöngyélet!

A juhász faluzni megy,
Bőg a nyáj utána.
Haragszik a számadó;
— Sok a falu lánya.
Hej élet, juhászélet,
Ez ám a gyöngyélet!

Sajnos, a következő két strófában kelleténél jobban kiderül, hogy ez mind elbeszélésnek minősítendő s hogy a számadó felmondott a juhásznak. A humor kétszínű játéka, mely eddig oly ügyesen tartotta szemmel egyidejűleg az illuziót s a leskelődő prózát, itt teljesen ez utóbbiba csúszik át s elfakul, úgy hogy már csak a kitűnő dallam azonossága őrzi némi visszfényét. Már a «Sok a falu lánya» kezdte a magyarázó (s a vers kényszere miatt mégsem elég ép és világos) közlést, mit jellegben (s elkényszeredett ritmusban) híven folytat és fejez be az utolsó versszak e két sora: «A számadó irígyli, Hogy lányoz s bort iszik». Lemond hát a humor sejtető lepléről, de világossá nem, csak prózaivá válik. Ez a humor pedig (a tettetett gyönyörködésé) Vörösmartyas lenne, de Erdélyi nem elég nagy költő hozzá, hogy végig kibírja s nem elég művész, hogy az alakítás stílusa uralkodólag kormányozza rajzát. Petőfi nem vét el ily mintázásokat, viszont ily élénk, ily szinte

tapsoló dallamot sem használ genre-képeiben. Azt kell hinnünk, Erdélyi e dallam dévaj felcsigázottságában nem bírt végig megfelelő pezsgő líraisággal megmaradni.

Másik figyelemre méltó genredalának viszont alig van más baja, mint verselése, a tizenegyes sorfaj darabos kezelése. Népies műdalban először találkozunk itt a falu rossza típussal («Én vagyok az, aki nem jó egyedül, Engem ugat minden kutya messzirül»). Észrevevén, hogy kedvese elpirul miatta, a legény mintegy neheztelő, de önérzetes líraisággal dalolja ki a maga egyéniségét s búcsút vesz falujától azzal az elhatározással, hogy katonának iratja magát. Jó benne, hogy lírai reakcióként, benső szükségérzetből folyamodik jelleme kifejezéséhez a daloló alak. Ő «világrosszának» mondja magát; Tóth Ede híres népszínműve tette dalát az ismert változtatással népszerűvé.

Kisebb jelentőségű ezeknél, de a puszta önismertetésből szintén életszerű közvetlenségbe lép át a «Nem vagyok én idevaló E faluba» kezdetű dal. «Elmondja» a leány, hogy nem ide, hanem a szomszéd faluba való; ott az anyja sírja, onnan vitték katonának a szeretőjét; már csak a harangszót hallja onnan: eddig önismertetés; de legott aktuális líraiságú genredallá minősül ezzel a jelenvaló benyomáshoz kapcsolódó fordulattal: «Adná isten, hogy végórám ütött volna, *S ez a délutáni harang* Nekem szólna».

E többé-kevésbbé tárgyas (alakábrázoló) dalokkal szemben nem kevésbbé sikerültek találhatók a túlsó, alanyi nemben, amelyben u. i. az alak sem történet, sem egyéni sors által nincs láthatólag meghatározva s így dala mások ajkára is odaillő lírai kifejezés. Ilyen a «Magyar leány az én rózsám». Ebben ami önismerte-

tésnek látszik is (alföldi születés, szegény), mindössze magyarságát s népi származását jelzi a dalolónak ; az pedig, hogy Bús Péternek hívják, csak szomorúságára céloz. De e szomorú magyar legény dala minden értesítő szándéktól függetlenül, szabad lírai fordulatossággal fejlik ki, még szomorusága okát is elhallgatja, annyira távol van tőle minden elbeszélő hajlam. Sőt igen szerencsésen vegyül el a maga egyéni jelleménél általánosabb lírai közösségbe, joggal merítvén ily esetekben a népdal közkincséből («Szomorú a magyar nóta, Háromszáz esztendő óta», «Három a tánc mindhalálig», «Háromszor iszik a magyar»). Így válik mintegy a sírvavigadás, a Kölcsey-féle «magyar karakteri szentimentalizmus» naiv képviselőjévé s mégis megmaradva bizonyos mérvű egyéniség és alkalomszerűség konkrétságában. A nótával, nóta és érzés egységével feltűnően törődő daloló Erdélyitől örökölte ezt a hajlamát, aki ekként a népi és általános magyar típusba saját líraiságával is beleolvad. Csaknem azt állíthatnók : a nemzeti műdal küszöbén állunk.

E dalban a költőnek is lírai élménye az, ami az igen általános népi alaké s e ponttól igen könnyen eljutunk oda, ahol a költő már önmagát fejezi ki a népdal naiv módján. Hol az irodalmihoz, hol a népihez közeledve, találkozik is ily dal az övéi közt. «Tavasz vidulása, A kakuk szólása, Az én szerencsémnek Búra fordulása. — Hallgatom zúgását Leveles erdőnek, Szerelemvallását Páros gerlicének. — Párját a gerlice Fogadja zöld ágon, Csak én vagyok magam Ezen a világon» ; — ez, meg «Piros a te kendőd, lobog is, Fényes a te szemed ragyog is, Eszem a szép szemed, be bogár, De a szíved, kis lány, csapodár» : képviselik ez enyhén kétfelé húzó,

de a szerencsés középhez — a névtelen személyiséghez, mely a költőé is lehet — közelmaradó változatokat, az elsővel némi merengőbb, az utóbbival dévajabb hangnem járván együtt.

Feltűnő, de érthető jelenség, hogy Erdélyi rendszerint a legszerencsésebb s egyéniségét is leginkább kifejező dalokban kölcsönöz legtöbbet, szöveget is, a népi daloktól. Mintha Kölcsey tanácsát követte volna s mintha ő is egy-egy parasztdal mintájára s formáinak részleges szemmeltartásával költené az ilyeneket. Nem mindig sikerült ez neki, olykor legfeljebb egy talpraesett kezdő strófát teremtett elő ez úton («Nem panaszlok, nem szokásom, De panasz könnyhullatásom. Amerre én járok, kelek, Sárgulnak a falevelek») s továbbszövén, irodalmiasan felhigította. De épp ez bizonyítja, hogy ama jobb esetekben saját ihlete ragadta meg a neki való népit. Valóban benne a népdal tudós ismerője is támogatta a dalköltő ösztöneit, de a maga egyéniségéhez és költői tehetségéhez képest rá is tudott térni arra a legjobb útra, amelyen Kölcsey járt az övénél még szorgosabb tanulmány és önfegyelem világánál, amelyre a nagy Vörösmarty is rá-rálépett, ha kedve így tartotta, de amely mintegy rendeltetésszerűleg a Petőfi útja lett.

Két dala a néphez is hamar átkerült. Egyik — Magyar leány az én rózsám — méltán, a másik valami kedvező véletlen folytán («Távol látok két csillagot egymástól»), mert nem a legjobb. Saját gyüjteménye számára küldték be, szerzőjét nem ismerve, a Rábaközből mind a kettőt (l. Erdélyi II. 516, 517 ; az első már a K. Csapó Dániel-féle Dalfüzérke II. kötetében is!) A falu rosszáról már szóltunk : ez ma is élő népdalkincsünkhöz tar-

tozik ; s bár gyüjteményekben nem találni, szavahihető tanu szerint a «Juhász a hegyoldalon» is él még a nép ajkán.[1]

*

Erdély eddigi lírai meddősége után 1839-ben nagy feltűnést keltett pesti írói körökben a Remény c. kolozsvári zsebkönyv megjelenése. A Figyelmezőben Toldy üdvözölte, még nála is szokatlanul lelkes, meleg elismeréssel s négy hasábot töltött meg vers-szemelvényekkel belőle. A munkatársak közül különösen Kriza János ragadta meg figyelmét, aki minden társai felett kitűnt «seregével különnemű igen szerencsés dolgozatoknak, leginkább a népdal és lírai epigrammában». Erdély Kisfaludy Károlyát láthatta benne Toldy s visszaemlékezhetett az Aurora tíz évvel azelőtti kötetére, melynek 25 népdala oly nevezetes lendületet adott volt a magyar népies költészetnek.

Hátha még tudta volna, hogy az Ajtavári, Taraczki, Taraczk Iván, Tündefi, Vadormi álnevek s a K. J., T. J. és Z. jegyek alatt szintén a kötet szerkesztője, Kriza János lappang! Versényi György számítása szerint (Budapesti Szemle, 147. k.) nem kevesebb, mint 113 darabot (közte sok epigrammot) írt Kriza a zsebkönyv ez első kötetébe.

[1] L. Gálos Rezső : Erdélyi János lírája. Irod. tört. Közl. 1914. 154. l. — A «Magyar leány az én rózsám» dallamát l. Tóth István : Áriák és dallok, 142. l. (Tóth István e kótás dalgyüjteménye a címlapja szerint 1832-ből való. De ez évszám csak összeírása kezdetét jelölheti, mert Erdélyi említett dalának a szövege 1839-ből való!). Ugyane dalt megzenésítette Egressy Béni is (l. Fabó : *i. m.* 313. l.), a «Piros a te kendőd» kezdetűt pedig Lányi Ernő (l. Fabó : *u. o.* 461. l.).

«Erdély! menyköveid fornak bent!» — idézte Toldy az ismertetés végén Berzsenyi híres felkiáltását: — sajnos, Erdély e mennykövei — a Kriza Jánoséi — a Remény első kötetével már nagyrészt el is lobogtak.

Kriza 1837 őszén tért haza Berlinből, két évi egyetemi tanulmány után. Még kimenetele előtt papjává választotta a kolozsvári unitárius egyház, de betegsége miatt, mely már Berlinben is kedvetlenítette, csak 1838 őszén foglalhatta el hivatalát. «Betegségem s emiatt folytonos szobábani ülésem — írja önéletrajzában — időt és alkalmat adott a képzelődés játékinak korlátozatlan játszására s mondhatom, hogy ami keveset írtam életemben költeményfélét, csaknem mind e nyavalygós állapotban írtam: mert egészséges állapotom éveiben soha sem volt elegendő időm s alkalmam arra, hogy ... írói dolgokkal is foglalkozhassam».[1]

A betegséggel s lábbadozással kényszerű nyugalomban eltöltött 1838. év költői termékeiből látta el Kriza oly bőven a Remény első kötetét s bizonyára telt még azokból a következő két kötet számára is. Verset írni már korábban elkezdett, még székelykeresztúri diáksága idején (1825—29), de akkor a magyar irodalomból csak a Hármas Historiát, a Hét bölcs mestereket ismerte, meg más efféle «régi maradványokat» s csak névnapi és alkalmi verseket irogatott. Majd a kolozsvári unitárius kollégiumba kerülvén, az ottani önképző társulatban már tevékeny részt vett, megismerkedett az újabb magyar irodalommal s mint maga mondja, főkép népdalok és epigrammák írására érzett hajlamot.

[1] Kiadva: Kriza, Vadrózsák, II. kiadás, 1911, II. rész függelékében. L. még Versényi György: Kriza János emlékezete. Bp. Szemle, 1911. — A Reményről Angyal Dávid: Gyulai Pál, u. o. 1911.

Alighanem az Aurora 1829-iki kötete is kezébe kerülhetett akkoriban. Az unitárius főiskolai ifjak kéziratban egy Viola c. zsebkönyvet szerkesztettek, s minthogy Kriza berlini tartózkodása idején sem szakította meg velük az érintkezést, érthető, hogy visszatérte után ő vállalkozott e zsebkönyv nyomtatott utódjának, a Reménynek szerkesztésére s abban jó csomót közzé is tett addig írt műveiből.

Jelentek meg még azután is dalai, versei a Remény következő (már Szentiváni Mihálytól szerkesztett) két kötetében és máshol, de idézett nyilatkozata alapján valószínű, hogy azok is jórészt ez 1838-iki tartalékból merítettek. A Remény megszűnte után még kevesebbet tett közzé, 1849-cel pedig csaknem egészen befejezetnek minősíthetni költői pályáját.

Talán nem csak hivatalos dolgai szaporodása lett e korai meddőség oka. Maga mondja (még a 30-as évekre értve), hogy sokat, igen sokat írt volna, ha «az akkoron nagy hatalommal fellépett Kritikai Lapok egy kis hűsítő vizet nem fecskendenek» tüzes hajlamai közé. Tudtunkkal személy szerint ő nem kapott bírálatot a Kritikai Lapoktól s így megjegyzése általában csak a kritika meggondolásra intő — vagy éppen bátortalanító hatására vonatkozhat. De nyomban az idézett szavak után Önéletrajzában Szentiváni Mihályról, barátjáról, a Remény legtehetségesebb munkatársáról, majd szerkesztőjéről s az erdélyi népdalköltészetnek Kriza mellett másik jeleséről szól, ki «nagytehetségű ifjú» volt, «de igen is hajló a mások leckéztetésére, bírálatára»: «Nagy ellenzője volt a könnyű írásnak, a nyilvánosság előtt fellépésnek s örökké szabta társai elé a kritikai törvényeket — s irgalmatlanul kritizálta amit irogattak. Sokat tett ez, nem tagadhatni, az ízlés mívelésére,

serkentett alaposabb tanulásra, de egynémelyiket igen is szorongóvá tett az írásban, vagy attól végkép is elriasztott». Ez utóbbiak közé tartozhatott Kriza is, ki különben sem volt valami eruptiv költői tehetség s a zavartalan munkát mindennél többre becsülte. Talán Szentiváni szigorúsága indokolja azt a sok álnevet is, melyet a szerény és szelíd Kriza mintegy védő paizsul tartott maga elé. Az Akadémia (Toldy és Vörösmarty ajánlatára) már 1841 szeptember 5-én levelezőtaggá választotta, de e kitüntetés nem buzdította élénkebb költői tevékenységre s mikor kitűnő barátja, Szentiváni, oly fiatalon, már 1842 dec. 10-én meghalt, Kriza költői aratása azontúl már csak tallózásból állt. Odáig kiadott 149 költeményt s összes költeményei száma (holott ő maga még harminchárom évig élt) mindössze 188-ra emelkedett. Ha a kritika szorongóvá tette az írásban vagy éppen elriasztotta s ha Figyelmezőbeli feltűnően meleg fogadtatása s csakhamar rá akadémiai taggá választása nem bátorította fel továbbfolytatásra: az csak azt jelentheti, hogy nem bízott eléggé költői tehetségében.

Nem is volt kimagaslóbb költői tehetség; fogékonysága több volt eredetiségénél s tétlenségre kényszerítve, időtöltésül írta dalait. Köztük az egyik legszebbiket — «Erdővidék az én hazám» — méltán idézte Toldy szemelvényként amaz ismertetésben, de amit róla mond: «az a havasvilági egyszerű, nekibúsult elhatározottság»: nincs benne a dalban, csak Toldy rajongó képzeletében, melynek tetszett ily havasvilági couleur locale-lal felfogni a neki addig ismeretlen *erdélyi* népdalt, szemben a megszokott «alföldivel». Kriza népdalait korántsem becsüljük alá, de kétségtelen, hogy első, tömegesebb feltűnésükkor nem annyira saját érdemük, mint erdélyi

származásuk okozta a meglepetést. (A Remény II. és III. kötetét már Toldy is több mérséklettel bírálja.) A Vadrózsák-kal (1863) örökítette meg nevét irodalmunkban s a kiváló székely gyüjtőnek kijáró kegyelet vetett fényt vissza utóbb is ifjúkori költői kísérleteire. Az emlékbeszéd e kegyeletes hangnemében szól Gyulai Pál is (1879) Kriza népdalairól (ifjúkorában maga is a Remény költőkörének a hatása alatt állt) s bár éppen dalait tartja a legsikerültebbeknek, ezek átlagáról — a szerelmiekről — korántsem ítél Toldy túlzásával. «Szerelmi dalai — úgymond — már sokkal számosabbak s amíg a katonadalok forrása bizonyos búsongó melancholia, emezeké bizonyos könnyed érzelmesség. Ritmusuk nem változatos, de az tárgyuk és hangulatjok. A székely népélet s az egyszerű szívregények főbb mozzanatait tárgyazzák ; kötődést, amely gyöngédségből foly, bánatot, amely nem emelkedik a kétségbeesésig, hiúságot, amelyet a szerelem megnemesít, gúnyt, amelyet fájó szív sugall, de önérzet mérsékel. Naiv érzelmesség és szelíd humor bájosan váltakoznak e dalokban, hanem a heves szenvedély sehol sem hallatja hangját. Mintha a költő kerülné, vagy nem volna ereje hozzá. Azonban e helyett, mintegy kárpótlásul, a kecses érzelmességnek néha meglepő szépségeit veszszük».

Ez idézet szolgáljon egyszersmind — a katonadalok kivételével — Kriza népdalbeli érzelmi körének ismertetéséül.

Összesen 22 népdalt írt s lefordított (németből) egy cserkeszdalt, meg két kozák népdalt, de nem népies modorban. Az «Ég az avar» kivételével valamennyi eredeti népdalát felvette a Vadrózsák I. kötetének «Iróktól» c. szakaszába (563—583. sz. alatt), de neve

nélkül. Közülük tizenhét már a Remény 1839-iki kötetében megjelent, kettő pedig az 1840-iben.[1]

Bár kétségkívül hozott új hangot a népies dalkötészetbe, sem témáit, sem műfaji változatát tekintve, nem független a magyarországi előzményektől.

Ő sem naiv költő, hanem mintegy a nép tolmácsa dalban. Maga nevében írt dala van ugyan (Az én sírom című), de az egészében véve műköltői elmésség szüleménye s kivitelében sincs semmi naiv jelleg. Nem egyéb voltaképp, mint Orosz Ádám «Haldokló testvér»-ének, melyről a maga helyén már szólottunk, humoros ellendarabja; egész gondolatmenetén, stílusán, sőt sorain s egy-egy strófáján felismerszik attól való függése. Bordala (Ivásnál) is csak oly mértékig egyéni tulajdona, mint az efféle társasdalok általában szoktak lenni; helyzetdal inkább hazaszerető székely társaság számára, de még nyelvi alakjain is van egy-egy sablonos irodalmias jegy.

Beleillik tehát a Kisfaludy-Czuczor csoportba, amennyiben a népdalt ő is csak népi alak ajkára költi s nem önmaga kifejezése végett folyamodik naiv formáihoz.

[1] A Remény 1839-iki kötetében jelentek meg a következők: Szegény székely nótája, Valld meg nekem, Árva vagyok, Az én székem, Ki jő amott, Ivásnál, Kis leány, Illa berek, Erdővidék az én hazám, Erzsi hozzám begyes vagy, Nem hittem én, Vaj ki büszke ez a legény, Csipkebokor, galagonya, Amióta szeretek, Beh vígan jár a kaszám, Az én sírom, Ég az avar. — Az 1840-iben: Az én vágyam, A bűbáj. — Az 1841-iben: a Két kozák népdal. — Eredeti dalai közt így mindössze három van olyan, mely nem a Reményben jelent meg: A bokréta, Ne menj fiam a méhesbe, A hazatérő katona. Ezek közül is (Kriza költeményei 1893-iki kiadásának tanusága szerint) az elsőt még 1839-ben írta.

Nemcsak beleillik, hanem közvetlen kapcsolatai is vannak vele. A szégyellős, meg a maga szépségét még nem ismerő kis leány Czuczor egyik kedvenc típusának a rokona.[1] «Nem hittem én, de már hiszem» kezdetű dala nemcsak e kezdő sorában egyezik Czuczor Nincs mentség-évei (melyet az 1833-iki Aurorában olvashatott): utolsó versszaka emennek első versszakát egész gondolatvitelében, mondatformáiban s azoktól függő rímelésében is híven követi. A Csipkebokor, galagonya végső versszaka azonban, melyben magának jobb falut, szép leányt, lovának több abrakot igér a legény, éppúgy vehette e gondolatot a népdalból (Erdélyi I. 258 és 257.), mint Czuczor Kedvest látogató»-jából.

Mindezt csak annak igazolására említem, hogy Kriza nem pusztán a székely népdal alapján áll, hanem a magyarországi műnépdalt is ismeri.

Kifejezésben és koncepcióban neki is épúgy vannak korszerűleg irodalmias kisiklásai (bár kisebb mértékben), mint pesti Aurorabeli testvéreinek. «Jusson a bús hív — eszébe»; «Ajkon tiltott gyümölcs terem», «Gyilkos, rabló a fejér nem», «Búkönnyeknek tengere»; «Szűzecskétől e kalap Bokrétás lesz vasárnap»; «Végbúcsúját most sírá le», útja «Könnyek záporától ázik», «Gyászol epesztő bújába»: mindez vagy feszesebb, vagy lágyabb kifejezés, vagy általában irodalmilag fegyelmezettebb szerkesztés a népinél. Egyik legszebb dalát (Erdővidék az én hazám) lágyítja meg közepén ez a két érzelmesen túlzó sor: «Nyílj mélyebben te, barázda! Patakként foly könnyem árja». De van három dala, melyek egész koncepciója a harmincas évek idegen daltípusára emlé-

[1] A Kis leány címűt («A kis leány kertjébe») Szentirmay Elemér zenésítette meg. L. Fabó Bertalan, *i. m.* 394. l.

keztet s melyek nem is egyebek, mint több-kevesebb szerencsével népivé átöltöztetett műdalok. Még legsikerültebb köztük az, melyben a «kecses érzelmesség meglepő szépségeit» fedezte fel Gyulai; ez legalább népies külsőségekkel nem is igen leplezi irodalmias «kecsességét» (Az én vágyam). Ezt még ma is sokan ismerik. Emlékeztetőül idézem az elejét: «Nagyravágyó nem vagyok: Kis leányért olvadok, Egy kunyhó s hű szerelem, Mindaz, amit kér szivem». A másikban azonban hasztalan a «küpü száda», a «nádas kunyhó az Alszegbe», a «sárig darázs», a «kiháló», «a vénasszony lapi», meg más székelységek: avult műköltői metafora kifejtése az egész dal a fulánkos méhről és szerelemről (Ne menj fiam a méhesbe). A harmadik pedig a naiv kis leány fiú-képmásáé, aki nagyon beteg, de a szomszédbeli «bájos igéző», a kis hamis Erzsi, meggyógyítaná (A bűbáj). Vörösmarty Petikéje helyénvaló humorral intézte el ezt a típust, Kriza «Bűbáj»-a a harmincas évek hamis érzelmességével veszi komolyan s ugyanazon évek legrosszabb almanach-fordulataival állítja elénk («Nem más mint igézet!» Találtad jó anyám stb.)

Mindamellett, bár nem tört új utakat a népies dal műfaji formája számára, megvan a maga egyéni színe még szerelmi dalaiban is, annál inkább katonadalaiban.

Szerelmi dalai közül éppen a kevésbbé dalszerűekre célzok elsősorban, amelyek a genre- és életkép határán állanak. Van ezekben valami kedves humor, mely elüt a magyarországitól. Kevésbbé vérmes és nyers s nem oly hetyke rátarti alakok ezek, mint aminőket az addigi mű-népdal szeretett olykor kiállítani; van bennük valami gyermeteg naivság s még önérzetükben is ártatlan játékosság, mihez a mi érzésünk szerint nagyon jól illik egy-egy székelyes szóejtés. «Vitéz s furcsa nép

valának Régenten a székelyek» : írja Gyulai Pál s valóban *abból* a furcsaságból érzünk valamit Kriza dalolóiban is, amelyet Gyulai szép költeménye örökített meg. A fiatal unitárius papnak volt érzéke népe eredeti tulajdonságai iránt s dalai mögött mintha az ő szelíd mosolyát is látnók, mely nemcsak elmulat rajtuk, hanem örül is nekik ; mintha tovább mondaná Gyulai versét : «most is furcsák és vitézek, Isten őket áldja meg!» Az ő humora is ártatlan és játékos ; nem leleplező, mint a Czuczoré, nem kelepcébe csaló, mint a Vörösmartyé, nem is a furcsát (hogy jót nevethessünk rajta) még furcsábbnak eljátszó Petőfié. Az ő humora a rokonszenv mosolya. Egyik dalában a szeretője hűtlenségét félve gyanító legényt a kapufélfával beszélgetteti : attól tudakolja a legény ... de hadd mondja ő maga :

Valld meg nékem kapuzábé,
Ki jár estve melletted bé,
Bé szeretőm hajlékába,
Szép szerelmem rablására?

Mi máskép alakul vala ez egész kis dal, ha az említettek valamelyikének támad hasonló ötlete! Petőfi jókedvének menthetetlenül áldozatául esett volna ez a legény, ő rögtön félszeg oldaláról ragadta volna meg s kifigurázta volna e helyzetet. Bizonnyal a legény rovására alakult volna a dal Vörösmarty s Czuczor kezében is. Krizának azonban ez a kapufélfához beszélő legény nem genre-alak s helyzetében nem pajkos elintézésre ösztönző indítékot lát, hanem önfeledt, vallató nyugtalanságát a töprengő féltékenységnek. Amazoknak «furcsa»: neki naiv és kedves. Egész komolysággal szövi tovább a kis dalt, sőt csaknem páthosszal beszélteti a legényt (a kapufélfához!) :

Te eskünknek hű tanuja,
Nyilik-é másnak ajtaja ?
Felel-é más hívására,
Árva szívemnek bújára.

S ha szerelmét tán susogja
Másnak ott hűtlen ajaka :
Akkor zábé! isten hozzád,
Gyászpántlikát akasztok rád :

(Gyászpántlikát, hogy eléje lebbenjen, ha majd azt a másikat kikiséri).

Igen kedvesen és végig zavartalanul nyilatkozik meg ez a székelyes naivság az «Erzsi, hozzám begyes vagy» kezdetű dalban. Jó érzékére vall Toldynak, hogy szemelvényként ezt is bemutatta ismertetésében.[1] Valami napszámos gyerek lehet a dalolója : most semmije sincs, de majd lesz, akkor aztán hiába hívja Erzsi, szóba sem áll vele. E dalolónak kedélybeli nyugalma a figyelemreméltó, szemben némely sűrűbb vérű alföldi társaival ; sem most, mikor szegénysége miatt lenézi a leány, nem haragszik, nem duzzog, nem keseredik el, sem amaz egyelőre csak képzeletbeli fordulat hatása alatt, mellyel jobb módba ringatja magát, durván megtorlóvá nem válik, vérét fel nem forralja, hanem mintegy csak *saját* kedélye megnyugtatására áll bosszút Erzsin . . . képzeletben. Ebben is ott van megint az a bizonyos kedves furcsaság, gyermeteg kedély, naiv illuziókkal megelégedő önérzet. Erzsi ugyan nem sokat adhat az efféle reménybeli fordulatra, az *ő* önérzetét s kedélyét azonban tökéletesen kielégíti. Halljuk ezt is, végig :

[1] Bizonyára a Figyelmező útján vált ismertté s terjedt el. Erdélyi gyüjteményében (II. 520.) mint a Rábaközből beküldött népdal szerepel.

Erzsi, hozzám begyes vagy,
Hogy a zekém avatag,
A csizmám nem kordovány,
Taréj nem peng a sarkán.

Más búzáját csépelem,
Más szőlőjét mívelem,
Szép ökreim sincsenek,
Mint a szomszéd legénynek.

Lesz még szőlő s lágy kenyér,
Lesz vasastalpú szekér,
Négy ökröm is leszen még,
Ha megsegét a nagy ég.

Szarvukat felvirágzom,
Szekerembe úgy fogom,
Mikor kapudnál hajtok,
Szíjostorral csattantok.

Te rám ismersz, kacsintva
Integetsz, hozzád híva;
De én szóba sem állok,
Szemők! Szilaj! kiáltok.

Annyira beleéli magát a bosszúállásnak ez önelégült mosolygásába, hogy szinte megfeledkezik a bosszúról! Őszintén hiszi, hogy ami saját kedélyét emeli, az másnak is imponál, másnak is valóság. A vasas talpú szekér, a szíjostor, a «Szemők!» meg a «Szilaj!» kiáltás, a felvirágzott szarvú négy ökör : sóvárgásának e kedves tárgyai, kész argumentumok az ő szemében.

Szint ily ártatlan fenyegetés «A bokréta» dalolójáé. A jobb sorsot remélő s reményét készpénznek vevő siheder e jellemzetes líraisága más alkalommal is kedves tárgya Kriza dalainak. Ha van bennük «szenvedély», az önérzet ártatlan képzelgése az. Egy másik legénye

(Illa berek, nád a kert) megunta már öreg urat s gazdasszonyt szolgálni, nekivág a világnak, hogy leánygazdasszonyt keressen s az alatt szolgáljon. Ebből is a képzelődés csalja ki a legönérzetesebb hangokat :

Ostorom is lesz ám jó,
Selyemből lesz a csapó,
S mikor kedvem úgy hozza,
Hasad tőle az utca.

Ezek a legények őszintén kiszolgáltatják magukat a szemlélő jó szándékának, vagy karrikaturás szeszélyének :

Amióta szeretek,
Mind dudolok, nevetek
Fütyölök is közibe,
S lábam ugrik kedvibe.

S nem a székely «furcsaság» túlzó ötleteként hat-e a dal záradéka?:

Mondd meg Erzsi, szeretsz-é,
Mint most szeretsz, örökké ?
Mert ha nem, oda vagyok,
Szörnyű halált meghalok.

E mondattanilag különös utolsó sor lírailag is «furcsán» egyesíti magában a nagyotmondó fenyegetést a gyermeteg jóhiszeműséggel.

Ezzel a dallal (Amióta szeretek) szorosan összefügg a «Beh vigan jár a kaszám» kezdetű. Az előbbi elmondta, ez bemutatja, mily vidáman dolgozik a szerelmes legény. Szénát forgatnak ; ez a mi legényünk a rózsájának segít : az ő rendjébe áll be s vele szembe forgat :

S mind közelebb, közelebb,
A forgatás hevesebb,
Míglen a két villahegy
Rend közepén összemegy.

Egyik legszerencsésebb versszaka ez Krizának. Pompásan «összemegy» ebben nemcsak az érzelem naiv leleménye a munka rendjével, hanem a vers is a gondolattal. Kisfaludy vagy Czuczor ezen a ponton alig állhatta volna meg, hogy valami szépet ne mondasson, vagy éppen csókot ne adasson egymásnak a két forgatóval, vagy legalább a lakodalomra való célzással «történetté» ki ne kerekítse. Kriza dalának nincs ily «tárgyi» eredménye ; ez a daloló kielégül a maga belső líraiságával, tisztán annak játékszerű érvényesülésével, legfeljebb azt sajnálja, hogy nagyon is hamar szárad a fű s a két villahegy már nem sokszor mehet össze. A naiv kedélynek ez önmagával beérő igénytelensége mindenesetre egyik legeredetibb és legkedvesebb vonása Kriza dalainak. Leányt ritkán daloltat, de ha igen, azok is ugyane fajtából valók : zavartalan jókedvvel őrzik hűségüket, kinevetik a csámpás kisértőt («Verd meg uram a legényjit, Rézervának maradt ez itt»), nem irígylik mástól a rangos legényt, bizonyosak az övék hűségében («Az én Gyurkám nem szeret mást, Csak magamszerű rokolyást»).

De van e szerelmieken kívül három katonadala is Krizának, melyekkel alig állíthat szembe hasonlót az anyaország addigi népdalköltészete. Említett emlékbeszédében Gyulai Pál utal reá, mily mély benyomást tett Krizára szülőföldje, Háromszék, a székely határőrség ez egyik része s jellemzi a székely határőr zaklatott életét a kettős — polgári és katonai — hatóság alatt : «Ma földjét szántotta, holnap szolgálatra indult, egyik héten katonai elüljárói parancsát vette, a másikon választott tisztviselőinek engedelmeskedett ... A költői mozzanatokban gazdag határőrségi élet néhány szép dalra lelkesítette Krizát s valóban e dalok a határ-

őrség egyetlen emlékei költészetünkben». Gyulai Pál szerint «talán» A hazatérő katona «legkitűnőbb» köztük. Az a három versszak, melyet idéz belőle, szép is, de a vagdalt katonának e kesergése olyan elbeszélő keretbe van foglalva, mely megfosztja lírai önállóságától, anélkül, hogy magának valamelyes érdekessége lenne. Csak közlő keret, dalrontó fogódzó az. Egész dalnak kétségkívül jobb az Erdővidék az én hazám:

Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám,
Zöld erdő zúgásán,
Vadgalamb szólásán
Nevelt föl jó apám.

Mihent zekés gyermek lettem
S a kabalát megülhettem,
Mentem a szántóba
S apám háborúba
A franciák ellen.

Nyilj mélyebben te barázda,
Patakként foly könnyem árja:
Apámat háború,
Anyámat sok gond, bú
Szegényt elragadta.

Holnap indul a legénység
Komandóba, nincsen mentség!
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esmég.

Van elbeszélésszerű közlés ebben is (a két közbülső versszakban), de ez nem oly puszta henye külsőség, mint az előbbiben. Kifogásolni legfeljebb azt lehetne, hogy e közlés tartalmát, mely valóban szükséges eleme

a dalnak, nem tudta a dal menetébe zavartalanul (mint a daloló töprengését a maga sorsán) beleolvasztani. S e részben éppen az zavar, ami — a harmadik versszak elején — túlságosan is hangsúlyozni akarja, hogy a daloló magában van s nem közönséghez beszél. De e kis zökkenőtől eltekintve, éppoly természetes, passzív szomorúság vonul át a dalon, amily naivul természetes volt az előbbi csoport igénytelen kedélyessége. Ez elégikus hangnem Kriza mindhárom katonadalát egyformán jellemzi s Kisfaludy Rákosi szántójával állítja rokonságba. A különbség csak az, hogy amabban a költő modern, hazafias mélabúja tulajdoníttatik egy régi korszak egyszerű szántóvetőjének, míg *ez* a lemondó, megnyugvó szomorúság igazi népi valóság, melyet Kriza gyermekkorából ismert s teljesen átérzett. Magyarországi népdalköltő, akinek u. i. ez a «Holnap indul a legénység ... nincsen mentség» nem oly átélt valóság, alig is tudta volna ezt az elindulást egy szerelmi búcsúvétel nélkül (pl. az «Este jött a parancsolat» mintájára) megdalolni. Itt éppoly hű lírai tolmácsa Kriza a maga népének, mint a székely kedély föntebb idézett kedves naivságaiban. A harmadik versszak érzelmes túlzása nem ronthatja meg e szép dal hatását, legfeljebb arra vall, hogy Kriza az — e helyen indokolt — erősebb meghatottság hangját csak irodalmias formában volt képes megtalálni. De ezzel szemben mennyire gyöngéd, diszkrét és mégis hatékony, mily régies zamatú és mégis üde az otthonhoz való ragaszkodásnak az a kifejezése, mely egész tartalmát a zöld erdő s vadgalamb emlékképébe önti bele. Kriza e dalai történeti népdaloknak minősíthetők abban az értelemben, hogy egy bizonyos néposztály lelkét egy meghatározott történelmi korszak szellemében fejezik ki. És pedig az Erdővidék

kezdetű a legjobban, a legegyneműbb dalszerűséggel, jobban, mint a Szegény székely nótája, mely egészben véve közlő jellegű s mely pedig még az időpontot is kiírja («A hatalmas Ferencz császár Francziák ellen tábort jár»).

Emlékezhetünk még Szontagh Gusztáv azon megállapítására, hogy Kriza népdalaival a nemzetiség már a demokrácia álláspontjára jutott el. Szontagh bizonyára e katonadalokra gondolt; s méltán annyiban, hogy azok mély együttérzést jelentenek a szegény székely határőrség nehéz emberi sorsával. Politikai népiességnek azonban, vagyis a népköltészethez való oly idomulásnak, mely a népet egyszersmind politikai célokból akarná befolyásolni, ez a népiesség nem minősíthető.

Kriza tehát a Kölcsey és Kisfaludy-féle népdalváltozat közül ez utóbbit műveli, de igen határozott eredetiséggel, mely főkép őszinteségének tulajdonítható. Fia a népnek, melyet képzeletében daloltat, idomulása hozzá természetes. Közelebb áll a maga népéhez, mint bármelyik addigi magyarországi költőtársa a magáéhoz, közelebb, mint Czuczor (szintén a nép fia), ki mintegy a műnépdal optikájával nézett vissza övéire. Nem nagy költő, de mivel népével szívben, lélekben egy, népe eredetiségétől nyeri külön színeit. Nem a székely dialektus a fő e külön színben, hanem a székely népi kedély, melyet híven tükröz s melynek csak a másvidékiek szemében szuggesztív támasza a nyelvjárás némi diszkrét érvényesülése. Vannak, mint láttuk, a magyarországi műdal hatása alatt írt népdalai; de hogy — bár nagyrészt csak időtöltésből írta — menynyire mesterkéletlen és naiv líraiság szülöttei ezek a dalok, az abból is kitetszik, hogy a magyarországi gya-

korlatban már sablonossá vált műfaji formaságokat (kezdő kép, párhuzam, kép s értelmezés, ismétlés stb.) nála alig találunk. Úgy tűnik fel, mint a népnek egy szelídebb, fogékonyabb, képzettebb fia, ki teljes joggal ír dalt a nép nevében s kit a maga természetes, ösztönszerű útján legfeljebb az Aurorában olvasott népdalok tévesztettek meg időnként.

Még csak egyet. Ritmusformáiban kevéssé változatos. A nyolcas és a hetes sorfajon kívül alig ismer mást s feltűnő, hogy legszékelyebbnek minősített dalai csaknem kivétel nélkül hetes sorokban vannak írva. Ennek is bizonyára megvan a maga oka. Igénytelenség ez is, és ha egyhangúság, akkor alighanem valami állandónak, valami ösztönszerűnek következetes egyhangusága. Valami népire támaszkodhat ebben is (mint egész vonzó egyéniségével) s az irodalmi mondvacsináltság cégérétől marad mentes ezáltal is.

*

A Remény írói köréből Kriza mellett Szentiváni Mihály emelkedik ki.[1] E nagytehetségű, fiatalon elhúnyt író (1842 dec. 10-én halt meg 29 éves korában) a szelíd Krizával szemben inkább a harcvágyó Petőfi rokona s Erdély politikai életében is nevezetesebb szerepre készült. Alsóbb iskoláit Székelykeresztúron, a felsőbbeket s jogi tanulmányait Kolozsvárt elvégezvén, ügyvédi oklevelet szerzett. Az 1834-iki erdélyi ország-

[1] L. Versényi György: Szentiváni Mihály élete. (Régi Okiratok és Levelek Tára. 1906. Szerk. Kardos Samu.) Papp Ferenc: B. Kemény Zsigmond. I. 1922. 187—192. l. — Jakab Elek: Szentiváni Mihály életiratához. Abafi-féle Figyelő IV. 110—125, és V. 321—331. l. — Gálos Rezső: a Remény történetéhez, Erd. Múz. 1915.

gyűlés tárgyalásait nagy figyelemmel kísérte, Kossuth módjára kéziratos tudósításokat írt róluk s összeköttetésben állt a pozsonyi országgyűlési ifjúsággal és Országgyűlési Társalkodási Egyesülettel. Emiatt tagadták meg tőle az útlevelet, mikor 1837 februárjában a Kolozsvári unitárius főgimnáziumhoz tanárrá választatván, további önképzés céljából Berlinbe óhajtott volna menni. Állását ennélfogva el se foglalta s két évi boszszantó huzavona után kénytelen lett lemondani róla. Az időközben külföldről hazatért Krizával együtt sokat írt (főkép elbeszéléseket) az 1839-ben megindult Reménybe, majd pedig 1840-ben és 1841-ben e zsebkönyv szerkesztését is vállalta. Egyidejűleg szorgalmas munkatársa volt a Nemzeti Társalkodónak; Vándor álnéven ott tette közzé Közlemények Erdélyről c. úti jegyzeteit: Gyergyó, Fel- és Al-Csík ismertetését (1839, 1840), s több, nagyobbrészt humoros elbeszélését. Az 1841-iki követválasztások előkészületei idején — ekkor lett kolozsmegyei aljegyzővé — mind szorosabbra fűződött baráti viszonya azzal a liberális ellenzéki csoporttal, mely Kovács Lajos és báró Kemény Zsigmond vezetésével készült reformok kivívására a közelgő országgyűlésen. Oda azonban a megyegyűléseken ellenzéki szónoklataival már kitűnt Szentiváni nem tudott bejutni: fellépett ugyan követjelöltnek, de megbukott. Az előkelő származású jelölt megválasztását főkép az arisztokrácia igyekezett meghiusítani. 1842 elején az Erdélyi Hiradó irányítása Kemény Zsigmond kezébe kerülvén, Szentiváni is élénkebb publicisztikai tevékenységet fejtett ki e lapban. Az uniónak lelkes híve, a demokrata elveknek egyik legjelentékenyebb harcosa volt s nagy előszeretettel szállt vitába az erdélyi szász lapokkal.

Elbeszéléseken s egy egyfelvonásos vígjátékon kívül (mely szintén a Reményben jelent meg, 1839-ben), egy nagyobb társadalmi regényt is tervezett s verseket írt (nem sokat) nagyrészt a harmincas évek jól ismert almanach-modorában, de egy-két költeménye a szabadságszeretet Petőfies, ellenállhatatlan ösztönszerűségével (Dévai váron: Remény, 1841. 519. l.), a csalódott szerelem nem-sablonos gondolatmenetével (A vissz'emlékező: Remény, 1840. 76. l.) s a kritikus költő szatira-hajlamával (Endrémhez: Remény, 1839. 265. l., Vidor álnév alatt), főkép azonban mintegy 10—12 népdala: különösebb figyelmet érdemel. Toldynak a Remény első kötetéről írt bírálata erős buzdító hatással volt reá (valamint az egész kolozsvári írókörre) s viszonzásul értekezéseket ígért a Figyelmezőnek, többek közt egy kis fejtegetését «a népköltemények, főleg népdalok theoriájának.»[1] Ez, sajnos, elmaradt.

Barátai, b. Kemény Zsigmond és Kriza János, már a halálát követő évben, 1843-ban megindították «Szentiváni Mihály Munkái» kiadását. Ebből azonban csak az I. kötet jelent meg, mely öt elbeszélést tartalmaz, mottóul az elhúnytnak Vértanu c. költeményéből idézvén két szép versszakot («Érted égtem szent szabadság! Érted drága hon!» stb.). Költeményei mind a mai napig kiadatlanok. Nagy kár az is, hogy Szentiváninak a II. kötetre ígért életrajza, melyet Kemény Zsigmond írt volna meg, a kiadás folytatásával együtt szintén elmaradt.[2]

[1] Levele Toldyhoz, 1840 jún. 6. (Abafi-féle Figyelő V. 330. l.)

[2] Szentiváni tíz népdalát, név nélkül, a Vadrózsák I. kötetébe szintén felvette Kriza közvetlen a magáéi előtt

Róla még határozottabban elmondhatni, amit Szontagh Gusztáv Krizáról jegyzett meg, hogy t. i. nemzetisége a demokráciai álláspontra jutott el : nemcsak politikai szereplésében, hanem költészetében s azon belül népdalaiban is.

A korábbi népdalok többségének afféle játékszer volt a nép, mellyel a műköltő mint holmi kiesztergályozott fabábukkal elszórakozott. Kivált a szerelmes

(536., 554—562. sz.). A Reményben következő népdalai jelentek meg : *1840-ben:* A napszámos (Én vagyok egy árva gyerek), Férjhez ment a szeretője (Kertemben egy kis almafa), A szolgalegény (Fáj a szívem, majd meghasad), Firtosalyi (Az én hazám Firtos alatt Énlaka) ; *1841-ben:* Nyárádmelléki (Bekecs alatt Nyárád tere), A beteg szerető (Kalapomban hervadó bokréta), A szőlőtolvaj (Szőlőhegy tetején Füstölgő kaliba), A székelylegény Kolozsvártt (Hejh Kolozsvár, cifra kőhalom), Székelytámadt (Székelyudvarhelyen Nyögve fú a szellő), Székelybánja (Túl a Rikán Sepsiszékén). Ezek közül csak a Székelytámadt nincs felvéve a Vadrózsákba ; viszont ott olvasható a Reményben meg nem jelent «Jó keresztény vagyok én» kezdetű. — A Székelybánja c. vers a Vadrózsákban jelentékeny eltéréseket mutat a Remény-beli eredeti szöveghez képest. Nem tudni, honnét vette Kriza ezt a változatot (Vadr. I. 559. sz.). A Székelylegény Kolozsvártt címűbe pedig egy egész új versszak van betoldva az utolsó elé, mely a Remény-beli szövegből hiányzik (Vadr. I. 558. sz.). — Szentiváni álnevei : *Vidor*, *Vándor* és *Zx*, amint ezt ő maga tudatja Toldyval fentebb említett 1840 jún. 6-iki levelében ; s minthogy Toldy a Remény II. kötetének ismertetésében (Figyelmező 1840. 21. sz. 321. h.) a Firtosalyi álnevet is Szentiváninak tulajdonította (csak azért, mert Szentiváni egy «Firtosalyi» c. népdalt is írt), azt is megírja neki e levelében, hogy Firtosalyi nem ő, hanem barátja, Gálfi Sándor. — Toldy a Figyelmező-beli említett ismertetésben mutatványul a «Férjhez ment a szeretője», meg a «Firtosalyi» c. népdalt közölte Szentiváni tól.

népdalokban (másféle alig is volt) vált sablonos képzelet áldozatává a népi alak, mintha műköltő és nép között csak költészetük színvonalában volna különbség s nem egyúttal társadalmi helyzetükben, mi pedig érdeklődésük körét is sok tekintetben elkülöníti egymástól. Variációt az örökké azonos szerelmi témán belül alig is ismertek egyebet, mint foglalkozás- vagy típusszerinti többféleségét a népi alakoknak (juhász, betyár, katona; hű, hűtlen, megcsalt, gyászoló szerető stb.), de mindezeket egyugyanazon költészetformai szempontból felülről tekintették, s átélt szerepként csak ritkán tudták az egész valóságot felfogni és megjátszani. Erdélyi János egy 1839-iki dala (Távol látok két csillagot egymástól) valami szolgalegényt állít ugyan elénk, akinek semmije sincs az Isten földjén, mert kiskorától fogva más kenyerét eszi, de az is inkább szerelmével foglalkozik lírailag, mintsem szegénységéből folyó helyzetével. Kriza katonadalai már az igazi részvét intuiciójával szólaltatják meg a «szegény» székelyt s némely szerelmi dalában is ugyane forrásból ered a kedély önérzetesen leplező játéka, illuzió-lírája. Szentiváni össze-vissza nem sok népdalt írt, de vagy fele részét szolga, zsellér, napszámos dalolja, s társadalmi helyzetük, szegénységük nem mondvacsinált népdali jegy, hanem a legtöbbször valóságos tartalma és fészke a dal líraiságának. Hogy aztán a demokrata költő e helyzet politikai vonatkozásait nem mellőzi teljesen s legalább is általános elvszerűséggel kifejezésre juttatja, az a Szentivániról fentebb közlöttek után nem lehet meglepő. Legfeljebb az lephetne meg, hogy népdalban nem egy «nép fia», hanem a jómódban született ifjú, «egy régi nemesház gyermeke» érvényesíti először nyomatékosabban azt a «demokráciai álláspontot». Népdal-

ban — mondom — s a nép körében maradva. Mert nem a vár és kunyhó idilli vagy tragikus ballada témája, sem pedig az úrfi meg a szolgaleány politikailag kiélezett novella-kalandja van itt népdalba becsempészve : a szegénység s a népen belüli társadalmi tagozódás által kitermelt lírai helyzetek találják meg a maguk természetes kifejezését Szentiváni némely népdalaiban.

Fáj a szívem, majd meghasad,
Szeretnélek, de nem szabad,
Nem szabad, mert semmim sincsen,
Húsz forint bér minden kincsem.

— így kezdődik a «Szolgalegény» dala. Elmondja magáról, hogy rongyos, vasárnap se válthat tisztát, ne is várja őt a leány, szolgának éjjel-nappal sok a dolga ; nem láthatja vasárnap a templomban sem («Azért mégse tarts pogánynak, Nincs vasárnap a szolgának»), hasztalan várná a délutáni táncra is : táncoljon mással, neki a «kihálóba» kell sietnie ; virág nélkül kell koptatnia kalapját, pedig volna, aki tenne mellé, «ha neki is szabad lenne!» — fogy mint az égő gyertya, nincs orvosság az ő bajára : a mondottak miatt való szomorúságára. Ez a vigasztalan, illuziótlan beletörődés a maga szolgasorsába s lemondás emiatt szerelméről is : új jelenség a műnépdal tárgyai közt. Merésznek is mondhatnók a költőt, hogy az eddigi takaros, ünneplős, önérzetes népi alakok közé be meri vezetni ezt a szegény «rongyost» s még hozzá — nem ugyan kirívó — de bensőleg annál érezhetőbb, diszkrét rokonszenvvel. Azt a «Táncolj mással, ne várj engem» sort igazi költői részvét sugalmazta.

Jobban ismerjük ennél — Kacsóh Pongrác János

vitéze óta — Szentiváni egy másik szegény nótását : A napszámos-t :

Én vagyok egy árva gyerek,
Napszám után éldegélek,
Kézimunka a jószágom,
Két tenyerem a jobbágyom
S széles e föld a honyom.

Nincsen marhám, sem cselédem,
Rozs-kenyér az eledelem,
Napsütött víz az italom,
Kopasz föld a derekalom,
S a szállásom zöld halom.

Jó emberei elhagyták, boldogabbhoz fordultak, babájában bízott, de az is csak félvállról néz rá : gazdagabbra vágyik. Megkísérli lelkére beszélni : nem fél ő a munkától, el tudja tartani a dolgos két kezével ; de ha gazdag kell neki — isten vele, majd megtudja, ki volt ő. Jellemző e dalban is a dolgos szegénység részletes és rokonszenvet ébresztő önismertetése.

Rangkülönbség legény és leány között e két dalban még nem volt (legfeljebb az elsőben gyaníthatni : «ha neki is *szabad* lenne!») : a lemondásra kényszerülő vagy hajlandó szegénység dala mind a kettő. Nem úgy a «Nyárádmelléki»-nek címzett népdal, mely Erdélyben, mint mondják, ma is eléggé népszerű, mifelénk azonban csak második versszaka ismeretes valamelyest (Marosszéki piros-párizs! Oly piros az én rózsám is. Szép az alma az ágtetőn, Még százszor szebb a szeretőm). Ez egy székelynek a dala, aki zsellérleányt szeret s úgy sejti, hogy anyja tiltani fogja választását : de akkor meg is ássa azzal a fia sírját! Különös ebben a székelyben is az ellenszegülés, a dac hiánya. Annál inkább

kifejti azonban — nem lépve ki a költészet, sőt a naív dal köréből sem — az egyenlőség elvét : a jogegyenlőtlenség ellenében a természeti, emberi egyenlőségét :

Zsellér vagy te, én meg székel ;
De egünkre egy nap jő fel,
Egy eső hull a földünkre :
Mért lennék hát különb, mint te?

Majd pedig felmagasztalja az egyszerű leányt : «Zselléri a születésed, De királyi a növésed». Figyelemreméltó ama szolgalegények, napszámosok nem követelődző, szerény önismerete mellett a «székel»-nek, a magasabban levőnek ez önkéntes egyenlőség-tana.

A híres székely szabadság privilégiumát is önként megosztja költőnk a maga dalbeli szegény népével : többre becsülteti velök a szabad szegénységet — kis zekét, nagy botot, hamuban sült barna pogácsát — a cifra szolgaságnál, fejér kenyérnél, paszomántos fényes köntösnél ; többre az otthoni, udvarhelyszéki csordásságot, a nagyvárosi, jól fizetett szolgálatnál :

De mit ér a cifra szolgaság?
Condrában is szebb a szabadság ;
A paszománt rabság címere ;
Keserű a szolga kenyere.
(A székelylegény Kolozsvárt.) [1]

A «Firtosalyi» is, aki oly büszke rá, hogy falujokat : «Firtos alatt Énlakát», székely szabad nép lakozza s

[1] E dal eredeti, Reménybeli szövegében csak a legvégső sor tesz célzást szerelemre : hogy t. i. otthagyja Kolozsvárt a székely legény s otthon, a kis kunyhóban, boldogan fog élni rózsájával. A Vadrózsákbeli szöveg (558. sz.) honnan, honnan nem? — beiktat egy utolsóelőtti strófát, mely az otthoni Jucit összehasonlítgatja a városi leányokkal.

hogy «nincs főnemes, nincsen úr, sem zsellér ott», a leánynak pedig szépségén és jóságán kívül nincsen semmi jószága a Székelyföldön : a szabadságban látja szegénységük enyhítőjét.

A «szabadság-szerelem» első népies dalnoka irodalmunkban Szentiváni Mihály, s egyszersmind a szülőföld iránti vonzalomnak is Kisfaludy Károlynál naívabb, népibb kifejezője :

> Hej Kolozsvár, cifra kőhalom!
> Az én éltem benned unalom ;
> Távol innen, távol születtem,
> A szép Székelyföldön, keleten.

Így kezdődik a cifra szolgaságot annyira megvető, imént említett székely legény dala (némileg Vörösmarty egy verskezdésére — Az éjféli ház — emlékeztetve, vagy emlékezőn : «Isten hozzád büszke város, Roppant kőhalom»), mely a szülőföld, a falu, a szabadság szeretetét mindenek felé emelve, ily kincsek mellett a szegénységet is elviselhetőnek tartja.

Szentiváni e tárgyszerinti eredetisége csak folytatása a Kriza-énak, s hogy politikailag talán nagyobb öntudatossága nem puszta fikcióval áltatja magát, hanem népi valóságot él át költői fogékonysággal, annak legjobb bizonyítéka az a vérmérséklet- és kedélybeli rokonság, mely az övéit Kriza dalolóival oly egy-tőről sarjadottaknak mutatja. Az a szenvedélytelenség, nem dacoló, nem lázadozó igénytelenség, az a méltatlanságot lemondással és önbizalommal megtorolni tudó megnyugvás, melynek e politikai reflexű dalokban tanúi voltunk, kétségkívül nem az erélyes, harcias, támadni, gúnyolni egyaránt tudó és szerető Szentiváné, hanem azé a népé, melyet daloltat s melynek hasonló rokon-

szenves vonásait már Kriza dalaiból ismerjük. Illik e képhez Szentiváni egy szerelmi népdalának az a záradéka is, melyben a megcsalt s a maga csalódását számtalan példálózással alaposan megrágó-értő szerető az ily esetekben szokásos népdali átkozódást ily belátó szomorúsággal hárítja el magától :

Csalfa volt az ígéreted,
Kétszínség a szereteted.
Nem vagyok én átkos ember ;
De meglásd! — az Isten megver.

Tárgyi eredetisége mellett a formaiakban sem marad hátra, értve ezek közül is inkább a lelkieket, mintsem a külsőségeket. Éppen most említettem egyik dalának halmozott példálózásait. Címe : Férjhez ment a szeretője. E különös dalcím mintegy tanulmányfőnek teszi meg a dalolót, mintha azt mondaná : lássuk a székelyt, mikor a szeretője minden várakozás ellenére férjhez ment. Nos hát, a székely példálózik : kertemben az almafa : másnak termett ; rózsafámon egy bimbó : mire kinyílt, más szakította le ; kapálom a szőlő tövét : más issza meg a borát, — s mind e példázatokhoz hozzáveti egy vagy más formában a szomorú valót, hogy másé lett az ő kedvese. S csak erre következik aztán a megtörtént dolognak az előzményekhez — a három évi boldog szerelemhez — viszonyítása, abból pedig levonása a konzekvenciának : «Most tudom : beh csalfa voltál». Mindamellett, bár a genre-ábrázolat határait érinti, nem teszi hősét a humor prédájává, sőt — mint idéztem — még az átkozódás tehetetlen kitörésétől is, s általában minden szégyelnivalótól megóvja. Ami hát itt formai eredetiség, az a naív lélektan és naív lírai gondolatmenet hű másolata, minden raffináltabb

célzat nélkül. Valószínűleg igaza van Jakab Eleknek, ki őt még jól ismerte, hogy költőnknek ebben a dalában is van (valamint A vissz'emlékező s A kor fia c. költeményeiben is) valamelyes vonatkozás a maga szerelmi csalódására. Ő ugyanis Jakab szűkszavú s nem datált visszaemlékezései szerint (Figyelő V.) egy kettősmezei gazdag földbirtokos leányát, Rediger Esztert szerette, az azonban valamely középszolnokvármegyei akkori kitünőséghez ment férjhez. Betegségén, atyjával való rossz viszonyán kívül (kitől semmi anyagi támogatást nem várhatott) s politikai üldöztetése és követválasztási kudarca mellett ez a nagy csalódás is siettette halálát. Mikor Rediger Eszter elpártolását megtudta, akkor mondta Jakab Eleknek e szomorú szavakat: «Mi vagyok én . . .? politikai üldözött, egy kezdő író s pár száz forint fizetésű megyei aljegyző! Ki ad nekem gazdag lányt feleségül?» (U. o. 323/4. l.) E történet talán jobban megérteti velünk, hogy «egy nemes ház gyermeke» mily élmények hatása alatt válhatott népdalban is a szegénység s az egyenlőség szószólójává, s amiről éppen az imént volt szó: miért óvakodik a csalódott szerelmes népi alakját is kiszolgáltatni a humor genre-alakításának. (Kőváry László szerint, ki halála után nem sokkal írt róla — Nemz. Társalkodó, 1844. 8. l. — már jegyet is váltott a leánnyal s az «szeszélyében» visszaküldte jegygyűrűjét.)

A formai dolgokban sem sablonos. Népdal-receptje éppoly kevéssé van, mint Krizának. Nem utánozza, hanem érti, érzi s szabadon fejleszti a népi dal-műfaj lényegét. Ritmusban is eredeti és változatos. Nagy Ignác szerint ugyan (az 1841-iki Remény ismertetésében, Athenæum 1841. I. 988. l.) «a népdalok Szentiványitól csak azt óhajtatják: bár kidolgozásuknál fogva ének-

lésre kissé alkalmasbak lennének, mert minden népdal csak azáltal lehet tulajdonkép azzá, ha a köznép magáévá teheti és ajakiról visszhangoztatja»: de nem igen érthetni, mit kifogásolt benne voltakép. Tagadhatatlanul van Szentiváni dalaiban valami inkább «beszélt», mintsem «énekelt» versre valló sajátság, nagyobb arányú, költeményszerű gondolatmenet és lírai anyag s nyelve sem oly símán folyó, mint pl. a Czuczoré. Ritmusérzéke azonban jó, formagazdagsága figyelmet érdemel. S a Remény 1841-iki kötetében, melyet Nagy Ignác ismertetett, dallamosság, énekelhetőség szempontjából nem éppen gyengébb dalai vannak közzétéve. Sőt van köztük egy, A beteg szerető című, melynek ritmusa, ha helyesen ismerjük fel, éppen a legkedvesebbek egyikének bizonyul. Eddig ismertetett népdalköltőinknél nem találkoztunk ezzel a sorfajjal, melyet Arany Török Bálintja tett később népszerűvé («Izabella — királyné — Budában»):

Hadd hervadjon pirosló orcája,
Nem hervad el szívének jósága.
Hadd enyésszék mulandó szépsége:
Nem enyészik szívemnek hűsége.

Rózsám, e szív éretted dobog csak,
Legyen orcád piros vagy hervatag!
S az halál ha tőlem elragadna,
Akkor is csak éretted dobogna.

Általában e félszázad népdalköltészetében túlnyomó volt a kétütemű sorok (nyolcas, hetes, hatos) használata; a háromüteműek közül még leginkább a «Hortobágyi pusztán fú a szél» kilences sorfaja s a többször emlegetett tizenegyes kezdett már hódítani. Az irodalomban használt idegen sorfajok divatja mintegy aka-

dályozta a hozzájuk szótagszámban hasonló magyar sorfajok jellegzetes érvényesülését. S különösen áll ez a
* magyar tízes sorra. Ott van pl. a Cserebogár, sárga cserebogár. Dallama szerint 4—4—2 lenne a taglalása, de a szöveg csak az első metszetet respektálja, a másodikat tanácstalanul elmossa. A tízesnek ezt a változatát az irodalmi ötös trochæus befolyásolta, mosta el s ily határozatlan fél-kiképzettségben találjuk Vörösmarty némely népies darabjaiban (Laboda kedve, Gábor diák, A váró ifjú, Becskereki), míg többi (itt tárgyalt) népdalköltőinknél még ilyenben sem. Azt a tízest pedig, melynek eleddig Szentiváninál találtuk első képviselőjét, a 4—3—3 szerkezetűt, az irodalmi jámbikus tízes szoríthatta vissza és zavarhatta meg, melynek három végső szótagját gyakran különmetszi egy a maga helyén álló jámbusi nyomaték. Így Kölcseynek ez a még 1814-iki dala: «Hol a virány, amelyet gondolok? Hol a leány, kiért e szív dobog?» úgy indul, mintha 4—3—3 osztású magyar tízes lenne, pedig jámbus, amint további soraiból világosan kitetszik, s a költő csak véletlenül téved rá egy-egy magyaros taglalásra.
* Erdélyinek egy 1839-iki költeményében (nem népdal!), a Csárdás címűben, nyilvánvaló, hogy *ezt* a magyar ritmust gondolná, de még ő is tökéletlenül valósítja meg («Csapodár lány borából nem innám, Inkább egész napon szomjuhoznám»). S még jó sokáig, a negyvenes években is többnyire bizonytalan a magyar tízes sorok második metszete, úgyhogy 4—4—2 és 4—3—3 (vagy pedig csak 4—6) osztású sorok rendszertelenül váltogatják egymást egyazon költeményen belül, pl. még Petőfi Szilaj Pistájában is.

Nem kicsinylendő dolog tehát, ha Szentiváni szóban-

forgó dalából (1841!) *tökéletes* szabatossággal halljuk előzengeni ezt a tiszta magyar ritmust. S azt hiszem, Nagy Ignác éppen ezen akadhatott fenn, mert nem lévén hozzászokva ehhez a tagoláshoz, valamely más (talán 4—4—2 osztású) dallam-ritmus emlékezetével bukdácsolhatta végig.

Egyébként is, a magyarországi előzményekhez képest dallam-mintáik megválasztásában nagy önállóságról tanuskodnak Szentiváni dalai. Az inkább elbeszélő Székelytámadt és Székelybánja címűeket nem számítva, tíz dala közül csak három él a nagyon megszokott nyolcassal, egy a hatossal (s az is a ritkább 3—3 osztást tartva szem előtt), egyet tizenegyes, egyet kilences sorokban ír, van két szokatlanabb strófa-kompozicíója s úgy látszik, ő kezdi a fentebb kiemelt magyar tízes sor szabatos használatát az irodalomban.

Dalai népszerűségére nézve nincsenek hiteles adataim. Jakab Elek bizonyára némi kegyeletes túlzással írja róluk (Figyelő, IV. 115), hogy alig jelentek meg, «a székely zeneérzék dallamra tette őket s egyformán éneklik kunyhókban és cserepes kőházakban». A szintén erdélyi Versényi György a «Nyárádmelléki»-t (Bekecs alatt Nyárád tere) jelöli meg, mint Bereczki S. * dallamával különösen népszerűt (ennek 2. versszaka kezdődik így : «Marosszéki piros-párizs»).

A magyar irodalomnak és közéletnek egyik legszebb reménye tört le Szentiváni korai elhúnytával. S ha talán nem ok nélkül sejtjük benne Erdély Petőfijét, egy székely Petőfit, mert annak a fordulatnak, mely irodalmunkban a népdalok nagy költőjére várakozott, congeniálisabb előfutára alig volt nála : bizonyára még több joggal képzelhetjük el őt Kemény Zsigmond és

Gyulai Pál mellett egy nagyarányú erdélyiség reménybeli, de — sajnos — korán elesett, harmadik képviselőjének.[1]

*

A magyaros dalköltészetnek e Petőfi előtt immár utolsó szakaszában érte el mintegy teljes kivirágzása korát az irodalmi népdal első divatos változata, a Kisfaludy Károly-féle *népies helyzetdal*. Czuczor lett e dalválfaj klasszikusa. Érdekes jelenség, hogy ez a népies dalváltozat együtt delel a Bajza-féle németes műdallal s egyforma kedveltségnek örvend vele, elannyira, hogy senki sem lát benne vetélytársat ama másikkal szemben. Valóban zavartalanul megy végbe éppen a Kisfaludy és Czuczor nevéhez fűzhető két évtized folyamán a németes versidom uralomra jutása költészetünkben, s e folyamattal karöltve, azt egyáltalán nem akadályozva, vele mintegy ikertestvérként együtt fejlődve, teszi meg az utat a magyar ritmusú dalforma. E békés együttlétnek az a magyarázata, hogy az igazi magyar, az igazi népi dal eleddig inkább csak dallamformáival hatott az irodalomra, mintsem poétikai különlegességével s naív lényegével. Nem annyira a népdal teremtette át a maga képére a műköltészetet, mint inkább emez vonta be a népdalt a maga általában németes helyzetdalsodrába. Mindössze úgy tüntette fel a dolgot, azzal áltatta magát az irodalom, hogy míg a németes műdal a művelt közönség,

[1] Krizán és Szentiványin kívül még Gálffy Sándor (1839) és Tiboldi István (1840) írtak népdalt a Reménybe. Amaz csak egyet, meg — Firtosalyi Gergő álnévvel — egy igen szép «Szerbusz dal»-t, vagyis szerb modorú dalt ; emez pedig két népdalt. Gálffy népdala elolvasható 542., Tiboldié 533. és 534. szám alatt a Vadrózsák I. kötetében.

a népies a nép dalszükségletét van hivatva kielégíteni. Láttuk is nem egyszer, hogy e változat művelői a *népnek* írtak, a nép számára tették közzé dalaikat. Ez a szándék azonban szükségkép alsóbbrendűségbe tolta alá a népiest a németessel szemben. Minthogy a népnek készült a dal, annak úgyvélt felszínesebb, játékos, korlátoltabb lírai körére szorítkozott : az «ártatlan szerelmi érzések s nyájas tréfák» világára, de (hogy a műveltebb közönség is érdeklődjék iránta) egyúttal életképszerű forgolódtatásával a népnek, minél fogva a lírailag már anélkül is felszínes dal egyúttal még dalműfajában is meghamisodott. A műköltő a maga komolyabb érzelmeit (szentimentális lágyságát) a németes dal számára tartogatta ; a népiesbe legfeljebb akaratlanul s újabb hamis elemként csurrantott belőle valamicskét.

Mindamellett a népies helyzetdal divatja sem maradt eredménytelen. Átvéve a régi, Faludi-féle magyaros «ének» hivatását, nem hagyta elnémulni a magyar dalszót ez elidegenedett ritmusvilágban sem ; sőt gyökeres, népileg hagyományos dallamtípusával a műveltebb irodalmi közönséget is üdvösen előkészítette a negyvenes évek nagy fordulatára.

A fordulat előjelei pedig már magában a népies dalköltészetben is mutatkozni kezdtek a korszak vége felé. Ami a huszas évek végén két nagy költő — Kölcsey és Vörösmarty — kivételes kezdeménye volt, csak most, a harmincas évek vége felé kezd átlagosabb jelenséggé válni a népies dalköltészetben.

Mutatkozik némi haladás már Szakál Lajos dalaiban. Népies helyzetdalok azok, de legalább anyagi részükben hívebbek, életszerűbbek, másfelől jobb darabjaiban több a műköltő lírai szolidaritása a daloló népi

alakkal. Szentiváni és Kriza dalaiban még bensőbb s még teljesebb ez a lélekszerinti közeledés a néphez. Kriza lírai azonossága s kedélybeli egyezése a saját népével már származásánál fogva is természetes és erőltetés nélküli, míg Szentiványié költői és emberi részvét és fogékonyság műve. Külső jegyekben az ő dalaik talán kevésbbé utánozzák a népdalt, mint elődeikéi, de ők nem is a népet akarják népdallal megajándékozni, hanem lírai szolidaritással mintegy a nép helyett, a nép nevében dalolnak; náluk már kezd elmosódni a határ és különbség a műköltő és képzelt népi alakja közt, sőt már-már a csere is megtörténik oly értelemben, hogy a műköltő a maga személyes lírai helyzetét is népdal módjára fejezi ki. Szentiváni mellett főkép Erdélyi jár elől e tekintetben s vele egyszersmind a dallam is a legmélyebb ihletö tényezők sorába lép.

Ami e szerint a helyzetdalban lírai elem volt, az most már vagy a nép, vagy a műköltő sajátjaként különül el egyneműleg, vagy pedig oly személytelen általánosságban marad, hogy mind a nép, mind a műköltő magáévá fogadhatja. A hamis kétféleség szünőfélben van.

Általuk a népies helyzetdal bizonyos elkomolyodáson megy át, mind érzelemszínét, mind tárgykörét illetőleg, mely utóbbi immár a szerelmen kívül a nép társadalmi helyzetét, családi érzését, otthonához való ragaszkodását is felöleli.

Míg így a helyzetdal, alanya szempontjából, valamennyi lehetőség irányában kitisztulni készül, tárgyi eleme is önálló műfajnak ad életet. Említettem, hogy a népies helyzetdal nem volt tiszta lírai műfaj, mert valamely theatrális módon egyúttal mutogatta, játszatta is a népet. Nos, e tárgyi elem határozott kivá-

lasztásával áll elő a genre-dal és genre-kép. A műköltő ez esetben őszintén bemutatójává válik a naív népi alaknak s vagy daloltatja, hogy dalával jellemezze, vagy ő maga jellemzi a rendelkezésére álló műköltői mintázó eszközökkel. Míg az előbbi, lírai változatokban a műköltő egyetértő, résztvevő azonosulása, e tárgyas változatokban a műköltő szemlélő, ábrázoló elkülönülése a műfaj jellemzője. Ez elkülönülés természetesen csak érdeklődő jellegű lehet (s nem ellenszenvező), eszköze pedig a humor, mely különállást és részvétet egyidejűleg jelent. Vörösmartyt e tekintetben Petőfiig senki sem múlta felül, meg sem közelítette; s a most tárgyalt költők közül az erdélyieknél nem is találtunk humoros genre-ábrázolatot, csak Szakál Lajosnál és Erdélyinél, viszont a Vitkovics-féle szentimentális (Füredi pásztor dala) és a Czuczor-féle anekdotikus, leleplező népábrázolás jelenségei is idegenek már e legújabb csoporttól.

A helyzetdal keverék-műfaja eszerint már a harmincas évek vége felé útban van mind alanyi, mind tárgyi oldaláról a kitisztulás: naív dalváltozatok kiképzése felé. Amint annak idején megjegyeztem, minden modern dalkultusz végső forrása és hajtóereje a lírai naivság szomjuhozása, szükségérzete. Hasztalan kereste a kielégülést a helyzetdal hamis formái közt. Most azonban ez őszinte tisztázódás folytán már közel jutott hozzá. Csak oly költői egyéniség hiányzott még, mely amellett hogy katexochén daltehetség, egyúttal a spontán naivságnak is fölkenettje. Petőfivel az is megérkezett.

V.

A NÉPIESSÉG TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

A XVIII. század folyamán felébredt nemzeti történelmi eszmélkedés volt a népies mozgalom végső forrása. Onnan eredt a század második felében a nemzeti mult adatait hangyaszorgalommal feltáró magyar történettudomány, onnan a fejlődés számára közvetlen célt kitűző magyar irodalomtörténet, valamint a népfaji műveltségi hagyományok mentését és propagálását célzó első törekvések.

«Népiesnek» ezt a mozgalmat csak a XIX. század első felére vonatkoztatva szokás nevezni; de az az erő, mely mozgatója volt: állandó, kezdettől fogva meglevő tényezője a nemzeti fejlődésnek; biztosítéka az a nemzetül megszervezkedett népfaj kultúrális azonosságának a folyvást változó és sokszor elidegenedéssel fenyegető elkerülhetetlen fejlődés, haladás folyamán; hagyománymentő az újítások sorában, a nemzeti állandóság őre az időszerű alkalmazkodás színváltozásai alatt; a nemzeti mult örökös, lerázhatatlan valóságterhe a haladás ösztönén. Kerékkötőnek látszik néha, pedig akkor van rá legnagyobb szükség, mikor annak nézik; mert óv az elhamarkodástól, megment a vesztünkbe rohanástól, s nem fogad be új veteményt addig, míg az ősi talajt meg nem munkálta számára.

E folytonosan munkálkodó, a nemzeti műveltségi élet kezdeteitől fogva tevékeny, hagyománymentő nagy történelmi erőnek egyik időszerű jelentkezése a

XIX. század első felében fellendülő s «irodalmi népiesség» néven ismeretes mozgalom is. Bár névadó jellemzetességgel csak a mondott félszázad sajátja, nem kétséges, hogy megnevezetlenül már jóval korábban elkezdte munkáját, sőt hogy mikor — Faludival — legelőször tűnik fel a jelzett mozgalom szerves előzményeként, már akkor sem egyéb távolabbi multak korszerűleg alkalmazkodó hagyatékánál.

Faludi kezében ugyanis a régi irodalom két nevezetes hagyatéka fut össze s általa népi előképekhez is idomítva halad tovább az új irodalomba : egy elvi s egy formai (műfaji) hagyaték. A nemzeti nyelvűség programmja volt az egyik, a világi ének műfaja a másik.

A régi irodalomban a nemzeti nyelv a latinnal volt kénytelen megosztani a maga természetes jogait, a világi ének műfaja pedig (bár Balassa óta állandó fejlődésben) jórészt csak kéziratos énekeskönyvekben volt kénytelen meghúzódni, mint az irodalom uralkodó — vallásos, morális, tudományos — irányzatával szemben alsóbbrendűvé bélyegzett, profán költészeti ág. A modern irodalmi törekvések végcélja azonban kizárólag nemzeti nyelvű, világi szépirodalom (műköltészet) megteremtése lett. E cél egyezett a régiségben már megindult fejlődés irányával, viszont tagadását is jelentette egyúttal a régi irodalom tényeinek, mind a nyelv, mind a műveltségi forma szempontjából. A Bessenyeivel kezdődő, Kazinczyval folytatódó s egyelőre diadalmas irodalmi párt a két lehetőség közül a tagadás szélsőségét tette magáévá ; a régivel szakítva, a latin helyett immár modern európai, tehát ismét csak idegen mintákhoz igyekezett sebtében idomulni s a nyelvi programmot erőszakolt és mesterséges nyelvújítással, a világiság programmját nyugateurópai műfajok át-

plántálásával valósította meg, még az immár kétszázados multú hazai ének-műfajt is a németes daltípussal cserélve fel. Volt azonban egy másik csoport, mely a pillanat feladatában nem a tagadás mozzanatát érezte legsürgetőbbnek, hanem a már rég megindult fejlődés lassú, de következetes táplálását, s mely haladásában is a magyar hagyományok talaján kívánt megmaradni. E konzervatív, a fejlődés végcélját a hagyomány szellemében szolgáló ösztönök számára Faludi művészi nyelvkoncepciója és énekköltészete mutatott irányt.

Mindkét tekintetben művészileg fegyelmezett, modernül tudatos folytatója ő a hagyománynak s mindkét területen szemmel tart már élő népi mintákat is az irodalmi hagyományok mellett. Réginek és népinek ez egyenlő értékesítése, sőt a modern fejlődés számára konzervatív alapként összeolvasztása: e Faludi-féle népileg magyaros stílművészet lett irodalmi népiességünk első, még tisztára hazai eredetű formája.

Ami először a mult örökségének nyelvi részét illeti, Faludi abban főkép a Pázmány-féle irodalmi hagyományra támaszkodott s annak önkénytelen, természetes magyarságát tömörítette, vonta ki jellegzetes, stílbeli magyarossággá, de a népnyelv tősgyökeres formakincsét is szorgalmasan gyüjtve s felhasználva. Ebbeli kezdeménye azonban utódai kezén elkallódott, vagy — mint különösen Dugonicsnál — művészietlen s nem népies, hanem parasztos magyarkodássá fajult. Prózai műfaja, a morális oktatás, egyébként sem volt alkalmas arra, hogy a világi szépirodalmat áhító új irodalom eleven értékként vonja be a maga sodrába. Annál alkalmasabb volt erre stílművészetének versbeli ága: magyaros énekköltészete s a későbbi, katexochén népiességhez ez utóbbitól vezet megszakítatlan út.

Mint a magyar próza s általában a nyelv Pázmány Péterrel, úgy jutott el a magyar dalforma Amadéval — éppen Faludi korára — egy bizonyos megállapodásra. Balassa óta lassanként fejledezvén, a régi magyar «ének» hovatovább levetett magáról minden tudós elemet, értekező vagy epigrammatikus modort, s közeledett ahhoz az elemi kompozicióhoz és naív egyszerűséghez, mely a poétikai értelemben vett dalműfajt jellemzi s mely végül, bár nem is Petőfies, modern tisztaságában, de annak régi magyar előképeként, Amade szerzeményeiben megvalósult és népszerűvé vált. Ő, mint megállapíttatott, igen gyakran bizonyos nemzetközileg elterjedt (német, olasz, francia) dallamokra és táncokra költötte dalait, de magyar ritmussal, úgy, amint ez már Balassa óta szokásban volt s még pedantériáiban is annyi ösztönszerű naívsággal, hogy nem egy szerencsés strófája kész népdalként röppenhetett át éneklő ajkakra.

Ahová Amadéval a régi fejlődés eljutott, ott kezdi meg az újat Faludi Ferenc, a formai magyarosságnak ugyanazzal a tudatával, mint prózai stílművészetében. Dallam-mintái, kevés kivétellel, nyilván ugyanazok, mint Amade Lászlóéi, de ami ez utóbbinak a dalaiban önkénytelen ömlés és ösztönszerű magyarság volt, az az övéiben a művészi fegyelem szorítása alá kerül s ennélfogva nyilvánvalóbbá, pregnánsabbá s mintául alkalmasabbá válik.

Az ének- (dal-) műfaj csaknem az egyetlen, mely megszakítás nélkül, csak most célhoz érő friss erőben fut át a régi irodalomból a megújhodóba; egyetlen, melynek műveltebb és alsóbb rétegekben egyaránt divatja volt s csaknem egyetlen, mely a theológus, morális és tudós régi irodalom sodrában már a XVI. század óta azt a profán, világi elemet képviselte, mely a

Bessenyeiékkel kezdődő modern szépirodalmi törekvéseknek is óhajtott célja volt.

A mondottakon kívül még egy nagy jelentősége volt az öröklött énektípusnak. Több évszázados, állandó és népszerű letéteményese volt az a különféle európai dallamtípusokkal érintkező nemzeti ritmusnak, őstanuja e ritmikai kölcsönhatások magyar szellemű megoldásainak, egyházi és világi énekben egyaránt. Benne és általa ment végbe s vált nemzeti köztulajdonná a magyar ritmuskincsnek a tömérdek idegen dallamtípussal való érintkezésből eredett folytonos gazdagodása, a középkori latin egyházi énekek dallamainak felszívásától kezdve Balassa, Szenczi Molnár, Zrinyi, Amade idegen hozományain át Faludi Ferencig.

Nos, Faludi éppen a ritmus szempontjából tudatosabb művész minden elődénél s a ritmus magyarságát képezte ki mindenki másnál szabatosabban. Magyar formahagyományt emelt itt is (mint prózájában) műgond által oly tökélyre, mely hivatva volt mintát adni mindazok számára, kik a kor új irodalmi feladatait csak a hagyományok tiszteletben tartásával tudták megoldani.

Az «ének» nagyjelentőségű műfaja teljes vitalitással futott át az új korszak küszöbén s csaknem a dal századává avatta a következő XIX.-et.

A modern törekvések pártrendszere számára éppoly osztályozó jelentőségűvé vált e műfaj, akár a nyelvi programm. A nyelvi neológia és ortológia módjára, újító és konzervativ törekvések két ellentétes irányban fejlesztették azt is. Csakugyan tanui vagyunk a XVIII. század végétől fogva egy idegen ritmusú, németes daltípus kiképződésének, e mellett azonban szüntelen meglévőnek tapasztaljuk a magyaros ritmusú, hagyo-

mányos daltípust is : az Amade—Faludi-félét. Ez utóbbi változat válik a népies törekvések kijelölt fészkévé, e régies magyaros «ének» a népdal-hatások befogadójává s az így előállt népies magyar dal az egész népies mozgalom első és főeredményévé.

Hogy azonban ez megtörténhessék, ahhoz mindenekelőtt a népdal «felfedezésére» volt szükség az irodalom részéről. Hatott a népdal addig is, kétségtelen ; de csak elvétve és öntudatlanul, mint Amadénál, vagy főkép a ritmus szabatosabb kiképzésére s ezáltal a versbeli mondatszerkezetekre, mint Faludinál. Hogy mélyebb és bensőbb hatása lehessen, ahhoz tudatossá kellett válnia elébb a különbségnek, mely a műköltészetet tőle elválasztja. Mennél előbbre haladt a népdal megismerése s mennél általánosabbá lett másfelől a németes műdal gyakorlata, annál határozottabban ki kellett tetszenie az említett különbségnek.

*

E folyamat története röviden a következő volt.

Idegen ösztönzésre, Herder példájára indul meg nálunk is a «népdal» s általában a költészetében meghatározott «nép» iránt az irodalom érdeklődése, még pedig Ráth Mátyás és Révai Miklós 1782-iki hírlapi felhívásával. De ezúttal még maga az érdeklődés tárgya sincs kellő szabatossággal meghatározva. Révai ugyanis korántsem a mai értelemben vett népdalok gyüjtésére gondol még, hanem általában oly «elegyes versgyüjteményt» tervez, melyben régi és új, nyomtatásban vagy kéziratban fennmaradt világi magyar versek mellett az általa ú. n. «közénekek» is helyet foglalnának. Közénekeken pedig nyilvánvalóan nem egészen azt érti. amit mi a népdalon ; vagyis nem kizárólag, sem főkép

a köznép, az irodalmonkívüli nép dalait, hanem mindazokat, melyeket társaságokban (litterátus emberekében is) énekelni szokás : tehát egyéb eredeti magyar, világi versek és énekek között a népdalt *is*. Két szempont, két érdek vezeti őt ebben. Egyik a nemzeti nyelv érdeke, melynek legszebb virágait és tájszólási változatait az említett versekből véli legteljesebben megismerhetni s az új irodalom számára hasznosítani ; másik pedig a modern, világi műköltészet érdeke, melyhez előzményt, hagyomány-alapot keres. Ekként a népdal mint a nemzeti nyelvű profán műköltészet egyik szerény támogatója vonja magára először egy magyar litterátor figyelmét.

Ami pedig e Révairól elnevezhető korszakban (mely nagyjában a Tudományos Gyüjtemény megindulása évéig, 1817-ig tart) a gyüjtést illeti, az valóban Révai értelmében történik ; mind a kéziratban maradt gyüjtések, mind a korszak egyetlen nyomtatásban megjelent gyüjteménye, a «Váczi» : vegyest tartalmaznak régi és új, tudatosan műköltőktől vett vagy — igen kis mértékben — a nép ajkáról lejegyzett énekeket. Elegyes anyaguk egyetlen kritériumának az énekszóban elterjedettség látszik.

E korban még nincs is megkülönböztető, végleges neve (multból öröklött neve pedig egyáltalán nincsen) a népdalnak. Vagy Volksliednek mondják, vagy magyar népbéli daloknak, vagy körülírják, vagy a «közénekek» kategóriájába értik bele. A *népdal* megnevezés 1818-ban tűnik fel először s valóban ott kezdődik a róla való felfogásnak második korszaka.

E második korszak élén szintén egy gyüjtésre buzdító hírlapi felszólítás áll, a Kultsár Istváné (1818), ki a népdal megnevezést is először használja lapja (a Hasz-

nos Mulatságok) közleményeiben. Ő már valóban azt érti népdalon, amit mi: a köznépnek, a puszták és falvak irodalmi műveltségtől érintetlen népének csak énekszóban élő dalait. Ilyenek beküldésére kéri fel olvasóit s szorgalmasan közzé is teszi aztán a beküldötteket. Hasztalan azonban az elméleti állásfoglalás e kitisztulása, mely a népit most már határozottan elkülöníti a régitől, nemzetitől és irodalmitól: a gyakorlat nehezen követi s még sokáig megmarad a korábbi, Révai-féle felfogás «elegyes» jellegében, mi mind a szétszórt népdal-közléseken, mind a korszak egyetlen új (sárospataki, 1826-iki) nyomtatott énekgyüjteményében megtetszik. A haladás azonban kétségtelen; ha nem mindenkor a köznép ajkáról van is lejegyezve a dal, ha a beküldők sokszor saját szerzeményeiket küldik is be népdal néven, nyilvánvaló, ha egyébben nem, hát a dallam-típusban, a köznépinek az eddiginél nagyobb érvényesülése. Egyúttal mindinkább gyökeret ver az irodalmi daltól való megkülönböztetés egyedül helyes álláspontja. Sőt már 1826-ban elhangzik e megkülönböztetés célkitűző szava Kölcsey híres tanulmányában, mely a köznépi dalt jelöli meg a nemzeti műköltészet mintaadó alapjául. Igaz, hogy inkább csak negatívumként állapítja meg, hogy a mi műköltészetünk eltért ez egyedül helyes úttól s nem is indít a népdal nevével reakciót az egykorú műköltészet ellen, mégis ily reakció, ily irodalmi forradalom elvi lehetősége adva van már fejtegetéseiben.

Petőfi felléptéig még csak egy tekintetben történik nevezetesebb haladás a népdal iránti érdeklődés terén. Egy már előbb is eredező folyamat a harmincas évek során áramlásszerűleg megnövekedve, a maga hatalmas sodrával ragadja tovább a népdal kultuszát. A né-

piesség eladdig mintegy csak a népdalra szorítkozó jelenségnek, múló irodalmi divatnak vagy éppen kúriózumnak tetszhetett. Most kiderült, hogy a dalnépiesség csak előfutára, legfeltűnőbb jelensége volt egy körülötte és nyomában fakadozó, egyre hatalmasabb mozgalomnak, mely az irodalmon kívül a nemzeti műveltségi formák egész területére kiterjedt s mindenhol a köznépi hagyományok számbavételét és propagálását vette célba. A néprajzi érdeklődés nagy kitágulása volt ez s általa a magyar köznép most már nemcsak dalával, hanem mindennemű műveltségi hagyományaival együtt tárgya lett a közfigyelemnek. A fejlődő és sok tekintetben elidegenedett nemzeti műveltség kezdi itt újból megismerni és megszeretni a maga rég elhagyott primitívebb, de gyökeresebbnek, eredetinek tartott műveltségi formáit.

A népdalgyüjtés, mely eladdig egyesek szorgalmazására indult meg, nemzeti feladattá vált. Intézését szinte működése megkezdésének első pillanatában az Akadémia veszi át, majd pedig a Kisfaludy-Társaság folytatja és juttatja jó véghez. De közben megjelenő más gyüjtemények, a sárospataki második (1834) s a K. Csapó Dánielé, szintúgy jelzik már az idők változását, igazi népi dalaik növekvő tömegével tanuskodván róla, hogy a magyar köznép a nemzeti műveltség számára immár forma-adó mintává vált. Az elmélet pedig most már nép és nemzet, népiesség és nemzetiség, nép- és műköltészet fogalmát s egymáshoz való viszonyát igyekszik tisztázni, oly pillanatban, mikor e fogalompárok a köztudatban vagy inkább a közérzésben, már alig elemezhető egységbe voltak olvadandók, a népdal pedig Petőfivel már a nemzeti irodalom megszentelt dalműfajává vált.

*

A népdal iránti érdeklődés és a népdalról való felfogás e három időszakával párhuzamosan haladt a magyaros daltípus fejlődése a műköltők gyakorlatában.

A Révai nevével jelölt első korszakban a népdalt még alig veszi mintául valaki. Ami magyaros dal műköltők lantján akkortájt elhangzik s az újszerű, németes dalváltozathoz képest hagyományosnak tetszik, annak nem a népi dal, hanem részben az Amade-féle, de még inkább a már több öntudattal és művészi fegyelemmel készült Faludi-féle «ének» a mintája. Faludi verses műveit 1786-ban tette közzé Révai Miklós, s e kiadvány mintegy dallam-mintákkal szolgált a következő évtizedek magyaros énekköltői számára. Amade strófa-formái legnagyobbrészt nem magyar népi, hanem nemzetközileg elterjedt német, francia, olasz dallamok, általában műkompoziciók előképére vallanak; szintúgy Faludi Ferencéi, azzal a különbséggel, hogy ő mégis a kevésbbé komplikált s elterjedésre ennélfogva alkalmasabb szerkezeteket szerette. Azonban mind a ketten hívek maradtak a magyar énekköltés régi hagyományaihoz annyiban, hogy a sorok ritmusát magyar módra képezték ki, vagyis hangsúlyon alapuló nyomatékozással s az idegen mintákban esetleg advalévő
* szabályos szótagmérés elejtésével. S ebben különbözött az ő énekköltészetük és követőiké a németes dalgyakorlattól, mely többnyire átvette a német metrumot is. A magyaros ritmus tekintetében pedig kettejük közül Faludi gyakorlata volt a szabatosabb és fegyelmezettebb s ezért is vált kedveltebb mintává.

Egész sereg énekköltő vonul fel kettejük nyomában a XVIII. század végén s a XIX. század elején: maga Révai Miklós, Ányos Pál, Kreskay Imre, Péteri Takáts József, Endrődy János, Nagy János, részben Szentjóbi

Szabó László, Fáy András, Döme Károly, sőt Berzsenyi Dániel és Kisfaludy Sándor, kiket az irodalomtörténet igen sokféle «iskolákba» oszt szét, de dalköltészetükben nem ismert fel együvé tartozóknak. Közéjük tartozik dalai egy csoportjával a különben oly sokszerű Csokonai, közéjük Pálóczi Horváth Ádám is. Némi népies íz, a népi dallamnak is bizonyos hatása e két utóbbin ismerszik fel leghatározottabban.

Összekötő kapcsuk a dallam-fajta közössége, mely strófaszerkezeteiken s általában dalaik verstani jellegén tükröződik. A dallamok valódi provenienciájának meghatározása nem a mi dolgunk ; erre nézve mi körülbelül csak annyit állíthatunk, hogy ez énekköltők mintái 1. nem (vagy csak kivételesen) magyar népi dallamok, 2. nem német dallamok voltak, vagy ha igen, a ritmus németes látszatát eltörölték a metrum elejtésével.

Strófa-szerkezeteik közt (néhány népdalforma kivételével) csak egy van négysoros : a keresztrímű nyolcas-hetes, melyet Faludi példájára kaptak fel s melyet sokan félrímmel írnak. Egyébként nem élnek ily egyszerű formákkal : legalább öt sorra van szükségük, de rendszerint még többre, hogy sorvégi és belső rímkapcsolatokban gazdag strófájukat (dallam-kompozíciójukat) kellő mesterséggel kialakíthassák s akkor is a legritkább esetben használnak egynemű sorfajokat. A magyar népinél kétségkívül komplikáltabb és terjedelmesebb (bár az Amade-féléknél többnyire egyszerűbb) dallam-kompoziciók voltak e strófaszerkezetek zenei előképei. Magyarosnak mégis a sorképzés ritmikailag magyar jellege miatt tűnik fel valamennyi. Minthogy egyebek közt kimutathatólag rokokódallamok is szerepelnek mintaképei között s minthogy ez énekiskola őse, Faludi, egyébként is rokokó ízlés-

változatot tűntet fel, mertem rokokó-strófának nevezni el ezt a túlnyomólag idegen eredetű, de magyaros kiképzésű dallam-típust. Zenetörténészektől várjuk a formakérdés végső tisztázását. Régibb (már magyar előzőktől — Amade, Faludi — közvetített) és frissebb, közvetlen olasz hatásoknak (Metastasio!) kétségkívül nagy részt fog tulajdonítani itt a szakértő vizsgálat.

Ily strófaszerkezeteket magukkal hozó dallamok közül nem egy örvendhetett már nagy népszerűségnek a daloló magyar társaságok között a XVIII. század vége felé s a Révaitól ú. n. «közénekek» közt is sok lehetett ilyen. A századvégi Váczi Énekes Gyüjtemény darabjai is nagyrészt ezt az énektípust képviselik s nem vész az ki még a Sárospataki (1826-iki) Dalok Gyüjteményében, sőt az Erdélyi- és Kriza-félében sem egészen.

Ha ezt a magyaros énektípust az énekelhetőség szempontjából viszonyítjuk az akkor modernebb németes-hez, tagadhatatlanul ez utóbbi mutatkozik szerencsésebb versenytársnak, mert a maga metrumos vers-
* szövegével híven alkalmazkodott a dallam időmérésé-hez. A magyaros énekesek közül Horváth Ádám érezte leginkább ily alkalmazkodás szükséges voltát (van is ily értelmű nyilatkozata nem egy), de szerzeményeiben nem valósította meg következetesen (még leginkább mars-szövegeiben). E magyaros ritmusú énekeknek csak ritkán volt igazi magyar dallamuk s mindaddig, míg ritmus és dallam nem egy tőről sarjadt bennük, a németes dal, legalább zeneileg, előnyben volt fölöttük.

Mihelyt azonban (a Kultsár István felhívásával kezdődő második időszakban) a népdal iránti érdeklődés komolyabb fordulatot vett, a magyaros ének is a maga szülődallamától, a magyar népitől inspiráltatta magát.

Magyar versritmus és magyar népi dallam ettől fogva ikertestvérekként ölelkeztek benne s így énekelhetőség szempontjából is felvehette a versenyt imént említett vetélytársával, a németes dallal. Innen kezdve két, a maga nemében egyaránt tiszta daltípusunk van az irodalomban; tiszta mindegyik, mert szövegritmusa a maga anyadallamával jár együtt. Egyik a mind hatalmasabban hódító németes dal, másik a most már az irodalomban is népdalnak nevezett magyar dal. Ez utóbbinak (s csak erről volt szó fejtegetésünkben) a magyar népi dal lett most már kizárólagos mintája (mint korábban olykor Csokonainak és Horváth Ádámnak) s mellette hovatovább elenyészik az Amade-Faludi-féle ének-típus a maga egész dallamrendszerével s attól függő strófa-szerkezeteivel.

Az előbbi korszak műköltészetének nem volt, ennek már van «népdal»-műfaja, felváltásaként a régi «ének»-műfajnak. Ez az irodalmi népdal sok tekintetben hamis, felemás utánzata volt a népinek, műfaji poetikája sok esetben egyenest a németes dal káros befolyása alá került: egy azonban magyar és népi volt benne: dallama, minek strófa-szerkezetei őrzik beszédes nyomát. Eltűntek a korábbi komplikált, cifra változatok s csaknem kizárólagossá vált a négysoros strófa, mely egynemű (csupa nyolcas, csupa hetes stb.) sorfajból, páros, ritkábban ráütő rímmel alakul. Vitkovicstól Petőfiig a magyaros dalváltozat strófa-szerkezetei szinte tüntető azonossággal a magyar népdal sugalmazása mellett vallanak, s éles határozottsággal elkülönítik e népies daltípust Amade-Faludi-féle ének-elődjétől.

Dallam-típus szempontjából nem is történik benne jelentékenyebb változás Petőfiig. Mindössze az állandó népi dallamon belül némely változatok lassú térhódí-

tása érdemel figyelmet, amennyiben a Vitkovicstól kezdve uralkodó kétütemű (nyolcas, hetes, hatos) sorfajok mellett a korábban ritkán előtünedező háromüteműek (tizenegyes, tizes, kilences) is kelendőbbekké válnak apránként s Petőfivel csaknem túlsúlyba kerülnek amazok felett. A magyar népzene történészei talán mélyebb értelmét is kifejthetik e megfigyelésnek.

E népies dalköltészet első, Kisfaludy Károllyal záródó időszakában felbukkan az új dalműfaj valamennyi lehetséges műfaji változata s közülük egy, a Vitkovicstól, de még nagyobb határozottsággal Kisfaludy Károlytól művelt népies helyzetdal válik egyelőre uralkodóvá. Valamint a németes dalformában a helyzetdal felemás műfaja divatozott, úgy az immár népileg magyaros is annak a műfaji keretei között helyezkedett el. Azok közül, kik a magyar műdal elméletével foglalkoztak, Toldy Ferenc volt e változat szószólója.

De Kisfaludy Károllyal egyidőben, sőt neki is néhány dalában, két más változata is feltűnt már az irodalmi népdalnak. Egyik a műköltő saját naiv dala, mely a népi dalból csak formát s műfaji ihletet kölcsönöz ; másik a genre-dal és genre-kép, melynek tiszta tárgyi célzata van : a naiv népi alak humoros ábrázolása. Amazt Kölcsey kezdeményezte (s elméletben Bajza támogatta), emezt Vörösmarty.

Végül a harmadik időszakban, melyet a népies érdeklődés egyetemes kitágulása jellemez, egyrészt (Czuczor dalaival) virágkorát éri el s a németes helyzetdal magyar testvére gyanánt azzal együtt el is virágzik a Kisfaludy-féle népdalváltozat ; de a harmincas évek második felétől kezdve maga a népies helyzetdal is komolyabb lírai tartalmúvá kezd válni (mintha a csárdás helyett hallgató nótákat tartana inkább szem előtt)

s mind a Kölcsey, mind a Vörösmarty-féle változat nyomatékosabb követőkre talál. Szakál Lajos, Erdélyi János, Kriza és Szentiváni dalai jelzik e már Petőfi felé átvezető fordulatot.

Ez — rövidre fogva — a népiesség itt áttekintett százévének története s ezek főbb eredményei a műköltészet számára.

*

Keveselhetné valaki ezt az eredményt.

Csakhogy először is az még nem utolsó szava a népies mozgalomnak, hiszen még csak ezután következik Petőfi és Arany; másfelől: a dal műfaja irodalomnak és irodalmon kívüli népnek közös sajátja, a kettő között állandóan jövő-menő, közvetítő műfaj; egyaránt alkalmas arra, hogy olvasmánya legyen egy műveltebb rétegnek, s arra, hogy írástól, betűtől megválva, irodalmi feltételeitől megfosztva, puszta énekszóban is megéljen, terjedjen. Egyszersmind pedig a legnaivabb műfaj lévén, az ízlés változásainak is legérzékenyebb és legőszintébb mértéke, legjótékonyabb vagy legveszedelmesebb terjesztője lehet. Ha a népiesség áramlata elért annyit, hogy a régi magyaros dalritmust egy pillanatra sem engedte egészen elhallgattatni a modern műköltészetnek mintegy félszázados nagy elidegenedése idején, azzal már jelentékeny szolgálatot tett a folyvást fejlődő és fejlődni vágyó, de lényege megrontása ellen mindenkor tiltakozó nemzeti ízlés ügyének: mert nem engedte kipusztulni, elszáradni a régi törzset. A hagyomány ápolása ugyanis sohasem jelentheti s ezúttal sem jelentette az időben való megállást; a népiesség is tovább fejlesztette a hagyományt s a maga hagyományhűségében is együtt járt korával;

tanult idegen dallamot ő is, némettől, olasztól, franciától, de a dal lelkét, a ritmust, nem engedte elidegeníteni: úgy tanult az idegentől, mint Balassától fogva Amadéig és Faludiig a régi magyar énekköltők valamennyien: tanult, nem hogy elvesztegesse, hanem hogy friss, korszerű és kelendő változatba öltöztesse a magáét, az ősit, az itthonit. Majd meg mikor, kétségkívül egy korszerű ízlés követelményeként, a németes helyzetdal kezdett divatba jönni, odaállította mellé csendes versenytársul a népies helyzetdalt, de míg ekként poétikailag a divatos ízlésnek hódolt, ellensúlyul most már nemcsak ritmusa, hanem (a népi dalokat véve mintájául) dallama szerint is tiszta magyarrá vált. A dallam hatott: formálta, honosította magához a felemás műfajt s a németes felett hovatovább kivívta a nagyobb népszerűséget.

A népiesség történeti jelentősége azonban sokkal nagyobb az eddig megjelöltnél.

Kölcsey szerint végzetes történeti hibája volt irodalmunk fejlődésének, hogy szinte megindulásakor lelépett a maga természetes talajáról, hűtlenül magára hagyta a magyar nép költészetét s ahelyett, hogy annak kifejlesztésével igyekezett volna nemzeti műköltészetet teremteni, idegenekhez fordult mintákért. Van túlzás, de igazság is ebben az állításban. Igaz ez nemcsak mireánk, hanem az európai műveltség útján később induló nemzetek valamennyiére. Viszont az elidegenedés sohasem vált teljessé, még a régiségben sem, mely pedig valóban nem törekedett tudatosan nemzeti maradni, vagy az idegent tudatosan nemzetivé nosztrifikálni; igaz, hogy elidegenedni sem akart szántszándékkal. Hanem aztán az új, a 18. század végével kezdődő modern magyar irodalom valóban szántszán-

dékkal, az újabb nyugati műveltségi formák elsajátítása szándékával s az így hozzánk beoltott idegenségek innyenc ízlelésével hajtotta végre azt az eltávolodást a nemzetileg primitívtől, mit Kölcsey főkép az irodalom kezdeteire nézve állapított meg. S ezzel a folyamattal szemben lett a népiességnek ellensúlyozó, nagy történeti jelentősége. Mert igaz ugyan, hogy egyelőre csak a dal műfajára szorítkozva, de éppen ezért a gyakorlatilag legtermékenyebb és legkedvezőbb területen, újból megérlelte költők és közönség fogékonyságát a költészetbeli naivság nemzeti formái iránt; s az elidegenedett műköltészet hosszas vajudás után nemcsak fogékonyságát nyerte vissza azok iránt, hanem mintegy a maga erejéből és önmaga számára kitermelte, lelke mélyéből újra kiforrta azt a nemzetileg naiv költői formát, melytől fejlődése kezdetén elszakadt s melyből most már, hogy gyermekkora távoli emlékei közül ismét maga elé varázsolta, érett öntudattal sarjaszthatta ki (úgy, amint erről a nagy Kölcsey ábrándozott) a maga nemzetileg klasszikus műköltészetét. A nemzetileg naivnak e klasszicizálását a népdalköltő Petőfi indította meg és Arany János tetőzte be.

Azt a nemzeti politikumot, mely mintegy százéven át, öntudatlanul vagy nyíltan, irányította a magyarság modern átalakulását, a népiesség képezte át ízlési formává a nemzeti irodalom érett korszaka számára.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Akadémia 135, 138, 262—266.
Alföld 239—246.
Alszeghy Zsolt 31.
Amade 9, 24, 26, 28, 29. 31, 42, 56, 57, 61, 62, 72, 74, 86, 88, 90, 93, 97, 100, 107, 139, 270.
Anakreoni dal és vers 59, 67, 182—183.
Andrássy György gr. 136.
Anekdota 177.
Angyal Dávid 179, 184, 319.
Anonymus 103, 274.
Apáti Ferenc 59.
Apor Péter 13—17, 39.
Apponyi Antal gr. 229.
Arany János 5, 7, 9, 10, 27, 32, 36, 82, 99, 128, 177, 190, 230, 238, 273, 280, 345.
Argirus 99.
Ányos Pál 59—61, 73, 74, 79, 88, 93, 139, 140, 279, 304.

Bacsányi János 55.
Badics Ferenc 67, 249.
Bajza József 126—132; 123, 148, 154, 157, 161, 177, 178, 194, 196, 221, 234, 257, 307.
Bakony 240.
Balassa Bálint 24, 28, 100, 186.
Balassa-versszak 78, 86.
— József 139.
Balaton 239, 240, 243.
Balla Károly 230.
Ballada 103, 152, 153, 177, 198, 251, 252, 272—274.
Balogh István 143, 248.
— Sámuel 104.
Baranyai nyelvjárás 223, 224.
Barcsay Ábrahám 58.
Barla Szabó József verseskönyve (1824) 139.
Barsi József 289.
Bartay Endre 233.
Barus Ignác 289.
Bayer József 235.
Báji Patay Sámuel 103.
Báróczi Sándor 55, 279.
Beleznay-kert 230.
Belső forma (a dalban) 158, 170.
Benkő József 105.
Beöthy Károly 289.
Berde Mária 259.
Bereczki S. 347.
Beretzky Mihály 70.
Berkity György 228.
Bernáth Lajos 104, 105.
Berzsenyi Dániel 68—70; 18, 35, 36, 91, 175, 230, 237, 239, 243, 276.
Bessenyei György 25, 26, 54, 104, 279.
Betyár 248, 249.
Bezerédy Amália 292.
Bél Mátyás 239.
Béranger 284.
Biedermeyer 163.
Bihari János 232, 233, 236.
Binder Jenő 84.
Bolyai Farkas 228, 264.
Borbély István 236.
Boros István 220.
Bowring, John 135—137; 125, 141, 199.
Brisits Frigyes 197, 198.
Buczy Emil 251.
Bústavi 289.

Cantus (18. század) 95, 96.
Catullus 59.
Cornides Dániel 137.
Czangányi G. 254.
Czuczor 293—307; 140, 141, 148, 230, 231, 260, 264, 270, 308—312, 324, 326, 330, 348, 351.
Csajághy Laura 199.
Csajághy (Sándor ?) 115.
Csaplovics János 227, 248.
Csapó Dániel (Kecskeméthy) 259—262; 169, 267, 317.
Csángók 224, 225.
Császári Lósi Pál 104, 225.
Cselkövi 123.
Cserépi Károly 67.
Csermák 230, 233, 236.
Csokonai 74—83; 58, 71, 73, 86—88, 92, 95, 97, 98, 104, 106, 107, 115, 120, 125, 140, 162, 230, 237, 252, 260, 270, 271, 276, 304.
Csontos István 248,

Dalkezdő kép 158, 171, 203, 290.
Dallamformák. L. Versalak.
Dante 47.
Darótzi József 94.
Dayka Gábor 279.
Dávidné dudája (1809) 95.
— Soltári (1790) 94, 139.
Deák Cicero 89.
— Ferenc 221.
Debreceni diákok verseskönyve (1728—1840) 139.
Denis 49, 55.
Derzsi János 104.
Dessewffy Aurél és József gr. 136.
— Virginia gr. 264, 267.
Délibáb 240.
Déryné 117, 143.
Dévajság (dalban) 178—180, 184, 191.
Dobozy (táncos) 234.
Dobóczky Pál 37, 225, 247, 249.
Dorset, Lord 46.
Döbrentei 125, 135, 199, 224, 251, 264, 267, 270.
Döme Károly 73, 98.
Drámaiság (dalban) 301, 302.
Dryden 46.
Dugonics András 35—42; 9, 16, 26, 27, 33, 34, 73, 105—107, 132, 219, 225, 226.
— közmondásgyűjteménye 106.
Dukai Takács Judit 60.
Dúsgazdagnak az Morsz halállal való elmélkedése 99.

Ecsedi Gyula 289.
Edvi Illés Ádám 159.
— Pál 121, 227, 251, 289,
Egressy Béni 235, 318.
Endrődy János 64.
Eötvös József báró 249.
Erdélyi János 244—245, 281—287, 312—318; 236, 238, 243, 247, 254, 260, 263, 294, 303—307, 311, 324, 326, 338, 346, 351.
Erdélyi János: Népdalok és mondák 265—273; 62, 65, 74, 77, 98, 115, 118.
— Pál 84, 93, 139.
Eszterházi Pál 139.
Eszterházi Pál (londoni követ) 135.
Etelka 37, 38.
Etre-Karchai Georch Illés 106.
Életkép 170, 298, 313.
Érzéki 70.

Fabó Bertalan 61, 84, 118, 143, 232, 235, 236, 289, 318, 324.
Faludi Ferenc 23—34; 16, 40, 42, 52, 54, 56—59, 64, 66, 69—72, 74, 78, 86, 90, 91, 95, 97, 100, 106, 139, 219, 221, 269, 270, 279.
Fay István gr. 233.
Fazekas Mihály 291—292; 72, 104, 241, 252, 260, 270.
Fábián Gábor 56.
Fáy András 66—68; 131, 140, 247, 248, 254.
Fejér György 120, 138.
Fekete Gáspár 229, 230.

Felföld 241.
Felvidéki nóták (1820-as évek) 139; 117.
Ferenczi Zoltán 56, 150, 196.
Fest Sándor 56, 136, 251.
Firtosalyi 337, 348.
Fitos (táncos) 231.
Fogarasi János 237, 238, 266, 270, 289.
Fränkel Bertalan 103.
Fúsz János 233, 236.
Füredi pásztor dala 129, 131, 154, 157, 166, 310, 351.

Gaal György: Märchen der Magyaren (1822) 132, 133; 121, 250.
— József 231, 235, 241, 242, 244, 247—249, 254, 260, 270, 291.
Galamb Sándor 76.
Garay János 148, 224, 231, 254, 276.
Gál Dániel 118.
Gáláns költészet 31, 32, 90.
Gálfi Sándor 337, 348.
Gálos Rezső 318, 334.
Gáspár János 258.
Gegő Elek 224.
Genre 81, 154, 200, 204—208, 310, 313—315, 351.
Gergely napja 103.
Gondolatformák (a dalban) 164, 165, 176, 177, 192—195, 203, 291, 300.
Goethe 128, 143.
Gottlieb Antal (mármarosi) 96, 140.
Göcseji nyelvjárás 221, 224.
Gömbös Antal 120.
Greguss Ágost 267.
Grimm Jakab 258.
— testvérek 112, 132.
Gulyás József 75, 77, 95, 105, 139.
— Pál 136.
Guzmics Izidor 121.
Gvadányi József 9, 26, 37, 222, 230, 242, 279.
Gyarmathi Sámuel 223.
Gyergyai Albert 104.
Gyöngyösi István 9, 23, 25, 26, 52, 190, 279.
— János 70.
Gyulai 148, 200, 271, 322, 325, 326, 330, 331, 347.

Halász József 231.
Halotti beszéd 223.
Haraszti Gyula 31, 105.
Harsányi István 94, 95, 139.
Hattyuffy Dezső 62, 93.
Hedvig 147, 148, 202.
Heinrich Gusztáv 56.
Helikoni ünnepségek 239.
Helyzetdal 90, 150—152, 154, 155, 160, 166, 201—203, 289, 348—351.
Henszlmann Imre 254.
Herder 46—48; 16, 17, 23, 26, 27, 45, 51, 55, 58, 75, 106, 107, 112, 114, 121, 123, 124, 132, 133, 143, 281, 284.
Herschmann-féle versgyüjtemény (18. sz. második fele) 95.
Hienc szóejtés 221.
Himfy-versszak 70, 72, 75, 91.
Hoblik Márton 228, 264.
Hodossy Béla 94.
Hollók Imre 222.
Homér 47, 121.
Honfoglalási regény 219.
Horatius 59.
Hortobágy 240, 242, 244, 246
Horváth Ádám (Pálóczi) 84—88; 31, 41, 58, 73, 75, 77, 91—94, 101, 106, 107, 119, 139, 140, 159, 162, 221, 237, 260, 262, 270.
— Cyrill 77.
Horvát Endre 60, 61, 264, 274.
— István 223, 255.
Horváth János 230, 255,
Hrabovszky Dávid 239.
Humor 205—208, 314, 315.
Hunyadi János 143.

Jakab Elek 334, 344, 347.
Jankovich Miklós 137—139; 62, 65, 77, 84, 94, 96, 120, 121, 141, 143, 220.
Jeremiás Sámuel 223, 224.
Jóka ördöge 254.
Jósika Miklós 242, 243.
József császár 36, 138.

Kacsóh Pongrác 339.
Karadžić 142—144.
Kastner Jenő 27.
Katona József 9, 240.
— Lajos 132, 219, 255.
Kazinczy Gábor 133, 240, 241, 254.
— Ferenc 106—107, 145, 146; 25, 26, 34, 38, 56, 63, 65, 75, 98, 102, 103, 113, 118, 133, 140, 143, 144, 279.
Kádár István éneke 99, 125, 269.
Kármán József 55.
Kárpátok 239, 240.
Kemény József gr. 223.
— Zsigmond b. 258, 335, 336, 347.
Kereszteskomlósi Fejérvári Károly gyüjteménye (1782) 96.
Kertbeny 136.
Kéky Lajos 255.
Kilányi (táncos) 231.
Kinizsi Pál 274.
Király Károly 243.
Kis János 66.
Kisfaludy Károly 161—177; 56, 81, 90, 126, 127, 129—131, 141, 148, 151, 152, 154, 178, 181, 190, 191, 196—198, 200, 209, 214, 247, 254, 256, 260, 270, 276, 280, 288, 295, 296, 304, 307, 312, 313, 318, 330, 332, 342, 348.
— Sándor 70; 52, 63, 122, 239, 243, 250, 280.
— -Társaság 265—273, 275.
Kiss Bálint 255.
Klapka-induló 235.
Kleist 75.
Klingsor 121.
Kollár János 142, 143.
Kolmár József 221.
Kostyál Ádám 229.
Kovács József 71, 72, 79, 93.
— Lajos 335.
— Pál 248.
Kovásznai Sándor 74.
Kónyi János 70, 103.
Kölcsey Ferenc 122—125, 146—148, 178—196, 225, 226; 76, 82, 113, 114, 120, 126, 129, 130, 132, 134, 137, 152, 154, 159, 161, 175, 199, 200, 209, 212, 260, 266, 276, 316, 346, 349.
König György 95.
Kőrösi Csoma Sándor 229.
Kőváry László 344.
Kralovics Markó 143.
Kreskay Imre 61, 62, 93; 73, 74, 139.
Kriza János 257, 258, 318—334; 74, 270, 280, 287, 303, 336, 338, 341, 342, 344, 350.
Kropf Lajos 136.
Kultsár István 111—115; 122, 132, 141, 219, 222, 230.
Kunoss Endre 260, 289.
Kuthy Lajos 249.

Lauka Gusztáv 228.
Lavotta 67, 118, 232, 233, 236.
Lányi Ernő 318.
— Viktor 235.
Lempicky, Sigm. 48.
Levy, Paul 46, 47.
Lévai László 224, 250.
Lukács Pál 293.

Macpherson 46.
Magyar énekek (kéziratos gyüjt.) 96; 61, 65.
Magyar énekek új gyüjteménye (1800) 96; 84.
Mailáth János: Magyarische Gedichte (1825) 133, 135, 137, 250, 252—254.
— Magyarische Sagen und Märchen (1825) 133, 134.

Marcibányi jutalom 221—223.
Marsok 86, 262.
Matics Imre 254.
Mátkatál 103.
Mátray Gábor 236.
— -kódex 139.
Mátyás király 113.
Mede Pál 70.
Mednyánszky Alajos b. 134; 136, 137, 250.
Melich János 239.
Metastasio 61, 73.
Mészáros Ignác: Csallóközi ódák és énekek (1765, 1794) 92, 93.
Miklós tánca 103.
Mindszenthy Antal 240, 244.
— Dániel 267.
Miskoltzy István 228, 241.
Mithológia 255, 256.
Molnár János 65; 63.
Montaigne 45.
Moore, Thomas 136.
Munkátsy János 234, 235.
Múzeum 136, 138.
Müller Godofréd 278, 279; 276, 282.

Nagy-Aytai Cserei József anthológiája (1791) 74.
— Kovács István 224.
Nagy Ignác 254, 344—347.
— János (plébánus) 64—66, 98; 63, 97, 139, 230.
— László (Perecsényi) 39, 41.
N. Apáthi Kiss Sámuel 125.
Nátly Ferenc által összeszedett versek és áriák (1795—1796) 96; 42, 61.
Négyesy László 85, 238.
Népdal neve 53, 114, 115.
Népi alakok 246—249.
Népköltő 121.
Népmese 76, 77, 103—106, 132—134, 250, 252—254, 267.
Népmesék: A fekete világkerülő ember (105); Tündér Ilona, Hamupipőke, A lidérc, A tátosló, A fehér macska (106).
Népmonda 177, 254.
Népnyelv 220—226.
Néprajzi érdeklődés 226—229.
Néprege 177, 254.
Népszokások 102, 103, 227—229.
Nibelungenlied 121.
Noszkó Alajos: Virág-szó-tár (1790) 106.
Nóták Hármóniájokkal (1787—1792) 94; 42.
Nyelvkincs gyüjtése 106.
Nyelvújítás 163.
Nyitrazerdahelyi Lőrinc 228, 289.
Nyizsnyai Gusztáv 289.
Nyúl éneke 99.

Obsitos-típus 64.
Orczy Lőrinc b. 16, 24, 26, 45, 58, 59, 156.
Ormánsági nyelvjárás 222, 224.
Orosz Ádám 115, 116, 323.
Osszián 55, 56, 46, 47, 49, 106, 114.
Ovidius 59.

Palóc nyelvjárás 221, 222, 224.
Papp Ferenc 334.
Pály Elek 234.
Pápay Sámuel 223.
Pázmány Péter 23, 24, 27.
Percy 46, 251, 258.
Perczel Etelka 199.
Petőfi Sándor 5—9, 30, 57, 80, 99, 117, 128, 147, 151, 174, 177, 200, 214, 235, 241, 243, 260, 261, 267, 268, 270, 280, 284—287, 307, 311, 326, 346, 347, 351.
Petrarca 70.
Petrás Ince 224, 259.
Péteri Takács József 63, 64, 91, 93, 97, 140,
Pintér András 118, 267.
Plánder Ferenc 224.
Polgár János: Válogatott világi nóták (1830) 139.
Pongrácz Lajos 239.
Ponyva-füzetek 99—101; 33, 62.

Poóts András (Csenkeszfai) 39, 41, 94.
Pukánszky Béla 48, 56, 75, 125, 133, 136, 142.
Pulszky F. 255, 256, 307.
Pum János 289.
Pusztay Márton ifj. 241.
Pünkösdi királyné 103.

Ráday Gedeon gr. 26, 56, 73.
Ráth Mátyás 49—51 ; 53, 55, 56, 115, 123.
Rediger Eszter 344.
Rege 122, 152.
Reguly Antal 229.
Remellay Gusztáv 242, 245, 249, 254.
Remény 258, 318—320, 322, 323, 334—337, 341, 344, 345.
Réthei Prikkel Marián 232.
Révai Miklós 49—55, 58, 59 ; 16, 23, 27, 28, 32, 34, 56, 63, 64, 92, 97, 98, 112, 114, 115, 122, 123, 140, 141, 219—222.
Ritmus. L. Versalak.
Rokokó 31, 32, 70, 90, 91, 156, 160.
Rokonföldi 259.
Rokon népek 228, 229.
Románc 103, 298.
Rothkrepf Gábor 143, 236.
Rousseau 45, 156, 240.
Rózsavölgyi Márk 233.
Rumy Ágoston 267.
— Károly György 135, 136, 143, 199, 267.
Ruttkay Gábor 140.
Ruzitska József 233, 234.

Sappho 59.
Sándor István 31, 55, 143, 221, 227, 230.
Sárközi nyelvjárás 222, 224.
Sárospataki Régibb és újabb dalok gyüjteménye (1826, 1834) 140 ; 67, 94, 107, 118, 119, 256, 303, 305.
Sárospataki kéziratos mesegyüjtemény (18. század vége) 105.
Sárosy Gyula 148, 245, 307.
Schaffarik József Pál 142.
Schedel Ferenc 137, 143, 264, 265.
Schiller 140, 247, 261.
Schottky 49, 121.
Scott, Walter 121, 136, 251.
Sebestyén Gábor 233.
— Gyula 66, 96—98, 258, 267, 288, 303.
Seprődi János 116, 235.
Simonfi János 139.
Sós Márton (Etédi) 39.
Spech János 233.
Spetykó Gáspár 289.
Stettner György 126, 146, 161.
Stier György 133.
Stilfrid és Brunszvik 99, 125.
Sue, Eugène 248.
Svastics 234.
Szabó Dávid 225.
— (Baróti) 106.
— József 117, 223, 274, 275.
— Mihály 70.
— Sámuel (Ifj. Vári—) 240.
Szakál Lajos 307—311 ; 260, 267, 270, 349, 351.
Szalay Benjamin 161.
— Mihály 254.
— Sándor 289.
Szathmáry Király Antal 117, 118.
Szeberényi Lajos 267.
Szeder Fábián 222, 223.
Szelestey László 230, 267.
Szemere György 135.
— Miklós 266.
— Pál 135, 140, 163, 178, 252, 261, 276.
— Pálné 252, 253.
Szenczi Molnár Albert 28.
Szencsey-kódex 139.
Szendrei János 139.
Szentirmay Elemér 324.
Szent Iván tüze 103.
Szentiváni Mihály 334—348 ; 258, 270, 320, 321, 350.
Szentjóbi Szabó László 66, 73, 91, 97, 98, 139, 140, 260.

Szerdahelyi József 235.
Szerelmes Péter 94.
Szerényi Vilmos 121.
Széchenyi István gr. 136, 240, 246.
Széchy Károly 60.
Székács József 144, 148.
Székely nyelvjárás 223.
Szép Ferenc 228, 254.
Szigetfői D. 63.
Szigligeti Ede 235, 260.
Szilágyi Sámuel 73.
Szilcz István 105.
Szilveszter János 59.
Szimbolum 195, 210.
Szinnyei Ferenc 56.
— József 307.
Szirmay Antal 77, 83, 95.
Szíveket újító bokréta (1770) 93.
Szontagh Gusztáv 279—281; 161, 276, 278, 286, 287, 333, 337.
Szőke Ambrus (Gelenczei) 223.
Szőllősy (táncmester) 232.
Szűts Ábrahám 118.

Talvj 143, 244.
Tarczy Lajos 241.
Tájleírás 239—246.
Tájszótár 225, 259, 262, 263.
Tánc 65, 229—232.
Tárkányi Béla 148, 249, 254, 257.
Tátra 239, 240.
Teleki József gr. 221.
Terhes Sámuel 70, 71, 270.
Thaisz András 120.
Thaly Kálmán 33, 42, 77, 78, 94, 95, 101, 159, 235.
Thern Károly 235.
Tiboldi István 348.
Tieck 133.
Tinódi Sebestyén 111.
Tisza vidéke 242—246.
Toldi Miklós 125, 274.
Toldy Ferenc 130, 131; 27, 39, 102, 116, 126, 133—135, 137, 141, 144, 145, 147, 148, 161, 162, 174, 178, 198, 209, 219, 221, 237, 238, 273, 276—278, 294—296, 318, 319, 321, 322, 326, 336, 337.
Tolnai Vilmos 117—119.
Tompa Mihály 177, 235, 254, 255, 270.
Tordai Sámuel 104.
Tóbi Antal 223.
Tóth István: Áriák és Dallok (1832) 139; 61, 66, 67, 70, 71, 87, 98, 107, 118, 134, 140, 156, 174, 214, 235, 273, 292, 318.
— Lőrinc 235, 255, 260, 270, 290, 291.
Tölténi Szaniszló 251.
Trostler József 27, 77.
Trócsányi Zoltán 163.
Tschischka 49, 121.
T. Szeőts István deák Mindenes gyüjteménye (1798) 95.
Tündér Ilona 125, 253.

Ujfalussy Mihály 234.
Ujfalvy Krisztina 260.
Urházy György 289.
Útirajz 239.
Ünneprontók 99.

Vachott Sándor 148, 307.
Vahot Imre 231, 243—245.
Vajda Péter 249.
Vass János versgyüjteménye (1797—1809) 96; 84, 156.
Váci énekesgyüjtemény (1799, 1801, 1803, 1823) 96—98; 63, 65, 66, 73, 113, 139.
Vályi András 98, 99.
Váradi András 231.
Vásárhelyi András 58.
Verbegyi Gábor 233.
Versalak 27, 28, 29, 30, 57, 60, 61, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 79, 84, 85, 90, 91, 97, 111, 142, 145, 148, 149, 150, 162, 165, 183, 189. 201, 212, 213, 304, 311, 313, 334, 344—347.
Verseghy Ferenc 66, 73, 75, 93, 225, 279.

Verselmélet 236—238.
Versényi Gy. 93, 273, 318, 319, 334, 347.
Versmondattan 32, 129.
Veszprém vármegyei muzsikai intézet 233.
Veszter Sándor 230, 231, 234.
Viczmándy Andor 289.
Vidényi J. 144.
Vígjátéki nyelv 225, 226.
Világi énekek (1801) 96 ; 41, 61, 87, 94.
Virág Benedek 62, 63, 102, 103 ; 93, 279.
Virágénekek 52.
Virág Pál diáriuma (1797) 105.
Viszota Gyula 266.
Vitkovics Mihály 152—160 ; 30, 89, 90, 129, 131, 143—145, 151, 161, 162, 165, 166, 199, 200, 209, 214, 260, 270, 293, 304, 310, 351.
Vörösmarty Mihály 146—148, 196—214 ; 87, 99, 113, 131, 152, 163, 175, 177, 221, 238, 241, 248, 250, 252, 254, 260, 264, 265, 270, 276, 280, 288, 298, 304, 321, 326, 342, 346, 349, 351.

Waisbecker Ede 60, 61.
Wándza Mihály 248.
Weber Arthur 49.
Wesely, Eugen 143, 144.

Young 46.

Zene 232—236.
Zoltán József 103.
Zoltvány Irén 293—297.
Zöld Marci 244.
Zrinyi Miklós 28, 32, 197, 279.
Zsoldos Jákób verseskönyve (19. század elejéről) 139.
Zsolnai Péter 60, 93.

ÉNEKEK ÉS DALOK MUTATÓJA.

A A A éljen a nagy csutora 137, 271.
A cseresznye veressel bimbózik 271.
A csillag a csillag az égen jár 271.
Addig élem világomat 95.
A dél elmult, árnyéka fordult 95.
A farsangi mulatság 98.
Ah hol vagy magyarok 268.
Ah jaj, mit látok 101.
Ah kegyetlen ily végetlen 67.
Ah nekem is van egy titkom 69.
A kanász az erdőben 260.
A katona jó paripán 96.
Akár a nap ragyog 157.
A kis leány kertjébe 324.
Aki szeretőjét igazán szereti 174.
Akkor szép az erdő 262, 270.
Alig tünt fel előttem az élet szépsége 73.
Amerre én járok 270.
Amióta szeretek 323, 329.
Amit adtam jegygyűrűmet 89 (v. ö. Hármat ellett a fürjecske).
Amott kerekedik egy fekete felhő 88, 89, 271.
A nagy király jön hozsánna, hozsánna 89.
A táborban jer pajtás 101.
A Tisza a Duna beh zavaros 262, 271.
A Tiszának kies parján 173.
A virágnak megtiltani nem lehet 235.
Az alföldön halászlegény vagyok én 260, 271.
Az asszony egy szükséges rossz 68.
Az epeszti szívemet 29.
Az ég alatt a föld színén 41, 271.
Az én babám durcás leány 174.
Az én hazám Firtos alatt 337, 341, 342.
Az én rózsám szemöldöke 261.
Az én székem 323.
Az ér mellett ült a gyermek 261.
Azért hogy egy kicsit ragyás 271.
Az ifjú legénynek szabad estve járni 96.
Azon senki ne építsen 30.
Azt gondolám eső esik 134, 261, 270.
Azt mondják hogy nem illik 272.
Azt mondják nem adnak 271.
Álom, álom édes álom 89.
Ámornak lángjával, szerelem díával 101.
Árok árok, be mély árok 261.
Árokszállásánál volt egy veszedelem 88, 89.
Árva vagyok 323.
Átkozott Vénus, tőlem messze fuss 101.
Átok fogta meg a magyart 71.

Bakonyi Jutka hol valál 64, 65, 98. (L. Szapora Margit és Szittyai Klára.)
Bácsi szekeresek útra indulának 152.
Bár az ég búsúlva néz is ellenem 79.

Bárcsak piros rózsa volnék 172.
Beh vígan jár a kaszám 323, 329.
Bekecs alatt Nyárád tere 337, 347.
Beszegődtem Tarnócára bojtárnak 235, 262.
Be van az én szűröm újja kötve 271.
Bodrog partján nevekedett tulipán 94.
Bokros bú habjai 77, 78, 137.
Boldog aki egészségben 98.
Boldogasszony anyánk 95.
Boldogtalan vagyok 101.
Bolondság volt nádhoz bízni 101.
Bort ittam én, boros vagyok 140, 261, 305.
Búban én életem siralomban habzik 101, 101.
Búbánattal béborít s szomorít 101.
Bú kél velem, bú jár velem 192—195; 178, 189, 191.
Bundás Geci házasodni régen akar már 98.
Búsan csörög a lomb 189, 260.
Bús az idő, bús vagyok én magam is 261, 270.
Bús szívem szomorog 80.
Búsulok is, bánkódom is 262.
Bús virágok a halálnak 183.

Cifra beszéd hegedűszó 61.
Czo fel édes deresem 271.
Csak azért szeretem a magyar menyecskét 95, 134.
Csaknem elájultam, mikor hallottam 101.
Csaplárosné gyújts világot 261, 271.
Csendes patak folydogál 61, 62, 101.
Cserebogár 117—120; 89, 119, 140, 260, 272, 346.
Cseveg a piperés kartonba öltözött 71.
Csillagos az ég csillagos 270.
Csipkebokor galagonya 323, 324.
Csipkére van fehér kendőm szegve 300.
Csipkés a szőlő levele 140.
Csöndes ifjú járdal andalogva 147.
Csurgói kincsem hallod-é 76.

Danolj rózsám, a nótában 168.
De mit töröm fejemet 75, 86, 87, 137, 197.
Deres a fű édes lovam 271, 304.
Dorog hajdúváros Tiszántúl 76, 77, 83. (V. ö. Rákosmezőn egykor.)
Drága kincsem, galambocskám 95.

Ebanyától lettél 89.
Eb lesz többé a leányok 67.
Egy aglant van Gyöngyös táján 33, 41, 78, 86, 100, 101.
Egy kis tarka madár 40.
Egykor Moldovában hét törököt vágtam 64.
Egyszer egy királyfi 273.
Egy szép kertben, hol virágok 98.
Ej haj, gyöngyvirág 89.
Eladtam a kakasom 262.
El kell mennem, nincs mit tennem 42.
Elmennék én katonának 260.
Elmentem én a szőlőbe kapálni 94.
Elmentem én a szőlőbe, Ráhágtam a venyigére 270.
Elszegődtem Tarnócára 235, 262.
Elvágtam az újjam 262.
Elvennélek én csak adnának 235.
Erdő erdő, de magas vagy 134, 261.
Erdővidék az én hazám 323, 324, 331.
Ereszkedik le a felhő 235.
Erzsi hozzám begyes vagy 323, 327.
Esik eső karikára 271.
Estve jött a parancsolat 82, 332.
Ez a pohár bujdosik 89, 140, 261, 272.

Ez a világ amilyen nagy 235.
Ez az élet úgy sem sok 260.
Ezt a kerek erdőt 235, 272.

Édes anyám meghalok 270.
Ég a kunyhó 134, 137, 261.
Éljen mái társaságunk 60.
Én is ezen öröm kertbe 98.
Én már azt teszem 271.
Én szegény új polgár 98.
Én teremtőm, hálát adok 98.
Én ültettem az almafát 262.
Én vagyok a kunsági fi 262.
Én vagyok a magyar gyerek 272.
Én vagyok a petri gulyás 115, 271.
Én vagyok az aki nem jó egyedül 315.
Én vagyok egy árva gyerek 337, 340.

Fakadj piros rózsa, fakadj csendesen 66, 98.
Fáj a szívem majd meghasad 337, 339.
Fáj, fáj, fáj, de mit tudok tenni 101.
Fegyvert fogok 155.
* Fejedelmünk hajh, vezérünk hajh 185.
Fekete pántlikám 272.
Fekete szárú cseresznye 271.
Fekete városban fehér torony látszik 272.
Felfogadtam száz meg százszor 78.
Felszállott a páva 270.
Fel fel vitézek a csatára 235.
Fortuna szekerén okosan üljj 30, 40, 41.
Földiekkel játszó 98.
Friss tejet adtam, bárányt is 157.
Fut a szarvas hegytetőre 158.
Fut az oláh hegyoldalon 88.

Gerliceként nyögdécselek 81.
Gömbölyű kis piros sajka 173.
Gyászba borult gondolatim 94.
Gyászos szívem jaj mint kesereg 94.
Gyere be rózsám, gyere be 89, 95, 137, 262, 271.
Gyere haza édes anyám 272.

Ha én rózsa volnék, hamar elhervadnék 102.
Ha én tiszta patak volnék 165.
Haj, haj, haj, Beh szép selyemhaj 211.
Haj Rákóczi, Bercsényi 89.
Ha kel az ég szép hajnala 302.
Ha keressz nálam állandóságot 94.
Ha képzelsz nálam állandóságot 42.
Ha ki szépet szeret 96.
Halkkal ingó lanyha pára 72, 73.
Halok testvér, ne könnyezz 115.
Ha nem tudod rózsám hol lakom 272.
Haragszik a rózsám anyja 271.
Hányat termett a mogyoró 89.
Hármat ellett a fürjecske 76, 77.
Három a tánc 316.
Három árva sírdogálva 271.
Három csillag van az égen 262, 271.
Három óra már 89.
Három piros kendőt veszek 262.
Háromszor iszik a magyar 316.
Házasodna a prücsök 95.
Hej csicsergő kis madár 164, 174.
Hej Kató, ne szomorkodj 197.
Hej Kolozsvár cifra kőhalom 337, 342.
Hej páva, hej páva 272.
Hej ti fényes csillagok 165.
Hervadsz, hervadsz, szerelem rózsája 178, 187, 189, 191, 195.
Héjhaj, igyunk rája 61.
Híres Buda vára alatt 111.
Hol a virány, amelyet gondolok 184; 179, 346.
Hol hálál, hol járál, cinege madár 96.

Hol lakik kend húgomasszony 95.
Hol vagy te most nyalka kuruc 95.
Hol voltál báránykám 89.
Hortobágyi kocsmárosné 260, 270.
Hortobágyi pusztán fú a szél 260, 291, 292.
Hótul fehér a gyöngyösi hegytető 271.
Hunnia nyög letiporva 234, 235.
Húsvét után két hete már 165.

Ideje bujdosásomnak 101.
Ifjú legény lévén, sokat gondolkodom 101.
Így jár, ki felfuvalkodik 30.
Illa berek, nád a kert 323.
Im e kisded semmit sem lát 98.
Imé megint ropogtatod 73, 98.
Irígy csuka mért marcangod 98.
Irígylik a bajúszomat 262, 272.
Isten a roppant egeknek 89.
Isten jó nap bíró gazda 94.
Iszom a bort, rúgom a port 303.
Itt hagynám én ezt a várost 78.

Jaj be szennyes 261, 270, 272.
Jaj de nehéz a szerelmet viselni 271.
Jaj de sokat áztam 270.
Jaj kínomat ki nem beszélhetem 101.
Jaj már minékünk 271.
Jaj már nékem, mert szeretek 101.
Jaj nekem s jaj annak aki engem 146.
Jaj rózsám, be szeretlek 67.
Jertek által jó révészek 114.
Jobb a kutya, mint a macska 74.
Jó keresztény vagyok én 337.
Jó ló volt a fakó 273.
Jöszte rózsám, jöszte hamar ki 165.
Jőjj hozzám, mert szívem 71.
Juhász a hegyoldalon 314, 318.
Juhászlegény, szegény juhászlegény 270.

Kalapom szememre vágom 140, 260, 271.
Kalapomban hervadó bokréta 337, 345.
Kecskeméti csárdában, három betyár magában 98.
Kedves rózsám gyere velem sétálni 79.
Kerepöl a szarka 260, 261.
Keresztények sírjatok 268.
Kertemben egy kis almafa 337, 343.
Kerti fán csörög a szarka 271.
Keseredett lelkem sír 101.
Kékeres a szőlőlevél 271.
Képeddel alszom el 289.
Kicsin falu, fehér ház 271, 272,
Kicsin vagyok én 270.
Ki jő amott 323. *
Kimentem én a szőlőbe 140, 261.
Kinek nincsen szeretője 141, 260.
Kinek nincsen szeretője babája 272.
Királyi mulatság erdőkben sétálni 31, 40.
Kísérj ki rózsám síromig 271.
Kis furulyám szomorúfűz ága 235.
Kis Komárom, nagy Komárom 141, 261.
Kis kutya, nagy kutya 271.
Kis méhek kerteken 78.
Kis pillants, kis pillants 114.
Kitárom reszkető karom 289.
Kitették a holttestet 271.
Ki violát akar vetni 309.
Köszönöm, hogy hamis voltál 34.
Kútágasra szállott a sas 271.
Kukukuku kukucskám 42.

Lágy a kenyér, pirítani nem lehet 261.
Lám megmondtam Angyal Bandi 271.

Lángoló orcádnak nyilt rózsája 72.
Láttam minap egy gerlicét 98.
Legyen úgy, mint régen volt 271.
Lekopott képedről a csigavércseppel 72.
Lengyel László jó királyunk 114.
Lóra csikós, lóra 271.
Luca én csillagom 59.
Lukrécia meghólt 42.

Magasan repül a daru 235, 271.
Magos a jegenye, nehéz mászni rája 158.
Magyar leány az én rózsám 236, 315, 318.
Marosszéki piros párizs 340, 347.
Mars siess hazádba vissza 86.
Már minálunk verbuválnak 262.
Más az arany a sárgaréz 94.
Megégett Rácország 159.
Megérem még azt az időt 89, 261, 272.
Meghalok Csurgóért 271.
Megholt feleségem 89.
Meg kell adni a rózsának 98.
Megkövetem a tens nemes vármegyét 311.
Megöltek egy legényt 273.
Megverek valakit 272.
Menj el édes fecském, violám köszöntsed 101.
Mennyet kell a földön is keresni 146.
Messze fénylik a Balaton 171.
Még azt mondják nem illik 137.
Miért rettegsz kebelemben 69.
Mi fehérlik a zöld erdő mellett 145.
Mi füstölög ott a síkon 236, 262.
Mi haszna galambom, ha előtted járok 102.
Mikor én kis piciny gyerek voltam 86.
Mikor én nőtelen voltam 272.
Mikor masírozunk 89.
Mikor még én gyermek voltam 89.
Mimi mama, mimi mama, piros pünkösd napja 40.
Minden lova rugjon fel 33.
Mint forog a világ 153.
Mint gerlice madár, ki társától elvál 101.
Miről apám nagy búsan szólt («Rákosi szántó») 174—177.
Mit búsulsz kenyeres 271.
Mondd meg az ifjúságnak 116.
Most jöttem Aradrul 89, 159.
Most jöttem Budárul 159.

Nagyravágyó nem vagyok 325.
Napról-napra szebben nevet 98.
Ne járj hozzám szívem éjjel 94.
Nem anyától lettél 41, 89, 134, 270.
Ne marasszuk, elmehet 30.
Nem azt kérdem én kis madár 119.
Ne menj fiam a méhesbe 323, 325.
Nem hasznom én nékem 157.
Nem hittem én, de már hiszem 303, 323, 324.
Nem kívánok mást, csak halálomat 101.
Nem lesz mindenkor így 89.
Nem loptam én életembe 262.
Nem panaszlok, nem szokásom 317.
Nem szólok én senkiről 94.
Nem úgy van már, mint volt régen 71, 140.
Nem vagyok én adós, nekem sem adós más 156.
Nem vagyok én idevaló e faluba 315.
Nem vagyok én oka 270.
Ne sírj lyánka, hogy a végzés 67.
Ne sírj pajtás ne könnyezz 115, 275.
Ne sírj Simon, ne könyvezz 116.
Nesze vedd el jegygyűrűdet 137.
Ne szomorkodj, légy víg 140, 260, 272.
Nevess bár most életednek 101.
Nincsen kedvem nincsen 270.

Nincsen nekem feleségem 272.
Nincsen nékem semmi bajom 261, 272.
Nosza legény a táncba 65, 98.
Nosza lóra, nosza fegyverre kedves katonám 73.
Nyisd ki rózsám az ajtót 134.

Óh én reménytelen, igen szerencsétlen 101.
Óh gyönyörű tavasz idő 273.
Óh halál mit kegyetlenkedsz az oly szíveken 60, 61.
Óh te áldott Hortobágy 292.
Ördög bújjon komámasszony 75.
Örvendjetek keresztyének 89.
Őszi harmat, hideg eső 271.

Pajtás bujdosik a pohár 67.
Patyolat a kuruc 88, 89.
Pej paripám patkószöge 271.
Pesten jártam iskolába 198, 270.
Pirongatol édes anyám 156.
Piros a te kendőd lobog is 236, 316, 318.
Piros kukoricaszár 262.
Piros rózsaboltozatok 66.
Pirulj rózsa, pirulj 158.

Rákos mezőn egykor pesti vásárkor 83, 89 («Klázli és Kancsó»), 95, 271, (v. ö. Dorog hajdúváros).
Ritka búza 261.
Ritka dolog látom szerencsésnek lenni 101.
Rózsalevél, kicsi rózsalevél 198.
Rózsa voltál rózsa 198.

Sárga csizmás Miska 95, 137.
Sárga levél, sárga levél 174—177.
Sárga ló, sárga ló 271.
Sári rózsám hová mégy 86.
Sebes szívem jaj mint sír 42.
Sem eső nem esik 140, 261, 270.
Se nem szőke, se nem barna 262.
Siratom azt a napot 94.
Sírván sírok, de siralmam nem elég 79.
Sok szélvészek ostromolják 62.
Söprik a füredi-utcát 272.
Sötét felhő tornyosodik 262.
Szabad péntek 261, 271.
Szakajtottam rózsát fejéret 270.
Szapora Margit hol voltál 65 (L. Bakonyi Jutka és Szittyai Klára.)
Szánom gyászos éltemet 101.
Száraz fának száraz ága 203.
Száraz fűre deres harmat 261.
Száz ostorpattanás hallik a völgyekben 32.
Szegény legény vagyok 94.
Szegény legény vagyok én 260, 261.
Szeme nem sír, mégis nedves 78.
Szent Gergely doctornak híres tanítónak 103.
Szerelem, szerelem átkozott szerelem 95, 140, 261.
Szerelem, szerelem, vajon hol lölnek föl 41.
Szeretem én kendet nagyon 95, 140, 261, 270.
Szeretet fájdalommal jár 101.
Székelyudvarhelyen nyögve fú a szellő 337.
Szép az élet az erdőben ide ki 198.
Szép tavaszkor a rétekben 98.
Szép virággal kerted tele 158.
Szittyai Klára hol valál 65. (L. Bakonyi Jutka és Szapora Margit.)
Szívem emelkedjél 72.
Szívem reménye két szemem fénye 94.
Szomorú a magyar nóta 316.
Szomorú az idő, el akar változni 137.
Szóla Isten Gábor angyalának («Hedvig») 147.
Szőlőhegy tetején 337.

Szülőföldem szép határa 174—177.
Szűzek, ifjak sírjatok 30.

Talán nem is anya fajzott 94. (V. ö. Nem anyától lettél.)
Talpra magyar 235.
Tavasz indulása, a kakuk szólása 316.
Távol látok két csillagot 317, 338.
Telekes bocskor gyöngyös kapca 88, 89.
Tenger búknak közepette 92, 93.
Te szép személyed óhajtom 101.
Télen nyáron puszta az én lakásom 236.
Tisza partján van egy hajó kikötve 235, 291.
Tört ürübőr bundám 309—311.
Túl a Tiszán iszik magyar korsóból 83. (V. ö. Rákos mezőn).
Túl a Tiszán túl a Dunán Innen is 198.
Túl a Rikán 337.

Ugyan mért lennék én szegény 224.
Úgy ég a tűz, ha lobog 271.
Úgy meg vagyok határozva 270.
Úgy tetszik, hogy máskor is voltunk itt 153.
Ültem csolnakomban habzó vizen 187, 189, 191, 195.

Vagyok olyan legény mint te 271.
Vagyon hazánkban két gonosz 101.
Vaj ki büszke ez a legény 323.
Valld meg nekem kapuzábé 323, 326.
Való nehéz megválásom 101,
Vále szívem én szerelmem 101.
Vedd sarlódat 170.
Veres bársony süvegem 116, 134, 140, 261, 272.
Veszek neki csizmát 272.
Végigmentem a kazai temetőn 271.
Végig mentem egy asszonynak az udvarán 260.
Vékony deszka kerítés 271.
Vicispány perceptor főnótárius 62.
Vidámságát szívemnek 101.
Viszi a szél a felhőket lefelé 304.
Víz, víz, víz 113, 137, 271.
Vulkánus itten üss tüzet frissen 101.

Zápor eső verdesse 95, (V. ö. Ne marasszuk elmehet.)
Zöld a kökény 271.
Zöld a mező sok a lúd 158.
Zöld ágon kis gili 214.
Zöld erdőben, zöld mezőben 271.
Zöld erdő harmatját 87, 89.

UTÓSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

E könyv Horváth János születésének 100. évfordulójára jelenik meg ismét. Első kiadása 1927-ből való s ma már csak a könyvtárakban található meg; időszerűsége az eltelt félszázad során sem csökkent, s az életmű belső rendjének és az irodalomtudomány történetének szempontjából egyaránt új megvilágításba került a posztumusz szintézis, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* megjelenésével (1976). *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* a fejlődéstörténeti rendszerezés szerves folytatása: előszava annak függelékéből jött létre, maga a monográfia pedig annak egy tervezett fejezetéből nőtt önálló kötetté. Az egyetemi előadások sorában az 1926–27. tanév folyamán, tehát közvetlenül a *Fejlődéstörténet* kéziratában fennmaradt anyag után következett, abban a heti három órában tartott főkollégiumban, melynek címe még *A magyar irodalom fejlődéstörténete* volt. S ezután (1928-tól 1930-ig) került sorra *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* (*Tanulmányok.* Bp. 1956. 272–458.), majd 1930–31-ben *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemlélete* című, még kiadatlan előadása.

Három évvel halála előtt, 1958-ban, miután több könyvének s így e kötetnek is újbóli megjelentetése szóba került, a szerző maga készítette elő a tervezett második kiadást. Ez egyrészt a jegyzetanyag kibővítését, másrészt a szöveg némely kisebb átfogalmazásait jelentette: a hagyatékban fennmaradt nyomdakész gépelt kézirat s a saját példányában tett bejegyzések hitelesen tanúskodnak erről, éppúgy, mint a kiadóval folytatott levelezés s a vele megkötött szerződés is. A terv azonban végül is mégsem, illetőleg csak töredé-

kesen valósult meg: egyedül *A reformáció jegyében* jelent meg újra a Gondolat Könyvkiadónál (1957).

E második kiadás nyomdatechnikai okokból nem követheti az átdolgozott szöveget, lévén e kötet betűhív mása az eredeti könyvnek. Mindenképpen veszteség lett volna azonban a kiegészítések mellőzése; ezek jelzésére ily módon csak az utószóban nyílt lehetőség, a következőképpen.

A könyv lapjain a tükör szélén csillaggal jelöltük meg a változtatások helyét, s ezekre itt lapszám szerint hivatkozunk. Ha egy lapon több csillag szerepel, az utószóban sorszám is utal rájuk. A kihúzott szövegrészeket szögletes zárójelbe tettük; hosszabb kihagyás esetén a kezdő és záró szavak közötti részt kipontoztuk. Az átfogalmazott illetőleg helyesbített szöveg szintén szögletes zárójelbe került; új megfelelője utána következik. A betoldások pontos helyét – amennyiben ez szükséges volt – a megelőző szó kiírásával tettük egyértelművé.

Nem tüntettük föl e kiegészítő jegyzetek között a helyesírással kapcsolatos változtatásokat; éppígy lemondtunk az árnyalatnyi stiláris módosítások megjelöléséről is. Nem vettük figyelembe azokat az átfogalmazásokat sem, amelyeket a szerző a kiadó kívánságára, de nem saját szándékából tett a kézirat szövegében.

*

15. [mintegy] mindegy
27. Kastner Jenő: *Faludi Ferenc olasz versformái.* ItK 1924. 19–27. – Turóczi-Trostler József: *Faludi és a gáláns költészet.* It 1938. 57–66.
29. Kastner Jenő: *Amadé gáláns versei.* EPhK 1922. 55–58.
37. [kornak] korszak
41. Dugonics ifjúkori dalgyűjteménye kiadva: Bálint Sándor: *Irodalomtörténeti tanulmányok.* Szeged 1935. 7–26.
52. [az] Sylvester János
57. [magyaroké] magyarosoké
59. Róla Bóka László: *Ányos Pál emlékezete.* MTA I. OK 1957. 73–94.

60. Gulyás József: *Ányos egy költeményének forrásáról.* EPhK 1915. 788–789. Uő: *Ányos hatásához.* ItK 1928. 281.
61. 1. Ivó-énekét Horváth István *Mindennapi*ja szerint Potyondi Rafael pálos szerzetesnek a kérésére írta. L. *„Horváth Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt."* ItK 1912. 428.
61. 2. [refrénja] refrénje
62. L. Gálos Rezső: *Kreskay Imre egy verse a Pannonhalmi Énekeskönyvben.* Győri Szemle 1930. 328.
65. L. *Kazinczy Ferenc Levelezése* II. 230.
66. L. Major Ervin: *Verseghy mint dal- és zeneszerző.* ItK 1925. 258–266.
67. Major Ervin: *Fáy és a magyar zenetörténet.* Császár-Emlékkönyv. 1934. 183–191.
68. [nem] alig
70. 1. Mede Pál = Döme Károly
70. 2. Csokonainak *Az utolsó szerencsétlenség* c. költeménye is ilyen képletű. – Kunszery Gyula újabb megállapítása szerint (*A Himfy-vers nyomában.* ItK 1957. 206–215.) Kisfaludy Sándor a Himfy-szak megalkotásánál német minta után indult; saját újítása a négysornyi előszak megkettőzése volt; erre pedig alighanem Petrarca szonettjei adtak neki példát.
71. L. Waldapfel Imre: *„Görög tragédiánk" egykorú bírálója.* EPhK 1930. 74.
75. 1. Erdélyi János: *Népdalok és mondák.* Pest 1846. I. 302. sz.
75. 2. Oláh Gábor: *Csokonai.* ItK 1928. 182–206.
77. *Cultura* c. vígjátékában Pofókkal a *Haj Rákóczi, Bercsényit* daloltatja.
78. 1. Vö. Amade *(Szánom gyászos éltemet . . .):*

Bokros búmnak habjai
Sok bánatom árjai
Föl nem dúlják szívemet.

Várkonyi Báró Amade László Versei. Összegyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel kísérte Négyesy László. Bp. 1892. 242.

78. 2. [I.] II.
81. Vö. Csokonai-előadásom. (*Csokonai. Csokonai költő-barátai. Földi és Fazekas.* Bp. 1936. 50–51.)
83. 1. L. Gulyás József: *Csokonai a lélek halhatatlanságáról.* Debreceni Szemle 1927. 1–7.

83. 2. Vö. Erdélyi János: *Népdalok és mondák.* Pest 1846. I. 306. sz.

84. 1. *Ötödfélszáz Énekek* címmel az Akadémiai Kiadó tette közzé 1953-ban, Bartha Dénes és Kiss József gondozásában.

84. 2. [hangjegyes]

84. 3. Szabolcsi Bence: *Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekének töredékes kézirata.* ItK 1927. 99–108. – Mészöly Gedeon: *Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve.* Szeged 1930. – Hegyi Ferenc: *Pálóczi Horváth Ádám.* Debrecen 1939. – Bartha Dénes: *A magyar énekelt vers forrásai Faluditól Horváth Ádámig.* ItK 1932. 274–287.

85. szaggatások – cezúrákat ért! –

86. V. Nagy Ferenc gyűjtéséből közölve, 1812-ben (*Kazinczy Ferenc Levelezése* IX. 454.). Vö. Gálos Magda: *Insurrectiós dalok.* ItK 1935. 71.

88. Ma már közzé van téve.

89. 1. ... uram (230): már Szakolczai István versgyűjteményében (1762) megvan! Vö. Alszeghy Zsolt: *Szakolczai István daloskönyve.* ItK 1943. 310.

89. 2. Darabjai jegyzékét maga összeállította Kazinczy számára 1815-ben. L. *Kazinczy Ferenc Levelezése* XII. 527–530.

93. Vö. Varga Imre: *Amade-versek kéziratos énekgyűjteményeinkben.* ItK 1957. 325–336.

95. 1. L. Gulyás József: *A két „Dávidné Soltári".* Ethn. 1928. 188–189.

95. 2. Váczy József (*Kazinczy ismeretlen iratai.* ItK 1932. 88.) szerint Kazinczy is ismerte.

95. 3. [kéziaratában,] kéziratában,

96. Ez Aranka György verse. L. *Kazinczy Ferenc Levelezése* I. 448.

101. ... szeretsz). – Dugonics gyűjtése. Vö. Bálint Sándor: *Dugonics András ifjúkori dalgyűjteménye.* Izenet 1934. aug., 126. Megvan Szakolczai István versgyűjteményében (1762) is. Vö. Alszeghy Zsolt: *Szakolczai István daloskönyve.* ItK 1943. 310.

102. 1. Közli Erdélyi is: *Népdalok és mondák.* Pest 1846. I. 43. sz. – Virág a „magyar szokások" összeírására is gondolt: *Kazinczy Ferenc Levelezése* III. 208.

102. 2. [jún.] júl.

104. Szilágyi Ferenc: *A magyar népi epika hagyományai Fazekas Lúdas Matyijában.* Nyr 1954. 350–364. – Korompay Ber-

talan: *Lúdas Matyi meséje az ukrán és az orosz néphagyományban.* Pais-Emlékkönyv. Bp. 1956. 496–502.

107 Az az „Énekek" címen fennmaradt jegyzéke is, mely 36, többnyire német dal kezdősorait tartalmazza, nem vall komolyabb érdeklődésre a magyar népdal iránt. L. Váczy József: *Kazinczy ismeretlen iratai.* ItK 1932. 88.

115. Közölte már az 1831-i *Aglája* is. L. Kristóf György: *„Ne sírj pajtás, ne könnyezz" – kezdetű népdalunk történetéhez.* It 1943. 173–174.

117. Harsányi István (*Új adatok a Cserebogár-nóta korához és változataihoz.* Ethn. 1927. 236.) szerint már 1808-ban kedvelt nóta volt.

118. [Tolnai ... a szerzőséget.] Tolnai csak általában mondja „műtermék"-nek e dalt. Mások – ki így, ki úgy – szerzőjét is megnevezik. Németh Pál (*Ki írta a „Sárga cserebogár"-t?* Magyarság, 1927. márc. 5.) szerint szövegét Gaál Dániel hódmezővásárhelyi ref. pap szerzette még diákkorában, dallamát Szűts Ábrahám gombai birtokos, Fáy András barátja. Ezt már Szeremlei Sámuel *Hódmezővásárhely története* c. munkája így állítja. Szűts Ábrahám szerzőségét említi Benkó Imre (*Fáy András két kiadatlan meséje.* ItK 1899. 119.), s tőle veszi át Szinnyei (*Magyar írók élete és munkái* XIII. 1170–71.). Ugyancsak Szinnyei (VI. 213.) Sz. Király Antalról írt cikkelyében említi, hogy állítólag ő szerzé a Cserebogár dallamát. Bayer (*A magyar drámairodalom története.* Bp. 1897. I. 400.) csak annyit mond, hogy Sz. Király színdarabjában szerepel a dal, de a szerzőség kérdését nem érinti. L. még Harsányi István: i. h. – Petró Sándor: *Újabb adatok a Cserebogár-nóta történetéhez és változataihoz.* Ethn. 1940. 489–490.

119. 1. legterjedelmesebb – sok helyt igen félszeg –

119. 2. jámbus?

121. 1. Az 1818. júniusi füzetben Ungvárnémeti Tóth Lászlónak egy jobbadán klasszika filológiai értekezése (Pindarról stb.) figyelmeztet „köz daljaink"-ra, melyek igazi anakreoni kedvességet lehelnek, s megérdemelnék az összegyűjtést, mert többnyire együgyűek s legtisztábban adják elő a nemzetnek gyermekkori bélyegét. (L. Waldepfel Imre: *„Görög tragédiánk" egykorú bírálója.* EPhK 1930. 74.)

121. 2. Szerényi Vilmos (=Szentmiklóssy Aiajos)

125. [nép] népi

126. [simplicilása] simplicitása

131. [felemás-] felemás
133. [16] 12
135. Berzsenyinek e felszólítás következtében összeírt gyűjtését 1. Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel költői művei.* Bp. 1936. 302–306. (Jegyzet *uo.* 410–412.) – Döbrentei már előbb küldött két népdalt Peter v. Köppen számára. L. Farkas Gyula: *A magyar romantika.* Bp. 1930. 255–256.
137. Krompecher Bertalan: *Jankovich Miklós irodalmi törekvései.* Bp. 1931.
139. Szabó T. Attila: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratainak a XVI–XIX. században.* Zilah 1934.
141. L. Szerk.: *Kalapom szememre vágom* . . . Ethn. 1928. 224.
143. 1. Rothkrepf Gábor (= Mátray Gábor)
143. 2. L. Waldapfel József: *Balogh István egykorú Karagyorgye-drámája és a szerb színészet kezdete.* EPhK 1932. 221–229.; 1934. 114–122.
164. [csillagok,] csillagok
173. [Ez már . . . Egy] Mézforráson piros sajka, az ajak szagos öble gyönggyel rakva: valóságos précieux-stílus! Mi más hatású e képes beszéd, ha elemei értelmezéséből egy csapásra eltüntet minden mesterkéltséget egy igazi nagy költő, Vörösmarty egybelátó képzelete: „Száj, száj, száj, Beh szép rózsaszáj Ez a leányszáj! Fülemile dalol benne, Legszebb sor gyöngy ragyog benne. Száj, száj, száj, Beh szép rózsaszáj Ez a leányszáj." De erről a kis remekről még lesz módunk szólani. Kisfaludy Károly dalai közül hadd utaljak még egynek mesterkélt képes beszédére: egy
175. [Sárgalevél] Sárga levél
179. [Bor király] Borkirály
180. L. Pénzes Balduin: *Magyar szentimentalizmus.* Magyar Szemle 1942. 218–220.
186. . . . éneke. Obernyik naplója szerint ugyan ez a költemény „nincs bevégezve" s Kölcsey talán még enyhíthetett volna rajta. L. idézve: Solt Andor: *Kölcsey halála és hagyatéka.* ItK 1938. 390.
189. Trocheusi és jámbusi sorok váltakoznak benne.
211. Ennek második versszakát Kisfaludy Károly egy dalával kapcsolatban összehasonlítás végett fentebb már idéztem.
214. Vörösmarty kedvenc nótái Egressy Gábor feljegyzése szerint: „Micsoda falu ez? Be fakó", „Mikor még nőtlen voltam", „Irigylik a bajuszomat". Közli Brisits Frigyes: *Vörösmarty hagyatékából.* Napkelet V. 1925. 109. – Gyermekkori

érdeklődése mesék, nóták iránt: vö. Brisits Frigyes: *Adalékok Vörösmarty Mihály életéhez és munkásságához.* ItK 1931. 58.

222. Szeder Fábiánról Klemm Antal: *Szeder Fábián nyelvművelő működése.* Győri Szemle 1935. 59–67. – Kiss Géza és Keresztes Kálmán *Ormánysági Szótár*a 1952-ben jelent meg.

233. 1. [Fúsz János . . . kísérettel (1823),]

233. 2. L. Brodszky Ferenc: *A Veszprémvármegyei Zenetársaság. 1823–1833.* Dunántúli Szemle 1940. 397–416.; 1941. 33–42., 122–136.

234. 1. Dobó Sándor: *Népszínművek dalai.* Bp. 1934.

234. 2. [Garabonciás] Garabonczás

235. 1. [nagyvenes] negyvenes

235. 2. L. Lakatos István: *Az első magyar dalmű.* Erdélyi Helikon 1939. 344–350.

235. 3. . . . felhő, Juhászlegény, szegény juhászlegény,

236. 1. *Regélő*jében azonban, mint előre (1833. 143.) bejelentette, egyáltalán nem közölt népdalokat.

236. 2. Vö. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár (szerk.): *Zenei Lexikon.* Bp. 1930–31. Egressy Béni és Szerdahelyi József címszó alatt: I. 253., II. 562.

237. mértéket (szótaghoz kötött időmértéket)

238. Beke Albert: *Földi és Csokonai verselmélete.* Itk 1955. 62–75.

240. 1. L. Kéky Lajos: *Az Alföld lelke költészetünkben.* Pap Károly-Emlékkönyv. Debrecen 1939. 151–158.

240. 2. 1807-ben Döbrentei „az Alföldnek poetai tűzet nem gyujtó szörnyű téresség̀ét" említi egy levelében. *Kazinczy Ferenc Levelezése* V. 209.

248. 1. [életképműfajában] életkép műfajában

248. 2. Jánossjkról l. Michna Sarolta, Irod. Figy. 1957. 147–150.

250. [váromaldék] váromladék

251. [fogalomköréből] fogalomkörén

256. 1. [népszokásaikról] népszokásairól

256. 2. [vonják.] vonják.»

256. 3. Mindszenty Dániel dalgyűjteménye és Udvardy Cserna Jánosé (mindkettő 1832-ből való!) kéziratban maradt. Erdélyi János felhasználta ugyan anyagukat, de a két, különösen zenei szempontból nagybecsű gyűjteményt csak Kodály Zoltán ismertette és méltatta érdemük szerint *Magyar zenei folklore 110 év előtt* címen a Magyarságtudomány 1943-i évfolyamában (374–399. Klny. is).

261. Kazinczy kisleánya, Zseni is énekelte 1816-ban. L. *Kazinczy Ferenc Levelezése* XIV. 440. – Arany János is ismerte dallamát; l. Kodály Zoltán és Gyulai Ágost gondozásában, 1952-ben közzétett *Népdalgyűjteménye* 82. és 157–158. lapján.

264. [Ercsei,] Ercsei

267. [Petőfi . . . Ethn. 1914.] Petőfi öt dalt küldött be, köztük a Mátyási-féle „Nem bánom, hogy parasztnak születtem" kezdetű gulyásdal hét versszakát mint maga gyűjtését. Ezek közül csak egyet vett be (megrövidítve) Erdélyi. L. Sebestyén Gyula: *Petőfi népdalgyűjtése.* Ethn. 1914. 193–207. – *Petőfi Sándor Összes Művei* V. Akad. Kiadó. Bp. 1956. 162. – Mészöly Gedeon: *Mátyási József és „Kalászkaparék"-ja.* Népünk és Nyelvünk 1931. 104. – Mindszenty Dániel gyűjtéséről Kodály Zoltán: *Magyar zenei folklore 110 év előtt.* Magyarságtudomány 1943. 375. – Udvardy Cserna János gyűjtésének előszava is: *uo.* 389.

271. 1. . . . kötve (ez Mátyási József *Gulyásdall*jából való; l. Mészöly Gedeon: *i. h.* 94. és Terbe Lajos: *Mátyási József.* ItK 1955. 305–318.; uő.: *A Gulyásnóta története.* ItK 1956. 477–482.);

271. 2. L. Tolnai Vilmos: *Gyulai „Éji látogatás"-a.* EphK 1916. 142–143.

284. . . . recitativot. (Amit Fogarasi János – *Művelt magyar nyelvtan elemi része.* Pesten 1843. 360. – magyarul igen kifejező szóval „zenebeszéd"-nek nevezett.)

285. L. még Gálos Rezső: *Erdélyi János gyűjtésének felfedezett kéziratai.* Ethn. 1914. 58.

288. [irodalomtörténetben)] irodalomtörténetben

289. Gömörfi (= Mindszenty Dániel)

291. de a lépegetve

292. 1. [Hortobágy . . . De] Kamahám, Hortobágy mellyéke, Beh

292. 2. L. Szondy György: *Bezerédy Amália.* Debreceni Szemle 1937. 201–218.

298. Erről Dobóczki Pál közleménye: EPhK 1912. 558–560. és Zolnai Béla: *„A kis leány baja".* It 1916. 105–107.

301. [drámaiség] drámaiság

319. Gálos Rezső: *A „Remény" történetéhez.* Erdélyi Múzeum 1915. 107–126.

336. Költeményeit (*Szentiváni Mihály összes költeményei* címmel, s bevezető tanulmánnyal) Szabó Anna adta ki 1930-ban.

345-6. [Az irodalomban ... érvényesülését.] Szentiváni 4/3/3 osztású tízese jobbadán csak igazi népi dalokban fordult elő addig, bizonyára ily taglalást szuggeráló dallam hatására („Csütörtökön / hajnalban, / hajnalba – Megugatott / engemet / a kutya"). De az irodalomban alig volt található. A legrégibbek egyike, Mátyási József 1820-as évekbeli gulyásdala sem viszi azt végig ingadozás nélkül; egyes versszakaiban kitűnően érvényesíti („Nem bánom hogy / parasztnak / születtem"), másokban viszont 4/4/2-be zökken át („Be van a két / szűrömujja / kötve"). S így marad ez Szentiváni imént idézett szép daláig, sőt jobbára Arany *Török Bálint*-jáig. Még a dallammal gondosan törődő Erdélyi János is, *Csárdás* című versében, bár nyilván ezt a ritmust indítja, tökéletlenül valósítja meg („Csapodár lány / borából / nem innám, – Inkább egész napon szomjuhoznám"). S még jó sokáig bizonytalan a második sormetszet helye, úgyhogy egyazon költeményben, pl. Petőfi *Szilaj Pistá*jában is 4/4/2 és 4/3/3 (vagy pedig csak 4/6) osztású sorok váltogatják egymást rendszertelenül.

Különben épp a népdaldivat évtizedeiben vált egyre általánosabbá a jövevény (szótagmérő) sorfajok divatja az irodalomban, s akadályozta is nemegyszer a hozzájuk szótagszámban hasonló magyar sorfajok jellegzetes érvényesülését.

346. 1. [tízes sorra.] tízesekre.

346. 2. [Erdélyinek egy ... Petőfi *Szilaj Pistá*jában is.]

347. Bereczki Sándor

355. [sorában] korában

364. [S ebben ... német metrumot is.]

366. [időméréséhez.] követelményeihez.

380. Kiegészítések az „Énekek és dalok mutatójá"-hoz:
Csallóközi Ódák és Énekek 92–3.
Örömre vált szomorúság 98.

382. [Fejedelmünk] Fejdelmünk

383. Irígy csuka mért marcangod [98.] 99.

Korompay H. János

TARTALOMJEGYZÉK.

Lap

Bevezetés. (Nép, népköltészet, népiesség)..... 5

I. **Az irodalmi népiesség kezdetei**..... 21

1. *Faludi.* A XVIII. század «csendje»; lassú fejlődés a hagyomány szellemében; hirtelen gyorsulás a század végén; Bessenyei; őskeresés; Faludi, mint a hagyományos magyar irány kiválasztott őse. Érdeklődése a népnyelv formakincsei iránt. Dallamformái és verselése; rokokóízlése; pásztorversei, mint a rokokó-népiesség mintái; műfaji magyarsága; versmondattana; a réginek felfrissítője; a formahagyomány művésze ..... 23—34

2. *Dugonics és a népszerűek.* A hagyomány s a XVIII. századvégi hazafias líra; Dugonics hagyománykultusza; Etelka; az ősi magyar élet rekonstruálása; e célra a köznép hagyományainak felhasználása; népi és régi összekeverése; Faludi elrégiesítése ..... 35—42

II. **Faludi nyomában, Révai körül**..... 43

1. *Külföldi előzmények.* Montaigne, Rousseau, Percy, Herder..... 45—48

2. *Révai felhívása.* Ráth Mátyás és Révai hirdetménye a Magyar Hírmondóban. A hirdetmény elvi jelentősége; helye a korszak irodalmi törekvései közt; Sándor István hozzászólása ... 49—55

3. *Énekszerzők.* A Faludi-féle «ének»-műfaj művelői; e magyaros daltípus viszonylagos népiessége. Révai, Orczy, Ányos, Kreskay, Virág

Lap

Benedek, Péteri Takáts József, Endrődy János, Nagy János, Szentjóbi, Fáy András, Berzsenyi, Himfy, Terhes Sámuel, Kováts József, Fazekas Mihály, Csokonai, Pálóczi Horváth Ádám; az «Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek». Összefoglalás ..... 56—92

4. *A gyüjtés megindulása.* Kéziratos énekgyüjtemények a XVIII. század végéről s a XIX. század elejéről: Mészáros Ignác Csallóközi ódái és Énekei; Kreskay Imre gyüjteménye; Szíveket újító bokréta; Sárospataki kéziratok; Cantus; Szirmay Antal. Nyomtatott gyüjtemény: a Váczi énekes gyüjtemény. A ponyva. Virág Benedek érdeklődése a népdal és a népszokások iránt. A népmese iránti érdeklődés gyér nyomai. A nyelvkincs gyüjtése ..... 92—106

5. *Kazinczy álláspontja* ..... 106—107

III. **A magyar népdal bevonulása az irodalomba.** (Kultsár István felhívásától Kisfaludy Károly haláláig) 109

1. *Kultsár István s a népdalközlések megindulása.* Kultsár felhívása népdalok gyüjtésére. A «népdal» elnevezés. Az igazi és mű-népdal összekeverése; egy példa: Orosz Ádám dala. A «Cserebogár, sárga cserebogár» első feltűnése 111—119

2. *Az elmélet fejlődése.* A Tudományos Gyüjteménybeli hozzászólások. Kölcsey értekezése. N. Apáthi Kiss Sámuel. Bajza elmélete a művészi népdalról. Toldy felfogása ..... 120—132

3. *Népköltési gyüjtemények.* Gaal György, gr. Mailáth János mesegyüjtése. A Handbuch népdalai. Bowring magyar anthológiája. Jankovich Miklós és a korszak kéziratos gyüjteményei. A Sárospataki Dalok Gyüjteménye, 1826..... 132—142

4. *A szerb népköltészet hatása.* A források. Az érdeklődés története. A «szerbus manier» meghonosítása; Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty szerepe; «Hedvig»; Vörösmarty hatása. A szerb modorú népiesség jelentősége ..... 142—149

Lap

5. *Népdalköltők.* A dallam fontossága ; a népies dal kedvezőbb kilátásai a németes daltípussal szemben. Az irodalmi népdal mint népies helyzetdal (149—152). Vitkovics Mihály (152—160). Kisfaludy Károly (161—177). Kölcsey Ferenc (178—196). Vörösmarty Mihály (196—214). 149—215

IV. **Petőfi felé.** (A népies ízlés térhódítása az 1830-as években.) 217

1. *A népies érdeklődés kitágulása.* A Dugonics-féle kezdemény folytatása. Az érdeklődés tárgyai : népnyelv és tájszólások (219—226) ; népszokások, népélet (226—229) ; magyar tánc (229—232) ; magyar zene, népzene (232—236) ; magyar versritmus (236—238) ; magyar tájak : Tátra, Balaton, Alföld (238—246). Az érdeklődés kitágulásának első következménye : népi alakok az irodalomban ..... 219—249
2. *Érdeklődés a népköltészet elbeszélő műfajai iránt.* A késedelem okai. Népmese-közlések : Szemere Pálné, gr. Mailáth János meséi a Muzárionban ; fogadtatásuk. Mese, monda, rege összekeverése a műköltészetben. A gyüjtés fontosságának felismerése ; Pulszky Ferenc ..... 249—256
3. *Népdalgyüjtemények.* Népi dal és műnépdal elkeveredése. Kriza János vállalkozása, Gáspár János és Rokonföldi gyüjtése (256—259). K. Csapó Dániel Dalfüzérkéje s Nemzeti Dalai és Marsai (259—262). Az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság gyüjtése ; Erdélyi János : Népdalok és mondák ..... 256—273
4. *A népiesség elméleti irodalma.* Toldy Ferenc ismertető cikkei. Ifj. Szabó József : Néhány szó a népdalokról (273—275). A Kisfaludy-Társaság 1841-iki jutalomtétele ; a névtelen pályaművek ; Müller Godofréd pályanyertes felelete ; Szontagh Gusztáv különvéleménye (275—281). Erdélyi János székfoglaló értekezése a Kisfaludy-Társaságban (281—286). Visszapillantás ..... 273—288

Lap

5. *Ujabb népdalköltők.* A népdal-műfaj nagy divatja. A mű-népdal átlaga. Népies gyermekirodalom (288—293). Czuczor Gergely (293—307). Szakál Lajos (307—311). Erdélyi János (312—318). Kriza János (318—334). Szentiváni Mihály (334—348). Visszapillantás ..... 288—351

V. **A népiesség történeti jelentősége** 353

Név- és tárgymutató 372
Énekek és dalok mutatója 380
Utószó a második kiadáshoz *(Korompay H. János)* 387

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Kormányos József
Műszaki szerkesztő: D. Szabó László
A borító- és kötésterv Somlai Vilma munkája
Terjedelem: 20 (A/5) ív
– AK 1428 k 7881 –
78.5670 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

Ára: 48,— Ft

Az Akadémiai Kiadó
gondozásában jelent meg

BÁN IMRE

ESZMÉK ÉS STÍLUSOK

Irodalmi tanulmányok

275 oldal • Kötve 68,— Ft

FENYŐ ISTVÁN

AZ IRODALOM RESPUBLIKÁJÁÉRT

Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817—1830

493 oldal • Kötve 83,— Ft

HORVÁTH JÁNOS

A MAGYAR IRODALOM FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

372 oldal • 74,— Ft

SOMOGYI SÁNDOR

GYULAI ÉS KORTÁRSAI

Fejezetek egy negyedszázad irodalomtörténetéből

541 oldal • Kötve 88,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST